

**SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI
VE ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET:
TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Sevilay KÜÇÜKSAKARYA

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2014

**SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI VE ENDÜSTRİ-İÇİ
TİCARET:
TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Sevilay KÜÇÜKSAKARYA

DOKTORA TEZİ

**İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mart 2014**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Sevilay KÜÇÜKSAKARYA'nın "Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Endüstri-İç Ticaret: Türkiye Üzerine Bir İnceleme" başlıklı tezi 24 Mart 2014 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat Anabilim Dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.S.Rıdvan KARLUK
Üye : Prof.Dr.Davut AYDIN
Üye : Prof.Dr.Nazım ENGİN
Üye : Doç.Dr.Özgür TONUS
Üye : Doç.Dr.Yılmaz KILIÇASLAN

Prof.Dr.B.Zafer ERDOĞAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doktora Tez Özü

**SERBEST TİCARET ANLAŞMALARINI VE ENDÜSTRİ-İÇİ
TİCARET:
TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Sevilay KÜÇÜKSAKARYA

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat 2014

Danışman: Prof.Dr. S. Rıdvan KARLUK

Uluslararası dış ticareti ülkelerin farklılıklarına dayandıran geleneksel dış ticaret teorileri, ülkeler arasında gerçekleşen ve karmaşık bir yapıya sahip olan günümüz ticaret akımlarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu durum yeni dış ticaret teorilerinin gelişmesine neden olmuştur. Ülkelerin karşılıklı küresel ekonomik bağımlılıkla birlikte benzerliklerinin artması endüstri içi ticaret (EİT) kavramının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Krugman (1979,1980), Lancaster (1980) ve Helpman (1981) tarafından geliştirilen “yeni” dış ticaret teorileri içinde EİT, eksik rekabet, ölçek ekonomileri ve mal farklılaştırması ile açıklanmaktadır. EİT benzer malların eşzamanlı ihracatı ve ithalatı olarak tanımlanır. Buradaki benzerlik ise aynı istatistikî ürün kategorisinde sınıflandırılmış olan mal veya hizmetlerdir. Bu tezde, öncelikle serbest ticaret anlaşmaları kavramı, gelişimi ve etkileri incelenmiş, daha sonrasında ise EİT’nin tanımı, ilk bulguları, kuramsal yaklaşımları ve ölçme yöntemleri açıklanmaya çalışılmıştır. Tezin analitik kısmında, 1990-2012 yılları arasında imalat sanayi endüstrileri için serbest ticaret anlaşmaları çerçevesinde Türkiye’nin EİT’sinin rolü ve belirleyicileri araştırılmıştır. Model 1993-2012 dönemi için panel veri analizi kullanılarak tahmin edilmektedir. Çalışmanın sonucunda Türkiye’nin ticaret ortaklarıyla arasında gerçekleşen ticaret şeklinin rekabetçi yapıdan ziyade tamamlayıcı yapıda gerçekleştiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Ticaret Anlaşmaları, Endüstri-içi Ticaret, Grubel-Lloyd Endeksi, Dikey, Yatay, Marjinal Endüstri içi Ticaret

Abstract

**FREE TRADE AGREEMENTS AND INTRA-INDUSTRY TRADE:
AN ANALYSIS OF TURKEY**

Sevilay KÜÇÜKSAKARYA

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, March 2014

Adviser: Prof.Dr. S. Rıdvan KARLUK

Traditional trade theories, based on differences in the countries', are inadequate in explaining contemporary trade flows with a complex structure between countries. This situation has led to the development of new trade theories. The increase of both economic global interdependence and similarities of countries give rise to the concept of intra-industry trade (IIT). The new trade theories are developed by Krugman (1979, 1980), Lancaster (1980) and Helpman (1981) explained IIT by imperfect competition, economies of scale and product differentiation. IIT is defined as the simultaneous export and import of similar products. Similarity is identified here by the goods or services being classified in the same statistical product category. In this dissertation, firstly the concept, evolution and impacts of free trade agreements are examined and then, the definition, initial findings, theoretical approaches and measuring methods of IIT are explained. The analytic part of the dissertation sets out to investigate the role and determinants of Turkey IIT in the framework of free trade agreements for manufacturing industries between the years 1990-2012. The model is estimated using a panel approach for the period 1993-2012. The model demonstrates that Turkey's trade between trading partners form complemaentry rather than a competitive structure.

Keywords: Free Trade Agreements, Intra-industry Trade, Grubel-Lloyd Index, Vertical, Horizontal, Marginal Intra-industry Trade

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Her hangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Sevilay Küçüksakarya

Önsöz

Bu çalışmada, küreselleşme sürecindeki ülkeler arasında gerçekleşen ve karmaşık bir yapıya sahip olan ticaret akımlarını açıklayabilmek için öne sürülen yeni dış ticaret teorilerinden biri olan Endüstri-içi ticaretin, Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkeler çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmam boyunca ve asistanı olarak başladığım kariyerimde gerek akademik bilgi birikimiyle gerekse de insani ve etik değerleriyle bana yol gösteren ve hiçbir konuda desteğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, çalışmada kullandığım analiz programı ve uygulama kısmı için bitmeyen sorularıma sabırla verdiği cevaplarla beni yalnız bırakmayan Sayın Doç. Dr. Yılmaz Kılıçaslan'a, çalışmaya yönelik yapmış olduğu detaylı değerlendirme ve açıklamalarıyla Sayın Doç. Dr. Özgür Tonus'a çok teşekkür ederim.

Çalışmamı farklı meslek dallarında olsak bile nedensiz çıkışlarıma her zaman anlayış ve güler yüzle yaklaşarak, bu sürecin her anında başaracağımı söyleyip, beni motive eden ve cesaretlendiren sevgili Eşim'e, yazmaya başlarsam buraya sığdıramayacağım kadar çok sebepten dolayı sevgili Annem ve Babam'a, oyun zamanlarını çaldığım ve ilk bir yılında onun istediği kadar yanında olamasam da, gülümsemesiyle bana moral veren biricik oğlum Doruk'a ithaf ediyorum.

Özgeçmiş

Sevilay KÜÇÜKSAKARYA

Uluslararası İktisat Anabilim Dalı

Doktora

Eğitim

Ls. 2005 Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi , İktisat Bölümü

Lise 2001 Eskişehir Anadolu Lisesi

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri/yılı: 03.08.1983/Adana

Yabancı Dil: İngilizce

İçindekiler

Sayfa

Jüri ve Enstitü Onayı.....	ii
Doktora Tez Özü.....	iii
Abstract.....	iv
Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi.....	v
Önsöz.....	vi
Özgeçmiş.....	vii
Tablolar Listesi.....	xi
Şekiller Listesi.....	xiii
Grafikler Listesi.....	xiv
Kısaltmalar Listesi.....	xv
Giriş.....	1
1. Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye.....	6
1.1. Serbest ticaret anlaşmaları kavramı.....	6
1.1.1. Serbest ticaret anlaşmaları oluşumunun teorik açıdan incelemesi.....	10
1.1.2. Serbest ticaret anlaşmalarının oluşumunun ampirik açıdan incelemesi.....	12
1.2. Türkiye'de serbest ticaret anlaşmalarının gelişimi.....	14
1.3. Türkiye'nin gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmalarının hedef, avantaj ve dezavantajları.....	20
1.3.1. Türkiye'nin gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmalarının hedefleri ...	21
1.3.2. Türkiye'nin gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmalarının avantajları	22
1.3.3. Türkiye'nin gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmalarının dezavantajları.....	23
1.4 Türkiye'nin taraf olduğu serbest ticaret anlaşmaları.....	25
1.4.1. Türkiye ve İsrail serbest ticaret anlaşması.....	27
1.4.2. Türkiye ve Makedonya serbest ticaret anlaşması.....	30
1.4.3. Türkiye ve Hırvatistan serbest ticaret anlaşması.....	32
1.4.4. Türkiye ve Bosna Hersek serbest ticaret anlaşması.....	34
1.4.5. Türkiye ve Filistin serbest ticaret anlaşması.....	36
1.4.6. Türkiye ve Tunus serbest ticaret anlaşması.....	38
1.4.7. Türkiye ve Fas serbest ticaret anlaşması.....	40

1.4.8. Türkiye ve Suriye serbest ticaret anlaşması.....	42
1.4.9. Türkiye ve Mısır serbest ticaret anlaşması.....	44
1.4.10. Türkiye ve Arnavutluk serbest ticaret anlaşması.....	46
1.4.11. Türkiye ve Gürcistan serbest ticaret anlaşması.....	48
1.4.12. Türkiye ve Ürdün serbest ticaret anlaşmaları.....	50
1.4.13. Türkiye ve Şili serbest ticaret anlaşması.....	52
1.4.14. Türkiye ve Sırbistan serbest ticaret anlaşması.....	55
1.5 Türkiye'nin dış ticaretinde serbest ticaret anlaşmalarının yeri.....	56
2. Endüstri-içi ticaretin tanımı, gelişimi, modelleri ve belirleyicileri.....	64
2.1. Geleneksel dış ticaret teorilerinin eksiklikleri ve endüstri-içi ticaretin oluşumu.....	64
2.2. Endüstri-içi ticaret: tanımı ve gelişimi.....	66
2.2.1. Endüstri tanımı.....	66
2.2.2. Endüstri-içi ticaretin tanımı.....	68
2.2.3. Uluslararası ticaret literatüründe endüstri-içi ticaret kavramının gelişimi.....	70
2.3. Endüstri-içi ticaretin teorik modelleri.....	73
2.3.1 Fonksiyonel hipotezler.....	74
2.3.2. Neo Heckscher-Ohlin modelleri.....	78
2.3.3. Monopolcü rekabet modelleri.....	80
2.3.4.Oligopol piyasa yapıları ve endüstri-içi ticaret.....	86
2.4. Endüstri-içi ticaretin belirleyicileri.....	92
2.4.1. Endüstri-içi ticaretin ülkeye özgü belirleyicileri.....	92
2.4.2. Endüstri-içi ticaretin endüstriye özgü belirleyicileri.....	101
2.5. Ülke ve endüstri özelliklerine dayalı çalışmalar.....	107
2.6. Yatay ve dikey endüstri-içi ticaret ayrımına dayalı çalışmalar.....	111
2.7. Türkiye'de endüstri-içi ticaretin ölçülmesine yönelik analizler.....	115
3. Endüstri-içi ticareti ölçme yöntemleri.....	120
3.1. Endüstri-içi ticareti ölçme endeksleri.....	120
3.1.1. Verdoorn, Micheaely, Kojima endeksleri.....	120
3.1.2. Balassa endeksi.....	123
3.1.3. Standart Grubel ve Lloyd endeksi.....	124
3.1.4.Uyarlanmış Grubel Lloyd endeksi.....	127
3.1.5. Aquino endeksi.....	129
3.1.6. Glejser endeksi.....	131

3.1.7 Loertscher ve Wolter endeksi	132
3.1.8. Uyarlanmış Balassa endeksi.....	134
3.1.9. Greenaway ve Milner endeksi	135
3.2. Marjinal Endüstri-içi ticaret ölçme endeksleri	136
3.2.1. Hamilton Kniest endeksi	138
3.2.2. Greenaway-Hine-Milner-Elliot (GHME) endeksi	139
3.2.3. Brühlhart endeksi	141
3.2.4. Thom ve McDowell endeksi	144
3.2.5. Menon ve Dixon endeksi.....	145
3.2.6. Dixon ve Menon endeksi.....	146
3.3. Yatay ve dikey endüstri-içi ticaret ayrımı ve belirleyicileri.....	147
4. Türkiye'nin serbest ticaret anlaşmaları çerçevesinde endüstri-içi ticaretinin araştırılması.....	155
4.1 Uygulamanın amacı ve yöntemi.....	155
4.1.1 Uygulamanın amacı	155
4.1.2 Uygulamanın yöntemi ve veri tanımları	156
4.2. Türkiye'nin endüstri-içi dış ticaret ölçümleri	160
4.2.1 Temel endüstrilere ve toplulaştırma seviyelerine göre Türkiye'nin endüstri-içi ticareti (1990-2012).....	160
4.2.2 Ülkeler temelinde Türkiye'nin endüstri-içi dış ticareti.....	165
4.2.3 Endüstri temelinde Türkiye'nin endüstri-içi dış ticareti	169
4.2.4 Ülkeler temelinde Türkiye'nin dikey ve yatay endüstri-içi dış ticareti	185
4.3 Türkiye'nin endüstri-içi ticaretinin ülkelere özgü belirleyenlerinin test edilmesi	193
4.3.1 Test edilecek ülkelere özgü hipotezler ve değişken tanımları.....	194
4.3.2. Model ve ampirik sonuçlar	201
5.Sonuç	207
Ekler	236
Kaynakça	236

Tablolar Listesi

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. AB’de Yürürlükte Olan Ancak Türkiye’de Yürürlükte Bulunmayan STA’lar	17
Tablo 2. AB İle STA Müzakereleri Devam Eden Ülkelerin Türkiye ile STA Süreci	18
Tablo 3. Türkiye’nin Taraf Olduğu STA’lar	25
Tablo 4. Türkiye’nin STA imzaladığı Ülkelerle İhracatı (Milyon Dolar)	56
Tablo 5. Türkiye’nin STA imzaladığı Ülkelerle İthalatı (Milyon Dolar)	59
Tablo 6. EİT’yi Ülke ve Endüstri Özelliklerine Yönelik Belirleyicilerle Açıklamaya Çalışan Seçilmiş Çalışmalar	109
Tablo 7. EİT’yi Yatay ve Dikey Ayrımında İnceleyen Seçilmiş Çalışmalar	113
Tablo 8. G-L Endeksinin Dinamikleri	136
Tablo 9. EİT’in Yatay ve Dikey Ayrımında Ölçülmesine Yönelik Seçilmiş Analizlerde Aralık Tercihi	151
Tablo 10. Mal Seviyesinde İkili Ticaret Tiplerinin Tanımlanması	152
Tablo 11. Ticaret Tiplerinin Sınıflandırılması	153
Tablo 12. Temel Endüstrilere ve Farklı Topplulaştırma Düzeylerine Göre Türkiye’nin Dünya ile Çok Yönlü EİT’si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %)	161
Tablo 13. 3 Basamak Seviyesinde Türkiye’nin STA imzaladığı ülkeler ile EİT’si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %)	165
Tablo 14. İmalat Sanayiinde 3 Basamak Seviyesinde Türkiye’nin STA imzaladığı ülkeler ile EİT’si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %).....	167
Tablo 15. “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Malları” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye’nin Dünya ve İsrail İle EİT’si.....	170

Tablo 16. “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye’nin Dünya ve İsrail İle EİT’si	171
Tablo 17. “Makineler Ve Taşıt Araçları” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye’nin Dünya ve İsrail İle EİT’si	174
Tablo 18. “Çeşitli Mamul Eşya” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye’nin Dünya ve İsrail İle EİT’si	176
Tablo 19. “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ve Buna Bağlı Sanayi Malları” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye’nin İsrail İle MEİT’si.....	178
Tablo 20. “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye’nin İsrail İle MEİT’si.....	179
Tablo 21. “Makineler Ve Taşıt Araçları” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye’nin İsrail İle MEİT’si.....	181
Tablo 22. “Çeşitli Mamul Eşya” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye’nin İsrail İle MEİT’si.....	183
Tablo 23. Türkiye’nin STA imzaladığı ülkeler ile YEİT ve DEİT ’si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,15, %).....	185
Tablo 24. Türkiye’nin STA imzaladığı ülkeler ile DEİT^{DK} ve DEİT^{YK} ’si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,15, %).....	188
Tablo 25. Türkiye’nin STA Ülkeleri ile İki Yönlü EİT’sinin Ülke Temelli Belirleyenleri.	201
Tablo 26. Türkiye’nin STA Ülkeleri ile İki Yönlü İEİT’sinin Ülke Temelli Belirleyenleri	202
Tablo 27. Türkiye’nin STA Ülkeleri ile İki Yönlü YEİT’sinin Ülke Temelli Belirleyenleri	211
Tablo 28. Türkiye’nin STA Ülkeleri ile İki Yönlü DEİT’sinin Ülke Temelli Belirleyenleri	212

Şekiller Listesi

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Modelde Yürürlükte Olan Tercihli Ticaret Anlaşmaları Çeşitleri,2010.....	9
Şekil 2. 2000-2012 dönemi Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile İhracatının Dağılımı.....	58
Şekil 3. 2000-2012 dönemi Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile İthalatının Dağılımı.....	62
Şekil 4. Gelişmiş ve Gelişme Yolunda olan Ülkeler Arasında EİT.....	147

Grafikler Listesi

	<u>Sayfa</u>
Grafik 1. Türkiye İsrail Dış Ticareti.....	28
Grafik 2. Türkiye Makedonya Dış Ticareti.....	30
Grafik 3. Türkiye Hırvatistan Dış Ticareti	32
Grafik 4. Türkiye Bosna Hersek Dış Ticareti	34
Grafik 5. Türkiye Filistin Dış Ticareti.....	36
Grafik 6. Türkiye Tunus Dış Ticareti	38
Grafik 7. Türkiye Fas Dış Ticareti	40
Grafik 8. Türkiye Suriye Dış Ticareti.....	42
Grafik 9. Türkiye Mısır Dış Ticareti.....	44
Grafik 10. Türkiye Arnavutluk Dış Ticareti.....	46
Grafik 11. Türkiye Gürcistan Dış Ticareti.....	48
Grafik 12. Türkiye Ürdün Dış Ticareti.....	50
Grafik 13. Türkiye Şili Dış Ticareti	53
Grafik 14. Türkiye Sırbistan Dış Ticareti	55
Grafik 15. Türkiye'nin STA Ülkelerine ve Dünyaya İhracatı (%)	57
Grafik 16. Türkiye'nin STA Ülkelerinden ve Dünyadan İthalatı (%)	61
Grafik 17. İmalat Dışı Sanayide 3 Basamak Seviyesinde Türkiye'nin Dünya ile EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %).	163
Grafik 18. İmalat Sanayiinde 3 Basamak Seviyesinde Türkiye'nin Dünya ile EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %).	163

Kısaltmalar Listesi

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme
Benelüx	Belçika Hollanda Lüksemburg
BTA	Bölgesel Ticaret Anlaşması
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO)
EAT	Endüstrilerarası Ticaret
EİT	Endüstri-içi Ticaret
DEİT	Dikey Endüstri-içi Ticaret
DEİT^{DK}	Düşük Kalite Dikey Endüstri-içi Ticaret
DEİT^{YK}	Yüksek Kalite Dikey Endüstri-içi Ticaret
GATT	Genel Tarife ve Ticaret Anlaşması (General Aggrement on Tariffs and Trade)
GB	Gümrük Birliği
G-L	Grubel ve Llyod
GHME	Greenaway-Hine-Milner-Elliott
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H-O	Heckscher-Ohlin
ISIC	Uluslararası Standart Endüstri Sınıflaması (International Standard Industrial Classification)
KKA	Kısmi Kapsam Anlaşması
MEİT	Marjinal Endüstri-içi Ticaret
MFN	En Çok Kayırılan Ülke (Most Favaoured Nation)
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
SITC	Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (Standart International Trade Classification)
YEİT	Yatay Endüstri-içi Ticaret

Giriş

Geleneksel dış ticaret teorileri, 21. Yüzyıl'da ülkeler arasında gerçekleşen ticaret akımlarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Eğer bu teoriler geçerliliğini koruyabilseydi, uluslararası ticaretin ekonomik açıdan birbirlerinden tamamen farklı olan ülkeler arasında gerçekleşmesi gerekemekteydi. Ancak, 2013 yılında dünya ticaretinin % 70'i, üretim imkanları ve tüketici tercihleri açısından yakın benzerlik gösteren gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, benzer faktör donanımlarına sahip ülkeler arasında gerçekleşen ticareti, ülkelerin sahip oldukları faktör donanımları farklılıklarına bağlayan mutlak üstünlükler, karşılaştırmalı üstünlükler ve faktör donanımı teorileri genelinde açıklamak zorlaşmaktadır. Geleneksel teoriler olarak adlandırılan bu teorilerin temeli olan tam rekabet piyasası ve homojen mallar varsayımları bugün geçerliliklerini koruyamamaktadır.

Günümüzde küreselleşme sürecindeki ülkeler arasında gerçekleşen ve karmaşık bir yapıya sahip olan ticaret akımlarını açıklayabilmek için, yeni dış ticaret teorileri ortaya çıkmıştır. Bu teoriler genelinde, karşılıklı küresel ekonomik bağımlılıkla birlikte benzerliğin artması endüstri içi ticaret (EİT) kavramının gelişmesine sebep olmuştur. Krugman (1979,1980), Lancaster (1980) ve Helpman (1981) tarafından geliştirilen “yeni” dış ticaret teorileri içinde yer alan EİT kavramı, eksik rekabet, ölçek ekonomileri ve mal farklılaştırması ile açıklanmaktadır.

Küreselleşmenin hız kesmeden gösterdiği ilerleme sayesinde dünya ticaretinin şekli süreklilik içerisinde değişim göstermektedir. Diğer bir ifade ile dünya genelinde, mal ve hizmet ticaretinde yaşanan miktar ve çeşitlilik artışı sayesinde, uluslararası sermaye hareketleri hız kazanmakta ve dolayısıyla teknolojik gelişmede devamlılık ortaya çıkmaktadır. Üretim imkanlarında teknolojik yeniliklerden faydalanan ülkelerde, giderek daha yüksek sermaye girişleri ve buna bağlı olarak uzmanlaşma görülmektedir. Teknolojinin bu denli önem kazanması ve ülkelerin birbirleriyle her anlamda (sermaye, emek, hammadde vd.) karşılıklı etkileşimlerinin gelişmesi uluslararası dış ticaret yapısının giderek artan şekilde EİT biçimine dönüşmesine yol açmaktadır.

Yaşanan bu değişim doğrultusunda, ülkeler arasında gerçekleşen ticarete EİT'nin önemi artmaktadır. Fontagne vd. (2005) ve Lindert ve Pugel (1996)'ya göre, 1960'lı yıllarda yapılan araştırmalarla, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin kurulmasından sonra, üye ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklerin sebep olduğu farklı endüstri veya mal kategorisindeki tek yönlü ticaret özelliği taşıyan endüstrilerarası ticaretin (EAT) yerine, aynı endüstri veya mal kategorisindeki iki yönlü ticaret şeklindeki EİT'nin tespit edilmesi dış ticaret alanında elde edilen en önemli ampirik sonuçları oluşturmaktadır.

EİT, rekabetçi bir endüstriyel yapının oluşturulması ve uluslararası ticari kazançların geliştirilmesi gibi ülkelerin refah düzeylerini doğrudan etkileyen unsurlara farklı bir bakış açısı getirdiğinden büyük bir öneme sahiptir. Türkiye'de EİT'nin gelişmesine katkıda bulunacak adımlar atılması, ölçek ekonomilerini, uzmanlaşmayı ve ticaretten elde edilecek uluslararası ticari kazançları EAT'ye göre arttırarak, ülkedeki kalkınma ve refah seviyesini yükseltecektir.

Bu çalışmada, EİT'nin ortaya çıkışının, gelişiminin ve teorik yapısının araştırılması, EİT'yi ölçmeye yönelik geliştirilen yöntemlerin incelenmesi, yapılmış çalışmaların özetlenmesi ve bu sayede, Türkiye'de EİT'nin anlam ve öneminin çeşitli boyutlarda ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda, çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır: Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması (STA) imzaladığı ülkeler ile EİT payı nedir? Sözkonusu ülke grubu ile EİT ve EAT karşılaştırması nasıldır? Mal farklılaştırmasına bağlı olarak dikey EİT (DEİT) ve yatay EİT (YEİT) ayrımında EİT'nin yapısındaki farklılık nedir? Uluslararası ticari kazançlar hangi yönde gelişmektedir? Türkiye'nin kalkınma seviyesi ve piyasa büyüklükleri ile EİT oranları arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Sözkonusu ticaret ortakları arasındaki coğrafi uzaklık EİT açısından ne denli önemlidir? Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ekonomik dışa açıklık oranı değiştikçe EİT hangi yönde etkilenecektir? Ticaret dengesizlikleri ve EİT arasında anlamlı bir ilişki sözkonusu mudur?

Türkiye'nin dış ticaret yapısında EİT'nin payının belirlenerek, EİT'yi etkileyen nedenlerin ülke temelli hipotezler kapsamında detaylı bir şekilde analiz edilmesi, küreselleşme olgusu ile ortaya çıkan yeni ticaret şekilleri ve bu ticaretten elde edilecek kazançlar açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, EİT'nin politika yapıcılar tarafından

stratejik planları ve önerileri için temel alınarak, mikro ekonomik ve makroekonomik politikalara katkı sağlaması önemini artırmaktadır.

EİT'nin araştırılmasına yönelik çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların daha çok gelişmiş ülkelerin birbirleri arasında gerçekleştirdiği ticareti incelediği görülmektedir. EİT'nin gelişmiş ülkeler arasında yoğun olarak gözlemlendiği, elde edilen ampirik sonuçlarla da desteklenmektedir. Son yıllarda gelişmiş ve gelişme yolunda olan ülkelerin birbirleri arasında gerçekleştirdiği ticarete de EİT'nin payı yapılan araştırmalar kapsamına alınsa da, literatürde gerek teorik gerekse de ampirik açıdan Türkiye'nin dış ticaret yapısında EİT'nin payını ve belirleyicilerini inceleyen yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Türkiye ile ilgili çalışmalar daha çok AB ülkeleri ile gerçekleştirilen ticaretin yapısını belirlemeye çalışmakta bu durumun sonucunda, Türkiye'nin AB ülkeleri dışındaki ticaret ortakları ile yapılan çalışmaların sayısı yetersiz kalmaktadır. Son yıllarda Türkiye'nin dış ticaretinde AB dışındaki ülkelerin payının arttığı göz önüne alındığında, Türkiye'nin gelişmekte olan ülkelerle dış ticaretinde EİT'nin yerini belirlemek önem kazanmaktadır.

Değişen dünya ekonomisi ile birlikte ülkelerin refah seviyelerini artırmalarında ve ekonomik gelişme göstermelerinde uluslararası ticaretin rolü büyük önem kazanmaktadır. Bu hızlı süreçte, ekonomi politikalarında dış ticarete öncelik veren ülkelerin ekonomik büyüme oranları diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında ölçek ekonomileri, rekabet üstünlüğü, teknolojik gelişme ve verimlilik alanlarında daha avantajlı konuma ulaştıkları görülmektedir. 21. Yüzyıl'da, dünya ekonomisinde ülkeler arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık ve benzerlik artmaya başlamıştır. Günümüze bakıldığında, çağımız bir ekonomik birleşmeler (bütünleşmeler, entegrasyonlar) çağı olmuştur (Karluk, 2007:515). Bu yarışta yer almak ve uluslararası ticaretteki paylarını artırmak isteyen ülkeler Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization: WTO) aracılığı ile bölgesel ve ikili düzeyde anlaşmalarla, ticaretin kolaylaşarak serbestleştirilmesini hedeflemektedirler. Sözkonusu hedef doğrultusunda, STA'lar her geçen gün artan bir önem kazanmaktadır. Çalışmada ilgili ülke grubunun seçilmesinin temel sebebi, imzalanan STA sonucunda ülkemizin bu ticaret ortakları ile gerçekleştirdiği dış ticaretinde EİT yapısını tespit etmeye çalışmaktır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, STA kavramı farklı açılardan incelenerek, konu ile ilgili literatürde yapılmış teorik ve ampirik çalışmalar analiz edilmektedir. Türkiye’de STA’ların gelişimi doğrultusunda avantaj ve dezavantajları karşılaştırılmakta ve STA imzalanmasındaki hedefler maddelendirilmektedir. Bunların yanısıra, imzaladığı ve yürürlükte olan anlaşmaların Türkiye’nin seçilmiş ülkelerle dış ticaretinin yapısında ortaya çıkardığı değişimin boyutları, ülkeler temelinde tek tek ele alınarak incelenmektedir. Son olarak Türkiye’nin toplam dış ticaretinde STA’ların yeri analiz edilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, endüstri ve EİT kavramları tanımlanarak EİT’nin gelişimi ele alınmaktadır. Bu kapsamda, EİT’yi açıklayan teorik modellere yer verilmiştir. Bu modeller, EİT kavramını Heckscher-Ohlin teoremi varsayımları doğrultusunda açıklayan fonksiyonel hipotezler ile Neo Heckscher-Ohlin modelleri, piyasa yapısı koşulları bağlamında açıklayan monopolcü rekabet modelleri ile oligopol piyasa yapısı ve EİT şeklinde sınıflandırılmaktadır. Daha sonra EİT’nin ülkelere ve endüstrilere özgü belirleyicileri ele alınarak, bu konuda yapılmış çalışmalara değinilmektedir.

Üçüncü bölümde EİT’yi ölçmeye yönelik olarak geliştirilen yaklaşımlar ve ölçme teknikleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu bölümde ayrıca marjinal, yatay ve dikey EİT kavramlarına yer verilmektedir. Dördüncü bölüm ise tahmin bölümüdür. Bu bölümde 1990-2012 döneminde, STA imzalanan ülkeler ve Türkiye arasında gerçekleştirilen ticarete EİT’nin payı Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) 3 basamak dış ticaret istatistiklerinden yararlanılarak, Grubel-Lloyd (G-L) endeksi aracılığıyla hem endüstriler hem de ülkeler temelinde değerlendirilmektedir. EİT’nin mamul yoğun mallarda daha yüksek gerçekleşeceği beklentisinden hareketle özellikle imalat sanayii içerisinde yer alan, 5 nolu “*Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Malları*”, 6 nolu “*Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar*”, 7 nolu “*Makineler ve Taşıtlı Araçları*”, 8 nolu “*Çeşitli Mamul Eşya*” endüstrileri üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın uygulama kısmında ise veri kısıtı nedeniyle, 1993-2012 yılları arasında STA imzalanan ülkeleri genelinde ele alınan 12 ülke için tüm endüstrilerin yanısıra imalat sanayi kapsamında yer alan endüstriler (SITC 5-8) dikkate alınmakta ve Türkiye’nin EİT’sinin ülkeye özgü belirleyicileri, tahmin edilen ekonometrik modellerle

belirlenmeye çalışılmaktadır. Beşinci ve son bölümde ise elde edilen ampirik sonuçlar yorumlanmaktadır.

1. Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye

Bu bölümde öncelikle, STA kavramı açıklanmakta ve literatürde konu ile ilgili olarak yapılmış teorik ve ampirik çalışmalar incelenmektedir. Türkiye’de STA’ların gelişmesi, avantaj ve dezavantajları karşılaştırılarak, Türkiye’nin seçilmiş ülkelerle imzalanan anlaşmalarının ve dış ticaretinin boyutları ülke temelinde ele alınmaktadır. Son olarak Türkiye’nin toplam dış ticaretinde ihracat ve ithalat açısından STA’ların yeri analiz edilmektedir.

1.1. Serbest ticaret anlaşmaları kavramı

STA, anlaşmaya taraf olan iki ya da daha fazla ülke arasında ticareti etkileyen gümrük vergisinin ve diğer kısıtlamaların azaltılması veya kaldırılması, ancak üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifeleri oluşturmadan, anlaşma dışında kalan üçüncü ülkelere her üye ülkenin kendi tarifelerini uygulayabildiği bir anlaşmadır.¹ STA’ları, gümrük tarifeleri, kotalar, özel ücret ve vergiler gibi kısıtlamaların azaltılması ya da yürürlükten kaldırılarak ülkeler arası ticaretin teşvik edilmesi için tasarlanmıştır. STA ile taraflar arasında serbest bir ticaret alanı oluşturulurken, Gümrük Birliği (GB) farklı olarak üçüncü ülkelere ortak bir gümrük tarifesi uygulanmamaktadır. STA’ları GB’den ayıran önemli bir diğer konu ise GB’de malların serbest dolaşım ilkesi geçerli iken STA’larda menşe kurallarının² geçerli olmasıdır (İstanbul İhracatçılar Birliği Genel Sekreterliği : İBB, 2010).

STA’lar, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi, uluslararası ticaret işlemlerinin kolaylaştırılması ve geliştirilmesi, iki taraflı ticarete adil rekabet şartlarının sağlanması ve mal ticaretinin serbestleşmesine yönelik teşvik için önemli birer araçtır. STA’ların

¹GATT 1947 Part III Article XXIV: Territorial Application — Frontier Traffic — Customs Unions and Free-trade Areas Madde 8. http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gatt_ai_e/art24_e.pdf, Erişim: 04.08.2013

² Menşe kuralları bir malın hangi ülkede üretildiğinin belirlenmesini sağlayan spesifik kurallardır. Kyoto Sözleşmesi’nde menşe kuralı; “ulusal mevzuat veya uluslararası anlaşmalarla belirlenmiş ilkelere hareketle geliştirilmiş ve bir ülke tarafından eşyanın menşesini tespit etmek amacıyla kullanılan spesifik hükümler” olarak tanımlanmıştır.

diğer özellikleri incelendiğinde, yabancı yatırımları ve endüstriyel uzmanlaşmayı teşvik ettikleri, büyük ölçekli üretime yönlendirdiği dolayısıyla sektörler ve bölgeler bazında ihracatı çeşitlendirerek sürdürülebilir ihracatı ve küresel rekabet gücünü artırdıkları söylenebilir. Anlaşmalar tarife ve vergileri azaltarak, işletmelerin taraf oldukları ülkelerde mal ve hizmet satış maliyetlerini düşürmekte ve işletmelere daha karlı bir rekabet ortamı oluşturmaktadır. Bu durum tüketicilere daha çok mal seçeneğinin daha düşük fiyatlarla ulaşmasını sağlamaktadır.

STA'lar, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanmaktadır. Teoriye göre, bir ülke daha fazla maliyet avantajına sahip olduğu malın üretiminde uzmanlaşmalı, daha az maliyet avantajına sahip olduğu malı üretmeyerek en az maliyetle üreten ülkelere ithalat yapmalıdır. Karşılaştırmalı üstünlükler, üretim için uygun iklim koşulları, teknoloji, uzman emek gücü ve maden yatakları gibi doğal kaynakları içermektedir. STA'lar, bu avantajlardan yola çıkarak, mal ve hizmet üreticileri için yeni pazarlar açmayı böylece taraf ülkelerin ekonomik refahlarını artırmayı hedeflemektedir. Sonuç olarak, uluslararası ticarete katılan ülkelerdeki tüm üretici ve tüketiciler bu durumdan kazançlı çıkmaktadır.

Dünya ticaretine taraf olan ülkeler arasındaki genel kural, akit tarafların birbirlerine karşı “en çok kayırılan ülke” (MFN) kuralı çerçevesinde aynı ve düşük olan gümrük vergilerini uygulamasıdır. BTA şeklinde tanımlanan tercihli ticaret anlaşmaları, STA ve GB, DTÖ üyesi ülkeler arasında mal ticaretini düzenleyen MFN kuralının temel istisnasını teşkil etmektedirler. MFN kuralına göre, DTÖ üyesi olan bir ülke, DTÖ üyesi ülkelere karşı tarife oranları ve tarife dışı diğer ticari engeller genelinde herhangi bir ülkeye tanıdığından daha az avantaj sağlayan muamelede bulunmamaktadır. Ancak, bu kurala GATT'ın 24'ncü maddesi ile bir sapma getirilmiş ve aralarında STA imzalayan ülkelerin ikili ticarete birbirlerine karşı diğer ülkelere göre daha düşük gümrük vergileri uygulayabilmesine imkan tanınmıştır. Bu kapsamda, serbest ticaret alanı içinde gümrük vergisinden muaf olan malların serbest dolaşımı, sadece anlaşma kapsamında yer alan ve anlaşma taraflarının oluşturduğu bölgeye dair menşeli mallar için uygulanmaktadır (Dış Ticaret Müsteşarlığı: DTM, 1999:10).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde, STA'nın tamamlayıcı niteliği her iki tarafın da kendi karşılaştırmalı üstünlüklerinden yararlanmalarını sağlamaktadır. Her iki tarafta

avantaja sahip oldukları mal ve hizmetler için ek pazarlara erişebilir ve karşı tarafın daha verimli ve düşük maliyetle üretimini gerçekleştirdikleri mal ve hizmetleri elde edebilirler. Bu sebeple STA belirli sanayileri, iş kollarını veya malları kapsayabilir.

Ülkeler arasındaki ticari işlem maliyetlerini azaltmasına ek olarak, STA'lar, uluslararası ticarete oluşan diğer usul hukukuna ilişkin engelleri de ortadan kaldırmaktadır. STA'ya taraf olan ülkeler, ayrımcı olmayan düzenlemeleri ve daha saydam süreçleri benimserler. STA'lar, fikri mülkiyet haklarının korunmasına, devlet ihalelerine fırsat yaratmaya ve yabancı yatırım kurallarının iyileştirilmesine yönelik hükümleri de içerebilmektedir. Genellikle finansal hizmetlere erişim sağlamasını, gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması, yabancı uyrukluların iş gezileri için giriş kısıtlamalarının hafifletilmesi, uyuşmazlığın çözülmesi bu hükümlere örnektir. Aynı zamanda işçi haklarını, çevre korumayı, toplumsal refahın artırılmasını teşvik etmektedir.

STA imzalayan taraflar, anlaşma dışında kalan tüm diğer ülkelere karşı gümrük vergileri, kotalar ve diğer kısıtlamalar kapsamında kendi dış ticaret politikalarını uygularlar (Wonnacott, 1996: 62). Tercihli işlem anlaşmaya dahil olan ilgili mal ve hizmet üreticilerine yöneliktir. Anlaşmalar, karşılaştırmalı üstünlüklerin korunması ve anlaşma dışında kalan ülkelere edinilen malların yeniden ihracatını önlemek için tasarlanmış menşe kurallarını içermektedir.

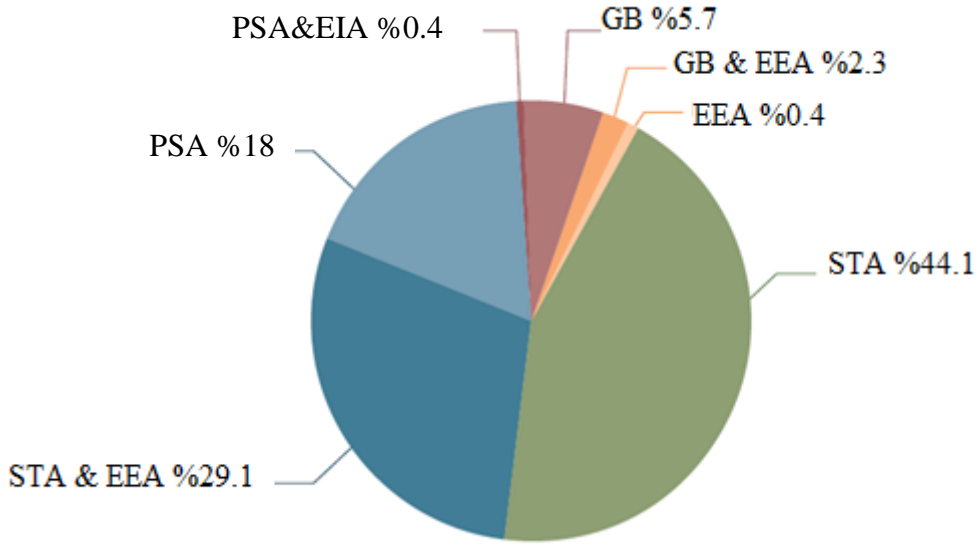
Mayıs 2011 itibariyle DTÖ'ye 489 Bölgesel Ticaret Anlaşmasının³ (BTA) bildirimini yapılmıştır. 489 adet BTA'nın % 90'ını STA ve Kapsam Anlaşmaları (partial scope agreement, PSA) oluşturmaktadır.⁴ STA'ların GB'den çok daha yaygın olmasına rağmen bir dizi malın tercihli erişim dışında tutulmasına devam edilmektedir (WTO, 2011: 6).

---

³ Serbest ticaret anlaşması, iki ya da daha fazla taraf arasında ticareti engelleyen tarifelerin ve diğer ticaret engellerinin kaldırılarak, tarafların üçüncü ülkelere karşı kendi tarife düzenlemelerini uyguladıkları bir anlaşma şeklidir. GB, iki ya da daha fazla taraf arasında ticareti engelleyen tarifelerin ve diğer ticaret engellerinin kaldırılması, buna ek olarak, üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin oluşturulmasını da kapsayan ortak bir ticaret politikası uygulanmasının kararının alındığı bir anlaşma şeklidir. Kısmi Kapsam Anlaşması (partial scope agreement, PSA) terimi, iki ya da daha fazla taraf arasında tarafların birbirine karşı seçilmiş sayıda mal ve sektör için imtiyazlar sunmalarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Bütünleşme anlaşmaları (economic integration agreements, EİA), iki ya da daha fazla taraf arasında tarafların birbirlerine hizmetler ticareti kapsamında tercihli pazar erişimi sunmalarıdır.

⁴ http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm, Erişim: 04.08.2013

Şekil 1. *Yürürlükte Olan Tercihli Ticaret Anlaşmaları Çeşitleri, 2010*

Kaynak: WTO, 2011: 62

Şekil 1, 2010 yılında yürürlükte olan tercihli ticaret anlaşmalarını göstermektedir. 2011’de yayınlanan Dünya Ticaret Raporu’na göre 2010 yılında gerçekleştirilen bölgesel ticaret anlaşmalarının % 44,1’ini STA’lar oluşturmaktadır. GB, yürürlükte olan mevcut bölgesel ticaret anlaşmalarına bakıldığında tüm anlaşmaların %5,7’sini oluşturmaktadır. DTÖ verilerine göre, 2013 yılında ise yürürlükte olan bölgesel ticaret anlaşmalarının %82’sini STA’lar, %7’sini Tercihli Ticaret Anlaşmaları ve %11’ini ise GB oluşturmaktadır.

1.1.1. Serbest ticaret anlaşmaları oluşumunun teorik açıdan incelemesi

STA'ların ortaya çıkmasına yönelik teorik çalışmalar genelden özele geniş bir yelpazede incelendiğinde, ekonomik bütünleşme biçimlerinin, kurumsallaşma sürecinin ve aşamalarının beş gruba ayrıldığı görülmektedir (Balassa, 1978: 17). Bu gruplar:

- Serbest Ticaret Bölgeleri,
- Gümrük Birlikleri,
- Ortak Pazar,
- İktisadi Birlik,
- Ekonomik ve Parasal Birlik'tir.

Ekonomik birleşmelerin özellikleri değerlendirildiğinde, bunlar içinde serbest ticaret bölgesinin en az, Ekonomik ve Parasal Birlik' in en çok bağlayıcı özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Ekonomik birleşme türlerinin ikincisi olan GB'nin kuramını ilk öne süren kişi, 1950 yılında yayınladığı "Gümrük Birliği Meselesi" çalışması ile Jacop Viner olmuştur. GB'nin ülkeler üzerinde yarattığı çeşitli etkilerinin araştırılması birçok çalışmaya konu olmuş olsa da, üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi oluşturulmayan ve menşe kurallarının geçerli olduğu STA'lar literatürde yenidir. Riezman (1985) çalışmasında ülkeler arasında oluşturulacak bir GB'ye farklı açıdan bakmıştır. Uluslararası transferlerin imkansız olduğunu ancak ülkelerin bir GB oluşturulduktan sonra dış ticaret tarifelerini yükselterek GATT/DTÖ taahhütlerini ihlal edebilecekleri varsayımı altında 3 ülkeli Walrasyan metodunu kullanmıştır. Riezman, dışsal ulusal asimetriyle sebebiyle birçok beklenmedik durumun meydana gelebileceğini belirtmiştir. Örneğin iki ülkenin de küresel serbest ticaret altında daha iyi durumda olmasına rağmen, ülkeler arasında oluşturulacak bir GB'nin onlar açısından daha istikrarlı olacağını göstermiştir.

Konu ile ilgili diğer farklı bir yaklaşım ise bölgeselciliğin domino teorisidir (Baldwin, 1993). Baldwin, monopolcü rekabet ticaret modeli kapsamında, GB oluşumu sonucu ortaya çıkabilecek ticaret saptırıcı etkilerin, daha önce üyeliğe sıcak bakmayan ülkelerin

fikirlerini değiştirerek Birliğe katılmalarına sebep olacağını ifade etmiştir. Ayrıca başlangıçta birlik dışında kalmayı tercih eden ülkelerin birliğe katılımlarıyla ekonomik teşviklerinin (the pure economic incentives) artacağını belirtmektedir. Uygulamadaki aksaklıklardan dolayı Birliğe üyeliğin genişlemesi zamana yayılırsa, bölgeselcilığe ilişkin en basit olay bile, her yeni üyenin diğerini tetikleyeceği bir domino zincir reaksiyonunu ortaya çıkaran kıvılcıma sebep olacaktır. Eğer ülkelerin içsel direnci Birliğe katılımın iyi olmadığı yönünde çok kuvvetli ise, bu durum sonucunda küresel serbest ticaret ortaya çıkacaktır. Baldwin ve Jaimovich (2010) çalışmalarında bu etkilere değinmektedir.

Bagwell ve Staiger (1993) STA'ya dahil olan ve olmayan iki ülke arasında ticaret hacminin azalacağını varsayarak, STA oluşumunun geçiş dönemini incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda STA oluşumunun başlarında yüksek olan tarifelerin, STA'nın tam olarak uygulanmasıyla birlikte anlaşmaya taraf olan ülke ile anlaşma dışında kalan ülke arasındaki tarife seviyelerinin eskisi kadar yüksek olmayacağını bulmuşlardır.

Yi (1996) bölümlenmiş (segmented) pazarla karşı karşıya kalan oligopolistik firmalara yönelik Brander-Krugman modelinin bir versiyonu ile çalışmıştır. Çalışmasında koalisyon yapılarının standart oyun teorisi analizini domino etkisine uygulamıştır. Küresel serbest ticaret oluşumunun üyeliğin mevcut olması durumunda kararlı olduğunu ancak yetkililerin genişlemeyi veto edebilmeleri olasılığında üyeliğin bu kararlılık için zorunlu olmadığını belirtmiştir. Wonnacott (1996) STA'ların geniş kapsamlı incelendiğinde, ticaret saptırıcı etkilerinin hem sapmaya sebep olan ülke hem de bir bütün olarak dünya için refah artışı sağlayabileceğini ifade etmiştir.

Krishna (1998) benzer ülkeler ve ticaretin Brander-Krugman modeli ile çalışmıştır. Çalışmasında, hükümetlerin STA tercihlerinin sadece kendi firmalarının faaliyet kararları ile etkilendiğini varsayarak, dışsal etkileri en aza indirmiştir. Krishna, serbest ticaret oluşumu içindeki ülkelerin karlarını incelemiş ve benzer ekonomik büyüklüklere sahip olan ülkelerin STA'dan kazanç sağladığını belirtmiştir. Aynı zamanda bu ülkeler için, büyük bir ticaret saptırıcı etki yaratan STA'ların daha yararlı olduğunu belirtmiştir. Freund (2000), en çok kayırılan ülke ilkesinin, optimum tarife seviyesinin altında olduğu sürece oluşturulacak bir STA'da anlaşmaya taraf olan her iki ülkenin de kazançlı çıkacağını göstermiştir. Bu çeşit bir oligopol modelinde ticaret blokunu oluşumunun,

üçüncü ülkelerin zararına tüm karı bloğa aktarabileceğini ifade etmiştir. Çok taraflı serbest ticaret, blokların avantajını bertaraf edecektir. Dolayısıyla bu modeller üzerine yapılan analizler, bütün ülkeleri kapsamayan içsel ticaret bloku oluşturma eğilimindedirler. Özetle ticaret blokları, serbest ticaretin önünde engel oluşturmaktadır.

Aghion vd. (2007) STA oluşumunu analiz etmek için Kooperatif Oyun Teorisini kullanmıştır. Özel kurumlar arasında kooperatif oyunlarını modellerken, temel oyun teorileri sonuçlarını doğrudan kullanabilmek için bazı standart varsayımlarda bulunmuşlardır. Özellikle tek bir ülkenin tartışmasız gündem belirleyici olduğunu ve ülkeler arasında transferlerin sınırsız ve maliyetsiz gerçekleştiğini varsayarak, bu güçlü varsayımlar altında domino etkisine benzer sonuçların hepsinin gerçekleşebileceğini ortaya çıkarmışlardır.

1.1.2. Serbest ticaret anlaşmalarının oluşumunun ampirik açıdan incelemesi

STA üyeliğinin, analizlerde dışsal bir etken olarak alınması sebebiyle STA oluşumunu inceleyen çok fazla ampirik çalışma bulunmamaktadır. Panagariya ve Findlay (1994) çalışmalarında STA blokları arasında daha fazla korumaya yol açabilecek bir model ortaya koymuşlardır. Bu modelde dışsal koşullara dayatılan bir fonksiyon, işgücü lobicilik girdilerini korumaya çevirmektedir. Çalışmalarının sonucunda daha önce STA partnerlerine karşı iç piyasayı koruma amacıyla fazladan istihdam edilen işgücünün, STA'nın tam olarak uygulanmaya başlamasıyla birlikte, yeniden emek piyasasına sürüleceğini, dolayısıyla ücretlerin düşürüleceğini bulmuşlardır.

STA'nın ekonomik belirleyicileri üzerine ilk ampirik çalışma Baier ve Bergstrand (2004)'a aittir. Ancak bu çalışma STA'ların genişlemesine yönelik bir varsayımı göz önünde bulundurmamaktadır. Baier ve Bergstrand, STA'ların seçimine yönelik, ekonomik faktörleri birbirlerine bağlayan bir doğrusal olasılık modeli tahmin etmişler ve bunun için kesit verileri kullanmışlardır. Sonuç olarak birbirlerine yakın iki ülke arasında STA olasılığının daha yüksek olduğunu, bu ülkelerin dünyanın geri kalanından ne kadar uzak kalırsa o kadar büyük ve benzer ekonomik büyüklükleri ve farklı işgücü oranları olacağını belirtmişlerdir. Yazarlar, bu faktörlerin hangi STA'nın en büyük refah

kazancına yol açacağını açıkladığını savunmaktadırlar. Baier ve Bergstrand (2007, 2009) daha sonraki çalışmalarında bu modeli geliştirerek, STA'ların uluslararası akımlar ve ticaret üzerindeki etkilerini incelemişlerdir.

Çeşitli çalışmalar STA'ların ekonomik belirleyicilerinden çok STA'ların yönlerini araştırmaktadır. Mansfield ve Reinhardt (2003) “yavaş çoktarafılık (slow multilateralism)” argümanını ve GATT/DTÖ'daki önemli gelişmeleri destekleyiciyi politik öneriler sunmuşlardır. Mansfield vd. (2002) demokratik iki ülkenin bir STA oluşumuna daha uygun olduğunu ampirik olarak ispatlamıştır. Wu (2004) çalışmasında bu durumu destekler sonuçlar elde etmiş, buna ek olarak, ekonomik ve ticari belirsizliğin sorun olacağını iddia etmiştir. Holmes (2005) ise ihracat pazarına erişimi güvence altına almak için “ticari çıkarlar”ın önemli bir belirleyici olduğunu göstermiştir. Jeopolitik istikrar hipotezinin ilk kanıtını Mansfield ve Pevehouse (2000) ortaya çıkarmış, STA'ya taraf olan ülkelerde bir savaş olasılığının daha düşük olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Vicard (2008) daha sonraki çalışmalarda benzer sonuçları test etmişlerdir.

Ampirik çalışmalarda, anlaşmaya taraf olan ülkeler arasında gerçekleştirilen STA'nın taraflar açısından karşılıklı bağımlılığı çok az dikkat çekmiştir. Bu konudaki ilk araştırmalar Avrupa bağlamında domino teorisini ispat etmek üzerinedir. Sapir (1997), AB'ye üye olmayan ülkelerde üyeliğin ticaret saptırıcı etkisini gözlemlemek adına her yıl için yer çekimi modellerini kullanmıştır. Çalışmasının sonucunda artan ticaret saptırıcı etkinin AB genişlemesine aracı olduğunu iddia etmektedir. Baldwin ve Rieder (2007) ticaret saptırıcı etkiyi belirlemek için çalışmalarının ilk aşamasında benzer bir yöntem izlemiş, ikinci aşamasında ise AB'ye katılma olasılığı ile eş zamanlı ticaret saptırıcı etkiyi birbirine bağlayan bir doğrusal olasılık modeli tahmin etmişlerdir. Ancak bu yöntem ilk aşamadaki üyelik kararının içselliği sebebiyle yeterli derecede başarılı olamamıştır.

Manger (2006) STA'larda mekansal ekonometri tekniklerinin kullanımını gerçekleştirmiştir. Çalışmasında STA aracılığıyla karşılıklı ekonomik ilişkiler içeren ülkelerdeki ortalama coğrafi uzaklıklara dayalı ağırlık matrisi oluşturarak mekansal bağımlılığın kanıtlarını bulmuştur. Egger ve Larch (2008) benzer bir ağırlıklandırma stratejisi kullanarak mekansal ekonometrik analiz tekniklerini STA oluşumu ve

genişlemesinin dinamiklerine göre düzenlemiştir. Bunun sonucunda ulaştıkları karşılıklı bağımlılığın uzun dönem etkilerini içeren kesit veri analizini Bayes tekniği aracılığıyla tahmin etmişlerdir.

1.2. Türkiye'de serbest ticaret anlaşmalarının gelişimi

Türkiye’de STA’lar ilk defa Avrupa entegrasyonu içerisinde yer alma çabası sonucunda uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda, Türkiye’yi AET’ye “ortak üye” yapan, taraflar arasında bir gümrük birliğine dayanan ve ileride tam üyeliği hedefleyen Ortaklık Anlaşması, 25 Haziran 1963 tarihinde Brüksel’de parafe edilip, 12 Eylül 1963’de Ankara’da imzalanmıştır. Resmi ismi “Türkiye ile AET Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma” olmakta ancak, Ankara’da imzalandığı için, Ankara Anlaşması olarak da adlandırılmaktadır (Karluk, 2007: 448-449). GB’nin çerçevesi 1963 yılında Ankara Anlaşması ile çizilmiş ve 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel’de imzalanan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ile ayrıntıları belirlenmiştir.

6 Mart 1995 tarihinde taraflar arasında Ankara Anlaşma’sı ve Ortaklık Anlaşması’na (Katma Protokol) dayanan 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) kabul edilmiştir. Bu karar GB’nin işleyiş şekline ilişkin temel ilkeleri belirleyerek Türkiye’nin Avrupa Topluluğu (AT) ile ortaklık ilişkisinin son dönemini düzenlemektedir. Karar altı bölümden oluşmaktadır. Bunlar, malların serbest dolaşımı ve ortak ticaret politikası, tarım ürünleri, gümrüklere ilişkin hükümler, mevzuat uyumu, kuumsal hükümler, genel ve son hükümlerdir. Karara ilişkin malların serbest dolaşımı ve ortak ticaret politikası ilk bölümde, sanayi mallarının ve işlenmiş tarım ürünlerinin taraflar arasında serbest dolaşımıyla birlikte, Türkiye’nin AT’nin ortak ticaret politikasına uyumuna esasen usuller düzenlenmiştir. (Karluk, 2007:453-454).

GB’de ithal işlemleri tamamlanan tüm sanayi malları serbest ticarete konu olabilmektedir. Bu durum, anlaşma taraflarının üçüncü ülkeler ile tercihli ticaret rejimlerindeki farklılıklardan kaynaklanabilecek ticaret sapması tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Taraf ülkelerin meydana gelebilecek ticaret sapması tehlikesini

önleyebilmek için aynı tercihli ticaret anlaşmalarına sahip olmaları gerekmektedir. Bu amaçla, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 16'ncı maddesinde, Türkiye'nin, Karar'ın yürürlüğe girmesini izleyen beş yıl içinde AT'nin tercihli ticaret anlaşmaları ve tek taraflı ticari tavizlerin tanındığı otonom rejimlerine uyum sağlaması öngörülmüştür.⁵ Sonuç olarak, AT ile gerçekleştirilen GB taraflar arasında ortak ticaret politikası uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye açısından, AT'nin tercihli anlaşmalarından başlayarak üçüncü ülkelerle STA müzakereleri hız kazanmıştır. Türkiye karara eklenen bir bildiri ile bu konudaki önceliği Merkezi Doğu Avrupa ülkelerine (MDAÜ) vereceğini açıklamıştır

Bu kapsamda, Türkiye için, EFTA ülkeleri (İsviçre, Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn) ile STA imzalanmasına yönelik müzakereler 1990 yılında başlatılmıştır. 10 Aralık 1991 tarihinde imzalanan ve 1 Nisan 1992 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye EFTA STA'sı ile Türkiye'nin tercihli rejimi üstlenme yönündeki girişimlerinin ilk adımı atılmıştır. 1996 yılında Türkiye'nin AB ile GB'ye katılmasıyla Anlaşma yenilenmiştir (İBB, 2010). MDA ülkeleri (Litvanya, Macaristan, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Slovenya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya) ile imzalanan ve yürürlükte olan STA'lar, bu ülkelerin AB genişleme sürecinde 1 Mayıs 2004'te birliğe katılmaları dolayısıyla, 30 Nisan 2004 tarihinde karşılıklı olarak feshedilmiştir. Söz konusu ülkeler ile ticari ilişkiler ilgili tarihten itibaren GB kapsamında yürütülmektedir. 1 Ocak 1996 tarihinde, Türkiye'nin GB'ye dahil olmasından sonra ilk imzalanan STA İsrail ile gerçekleştirilmiştir.

Siyasi, ticari ve ekonomik önemi açısından Balkanlar, STA kapsamında Türkiye için başka bir öncelikli alanı olmuştur. Makedonya ile imzalanan STA 2000 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmayı Temmuz 2003 yılında resmîlik kazanan Hırvatistan ile Bosna Hersek anlaşmaları izlemiştir. 1995 tarihli Barselona Bildirisi ile Akdeniz Bölgesi Türkiye'nin öncelikli listesinde önemini artırmıştır. Barselona Bildirisi ile AB ve Akdeniz'e kıyısı olan 12 ülke (Türkiye, Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Ürdün, Filistin, İsrail, Lübnan, Suriye, Malta ve Kıbrıs) arasında 2010 yılına kadar tedricen bir serbest ticaret alanı kurulması hedeflenmiştir. Tunus ve Filistin ile 2004 yılında imzalanan

⁵Türkiye'nin üstlenmekle yükümlü olduğu tercihli ticaret anlaşmaları ve otonom rejimler, Ortaklık Konseyi Kararı'nın 10 sayılı ekinde bulunmaktadır. Bkz. http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuat/uluslararasi_mevzuat/1_95_KARAR.htm, Erişim: 25.08.2013

anlaşmalar, 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. 2006 yılında Fas, 2007 yılında Suriye ve Mısır, 2008 yılında ise Arnavutluk ve Gürcistan STA'larının resmîlik kazanmasıyla birlikte Türkiye tedricen bir serbest ticaret alanı kurma yolunda devam etmektedir. Bu anlaşmalarının tamamı, DTÖ kuralları ve GATT'ın 24'ncü maddesine uygun olarak gerçekleştirilmektedir⁶.

Özetlemek gerekirse, Türkiye 2013 yılına kadar ortak ticaret politikası kapsamında, AB üyelikleri dolayısıyla feshedilen 10 adet MDA ülkesi STA'sı (Litvanya, Macaristan, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Slovenya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya) ve günümüzde yürürlükte olan 18 adet STA (EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye⁷, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Morityus ve Güney Kore) ile birlikte toplam 28 adet STA imzalamıştır. Bunların yanısıra Lübnan ile gerçekleştirilen STA Lübnan tarafının, Kosova ile planlanan STA ise her iki tarafın da iç onay sürecini tamamlanmasının ardından yürürlüğe girecektir. Gana, Moldova, Malezya ile müzakereleri tamamlanan STA'ların da 2014 yılı ilk yarısında imzalanması planlanmaktadır.⁸

Türkiye ortak ticaret politikasına uyum gereğince AB'nin imzalamış olduğu ve imzalayacağı STA'lara taraf ülkeler ile ayrıca anlaşma imzalamak zorundadır. Bu durumun bir sonucu olarak, Türkiye açısından STA müzakere süreci sürekli bir şekilde devam etmektedir. Buna bağlı olarak, Türkiye'nin Körfez İşbirliği Konseyi, Ukrayna, MERCOSUR (Orta ve Güney Amerika Ortak Pazarı), Libya, Seyşeller, Kamerun, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Güney Kore, Malezya, Ekvator, Kolombiya ve Faroe Adaları olmak üzere 12 ülke/ülke grubu ile STA müzakereleri devam etmektedir. Ayrıca, Türkiye, Cezayir, Meksika, Güney Afrika Gümrük Birliği, ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği), Endonezya, Peru, Orta Amerika Topluluğu, Afrika-Karayip-Pasifik Ülkeleri (76 ülke), Moldova, Hindistan ve Kanada olmak üzere 11 ülke/ülke grubuyla da STA müzakerelerine başlanması yönünde girişimde bulunmuştur. Ancak, AB ile aktif bir müzakere süreci içinde olmasına rağmen, Körfez İşbirliği

⁶ General Agreement on Tariffs and Trade 1947, **Part III, Article XXIV: Territorial Application Frontier Traffic Customs Unions and Free trade areas**, www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm.

⁷ Türkiye ile Suriye Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması 6 Aralık 2011 tarihinde askıya alınmıştır.

⁸ <http://www.ekonomi.gov.tr/sta/>

Konseyi (KİK) ülkeleri Türkiye ile STA müzakerelerini askıya almış, Orta Amerika Topluluğu ve ASEAN (Malezya hariç) ise hiç görüşme gerçekleştirmemiştir. AB ile aktif anlaşmalarının bulunmasının yanı sıra, Güney Afrika Cumhuriyeti (GAC), Meksika ve Karayipler Forumu ülkeleri (CARIFORUM), Türkiye'nin STA müzakere isteğini ön görüşme aşamasında bırakmakta ve STA müzakeresine bir türlü yanaşmamaktadırlar. Ayrıca, aynı kapsamda yer alan Cezayir ile ise Türkiye ile müzakerelere başlamayı reddetmiştir. AB'de yürürlükte olan ancak Türkiye'de yürürlükte bulunmayan STA'lar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. AB'de Yürürlükte Olan Ancak Türkiye'de Yürürlükte Bulunmayan STA'lar

	AB	TÜRKİYE
Ülke	Yürürlüğe Giriş	Müzakerelerde Son Durum
Güney Afrika Cumhuriyeti	2000	2010 yılı Mayıs ayında 1. Ortak Referans Grubu Toplantısı yapılmıştır. Sonrasında tüm girişimlere rağmen ilerleme sağlanamamıştır.
Faroe Adaları	1997	2000 yılı Mart ayında 1. tur müzakereler yapılmıştır. Faroe Adalarının balıkçılık ve su ürünlerinde tam liberalizasyon talep etmesi nedeniyle müzakerelerde ilerleme sağlanamamıştır.
Meksika	2000	Meksika ile 2012 yılı Haziran ayında müzakerelere başlanması amacıyla girişimlerde bulunulmuştur.
Cezayir	2005	Tüm girişimlere rağmen müzakerelere başlanamamıştır.
CARIFORUM	2008	2009 yılı Temmuz ayında yapılan istikşafi görüşmeler sonrasında resmi müzakerelere başlanılamamıştır.
Kore Cumhuriyet	2011	26 Mart 2012 tarihinde parafe edilmiştir. STA'nın 2012 yılı Haziran ayında imzalanması planlanmaktadır.

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

Tablo 2'de AB ile STA müzakereleri devam eden ülkelerin Türkiye ile STA süreci detaylı bir şekilde verilmektedir. AB'nin yeni dış ticaret stratejisinde STA'ların önemi

artmıştır. Planladığı anlaşmalar ile gelecek dönemlerde ticari anlamda büyük bir pazar oluşturabilecek ülkeler ve bölgesel ortaklıkların neredeyse tamamı ile STA imzalamayı hedeflemektedir. Söz konusu bu STA'lar, yeni nesil anlaşmalar olarak adlandırılmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı yeni nesil STA'lar DTÖ temelleri genelinde çok taraflı ticaret müzakerelerinde henüz gündeme getirilmemiş konuları içermekte ve tarife indirimlerinin yanısıra, yatırımları, kamu ihalelerini, rekabet ve fikri haklar gibi konuları da içeren bir nitelik taşıyacaklardır. AB, yeni nesil STA'lar ile gelecek dönemin potansiyel pazarlarına erişim sağlayacak, müzakereleri ve anlaşmaları bölgesel (çok sayıda ülke) organizasyonlar ile yapabilecek ve böylece aynı anda çok sayıda pazara ulaşabilecek olmasının yanında, yatırımlar, kamu ihaleleri, fikri haklar, adil rekabet gibi alanlarda da avantajlar elde edebilecektir (Gürlesel ve Alkin, 2010: 42).

Tablo 2. AB İle STA Müzakereleri Devam Eden Ülkelerin Türkiye ile STA Süreci

	AB	Türkiye
Ülke	Müzakerelerde Son Durum	Müzakerelerde Son Durum
KİK ⁺	2009 yılında gerçekleşen 24.tur sonrasında müzakereler askıya alınmıştır.	2009 yılı Nisan ayında yapılan 4. tur sonrasında müzakereler askıya alınmıştır.
MERCOSUR	2011 yılı Kasım ayında 7. tur müzakereler yapılmıştır.	Birinci tur müzakereler, Kasım 2008'de Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Ara verilen görüşmelere yeniden başlanabilmesi ve STA müzakereleri için yol haritasının belirlenmesi amacı ile 4 Kasım 2010 tarihinde Ankara'da bir ara toplantı yapılmıştır
Ekvator	2007'de başlayan ve 2008'de askıya alınan müzakerelerin yeniden başlatılması yönünde girişimler sürmektedir.	2011 yılı Şubat ayında gerçekleştirilen istikşafi görüşmelerin ardından Haziran ve Ağustos aylarında olmak üzere 2 müzakere turu yapılmıştır.
Kolombiya	2011 yılı Mart ayında parafe edilmiştir.	2011 yılı Mart ayında yapılan istikşafi görüşmelerin ardından sonucusu 1-4 Kasım 2011 tarihlerinde olmak üzere 4 müzakere turu yapılmıştır.

Peru	2011 yılı Mart ayında parafe edilmiştir.	Peru ile STA akdedilmesine dair hükümler içeren bir “Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması” 15 Nisan 2011 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır. Birinci müzakere turunun 2012 yılı Mart ayında yapılması öngörülmektedir.
Orta Amerika Topluluğu	2011 yılı Mart ayında parafe edilmiştir.	Topluluk ülkelerinden Panama ile müzakerelerin 2012 yılı başında başlatılması öngörülmektedir.
ASEAN	2009 yılı Mart ayında ASEAN ile grup olarak başlatılan müzakereler dondurulmuştur. Buna karşılık, ülke bazında ikili müzakerelerin başlatılmasına karar verilmiştir.	Singapur, Malezya, Endonezya, Tayland, Vietnam, Filipinler ve Brunei nezdinde öncelikli olarak STA müzakereleri girişiminde bulunulmuştur. Malezya ile STA müzakereleri başlatılmıştır. Endonezya ile bir Çalışma Grubu oluşturulmuştur.
Malezya	2011 yılı Ekim ayında 5. tur müzakereler yapılmıştır.	2011 yılı Temmuz ayında 8. müzakere turu gerçekleştirilmiştir.
Hindistan	2010 yılı Kasım ayında yapılan 11 müzakere turunun ardından, 2011 yılı Temmuz ayında ara oturum düzenlenmiştir.	2011 yılı Şubat ayında parafe edilen Ortak Çalışma Grubu raporunun en kısa zamanda imzalanması öngörülmektedir.
Ukrayna	2011 yılı Ekim ayında müzakereler tamamlanmıştır.	3. tur istikşafi görüşmeler 20–22 Mayıs 2009 tarihlerinde yapılmıştır. 2011 Aralık ayının ikinci haftasında 1. tur STA müzakerelerinin gerçekleştirilmesi konusunda mutabık kalınmıştır.
Libya	2011 yılı Şubat ayında müzakereler askıya alınmıştır.	2010 yılı Ekim ayında gerçekleşen 5. tur müzakereler sonrasında, Libya’daki iç karışıklıklar sebebiyle müzakereler askıya alınmış durumdadır.
Kanada	2001 yılı Ekim ayında 9. tur müzakereler yapılmıştır.	2010 yılı Ekim ayında 2. tur istikşafi görüşmeler yapılmıştır.
Singapur	2011 yılı Ekim ayında 8. tur müzakereler yapılmıştır.	Gümrük vergilerinin halihazırda %0 olması nedeniyle öncelikli ülkeler arasında yer almamaktadır.
Moldova	AB ile STA müzakerelerinin 2012 yılı başında başlaması planlanmaktadır.	2011 yılı Eylül ayında 2. tur müzakereler yapılmıştır.

AKP ülkeleri*	Ülke ve Ülke Grubu bazında muhtelif aşamalarda.	Ülke ve Ülke Grubu bazında girişimler devam ediyor.
------------------	---	--

* 77 AKP (Asya Karayip Pasifik) ülkesinden, Morityus ile STA 9 Eylül 2011 tarihinde imzalanmış olup, Kamerun, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Seyşeller ile müzakereler devam etmektedir.

+KİK, Körfez İşbirliği Konseyi kısaltmasıdır.

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

Yukarıda yer alan anlaşmaların yanısıra, 13 Şubat 2013 itibariyle ABD ve AB, taraflar arasında Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (Transatlantic Trade and Investment Partnership-TTIP) kurulması amacıyla görüşmelerinin başladığını açıklamıştır. TTIP'ye yönelik ilk müzakere oturumu, Temmuz 2013'te gerçekleştirilirken ikinci oturum Kasım 2013'te yapılmıştır. AB ve ABD arasında oluşturulması öngörülen ortaklık tam olarak uygulanmaya başladığında, AB'nin yılda 119 milyar Euro, ABD'nin ise yılda 95 milyar Euro düzeyinde ekonomik bir kazanç elde edeceği tahmin edilmektedir. AB ve ABD'nin, Türkiye'nin önemli ticari ortakları olması sebebiyle sözkonusu ortaklık, Türkiye ekonomisi üzerinde de önemli sonuçlar doğuracaktır. Türkiye'nin müzakere sürecine taraf olmadığı veya ABD ile eşzamanlı bir STA imzalamadığı takdirde, TTIP'nin uygulanmaya başlamasıyla, ABD menşeli malların, AB ile ortak gümrük alanı üzerinden vergisiz olarak Türkiye pazarına girebilmesi, Türkiye'nin aleyhine ticaret sapması riskine yol açacak ve AB pazarında Türkiye menşeli malların göreceli avantajı kaybolacaktır. Bu sebeplerden ötürü AB ve ABD arasında oluşturulması planlanan TTIP'nin, Türkiye ekonomisi üzerindeki olası etkilerinin çok iyi analiz edilmesi ve olumsuz etkilerine yönelik tedbirler alınması gerekmektedir.

1.3. Türkiye'nin gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmalarının hedef, avantaj ve dezavantajları

GB'nin oluşturulması ile AB'nin dış ilişkiler politikası kapsamında hız kazanan STA'ların sayısı devamlı artmaktadır. Anlaşmayı imzalayan ülkeler arasında ticaret hacmi ne kadar fazla ise, Anlaşma'nın olumlu ya da olumsuz etkileri de o derecede büyük olacaktır. Ayrıca mevcut ticaret hacmi içinde, anlaşma öncesinde gümrüksüz

giren malların oranı yüksek ise Anlaşma'nın etkinliği azalacaktır (Kondonassis vd., 1996: 5).

1.3.1. Türkiye'nin gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmalarının hedefleri

Türkiye'nin imzaladığı STA'lar aracılığıyla öncelikli hedeflerini aşağıda özetlenmiştir:

- Gümrük vergileri, sübvansiyonlar ve ikili ticaretin önündeki diğer her türlü engelin kaldırılarak, anlaşmaya taraf ülke(ler) arasında ticareti karşılıklı olarak serbestleştirilmek,
- Ticaretin serbestleştirilmesiyle daha geniş pazarlara erişim imkanı elde etmek ve ekonominin büyümesine katkı sağlamak,
- Ortak yatırımlar için imkanlar yaratmak,
- AB'nin gerçekleştirdiği STA'ların yaratacağı haksız rekabetin önüne geçmek,
- Anlaşmaya taraf olan büyük ticaret ortaklarının piyasalarına güvenli bir şekilde giriş imkanı sağlayarak ticarete sürdürülebilirlik oluşturmak,
- Ticarete ilişkin yapısal engellerin ortadan kaldırılmasıyla kaynakların etkin kullanılmasını sağlayarak uluslararası rekabeti artırmak,
- Endüstriyel uzmanlaşmayı ve büyük ölçekli üretimi teşvik etmek,

- Tarife dışı engelleri de kaldırarak teknik standartlar, fikri mülkiyet hakları ve devlet yardımlarında farklı uygulamaları ortadan kaldırmak veya en aza indirmektir.⁹

1.3.2. Türkiye'nin gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmalarının avantajları

Anlaşmaların en önemli avantajı taraf ülkelerinde istediği ticaret düzenlemelerinin derinliğidir (Schott, 2003: 12). Türkiye imzaladığı STA'lar aracılığıyla anlaşmaya taraf olan ülkeler ile arasındaki ticarete mevcut gümrük vergisini, eş etkili vergileri ve miktar kısıtlamalarını kaldırmaktadır. Ticaret, bu düzenlemelerle ticaretteki engeller en aza indirilerek, anlaşmaya taraf ülkeler için sürdürülebilir bir özellik kazanmaktadır.

STA'lar sayesinde taraf ülkeler arasında ihracatçıların pazara giriş imkanlarının artırılmasıyla, ülkelerin ihracatlarının Batı Avrupa pazarlarına olan büyük ölçüdeki bağımlılığının azaltılması sağlanmaktadır. Anlaşma'ya taraf ülkelerin ihracatçıları ticarete konu olan pazarlarda AB ülkeleriyle adil şartlarda rekabet edebilmektedirler.¹⁰

Adil bir rekabetin oluşturulmasının yanı sıra ihracata konu olan Türk mallarının anlaşma gereği vergisiz olarak taraf ülke pazarına girişi sağlanmaktadır. Pazara girmek isteyen diğer ülkelerin karşılaşacağı gümrük tarifeleri ve kısıtlamalar karşısında Türk mallarının rekabet olasılığı dolaylı olarak artmaktadır. Bu duruma ek olarak gelecekte önemli pazarlara sahip olacak bu ülkelerin piyasalarında Türk malları diğer mallara göre bir üstünlük elde edebilecektir.

Anlaşmalar, taraf ülkeler ile ticaretin yanı sıra, sınai işbirliği ve ortak yatırım imkanlarını artırarak dünya pazarlarındaki konumunu güçlendirecektir. Ayrıca sanayi yoğun üretim sürecinde üreticilerin ihtiyaç duyacağı hammadde ve yarı mamullerin daha uygun koşullarda elde edebilecekleri ve sözkonusu mallardaki vergilerin

⁹ Anlaşma metinlerinden yararlanılarak, tarafımdan özetlenmiştir.

¹⁰ <https://www.turkiye.gov.tr/is?icerik=%C4%B0%C5%9F/D%C4%B1%C5%9F/Ticaret/Avrupa+Birli%C4%9Fi+ve+Serbest+Ticaret+Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Serbest+Ticaret+Anla%C5%9Fmalar%C4%B1>, Erişim: 01.09.2013

kaldırılmasıyla sanayi üretiminin maliyetleri de düşeceği için ülke içi yatırımların teşvikinde de önemli bir rol oynamaktadırlar.

1.3.3.Türkiye'nin gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmalarının dezavantajları

GB'nin 1 Temmuz 1968 tarihinde 6 AET üyesi ülkede¹¹ yürürlüğe girmesi sonucunda, üye ülkelerin gümrük alanları birleştirilerek tek bir gümrük alanı oluşturulmuştur. Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleştirilen GB'yle Türkiye de bu alana katılmıştır. Dolayısıyla, AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı STA'lar, Türkiye'nin de içinde yer aldığı gümrük alanını ve AB-28'i kapsamaktadır. Türkiye, AB üyesi olmadığından, ticari anlaşmaların karar aşamalarında yer almamakta ve süreçlere dahil edilmemektedir. Türkiye, ortak ticaret politikası izleme yükümlülüğü dolayısıyla AB'ye paralel olarak bu ülkeler ile STA yapmak zorundadır. Diğer bir deyişle, üçüncü tarafların malları anlaşma gereği AB pazarına gümrüksüz girdiği gibi, Türkiye'ye de gümrüksüz girebilmektedir. Bu ülkeler, Türkiye'den yaptıkları ithalatlarına yüksek tarifeler uygulayabilmektedir (Atalay, 2011: 37). AB ile üçüncü ülkeler arasında imzalanan STA'ların Türkiye'de eş zamanlı olarak yürürlüğe konulamaması, AB'nin STA ortaklarının mallarının AB üzerinden Türkiye'ye sıfır vergi ile girişinin bir sonucu olarak, tek tarafın yararına işleyen bir mekanizma ortaya çıkmakta, dolayısıyla AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı STA'lar ticaret saptırıcı etkiler yaratarak Türkiye pazarında haksız rekabete yol açabilmektedir.

AB'nin taraf ülkelere yönelik STA müzakerelerinde STA taslak metninin içerisinde yer verdiği Türkiye hükmü (Turkey clause) şu şekildedir: “...ülkesi AB ile gümrük birliği ilişkisi olan Türkiye ile GATT Anlaşmasının 24. maddesi uyarınca serbest ticaret alanı oluşturacak karşılıklı avantaj sağlayan bir anlaşma imzalamak üzere müzakerelere başlamalıdır. Bu müzakereler, anılan anlaşmanın AB ile müzakereler tamamlandıktan ve anlaşma yürürlüğe girdikten sonra bir an önce tamamlanabilmesi ve yürürlüğe girmesini teminen en kısa zamanda başlamalıdır”. Bu hüküm, STA müzakeresine dahil

¹¹ Belçika , Almanya , Fransa , Hollanda , Lüksemburg ve İtalya.

olan taraf ülke için hukuken bağlayıcı bir özellik taşımamaktadır. Ayrıca, hükümden anlaşılabilirliği üzere, AB ilgili ülkenin Türkiye ile müzakerelere, kendi STA'sının yürürlüğe girmesinden sonra başlamasını belirtmektedir.¹² Diğer bir ifadeyle, Türkiye, GB yükümlülüğü ile izlemek zorunda kaldığı ortak ticaret politikası sonucu kendi girişimi ile STA müzakeresi başlatamamaktadır. Türkiye'nin STA planladığı ülkelerin öncelikle AB ile anlaşma imzalaması gerekmektedir. Bu sebepten dolayı, D-8 ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri gibi Türkiye açısından önemli potansiyel pazarları olan ülkelerle STA imzalanamamaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumu ve kültürel ve tarihi bağları sebebiyle Türk Cumhuriyetleri ve Orta Doğu ülkelerine yakınlığı dikkate alındığında, bu bekleme sürecinin Türkiye'nin ihracat kapasitesini sınırladığı söylenebilir.

AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı ve Türkiye'yi de bağlayan STA'ların karar aşamalarında Türkiye'nin AB üyesi olmaması nedeniyle yer almaması ve süreçlere dahil edilmemesi durumu, Türkiye'de sanayinin ihtiyaçlarını karşılayacak menşe kurallarının oluşturulmasını engellemektedir. Taraf olduğu STA'larda Türkiye, AB tarafından benimsenen menşe kurallarına uymak zorundadır. Günümüzde AB'nin Latin Amerika ülkeleri¹³, Ukrayna, ASEAN ülkeleri, Güney Kore ve Hindistan ile STA çalışmaları bulunmaktadır. Türkiye'nin bu ülkelerle eş zamanlı STA müzakereleri gerçekleşmezse, Türk sanayisinin üretim lokomotifleri olan tekstil, kimya, otomotiv ve demir-çelik gibi sektörleri bu durumdan ciddi zarar görebilecektir.

Türkiye'nin STA'ların dezavantajları sonucunda uğradığı potansiyel zararların AB ile ilişkilerde gündeme getirilmesi gerekmektedir. AB'nin yaptığı serbest ticaret anlaşmalarında Türkiye pasif bir durumda olup, müdahalede bulunamamaktadır. Türkiye ve AB arasında uygun düzenlemeler yapıldıktan sonra oluşturulacak STA'lar sonucunda ülkeler arasındaki ticarete her iki taraf da fayda sağlayacaktır.

¹²file:///C:/Users/User/Downloads/31-15inci_yilinda_turkiye-ab_gumruk_birligi_yasanan_temel_sorunlar__subat_2011__2_.pdf, Erişim: 25.08.2013

¹³ Mercosur, Orta Amerika Ülkeleri ve ADEAN Topluluğu.

1.4 Türkiye'nin taraf olduğu serbest ticaret anlaşmaları

Türkiye 2013 yılı sonu itibariyle, 28 adet STA imzalamıştır. Tablo 2'de gösterildiği üzere Türkiye'nin, 16 adet tercihli ticaret anlaşması (EFTA, İsrail, Makedonya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün) yürürlükte olup, her Anlaşma'nın gümrük vergisi sıfırlanma tarihi ilgili ülkeye göre değişiklik göstermektedir. Karadağ, Sırbistan, Şili ve Ürdün en yeni STA'lar olup, Makedonya, Karadağ ve Filistin veri yetersizliği sebebiyle tezin kapsamı dışında tutulmuştur.

Türkiye ve bu ülkeler arasında imzalanan Anlaşma'nın amaçları, taraflar arasındaki ekonomik işbirliğini artırmak ve iki ülke halklarının yaşam standartlarını yükseltmek; tarım malları de dahil olmak üzere mal ticaretinde karşılaşılan güçlükleri ve kısıtlamaları ortadan kaldırmak; karşılıklı mal ve hizmet ticaretin genişletilmesi yoluyla, taraf ar arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini teşvik etmek; taraflar arasındaki ticaret için adil rekabet koşullarını yaratmak; ticaretteki engellerin kaldırılarak dünya ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmak; taraflar arasındaki işbirliğini artırmak; yatırımların, özellikle de iki ülkedeki ortak yatırımların daha fazla desteklenmesi için koşulları oluşturmak; tarafların üçüncü ülke pazarlarındaki ticaret ve işbirliğini artırmaktır.

Tablo 3. Türkiye'nin Taraf Olduğu STA'lar

Ülkeler	İmza Tarihi	Onay Tarihi	TCRG Tarihi	TCRG Sayısı	Yürürlük Tarihi	Güm. Vergisi Sıfırlanma Tarihi	Açıklama
EFTA (İsviçre, Norveç, İzlanda)	10 Aralık 1991	28 Mart 1992	18 Nisan 1992	21203 Mük.	1 Nisan 1992	01 Ocak 1996	26 Kasım 2009 tarihli ve 27418 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>PAAMK YÖNETMELİĞİ</u> kapsamındadır.
İsrail	14 Mart 1996	4 Temmuz 1997	18 Temmuz 1997	23053 Mük.	1 Mayıs 1997	01 Ocak 2000	26 Kasım 2009 tarihli ve 27418 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>PAAMK YÖNETMELİĞİ</u> kapsamındadır.
Makedonya	07 Eylül 1999	07 Mart 2000	25 Temmuz 2000	24120	1 Eylül 2000	01 Ocak 2008	19 Temmuz 2009 tarihli ve 27293 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>BATI BALKAN MENŞEKÜMÜLASYON YÖNETMELİĞİ</u> kapsamındadır.
Hırvatistan	13 Mart 2002	30 Ocak 2003	27 Mayıs 2003	25120 Mük.	1 Temmuz 2003	01 Ocak 2007	19 Temmuz 2009 tarihli ve 27293 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>"İKİ TARAFLI MENŞE KÜMÜLASYON YÖNETMELİĞİ"</u> kapsamındadır.
Bosna Hersek	03 Temmuz 2002	26 Şubat 2003	05 Mayıs 2003	25099 Mük.	1 Temmuz 2003	01 Ocak 2007	19 Temmuz 2009 tarihli ve 27293 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>"İKİ TARAFLI MENŞE KÜMÜLASYON YÖNETMELİĞİ"</u> kapsamındadır.
Fas	07 Nisan 2004	29 Kasım 2005	28 Aralık 2004	25684 Mük.	1 Ocak 2006	01 Ocak 2014	26 Kasım 2009 tarihli ve 27418 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>PAAMK YÖNETMELİĞİ</u> kapsamındadır.
Tunus	25 Kasım 2004	13 Nisan 2005	10 Mayıs 2005	25811 Mük.	1 Temmuz 2005	01 Temmuz 2014	26 Kasım 2009 tarihli ve 27418 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>PAAMK YÖNETMELİĞİ</u> kapsamındadır.
Filistin	20 Temmuz 2004	25 Mayıs 2005	01 Haziran 2005	25832 Mük.	01 Haziran 2005	01 Haziran 2005	19 Temmuz 2009 tarihli ve 27293 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>"İKİ TARAFLI MENŞE KÜMÜLASYON YÖNETMELİĞİ"</u> kapsamındadır.
Suriye	22 Aralık 2004	03 Ekim 2006	06 Kasım 2006	26338 Mük.	01 Ocak 2007	01 Ocak 2019	26 Kasım 2009 tarihli ve 27418 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>PAAMK YÖNETMELİĞİ</u> kapsamındadır.
Mısır	27 Aralık 2005	16 Aralık 2006	30 Ocak 2007	26419 Mük.	01 Mart 2007	01 Ocak 2020	26 Kasım 2009 tarihli ve 27418 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>PAAMK YÖNETMELİĞİ</u> kapsamındadır.

Gürcistan	21 Kasım 2007	05 Eylül 2008	24 Eylül 2008	27007 Mük.	01 Kasım 2008	01 Kasım 2008	19 Temmuz 2009 tarihli ve 27293 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan " <u>İKİ TARAFLLI MENŞE KÜMÜLASYON YÖNETMELİĞİ</u> " kapsamındadır.
Arnavutluk	22 Aralık 2006	18 Şubat 2008	12 Mart 2008	26814 Mük.	01 Mayıs 2008	01 Ocak 2013	19 Temmuz 2009 tarihli ve 27293 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan " <u>İKİ TARAFLLI MENŞE KÜMÜLASYON YÖNETMELİĞİ</u> " kapsamındadır.
Karadağ	26 Kasım 2008	31 Aralık 2009	14 Ocak 2010	27462 (1. Mük.)	01 Mart 2010	01 Ocak 2015	19 Temmuz 2009 tarihli ve 27293 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>BATI BALKAN MENŞE KÜMÜLASYON YÖNETMELİĞİ</u> kapsamındadır.
Sırbistan	01 Haziran 2009	07 Mayıs 2010	03 Temmuz 2010	27630 Mük.	01 Eylül 2010	01 Ocak 2015	19 Temmuz 2009 tarihli ve 27293 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>BATI BALKAN MENŞE KÜMÜLASYON YÖNETMELİĞİ</u> kapsamındadır.
Şili	14 Temmuz 2009	14 Aralık 2010	31 Aralık 2010	27802 (4.Mük.)	01 Mart 2011	01 Ocak 2015	19 Temmuz 2009 tarihli ve 27293 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan " <u>İKİ TARAFLLI MENŞE KÜMÜLASYON YÖNETMELİĞİ</u> " kapsamındadır.
Ürdün	01 Aralık 2009	13 Ekim 2010	10 Ocak 2011	27811 Mük.	01 Mart 2011	01 Ocak 2018	26 Kasım 2009 tarihli ve 27418 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan <u>PAAMK YÖNETMELİĞİ</u> kapsamındadır.
Kosova*	-	-	01 Mart 2008	26803	01 Ocak 2008	01 Ocak 2008	

*Türkiye tarafından tek taraflı olarak tanınan tercihli rejim uygulaması mevcuttur.

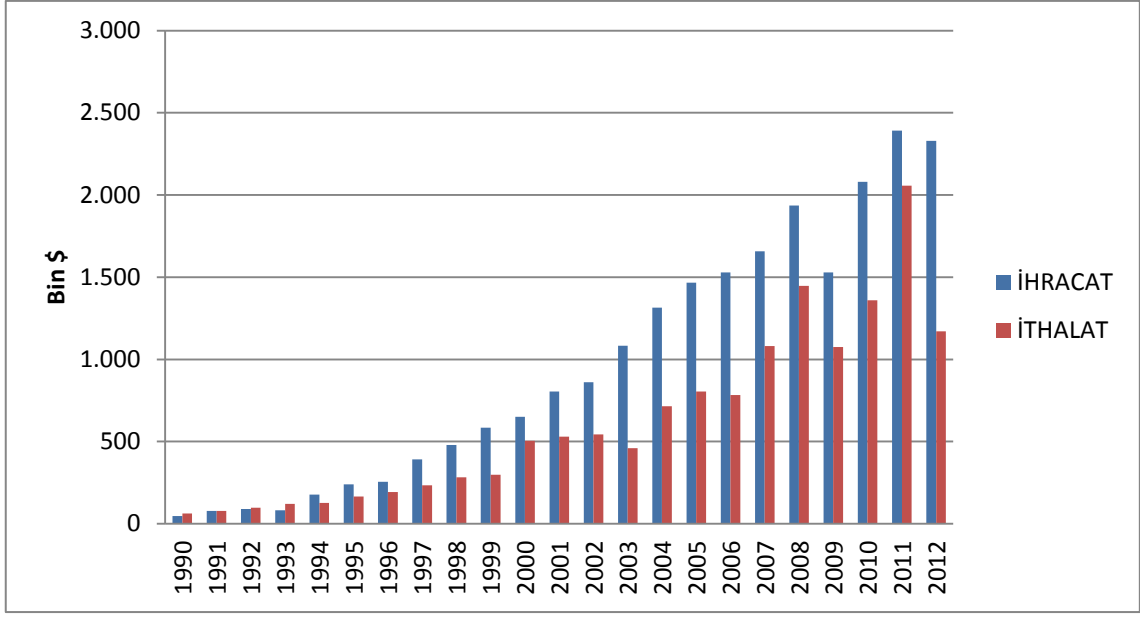
1.4.1. Türkiye ve İsrail serbest ticaret anlaşması

Türkiye ile İsrail arasındaki STA müzakereleri 1992 yılında başlamış ve 14 Mart 1996 tarihinde sonuçlandırılarak Tel-Aviv'de imzalanarak 1 Mayıs 1997'de yürürlüğe girmiştir. İsrail'in ABD, AB ve EFTA ile imzaladığı STA'lar değerlendirildiğinde, Türkiye bu anlaşma ile sadece İsrail pazarına değil, sözkonusu diğer pazarlara da giriş imkanını elde etmiştir.

İki ülke arasında imzalanan STA aracılığıyla dış ticarete, Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten sonra, ithalata yeni gümrük vergisi veya eş etkili vergi konmayacak, halen uygulanmakta olanlar artırılmayacaktır (Madde 4:1). Ayrıca anlaşma gereğince, Ek II, Ek III ve Ek VIII de sayılan mallar hariç olmak üzere İsrail'in Türkiye menşeli mallara ithalatta uyguladığı gümrük vergileri, Ek IV, Ek V, Ek VIa, Ek VIb, Ek VII ve Ek VIII sayılan mallar hariç olmak üzere İsrail menşeli malların Türkiye'ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri de ortadan kaldırılacaktır. Ek'te sayılan Türkiye ve İsrail menşeli malların İsrail'e ve Türkiye'ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri ilgili takvime göre aşamalı olarak kaldırılacaktır.

Anlaşma'nın dış ticaret değişimleri üzerindeki etkisini yorumlayabilmek için, Türkiye ve İsrail arasında imzalanan STA'nın yürürlüğe girdiği 1997 yılı ile 1996 yılı verilerini karşılaştırıldığımızda ithalatta %21, ihracatta %54, ticaret hacminde ise %40'luk artış olmuştur. Anlaşma sonrasındaki yılda ise ithalat %21, ihracat ve ticaret hacmi %22; Anlaşma'nın üçüncü yılının sonunda, ithalat %5, ihracat %22, ticaret hacmi ise %16 oranında artmıştır. 2010 yılının ticaret rakamlarına bakıldığında ise, bu yükseliş ithalatta %27, ihracatta %36 ve iki ülke arasındaki ticaret hacminde %32 oranındadır.

İki ülke arasındaki ticaret hacmi Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten günümüze kadar sürekli olarak artmayı sürdürerek, 2001 yılındaki 1,3 milyar dolar seviyesinden 2010 yılında ilk defa 2 milyar doların üzerine çıkarak 3,5 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2011 yılında ihracat %15, ithalat ise %51 oranında artarak 2 milyar dolar seviyesini geçmiştir. 2012 yılında bu yükseliş yerini azalışa bırakmıştır. Azalışın ihracatta %3'lük bir oran ile çok fazla etkisi görülmemiş ancak, ithalatta gerçekleşen %43 artış sebebiyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1 milyar dolar seviyesinde gerilemiştir.

Grafik 1. Türkiye İsrail Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin İsrail'e ihraç ettiği başlıca mallar demir çelik, otomotiv, petrol ve petrol malları, elektrikli makineler, kimyasallar, inşaat malzemeleri, hazır giyim ve metal malları iken, plastik, kimyasallar ve tarım malları ise İsrail'in Türkiye'ye ihracat ettiği mallardır.¹⁴

Türkiye İsrail ekonomik ilişkilerinin başlıca öğeleri, ikili ticaret, savunma sanayi projeleri, müteahhitlik hizmetleri, turizm ve karşılıklı yatırımlardır. İki ülkenin ekonomik yapıdan tamamlayıcı özelliğe sahip olmaları, mevcut dış ticaret potansiyelini artırmaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin son yıllardaki büyük artışına rağmen, sözkonusu potansiyelin günümüzde tam anlamıyla kullanılamaması, ulaşabileceği noktanın gerisinde kaldığını göstermektedir. 2010 yılında, Türkiye, ABD ve İngiltere'den sonra İsraili işadamlarının faaliyet gösterdiği ülkeler arasında üçüncü sırada gelmektedir.¹⁵

Dünya ekonomisinde yaşanan küresel ekonomik krizi en hızlı atlatan iki bölge ekonomisi Türkiye ve İsrail'dir. Her iki ülkenin de en büyük ticaret ortakları olan AB ve ABD'de krizin etkilerinin devam etmesi sonucu, doğal bir ticari hız yakalamışlardır.

¹⁴ <http://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim: 11.10.2013

¹⁵ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, Erişim: 14.10.2013

2008 yılında 3,4 milyar, 2011 yılında ise 4,4 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen Türkiye-İsrail ticaret hacmi, 2012 yılında yine 4 milyar doları geçmiştir.

1.4.2. Türkiye ve Makedonya serbest ticaret anlaşması

Makedonya ile Türkiye arasında oluşturulan STA, 1998 yılında başlayan müzakereler sonucunda 7 Eylül 1999 tarihinde imzalanarak 1 Eylül 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin Makedonya menşeli mallara uyguladığı gümrük vergileri ve eş etkili vergiler, anlaşmada yer alan Ek III'te belirtilen özel hükümler saklı kalmak koşuluyla, Makedonya'nın Türkiye menşeli mallar ithalatında uyguladığı gümrük vergileri ve eş etkili vergiler ise Anlaşma'nın Ek II hükümlerine göre kaldırılacaktır.

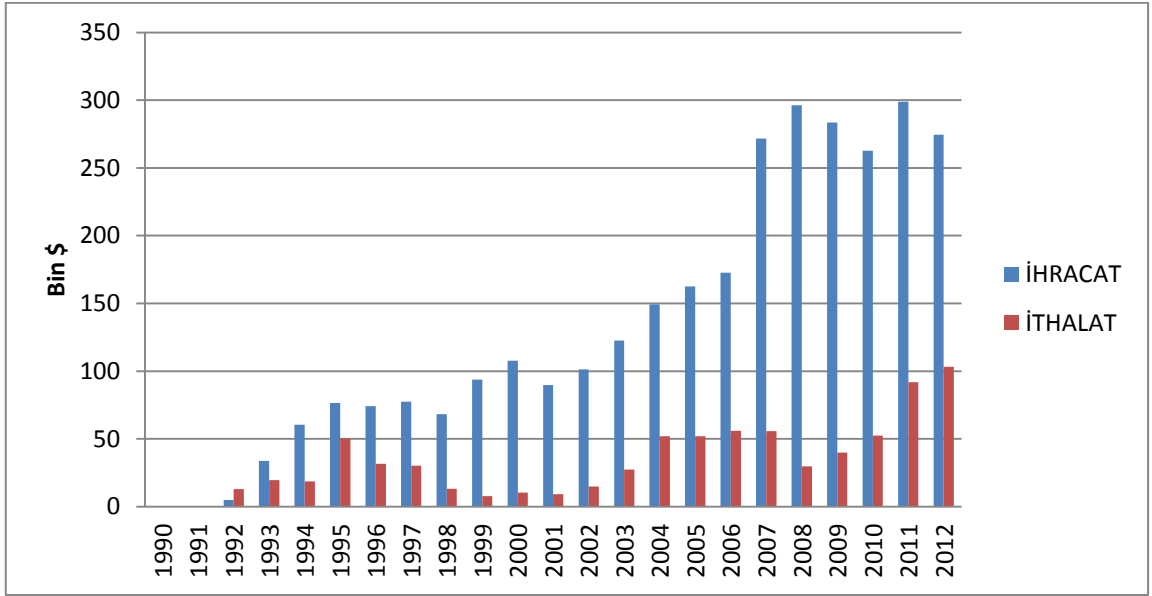
Türkiye ve Makedonya imzaladıkları bu anlaşma ile, Anlaşma'nın yürürlüğe girmesini izleyen en fazla 10 yıl içinde sona erecek bir geçiş döneminde ticareti kademeli olarak serbestleştirecekleri taahhüdünde bulunmuştur. Türkiye ve Makedonya menşeli malların Makedonya'ya ve Türkiye'ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri veya eş etkili vergiler anlaşmada beyan edilen ilgili takvime göre tedricen kaldırılacaktır.¹⁶

Anlaşma'nın 11'nci maddesi sözkonusu anlaşmaya taraf olan ülke ekonomileri içindeki tarımın rolünü belirterek, Türkiye Makedonya arasındaki tarım malları ticaretinin gelişimini, tarım mallarının yüksek hassasiyetini ve tarım politikalarına ilişkin kurallarını göz önünde bulundurarak, tarafların Ortak Komite'de, karşılıklı olarak birbirlerine daha ileri düzeyde tavizlerde bulunabilme imkanlarını araştırmayı hedeflemektedir. Madde 12'de ise Bitki ve Hayvan Sağlığı Tedbirleri açıklanmaktadır.

Türkiye ve Makedonya arasında imzalanan STA'nın yürürlüğe girdiği 2000 yılı ile bir önceki yıl verileri karşılaştırıldığında ithalatta %33'lük, ihracatta %15'lik, ticaret hacminde ise %16 lık bir artış gerçekleşmiştir. Yaşanan ekonomik krizin etkilerinin ile 2001 yılında ithalat %17, ihracat %13 ve ticaret hacmi ise %16 oranında gerilemiştir. Anlaşma'nın üçüncü yılının sonunda ithalatta %64, ihracatta

¹⁶ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, Erişim: 14.10.2013

%13, ticaret hacminde %17 seviyesinde gözlenen pozitif değişim ile ekonomik krizin etkileri kaybolduğu gözlenmektedir. 2010 yılının ticaret rakamlarına bakıldığında ise, ihracatta %7 oranında bir düşüş gözlenirken, ithalatta %31 ve iki ülke arasındaki ticaret hacminde %3 oranında yükseliş gerçekleşmiştir. 2011 yılında her iki dış ticaret kaleminde de artış görülmekte iken 2012 yılında bu artışın ithalat kalemindeki yerini azalışa bıraktığı gözlemlenmiştir.

Grafik 2. Türkiye Makedonya Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Makedonya'dan ithalatında öne çıkan belli başlı mallar, demir-çelik hammadde ve ara mamulleri, ateşe dayanıklı tuğla, koyun ve kuzu ham derisi iken, ihracatında ise, otomotiv sanayi malları, tekstil ve hazır giyim malları, buzdolabı ve soğutucular, pamuk, plastik ve plastikten yapılmış mamul eşya yer almaktadır.

Türk şirketleri açısından bakıldığında, Makedonya'da doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirenlerin sayısı 100 civarında olup, şirketlerin önemli bölümü KOBİ niteliğinde firmalardır. Bu kapsamdaki toplam yatırım miktarı 180 milyon dolar civarındadır. Ayrıca, TAV ve Şişecam gibi büyük ölçekli diğer şirketlerin

Makedonya'ya yönelik yeni yatırımlarıyla birlikte Makedonya'daki toplam Türk yatırımı tutarı 500 milyon doları aşmaktadır.¹⁷

1.4.3. Türkiye ve Hırvatistan serbest ticaret anlaşması

Türkiye Hırvatistan arasında STA oluşturulmasına yönelik müzakereler Aralık 2000'de başlamış, Anlaşma 1 Temmuz 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile Hırvatistan arasında imzalanan STA'nın içeriğinde sanayi mallarında uygulanan gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları, eş etkili vergi ve önlemler ile teknik engellerin azaltılarak kaldırılmasının yanı sıra tarım ve balıkçılık mallarında taviz değişimi, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri ve özel korunma önlemleri yer almaktadır. Ayrıca, hizmetler ve yatırımlarda Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (The General Agreement on Trade in Services, GATS) çerçevesinde tedricen serbestleşmeye gidilmesi, genel hükümler (iç vergilendirme, diğer anlaşmalarla düzenlenen ticaret ilişkileri, yapısal uyum, damping, acil önlem mekanizması, korunma önlemleri, menşe kuralları, vs.) ve devlet tekelleri, rekabet kuralları, ödemeler, işletmelere ilişkin rekabet kuralları, fikri mülkiyet hakları, kamu alımları vs. alanlarında düzenlemeler de anlaşma içeriğinde bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, tarafların temsil edileceği bir ortak komite kurulmasına ve usullerine ilişkin hükümleri de kapsamaktadır.¹⁸

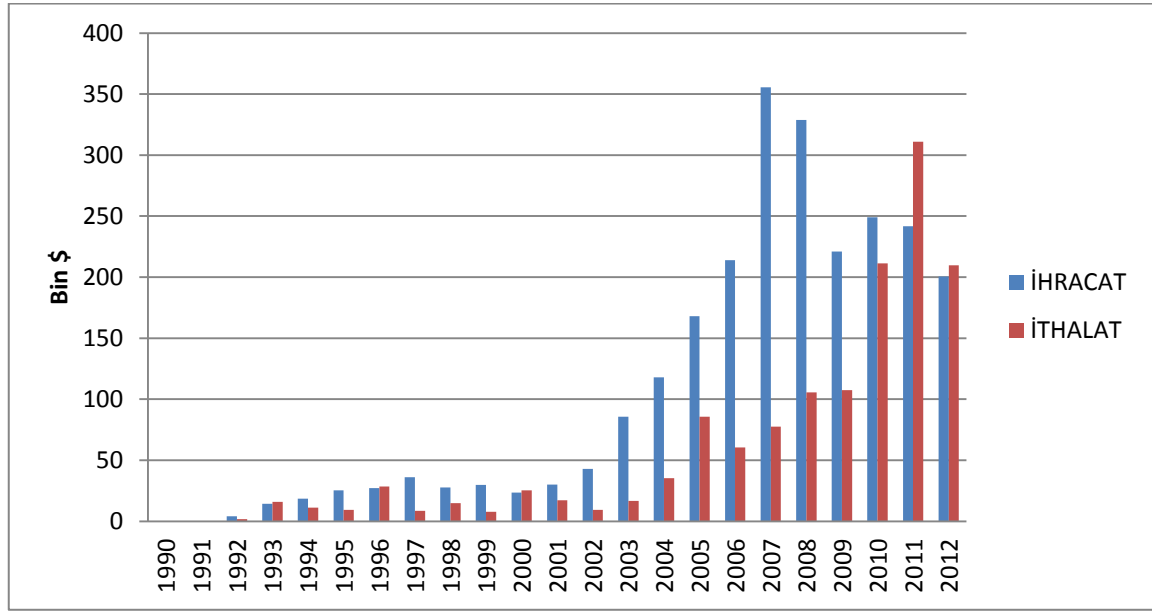
Türkiye ve Hırvatistan arasında imzalanan STA'nın yürürlüğe girdiği 2003 yılı ile 2002 yılı verileri karşılaştırıldığında ithalatta %78, ihracatta %100, ticaret hacminde ise %96'lık bir yükseliş meydana gelmiştir. Bu olumlu gelişmeler 2004 yılında ithalatta %111, ihracatta %38 ve ticaret hacminde %50 oranında, 2005 yılında ise ithalatta %143, ihracatta %42, ticaret hacminde %65 seviyelerindedir. 2010 yılının ticaret rakamlarına bakıldığında ise ihracatta %13 seviyesinde bir düşüş gözlenirken, ithalatta %97, iki ülke arasındaki ticaret hacminde %40 seviyesinde bir artış gerçekleşmiştir. Küresel krizin etkilerinin devam etmesi sebebiyle 2009 yılında düşüş

¹⁷ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-makedonya-cumhuriyeti-ticari-ve-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, Erişim: 16.10.2013

¹⁸ <http://www.ekonomi.gov.tr/upload/DA7E7731-D8D3-85664520F9619E84A7A5/H%C4%B1rvatistan%20Ayr%C4%B1nt%C4%B1%20son.doc>, Erişim: 18.10.2013

gösteren ikili ticaret hacmi, 2010 yılında 460 milyon dolara (249 milyon doları ihracat); 2011 yılında ise 553 milyon dolara (242 milyon doları ihracat) yükselmiştir. 2011 yılında Türkiye Hırvatistan arasındaki ithalat bir önceki yıla göre %47 oranında artarak, 310 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2012 yılında hem ithallata hem ihracatta bir gerileme dikkat çekmektedir.

Grafik 3. Türkiye Hırvatistan Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Hırvatistan'a ihraç ettiği başlıca mallar, motorlu kara taşıtları vb. aksam ve parçaları, nükleer reaktörler, kazan, makina ve cihazlar, aletler, parçaları, elektrikli makine ve cihazlardır. Türkiye'nin Hırvatistan'dan ithal ettiği başlıca mallar ise, gübreler, demir veya çelikten eşya, plastik ve plastikten mamul eşya, elektrikli makine ve cihazlar, demir çelik, alüminyum ve alüminyum eşyalardır.¹⁹

2010 yılında Türkiye'de Hırvatistan sermayesine sahip 13 adet firma toplamda 5,1 milyon dolar sermaye karşılığında faaliyet göstermektedir. Turizm yatırımları, Türk firmalarının Hırvatistan'daki yatırımları dahilinde büyüklük açısından ilk sırada yer almaktadır. Bunlara ek olarak, tekstil ve hazır-giyim malları, halı-kilim, ev tekstili

¹⁹ <http://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim: 18.10.2013

malları ile inşaat malzemeleri perakende satışı alanlarında faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli Türk firmaları bulunmaktadır.²⁰

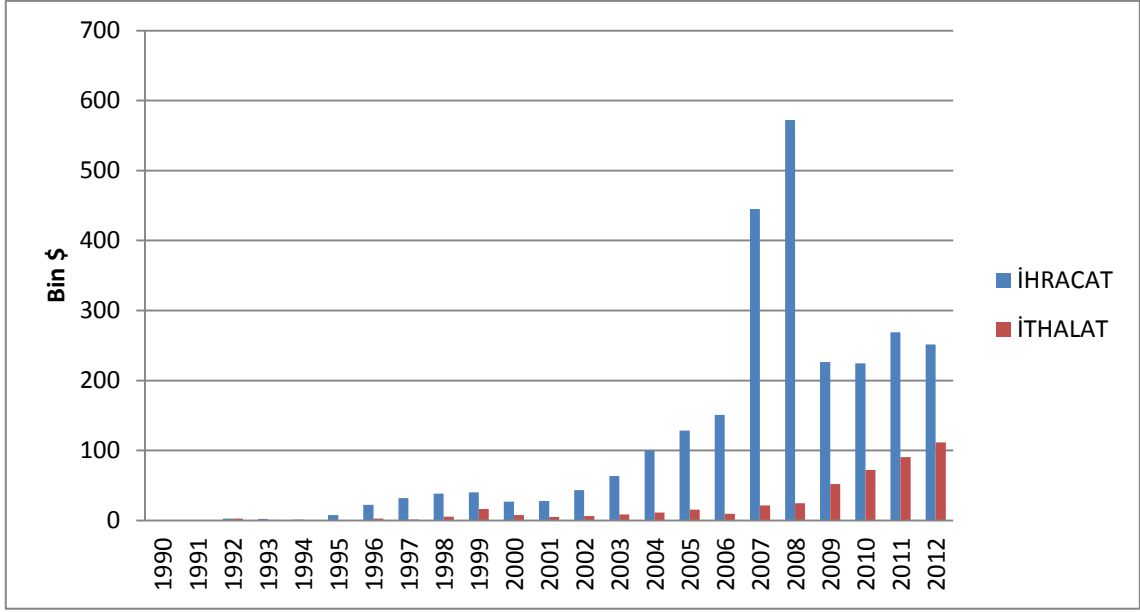
1.4.4. Türkiye ve Bosna Hersek serbest ticaret anlaşması

Türkiye ile Bosna Hersek arasındaki STA 3 Temmuz 2002 yılında imzalanmış, 1 Temmuz 2003’de yürürlüğe girmiştir. Anlaşma’nın 2’nci maddesinde tanımlanan Bosna Hersek menşeli tarım mallarından EK II’de sayılan mallarda hariç olmak üzere Türkiye’ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergiler Anlaşma’nın yürürlüğe girdiği tarihte, Türkiye’den Bosna Hersek’e ihraç edilen Türkiye menşeli tüm mallarda ise gümrük vergileri ve eş etkili vergiler kademeli olarak azaltılarak 1 Ocak 2007 tarihinde kaldırılmıştır.²¹

Türkiye ile Bosna Hersek arasında imzalanan STA’nın yürürlüğe girdiği 2003 yılında bir önceki yıla göre ithalatta %32, ihracatta %46, ticaret hacminde %44 oranında bir artış gözlenmiştir. 2004 yılında, ithalatta %38, ihracatta %58 ve ticaret hacminde %56 artış gerçekleşmiştir. Anlaşma’nın üçüncü yılının sonunda, ithalatta %39 seviyesinde bir düşüş yaşanırken, ihracatta %18, ticaret hacminde ise %12 yükseliş meydana gelmiştir. 2013 yılı rakamlarına bakıldığında ise, ihracat %6 oranında gerilerken, ithalattaki ve iki ülke arasındaki ticaret hacmindeki artış oranı %24, %1 seviyesinde devam etmektedir.

²⁰ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-hirvatistan-ticari-ve-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, Erişim: 23.10.2013

²¹ <http://www.ekonomi.gov.tr/upload/DA989D3B-D8D3-8566-452079E4E0315998/Bosna%20STA%20TR%20Metin.zip>, Erişim: 25.10.2013

Grafik 4. Türkiye Bosna Hersek Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Bosna Hersek'e yönelik ihracatındaki en önemli kalemi mineral yakıtlar ve yağlar teşkil etmektedir. İthalatındaki başlıca mallar ise, hububat, kağıt ve karton, kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya, nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, demir ve çeliktir.²²

Bosna Hersek'e doğrudan yabancı yatırımlar sıralamasında Türkiye 10'ncu ülkedir. Hazine Müsteşarlığı verilerine göre, 31 Aralık 2009 tarihi itibarıyla Türkiye'den Bosna Hersek'e ihraç edilen kayıtlı sermaye miktarı 96 milyon dolardır. Bosna Hersek'te yaklaşık 50 Türk firması aktif olarak faaliyet göstermektedir. Bu firmalar, bankacılık, cam sodası ve kağıt/ambalaj üretimi sektörlerinde faaliyette bulunmaktadır. Türkiye'de 2010 yılı Haziran ayı itibarıyla sermaye büyüklüğü ortalama olarak 50.000 dolardan küçük 49 adet Bosna Hersek sermayesine sahip firma faaliyet göstermektedir.²³

Bosna Hersek'te faaliyette bulunan en büyük Türk sermayeli firma Turkish Ziraat Bank Bosnia'dır. İkinci sırada, Kastamonu Entegre tarafından Natron Maglaj kağıt ve ambalaj fabrikasına yapılan yatırım (Natron-Hayat) yer almaktadır. Ülkedeki diğer belli başlı

²² <http://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim: 22.10.2013

²³ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_-bosna-hersek-ticari-ve-ekonomik-iliskileri.tr.mfa, Erişim: 28.10.2013

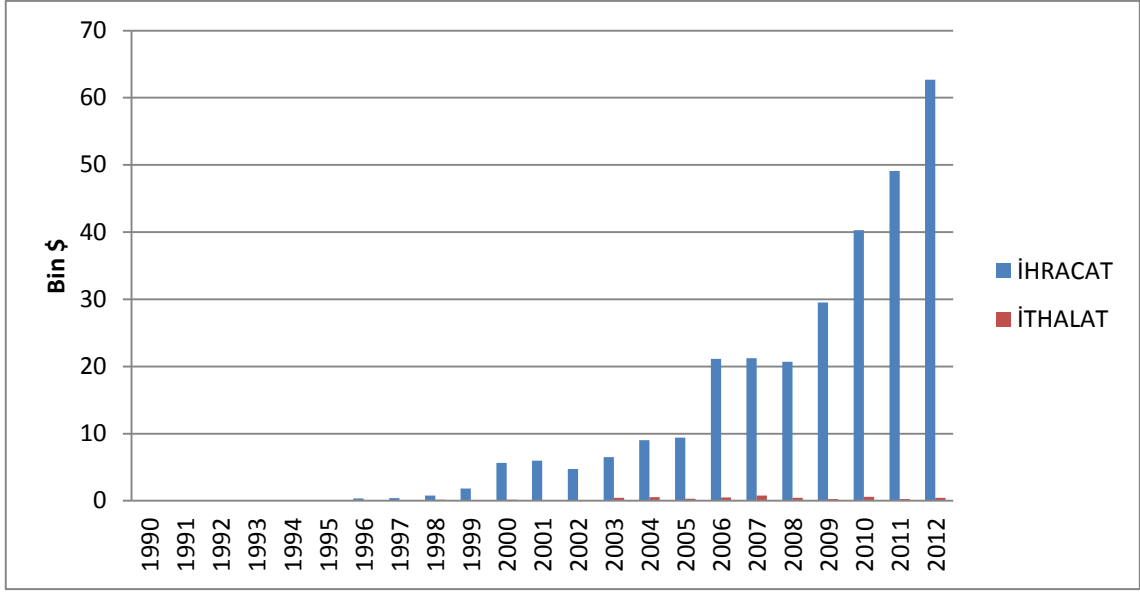
Türk yatırımları ise, Kent Elit (Çikolata Bisküvi), Maglay (Kraft Kağıdı), Soda-So Lukavac ve Şişecam'dır.

1.4.5. Türkiye ve Filistin serbest ticaret anlaşması

Türkiye Filistin arasındaki STA 20 Temmuz 2004 tarihinde İstanbul'da imzalanarak, 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma'nın 3'ncü maddesinde Türkiye ile Batı Şeria ve Gazze Şeridi menşeli malların ithalatında uygulanan, tüm gümrük vergilerinin ve eş etkili vergilerin yürürlüğe girdiği tarihten sonra kaldırılacağı yer almaktadır. Yapısal uyumu içeren 5'nci maddeye göre Filistin Yönetimi'nin, 3'ncü maddeye aykırı olarak, sınırlı bir süre için, bebek endüstriler ile yeniden yapılanan veya özellikle önemli toplumsal sorunlara sebep olabilecek ciddi güçlüklerle karşılaşan belli sektörler bakımından gümrük vergilerinin yükseltilmesi şeklinde istisnai önlemler alabileceği belirtilmiştir.²⁴

Türkiye ile Filistin arasında imzalanan STA'nın yürürlüğe girdiği yıl ve bir önceki yıl incelendiğinde ithalatta %44'lük azalış, ihracatta %4'lük ve ticaret hacminde ise %1'lik düşük bir artış gözlenmektedir. Anlaşma'nın oturmasıyla birlikte, 2006 yılında ise bu yükseliş tüm kalemlere yansiyarak, ithalatta %65, ihracatta %125 ve ticaret hacminde %123 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2010 yılının ticaret rakamlarına bakıldığında ekonomideki olumlu gelişmeler, ithalata %115, ihracat ve iki ülke arasındaki ticaret hacmine %37 oranında artış şeklinde yansımıştır. 2013 yılı ticaret rakamlarına bakıldığında ise, ihracat, ithalat ve iki ülke arasındaki ticaret hacmindeki artış %28, %71 ve %28 seviyesinde gerçekleşmiştir.

²⁴http://www.ekonomi.gov.tr/upload/DB9F9413-D8D3-8566452057AE1A1A9138/Filistin%20STA_turkce.zip, Erişim: 30.10.2013

Grafik 5. Türkiye Filistin Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye, Filistin'in ithalatında İsrail, Ürdün ve İtalya'nın ardından dördüncü sırada yer almaktadır. Bazı İsraili firmaların Türkiye'den ithal ettikleri malları yeniden ihraç (re-export) yoluyla Filistin'de faaliyet gösteren firmalara satmaktadırlar. Filistin'e olan ihracatın İsrail üzerinden gerçekleşmesi, ticaret göstergelerini gerçek rakamları yansıtmaktan uzaklaştırmaktadır. Bundan dolayı, aslında Filistin'in ithalatında Türkiye'nin İsrail'den sonra yer aldığı ve Türkiye'nin Filistin'e olan ihracatının 200-300 milyon dolar, dış ticaret hacminin ise 350-400 milyon dolar civarında olduğu ve Türkiye'nin Filistin'in ithalatında İsrail ve Çin'den sonra üçüncü sırada yer aldığı tahmin edilmektedir.²⁵

Yapısal uyumu içeren 5'nci maddeye göre Filistin Yönetimi'nin, 3'ncü maddeye aykırı olarak, sınırlı bir süre için, bebek endüstrileri için gümrük vergilerini yükseltmesi mümkündür. Türkiye'nin Filistin'e yönelik ihracatındaki başlıca mallar, baklagil, ekmeklik un, şeker ve şeker mamulleri, çikolata, bisküvi gibi gıda maddeleri, plastik eşyalar, mensucat malları ve bazı sanayi makineleridir. Filistin'den ithalatındaki başlıca mallar ise hayvan derileri ve bazı yarı işlenmiş mallardır.²⁶

²⁵ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye---filistin-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, Erişim: 30.10.2013

²⁶ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye---filistin-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, Erişim: 30.10.2013

2008 yılında Türkiye Filistin ihracatı 20,7 milyon dolar iken ithalatı 429 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 29,8 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. 2010 yılında ticaret hacmindeki artış devam ederek, Filistin ile Türkiye arasındaki ihracat (başta işlenmiş yiyecek ve içecekler, esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş maddeler, sanayi için işlem görmüş maddeler olmak üzere) 40 milyon dolar, ithalat ise (özellikle sanayi için işlem görmemiş maddeler ile işlenmiş yiyecek ve içecekler olmak üzere) 576 bin dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Türkiye ile Filistin arasında imzalan STA, Türkiye'nin imzaladığı diğer anlaşmalardan farklı olarak, Filistin halkının barış ve refahına destek amacıyla ticari hükümlerinin yanı sıra ekonomik işbirliği ve teknik yardıma ilişkin hükümleri de içermektedir. Bu kapsamda, tarım sektöründen sanayi sektörüne, turizmden kalite altyapısının geliştirilmesine kadar birçok alanda işbirliği yapılarak, Filistin'e teknik destek verilmesi amaçlanmıştır.²⁷

1.4.6. Türkiye ve Tunus serbest ticaret anlaşması

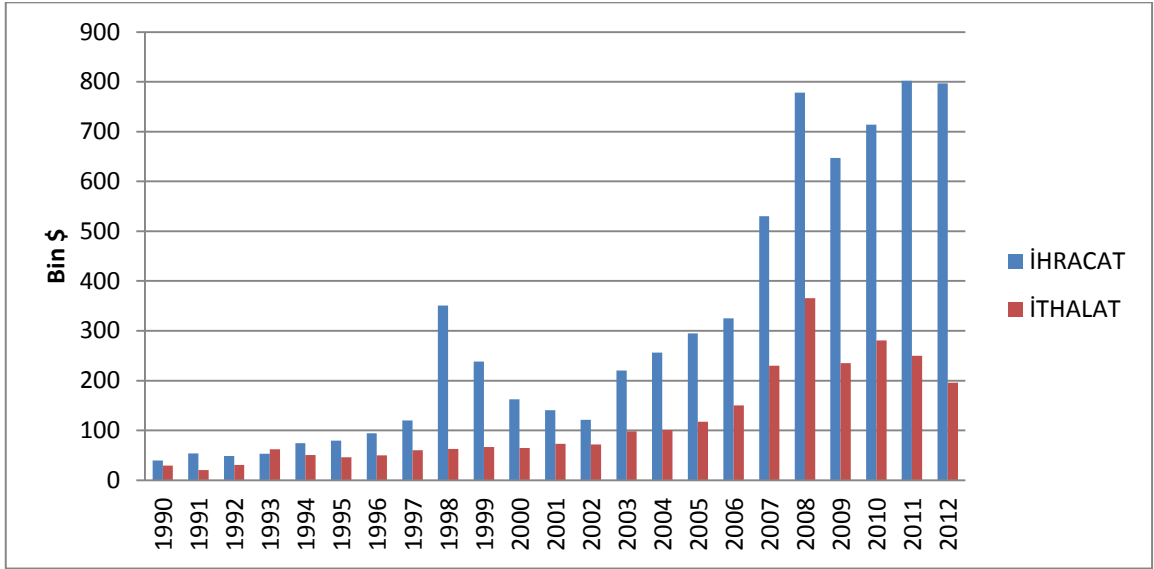
Türkiye ile Tunus arasında ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmesi amaçlanan STA, 25 Kasım 2004'te imzalanarak 1 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında sanayi mallarında Tunus için gümrük vergileri kaldırılmış, Türkiye için indirimler başlatılmıştır. Anlaşma'nın 2'nci maddesinde belirtildiği üzere, tarafların imzalanan STA hükümlerine dayanarak, Anlaşma'nın yürürlüğe giriş tarihinden sonra azami dokuz yılda sona erecek geçiş dönemi içinde, gümrük vergileri sıfırlanılarak, aralarındaki ticaretin önemli bir kısmını kapsayacak bir serbest ticaret alanı tesis etmeleri öngörülmektedir.²⁸

Türkiye ile Tunus arasında imzalanan STA'nın yürürlüğe girdiği 2005 yılı ile 2004 yılı verileri karşılaştırıldığında ithalat %17, ihracat %15, ticaret hacmi %16; 2006 yılında ithalat %28, ihracat %10 ve ticaret hacmi %15 oranında artmıştır. Bu artış Anlaşma'nın

²⁷ <http://www.ekonomi.gov.tr/upload/DB9F9413-D8D3-8566-452057AE1A1A9138/Filistin%20Not.doc>, Erişim: 18.10.2013

²⁸ <http://www.ekonomi.gov.tr/upload/DBC6B6DF-D8D3-8566-45209FD19DACD258/TunusSTATR.zip>, Erişim: 18.10.2013

üçüncü yılının sonunda da devam ederek ithalata %53, ihracata %63, ticaret hacmine %60 oranında yansımıştır. Günümüz ticaret rakamlarına bakıldığında ise Türkiye ve Tunus arasındaki ilişkilerin olumlu gelişmelerin ihracat açısından devam ettiği, ancak ithalatta %22 oranında düşüş yaşandığı gözlenmektedir.

Grafik 6. Türkiye Tunus Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Tunus'a ihracatındaki başlıca mallar, tekstil-hazır giyim, elektrikli cihazlar, beyaz eşya, nihai mamuller ile çimento, klinker, mermer ve demir-çelik mamulleri ve pamuktur. Bunların yaklaşık %88'ini sanayi malları oluşturmaktadır. Türkiye'nin Tunus'tan ithalatındaki başlıca mallar ise, gübreler ve fosfat malları, kazan, makine ve cihazlar, anorganik kimyasallar, motorlu kara taşıtları, seramik mamulleri, tuz, kükürt, kireç ve çimentodur.²⁹

²⁹ www.musavirlikler.gov.tr/.../WEBRAPORU%20HAZIRAN2010.doc, Erişim: 02.11.2013

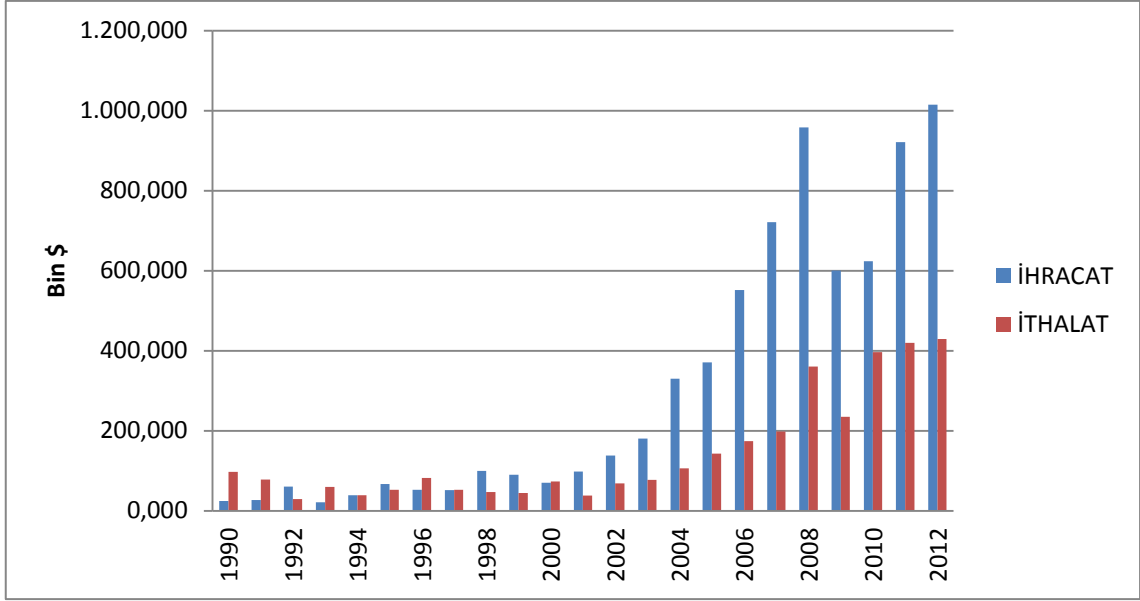
1.4.7. Türkiye ve Fas serbest ticaret anlaşması

Türkiye ve Fas arasındaki STA 7 Nisan 2004 tarihinde Ankara’da imzalanarak, 1 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma ekinde yer alan Protokol I, sanayi malları için uygulanacak tavizleri belirlemektedir. Türkiye’nin Fas menşeli sanayi malları ithalatına uyguladığı bütün gümrük vergisi ve eş etkili vergiler, Anlaşma’nın yürürlüğe girmesiyle birlikte sıfırlanacaktır. Fas için hassas sanayi malları (Protokol I’in I ve II sayılı listelerinde sayılan mallar) dışındaki diğer sanayi mallarında Fas’ın Türkiye’ye uyguladığı gümrük vergileri STA’nın yürürlüğe girişiyle birlikte kaldırılmıştır. Bu mallarda Türkiye’ye uygulanan gümrük vergisi ve eş etkili vergiler ise Anlaşma’nın yürürlüğe giriş tarihinden sonra 9 yıllık bir geçiş döneminde sıfırlanacaktır.³⁰

Türkiye ile Fas arasında imzalanan STA’nın yürürlüğe giriş yılı ile bir önceki yılın verileri karşılaştırıldığında ithalatta %21, ihracatta %49, ticaret hacminde ise %41 seviyesinde bir artış gözlenmiştir. Hız kesmeden devam eden bu yükseliş seyri 2007 yılında ithalatta %14, ihracatta %31 ve ticaret hacminde %27; Anlaşma’nın üçüncü yılının sonunda ithalatta %82, ihracatta %33, ticaret hacminde %43; 2010 yılında ise ithalatta %69, ihracatta %4 ve iki ülke arasındaki ticaret hacminde %22 oranında gerçekleşmiştir. 2015 yılında gümrük tarifelerin tamamen kaldırılacağı göz önünde bulundurulduğunda ticaret hacmindeki ivmenin artarak devam edeceği öngörülmektedir.

³⁰ <http://www.ekonomi.gov.tr/upload/DAC58083-D8D3-8566-4520DFB30C184B61/Fas%20Not.doc>, Erişim: 06.11.2013

Grafik 7. Türkiye Fas Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Fas'a yönelik ihracatında önde gelen başlıca mallar, demir ve çelik, tekstil elyafı ve mamulleri, kara ulaşım araçları, elektrikli makina ve cihazlar, belirli sanayi kollarında kullanılan makina ve cihazlar, metallere nihai mallar, çeşitli mamul eşyalar iken, ithalatındaki başlıca mallar, anorganik kimyasallar, radyoaktif, nadir elementlerin bileşikleri, kara ulaşım araçları, odun hamuru ve kağıt döküntüleri, giyim eşyası ve aksesuarları, mineral maddeler, gübre hammaddeleridir.³¹

Türkiye'nin Fas ile arasındaki ticaret hacmi, 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz sebebiyle bir düşüş gerçekleşmesi dışında yılda 1 milyar doları aşmaktadır. 2010 yılındaki ikili ticaret hacmi bir önceki yıla oranla %22 artışla 1,02 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin Fas'a ihracatı, bu değerlerin 624 milyon dolarlık kısmını; 397 milyon dolarlık kısmını ise Fas'ın Türkiye'ye ihracatı oluşturmaktadır. Türkiye, Fas'ın ihracatında 12'nci, ithalatında ise 10'ncü sırada yer almaktadır.³²

³¹<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/0E8D7811-D8D3-8566-45200939D0C69EEA/fas.pdf>,
Erişim: 08.11.2013

³² http://www.mfa.gov.tr/turkiye-fas_siyasi-iliskileri.tr.mfa

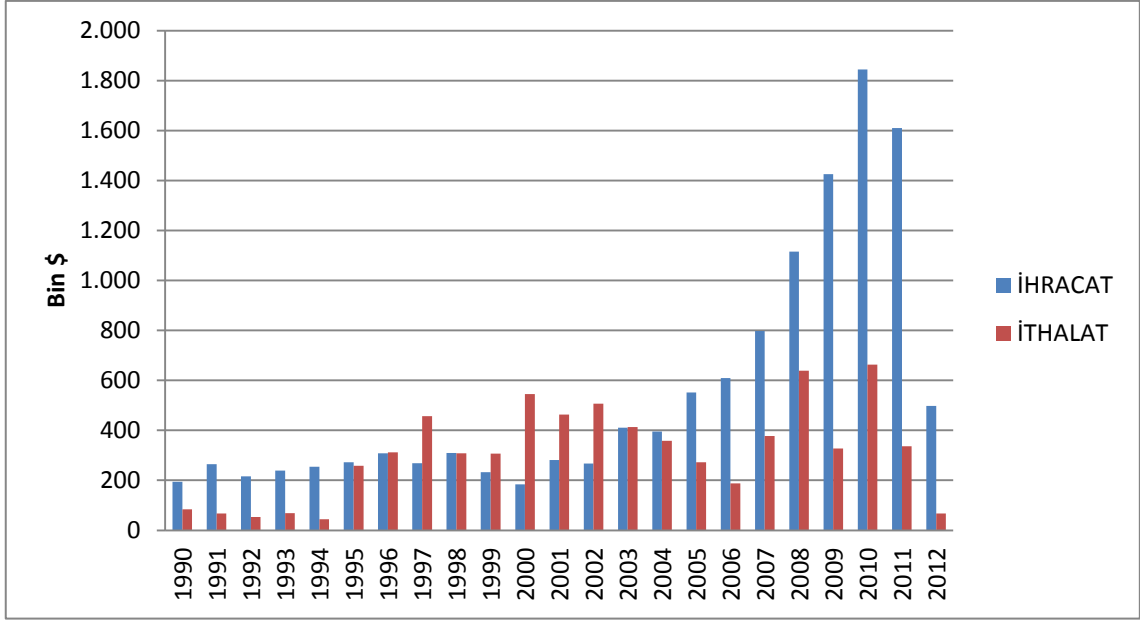
1.4.8. Türkiye ve Suriye serbest ticaret anlaşması

Türkiye ile Suriye arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması 22 Aralık 2004 tarihinde imzalanarak 1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, Suriye menşeli sanayi mallarının ithalinde uyguladığı gümrük vergilerini Anlaşma'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte kaldırmıştır. Suriye ise, Türkiye menşeli sanayi mallarının bir bölümünün Suriye'ye ithalinde uygulanmakta olan gümrük vergilerini, Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte, farklı gruplara bölünmüş diğer mallar için ilgili indirim takvimi kapsamında tedricen sıfırlayacaktır. Türkiye ve Suriye'nin imzaladıkları STA'nın hükümlerine ve GATT 1994'ün XXIV'üncü Maddesi ile DTÖ'yü kuran Anlaşma'nın ekinde yer alan diğer çok taraflı anlaşmalara uygun olarak, Anlaşma'nın yürürlüğe giriş tarihinden sonra 12 yıllık bir geçiş dönemi içinde, aralarındaki ticaretin önemli bir kısmını kapsayacak bir serbest ticaret alanı tesis etmeleri öngörülmektedir.³³

Türkiye ile Suriye arasında imzalanan STA'nın yürürlüğe girdiği 2007 yılı ile 2008 yılı verileri karşılaştırıldığında ithalatta %101, ihracatta %31, ticaret hacminde %47; 2007 yılında ise ithalatta %70, ihracatta %40 ve ticaret hacminde %49 seviyesinde yükseliş gözlenmiştir. Anlaşma'nın üçüncü yılının sonunda ithalat %49 gerilerken, ihracat %28 artmış, ticaret hacminde ise bir değişim yaşanmamıştır. 2010 yılında ithalattaki düşüş toparlanarak %102 seviyesine ulaşırken, aynı gelişme ihracatta %29, ticaret hacminde ise %43 seviyesinde gerçekleşmiştir. Son dönemde gerek Suriye'nin kendi içinde yaşadığı gelişmeler, gerekse Türkiye ve Suriye'nin arasındaki siyasi gerilim iki ülkenin gerçekleştirdiği dış ticarete olumsuz yansımıştır. 2010 yılındaki artış, 2012 yılında yerini ihracatta %69 ve ithalatta %80 oranında ciddi bir düşüşe bırakarak, Türkiye'nin Suriye ile ticaret hacminde %71 seviyesinde bir kayıba sebep olmuştur.

³³ <http://www.ekonomi.gov.tr/upload/DBF45AF3-D8D3-8566-452059879BE3C554/Suriye.doc>, Erişim: 08.11.2013

Grafik 8. Türkiye Suriye Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Suriye'ye ihracatındaki başlıca malları elektrikli makineler, mineral yakıtlar, hayvansal ve bitkisel yağlar, plastikler, otomotiv ve yan sanayi malları, demir-çelik malları, işlenmiş petrol malları, kimya sanayi malları, çimento, cam, seramik, tuğla ve kiremit sanayi malları, deri ve kösele mallarıdır. İthalatındaki başlıca mallar arasında ise mineral yakıtlar, pamuk, yağlı tohum ve meyveler, otomotiv ve yan sanayi malları, kâğıt, karton, meyve-sebze, ham post, gübre ve yapağı yünü gelmektedir.³⁴

Suriye'de devam eden siyasi ve ekonomik kriz, Türkiye ile ikili ilişkilerde ciddi adımlar atılmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda, Suriye'de bulunan istikrarsızlık ortamından kaçarak Türkiye'ye sığınan ve geçici koruma altına alınan Suriyelilerin sayısı 2013 Şubat ayı itibariyle 180 bini aşmaktadır. Bu doğrultuda harcanan meblağ 600 milyon doların üzerinde kaydedilmektedir. Yaşanan tüm bu olumsuz süreç iki ülkenin ekonomik ilişkilerine de yansımış ve hem ithalatın hem de ihracatın payında 2011-2012 döneminde ciddi bir düşüş gözlenmiştir.

³⁴ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, Erişim: 09.11.2013

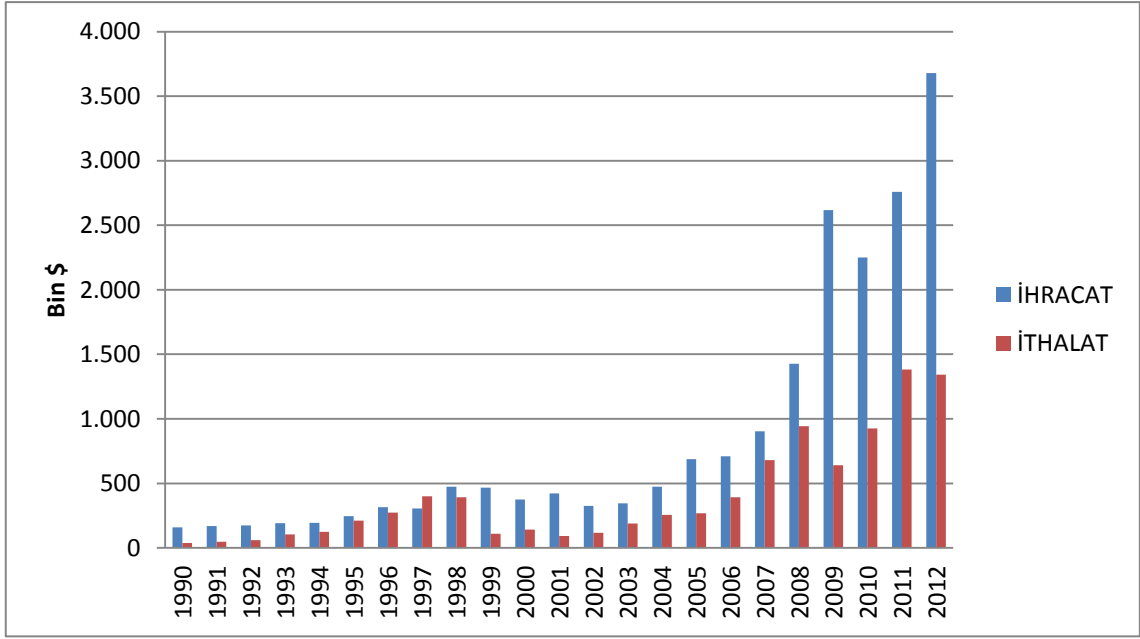
1.4.9. Türkiye ve Mısır serbest ticaret anlaşması

Türkiye ve Mısır arasında 27 Aralık 2005 tarihinde Kahire’de imzalanarak, 1 Mart 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Tarafların, Anlaşma’nın yürürlüğe giriş tarihinden sonra azami 12 yıl sürecek bir geçiş dönemi içinde sözkonusu Anlaşma’nın hükümleri ile GATT 1994 ve DTÖ’yü kuran Anlaşma’nın eki mal ticaretine ilişkin diğer çok taraflı Anlaşmalara uygun olarak, aralarında tedricen bir serbest ticaret alanı kurmaları öngörülmektedir.³⁵

Türkiye ve Mısır, 25 AB üyesi ülke ile 10 Akdeniz ülkesi arasında 2010 yılı itibariyle bir Serbest Ticaret Alanı oluşturulmasını öngören Barselona Sürecinin taraflarıdır. Dolayısıyla iki ülke arasında imzalanan STA aracılığı ile bu alanda da önemli bir adım atılmıştır.

Anlaşma’nın etkisiyle Türkiye’nin Mısır’a yönelik ihracatı üç yılda iki buçuk kat artmıştır. Türkiye ile Mısır arasında imzalanan STA’nın yürürlüğe giriş yılı ile bir önceki yılın verileri karşılaştırıldığında ithalatta %73, ihracatta %27, ticaret hacminde ise %44 seviyesinde bir ilerleme gözlenmiştir. Artışlar 2008 yılında ithalatta %39, ihracatta %58 ve ticaret hacminde %50; Anlaşma’nın üçüncü yılının sonunda, ihracatta %84, ticaret hacminde %38 oranında gerçekleşirken, 2009 yılı ithalatında %32’lik bir düşüş gözlenmiştir. 2010 yılının ticaret rakamlarına bakıldığında ise, ithalattaki düşüş yerini %44’lük bir yükselişe bırakırken, ihracatta %14 ve iki ülke arasındaki ticaret hacminde ise %3 seviyesinde gerilemiştir. Günümüz ticaret rakamlarına bakıldığında ise, ihracat ve iki ülke arasındaki ticaret hacmindeki %33 oranında artarken, ithalattaki %3 seviyesinde düşüş göstermiştir.

³⁵<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/DBDCC16E-D8D3-8566-45207319EAAB78AA/Misir%20Not-1.doc>, Erişim: 10.11.2013

Grafik 9. Türkiye Mısır Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Mısır'a yönelik ihracatındaki başlıca mallar, demir ve çelik, taşkömürü katranı ve ham petrolden mallar, tekstil elyafı ve mamulleri, metal dışı mineral mamuller, kara ulaşım araçları, metallere nihai mallardır. İthalatındaki başlıca mallar ise, tekstil elyafı ve mamulleri, anorganik kimyasallar, radyoaktif, nadir elementlerin bileşikleri, gübreler, plastikler ve mamulleri, demir ve çelik, kimya sanayisinin diğer malları, taşkömürü katranı ve ham petrol mallarıdır.³⁶

³⁶<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/715CDEF5-D8D3-8566-4520BA7E64435108/misir.pdf>,
08.11.2013

Erişim:

1.4.10. Türkiye ve Arnavutluk serbest ticaret anlaşması

Türkiye ile Arnavutluk arasındaki STA, 22 Aralık 2006 tarihinde Tirana’da imzalanarak, 1 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³⁷ Tarafların, Anlaşma’nın yürürlüğe giriş tarihi olan 2008 yılından sonra azami beş yıl sürecek bir geçiş dönemi içinde sözkonusu Anlaşma’nın hükümleri ile Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması 1994 ve DTÖ’yu Kuran Anlaşma’nın eki mal ticaretine ilişkin diğer çok taraflı Anlaşmalara uygun olarak, aralarında tedricen bir serbest ticaret alanı kurmaları öngörülmektedir.³⁸

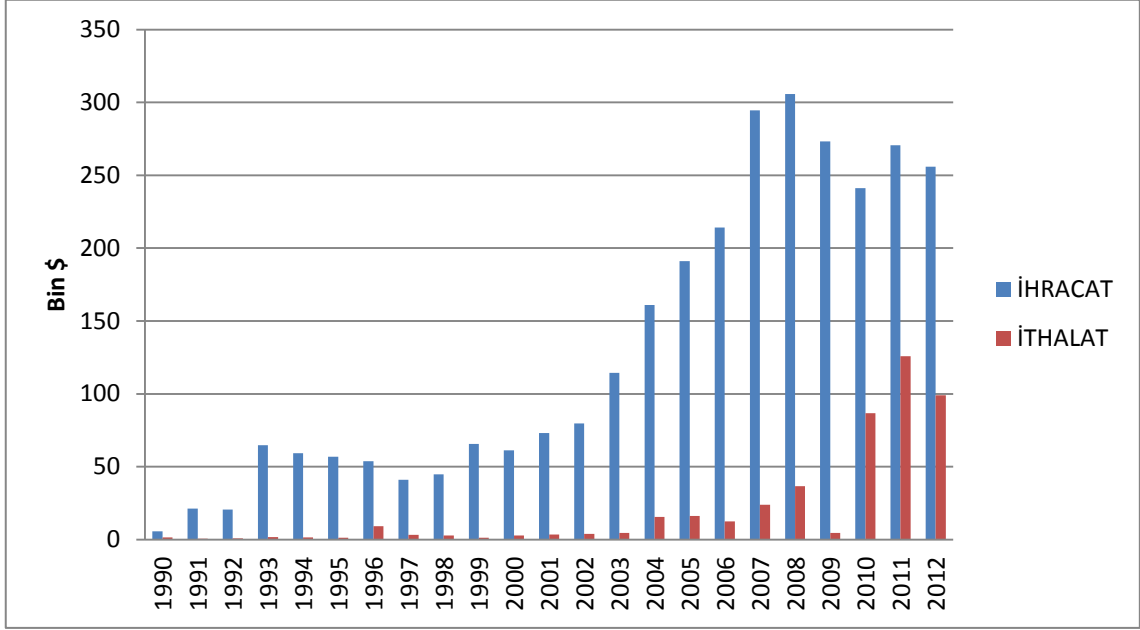
Türkiye ile Arnavutluk arasında imzalanan STA’nın yürürlüğe girdiği 2008 yılı ile 2007 yılı verileri karşılaştırıldığında ithalat %54, ihracat %4, ticaret hacminde ise %9 seviyesinde bir artış gerçekleşmiştir. 2009 yılında ekonomik anlamda dünyada yaşanan olumsuz gelişmeler sonucu ithalatta %87, ihracatta %11 ve ticaret hacminde %19 oranında bir düşüş gözlenmiştir. Anlaşma’nın üçüncü yılı olan 2010 değerlendirildiğinde ise, ihracatta %33’lük gerileme devam ederken, ithalatta %1752’lik rekor bir yükseliş kaydedilmiştir. Bu gelişme doğrultusunda ticaret hacmi ise %18 oranında bir iyileşme göstermiştir. Ancak 2011 yılında ithalattaki bu rekor yükseliş yerini önce %45 seviyelerinde normal bir düzeye, 2012 yılında ise bir önceki yıla göre %21 oranında bir düşüşe bırakmıştır.

Türkiye’nin Arnavutluk’a ihracatında başlıca mal gruplarında demir ve çelik, tekstil elyafı ve mamulleri, hububat ve mamulleri, giyim eşyası ve aksesuarları, elektrikli makina ve cihazlar, metallere nihai mallar, demir dışı metaller ve mamulleri gelmektedir. Türkiye’nin ithalatındaki başlıca mal grupları ise demir ve çelik, diğer ulaşım araçları, deri kösele, ham post, hayvansal ve bitkisel ham maddeler, metal cevherleri, kırıntı ve döküntü hurdaları, hububat sapları ve kavuzları, gıda sanayi kalıntılarıdır.³⁹

³⁷Anlaşma’nın onaylandığına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı 12 Mart 2008 tarih ve 26814 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

³⁸<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/DBEAA166-D8D3-8566-4520EFB422F3AC93/arnavutluk%20turkce.zip>, Erişim: 08.11.2013

³⁹<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/7A6A0BE1-D8D3-8566-452027A105474187/Arnavutluk.pdf>, Erişim: 01.11.2013

Grafik 10. Türkiye Arnavutluk Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

2010 yılında, Arnavutluk'taki Türk yatırımları yaklaşık 1 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye, Arnavutluk ekonomisi yatırım hacminde İtalya ve Yunanistan'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir. Türkiye'de bugün yedi adet Arnavutluk sermayesine sahip firma faaliyet göstermektedir. Bu firmalardan beşi hizmet, biri imalat, biri de tarım sektöründe çalışmakta olup toplam sermaye tutarları 2,6 milyon dolardır.⁴⁰

Türkiye'nin Balkanlara yönelik politikası ve bölgenin Türkiye açısından sahip olduğu önem itibarıyla Arnavutluk ile imzalanan STA, iki ülkenin, hem siyasi hem de ekonomik ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesine büyük katkı sağlayacaktır.⁴¹ 2012 Haziran verilerine göre, Türkiye Arnavutluk'un ikinci büyük ticaret ortağı olmuştur. Türkiye ile Arnavutluk arasındaki ticaret hacmi 2012 yılında 355 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

⁴⁰ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-arnavutluk-ticari-ve-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, Erişim: 01.11.2013

⁴¹ http://www.ekonomi.gov.tr/upload/DBEAA166-D8D3-8566-4520EFB422F3AC93/ARNAVUTLUK_rev-not.doc, Erişim: 01.11.2013

1.4.11. Türkiye ve Gürcistan serbest ticaret anlaşması

Türkiye ile Gürcistan arasındaki STA 21 Kasım 2007 tarihinde Tiflis'te imzalanarak, 1 Kasım 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye menşeli tarım mallarının Gürcistan'a ithalatında Anlaşma'nın Protokolünün Ek I' inde yer alan Tablo'da belirtilen mallar dışında kalan mallara uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergiler Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten sonra kaldırılmıştır. Gürcistan menşeli tarım mallarının Türkiye Cumhuriyeti'ne ithalatında ise Protokolün EK II' sindeki Tablo A ve Tablo B' de yer alan mallar dışında kalan mallara uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergiler Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten sonra kaldırılmıştır. Tablo A'da yer alan Gürcistan menşeli tarım mallarının herhangi bir taviz sağlanmazken, Tablo B'de yer alan Gürcistan menşeli tarım mallarının tarife kotaları çerçevesinde taviz tanınmıştır.⁴²

Anlaşma'nın 15'nci Maddesi göre anlaşmaya dahil olan mallar üzerinden ihracatçı Tarafının ihracat miktar kısıtlamaları, ihracat vergileri yahut eş etkili önlemler veya vergiler uyguladığı bir üçüncü ülkeye re-eksport yapmasını veya ihracatçı Taraf için önem teşkil eden bir malda ciddi kıtlığa veya kıtlık tehdidine yol açmasını yasaklamaktadır.⁴³ Örneğin, Türkiye'nin Gürcistan'a ihraç ettiği bir malı, Gürcistan Türkiye'nin kısıtlama uyguladığı bir ülkeye satmaya yetkili değildir. Aynı şekilde Türkiye'nin de böyle bir durum içinde bulunması karşısında Gürcistan gerekli önlemleri alabilecektir.

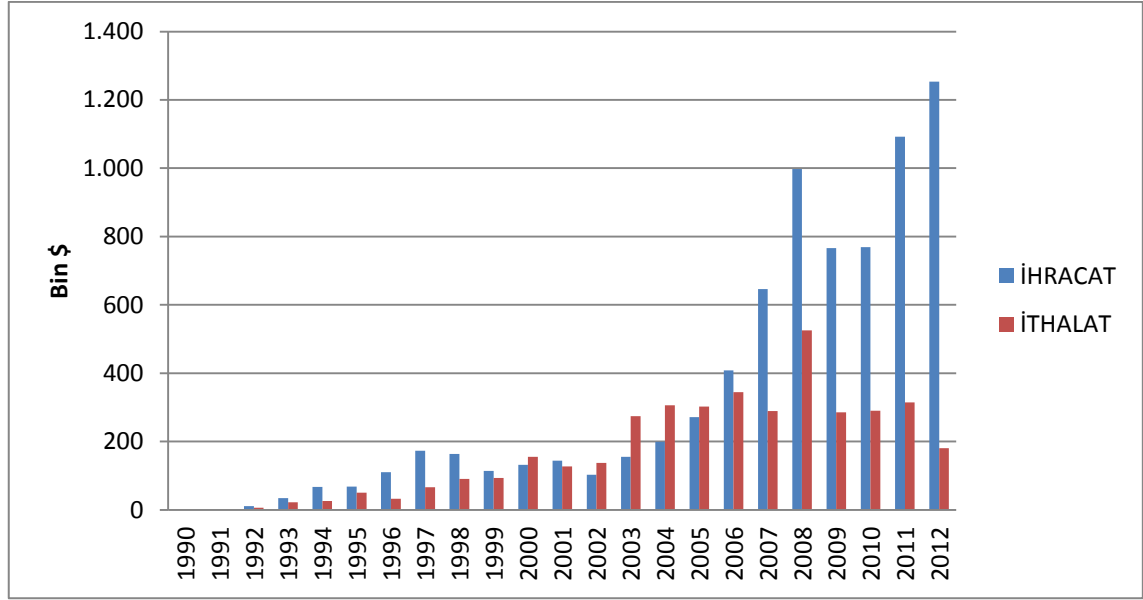
Türkiye, 2007 yılından sonra Gürcistan'ın en büyük ticari ortağı konumuna yükselmiştir. Türkiye ile Gürcistan arasında imzalanan STA' nın etkilerini incelemek için 2008 yılı ile 2007 yılı verileri karşılaştırıldığında ithalatta %81, ihracatta %54, ticaret hacminde ise %63 oranında bir yükseliş gerçekleşmiştir. Krizin etkisiyle, 2009 yılında ise ithalat %46, ihracat %23 ve ticaret hacmi %31 seviyesinde gerilemiştir. Günümüz yılının ticaret rakamlarında ise ithalatta gerçekleşen %2 seviyesinde bir artış dışında, kayda değer bir değişim gözlenmemektedir. Günümüz ticaret rakamlarına

⁴²<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/0FD37951-D8D3-8566-45200BB72987B42A/t%C3%BCrkiye-g%C3%BCrcistan%20sta.doc>, Erişim: 01.11.2013

⁴³<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/0FD37951-D8D3-8566-45200BB72987B42A/t%C3%BCrkiye-g%C3%BCrcistan%20sta.doc>, Erişim: 01.11.2013

bakıldığında ise, ithalat %43 oranında gerilerken, ihracattaki ve iki ülke arasındaki ticaret hacmindeki ivme %15, %2 seviyesinde devam etmektedir.

Grafik 11. Türkiye Gürcistan Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Gürcistan'a ihraç ettiği başlıca mallar, plastik, yonga pano vb levhalar, petrol yağları, beyaz eşya, demir çelikten inşaat malzemeleri, çimento, seramik döşeme malzemeleri iken, ithal ettiği başlıca mallar, hurda, petrol yağları, demir alaşımlar, cam mallar, ham deri, işlenmemiş alüminyumdur.⁴⁴

1992-2010 yılları Gürcistan'da Türk müteahhitleri toplam değeri 1 milyar doları aşan 80 proje geliştirmişlerdir. Gürcistan'daki yatırım ortamının iyileştirilmesine ve daha güvenli kılınmasına bağlı olarak Türk firmalarının Gürcistan'a ilgileri artmaktadır. Büyük kısmı inşaat sektöründe olmak üzere, 1996 yılından beri Türkiye Gürcistan'a yaptığı 536 milyon dolar tutarındaki yatırımla, yabancı yatırımcılar arasında 3'ncü sırada gelmektedir.⁴⁵ Son dönemde, özellikle, hidroelektrik santralleri inşasında Türk şirketlerinin önemli bir yere sahip oldukları dikkat çekmektedir. Ayrıca, 1997-2010

⁴⁴ <http://tbilisi.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121570>

⁴⁵ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>

yılları arasında Türkiye’den Gürcistan’a yapılan yatırımların toplamı 682 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

1.4.12. Türkiye ve Ürdün serbest ticaret anlaşmaları

Türkiye ile Ürdün arasındaki STA 1 Aralık 2009 tarihinde Amman’da imzalanarak, Anlaşma’nın Uygunluk Kanunu, 23 Ekim 2010 tarihli Resmi Gazete’de, Bakanlar Kurulu Kararı 10 Ocak 2011 tarih ve 27811 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Anlaşma, karşılıklı bildirimler sonucu 1 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma ile birlikte vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması ve Gümrükler Arası İşbirliği Anlaşması’da imzalanmıştır.

Anlaşma çerçevesinde sanayi malları için gümrük vergisi düzenlemesi Türkiye tarafından Anlaşma’nın II sayılı Eki Liste A’da belirtilen mallar hariç olmak üzere, Ürdün menşeli sanayi malları için uygulanan gümrük vergilerini Anlaşma’nın yürürlüğe girmesiyle birlikte kaldırılarak gerçekleştirilmiştir. Ürdün tarafından ise, sanayi malları gümrük vergisi düzenlemesi, Anlaşma’nın II sayılı Ekinde yer almayan Türkiye menşeli sanayi mallarını Anlaşma’nın yürürlüğe girdiği tarihte serbestleştirilmesi ile sözkonusu olmuştur. Ancak Ürdün, Anlaşma’nın II sayılı Eki Liste A’da belirtilen malları serbestleştirmeden hariç tutarak, Anlaşma’nın II sayılı Eki Liste B1, Liste B2 ve Liste B3’te belirlenen malları sırasıyla 2014, 2017 ve 2018 yılına kadar aşamalı olarak serbestleştirecektir.

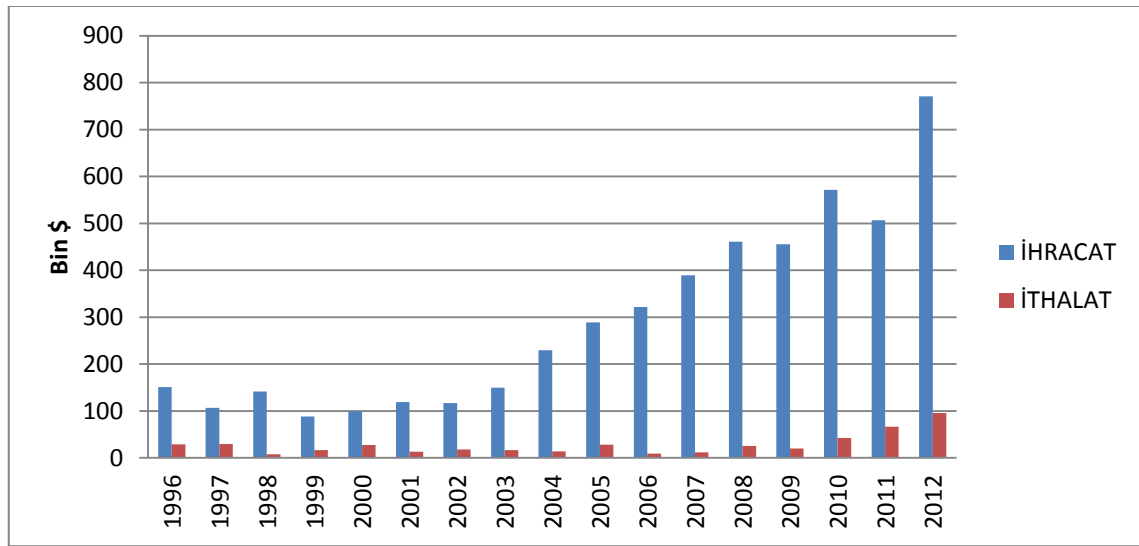
Tarım malları gümrük vergi düzenlemesi sözkonusu olduğunda, her iki ülke de karşılıklı, belirli sayıda tarım malında tarife kotaları kapsamında veya miktar kısıtlaması olmadan gümrük vergisi indirimi ve/veya muafiyeti şeklinde taviz tanımışlardır.⁴⁶

Türkiye’nin imzalamış olduğu diğer STA’lardan farklı olarak, Türkiye ile Ürdün arasında gerçekleşen bu Ortaklık Anlaşması, hem ekonomik hem de teknik işbirliği konularını kapsamaktadır. Ayrıca, taraflar, Ortaklık Anlaşması çerçevesindeki konuların

⁴⁶<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/D9574250-D8D3-8566452085E2E3A078EF/Turkiye%20Urdun%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf>

yanı sıra, Anlaşma'nın imzalanmasıyla birlikte kurulacak olan Ortaklık Konseyi ve Ortaklık Komitesi ile Anlaşma'nın doğru bir şekilde uygulanması, geliştirilmesi ve olası ikili ekonomik, teknik ve sınai sorunların çözülmesi konusunda da çalışacaklardır.⁴⁷

Tablo 14'den de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin Ürdün'le gerçekleştirdiği ihracat ve ticaret hacmi sürekli bir artış eğilimi sergilemektedir. Küresel krizin gerçekleştiği 2009 yılında Türkiye ile Ürdün arasındaki ihracat bir önceki seneye göre %1 azalarak 455 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiş, diğer bir deyişle krizden oldukça az etkilenirken, ithalat %20 azalarak 20 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. 2010 yılında ihracat değeri bir önceki yıla oranla %28 artarak 571 milyon dolar seviyesine ulaşmış, ithalat ise %100 artış göstererek 42 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İkili ticaret hacmi 2010 yılın 614 milyon dolar, 2011 yılında ise 573 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2012 yılına ait ihracat değeri 771 milyon dolar, ithalat değeri ise 96 milyon dolar seviyesinde kaydedilmiştir.

Grafik 12. Türkiye Ürdün Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

⁴⁷ DTM, Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması Basın Bildirisi
https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CDoQFjAC&url=https://www.ekonomi.gov.tr/upload/FD9574250-D8D3-8566-452085E2E3A078EF/Furdun_basinbildirisi.doc&ei=FIKbUvKwCOG60QX014CwBw&usg=AFQjCNHHdoyFiuLbb_q4_5rzGgC9lZL11A&sig2=BCff7e-R3OI-7ytA0n4KDA&bvm=bv.57155469,d.d2k&cad=rjt

Türkiye'nin ihracatı bakımından iki ülke arasında ticarete konu mallar arasında en yüksek paya sahip mallar demir ve çelik yarı mamuller, alüminyum malları, petrol malları, tütün ve tütün mamülleri, ağaç malları, kuru baklagiller, klimalar, demir-çelik inşaat aksamı, kağıtlar ve demir-çelik mamülleri; ithalatı açısından ise kimyasal mallar ağırlıklı yer tutmakta (fosforik asit, nitrat, sodyum hidroksit), bunların yanı sıra gübreler, çimento, alçı ve taşlar, demir ve çelik, tekstil ve konfeksiyon malları yer almaktadır.⁴⁸

Türkiye Ürdün arasında gelişen ekonomik ilişkiler incelendiğinde sürekli bir artış eğilimi gözlenmektedir. Türk yatırımcıların Ürdün'de toplamda 200 milyon doları bulan yatırımları bulunmaktadır. Ayrıca, Türk firmaları tarafından üstlenilen müteahhitlik hizmeti 2000 yılından bu yana 2,4 milyar doları geçmiş bulunmaktadır. Bu hizmetler içinde en önemlisi, GAMA firması tarafından üstlenilen 1 milyar dolar üzerindeki "Disi-Amman Su Taşıma Projesi"dir (Yağış, 2011: 19). Bu projenin 2013 yılında tamamlanması ve güney kuzey hattında 330 km'lik bir boru hattıyla Amman'a içme suyu taşınması hedeflenmektedir.

1.4.13. Türkiye ve Şili serbest ticaret anlaşması

Türkiye ile Şili arasındaki STA 14 Temmuz 2009 tarihinde Santiago'da imzalanarak, Anlaşma'nın Uygunluk Kanunu, 23 Ekim 2010 tarihli Resmi Gazete'de, Bakanlar Kurulu Kararı 31 Aralık 2010 tarih ve 27802 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Anlaşma, karşılıklı bildirimler sonucu 1 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Türkiye tarafından Şili menşeli sanayi malları için uygulanan gümrük vergileri ile Şili tarafından Türkiye menşeli sanayi malları için uygulanan gümrük vergilerinin önemli bir kısmı Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarih itibariyle kaldırılmıştır. Türkiye'nin Şili'ye olan ihracatındaki sınırlı bir bölüme denk gelen mallar için ise gümrük vergileri 4 yıllık bir indirim takvimi çerçevesinde 1 Ocak 2015 tarihine kadar aşamalı olarak

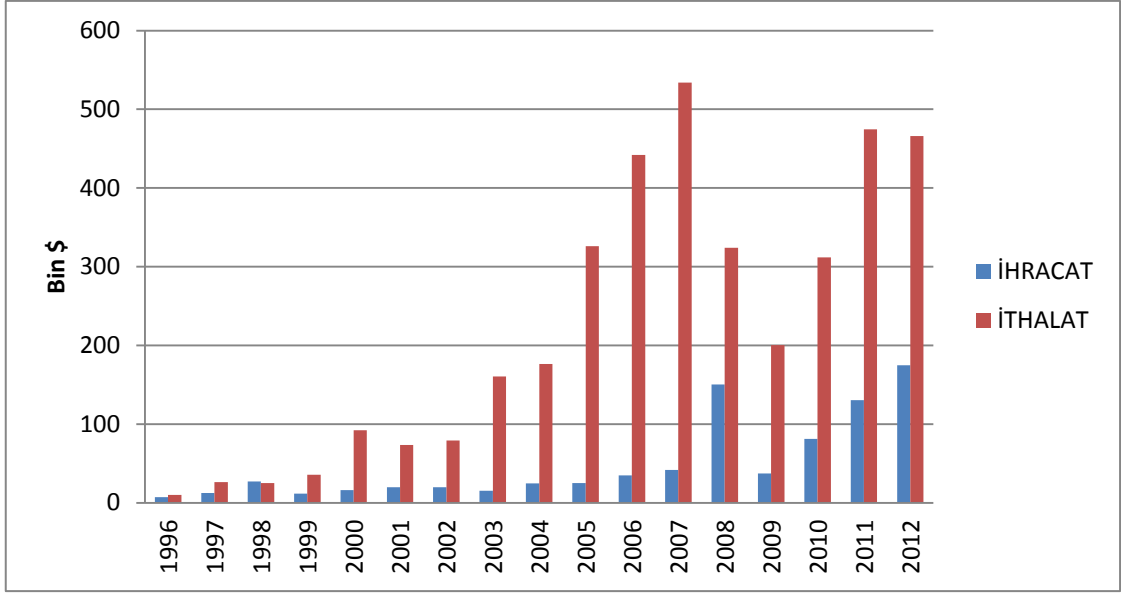
⁴⁸ http://www.mfa.gov.tr/_turkiye-urdun-siyasi-iliskileri.tr.mfa

kaldırılacaktır. Türkiye, belli sayıdaki Şili menşeli tarım malı için tarife kotaları kapsamında ve/veya dönemsel temelde tarife indirimini veya muafiyeti tanımışken, Şili, kısıtlı sayıda mal için gümrük vergilerini 6 yıllık bir indirim takvimi uygulayarak 1 Ocak 2017 tarihi itibarıyla kaldıracaktır.⁴⁹ Şili ile imzalanan Anlaşma'nın diğerlerinden farkı Türkiye'nin Latin Amerika ülkeleri ile arasında sonuçlanan ilk anlaşma olmasıdır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler içinde coğrafi olarak en uzak konumda olan ülke Şili'dir.

Tablo 15'de bulunan Türkiye ve Şili arasındaki dış ticaret dengesi rakamları incelendiğinde, Türkiye'nin ithalatının ihracatından daima fazla olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye'nin Şili'ye 2007 yılındaki ortalama 42 milyon dolar seviyesinde gözlenen ihracatı, 2008 yılında Türkiye'den bu ülkeye demir ve çelik çubuk ihracatındaki ortalama 95 milyon dolarlık artışın etkisiyle 150 milyon dolar seviyesini geçmiştir. Dış ticaret açığı ise aynı dönemde %65 azalış göstermiştir. 2009 yılındaki kriz Türkiye'nin ihracatının düşmesine sebep olmuş, ancak 2010 yılında ihracat %117 artış kaydederek 81 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Aynı yıl gerçekleştirilen ithalat ise %80'i bakır olmak üzere, %56 oranında artış göstererek, 311 milyon dolar seviyesinde kaydedilmiştir.

---

⁴⁹ <http://www.ekonomi.gov.tr/sta/index.cfm?sayfa=D99C2FB0-D8D3-8566-45208CC361213BEF>

Grafik 13. Türkiye Şili Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Şili'ye ihracatının %42'sini demir ve çelik malları oluştururken, %18'ini motorlu taşıtlar, %9'unu makine ve cihazlar ve %5'ini bazı kimyasallar oluşturmaktadır. Türkiye ile Şili arasındaki ithalat yoğun olarak bakır ve alaşımlarına bağlıdır. %5 ile kimyasallar, %4 ile ise yaş meyve ve sebzeler aracılığı ile gerçekleşmektedir.

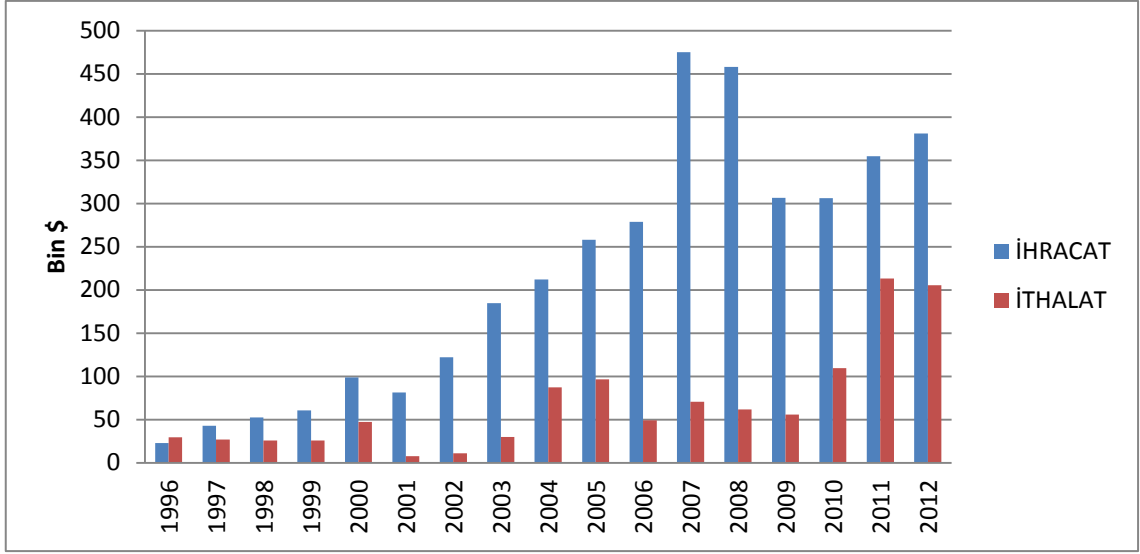
Tarım malları üretiminde iki ülkede birbirine oldukça yakındır. Dolayısıyla tarım mallarının ihracatına yönelik pazar çeşitliliği sınırlı olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca, iki ülke arasındaki coğrafi uzaklık, işadamlarının karşılıklı ziyaretlerinde ve bu sebepten ötürü Türkiye'nin pazarda tanınmasında sorun teşkil etmektedir. Bunların yanısıra Şili pazarında karşılaşılan diğer sorunlar, navlun fiyatlarının yüksekliği sebebiyle bölge ülkeleri ile rekabette ve lojistikte karşılaşılan dezavantajlardır (Aydın, 2011: 22).

1.4.14. Türkiye ve Sırbistan serbest ticaret anlaşması

Türkiye ile Sırbistan arasındaki STA 1 Eylül 2009 tarihinde İstanbul'da imzalanarak, Anlaşma'nın Uygunluk Kanunu, 3 Mart 2010 tarihli Resmi Gazete'de, Bakanlar Kurulu Kararı 3 Temmuz 2010 tarih ve 27630 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Anlaşma, karşılıklı bildirimler sonucu 1 Eylül 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Anlaşma ile Sırbistan pazarında Türkiye'nin ihracat firmalarına, AB ihracat firmaları ile eşit rekabet imkanı sağlanmaktadır.

Türkiye tarafından, Sırbistan menşeli sanayi malları ile Sırbistan tarafından, Türkiye menşeli sanayi mallarında Anlaşmaya ekli listelerde yer alan mallar dışındakiler için uygulanan gümrük vergileri STA'nın yürürlüğe girmesiyle kaldırılmıştır. Söz konusu Anlaşmaya ekli listelerde yer alan mallarda Sırbistan tarafından, 1 Ocak 2010 tarihinden sonra 2, 4 ve 5 yıllık geçiş süreleri sonucunda ve en geç 1 Ocak 2015 tarihinde olmak üzere aşamalı indirimler sonucunda sıfırlanması öngörülmektedir. Tarım mallarının yönelik gümrük vergisi düzenleme kapsamında ise her iki ülke de seçilmiş belirli mallarda tarife kontenjanları çerçevesinde vergi muafiyeti veya MFN vergi indirimi şeklinde olmak üzere karşılıklı taviz değişiminde bulunmuşlardır.

Tablo 16'da Türkiye ve Sırbistan arasında kaydedilen ikili ticarete yönelik istatistikler yer almaktadır. Buna göre, 2007 yılında Türkiye'nin ihracatının bir önceki yıla göre % 70,4 oranında artış göstererek, 475 milyon dolar seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. 2008 yılında ise ihracatta bir önceki yıla oranla %3.6'lık bir azalış yaşanmıştır. Küresel krizin etkisi sebebiyle 2009 yılı her iki ülkenin de karşılıklı ihracatında düşüş yaşanmıştır. Türkiye'nin 2009 yılı itibariyle Sırbistan'a ihracatı bir önceki yıla göre %33,1 oranında azalarak 306 milyon dolar, ithalatı ise bir önceki yıla oranla % 96 oranında artarak 110 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2010 yılı itibariyle 416 milyon dolar seviyesinde olup dış ticaret Türkiye lehine yaklaşık 197 milyon dolar fazla vermiştir. 1 Eylül 2010 tarihinde yürürlüğe giren STA ile birlikte 2011 yılında artış göstererek 381 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı yılda, iki ülkenin ticaret hacmi 568 milyon dolar, 2012 yılında ise 587 milyon dolar seviyesinde kaydedilmiştir. Türkiye Sırbistan'a yaptığı ihracatta % 2 payla 15. sırada yer almaktadır.

Grafik 14. Türkiye Sırbistan Dış Ticareti

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Sırbistan'a ihracatının %12'sini makine ve cihazlar oluştururken, %11'ini örme eşya, %10'unu plastik eşyalar %6'sını yenilebilen meyveler ve %6'sını motorlu taşıtlar oluşturmaktadır. Türkiye ile Sırbistan arasındaki ithalatın ise %31'i mineral yakıtlar, %28'i demir ve çelik, %11'i ise kauçuktan eşya şeklinde gerçekleşmektedir.

Anlaşma kapsamında Türkiye'nin Sırbistan'dan taviz aldığı mallar arasında ihracatında önem taşıyan işlenmiş tarım malları (margarin, çikolata, şekerleme, ekmekçilik mamulleri, makarna), kuru meyveler (fındık, antep fıstığı, kayısı, incir), turunçgiller, zeytinyağı, balıkçılık malları ve domates, Sırbistan'a taviz tanıdığı başlıca mallar arasında ise şarap, meyve suları, işlenmiş tarım malları (şekerlemeler, çikolata, bebek mamaları, makarna, ekmekçilik mamulleri, dondurma) gibi mallar yer almaktadır.

1.5 Türkiye'nin dış ticaretinde serbest ticaret anlaşmalarının yeri

Türkiye'nin imzalamış olduğu STA'ların Türkiye'nin dış ticaretine etkilerini detaylı Tablo 17 ve Tablo 18'de analiz edilmektedir. Anlaşmaların yürürlük tarihleri itibarıyla Türkiye'nin dış ticaret verileri incelendiğinde STA imzalanan ülkeler ile ticaretin

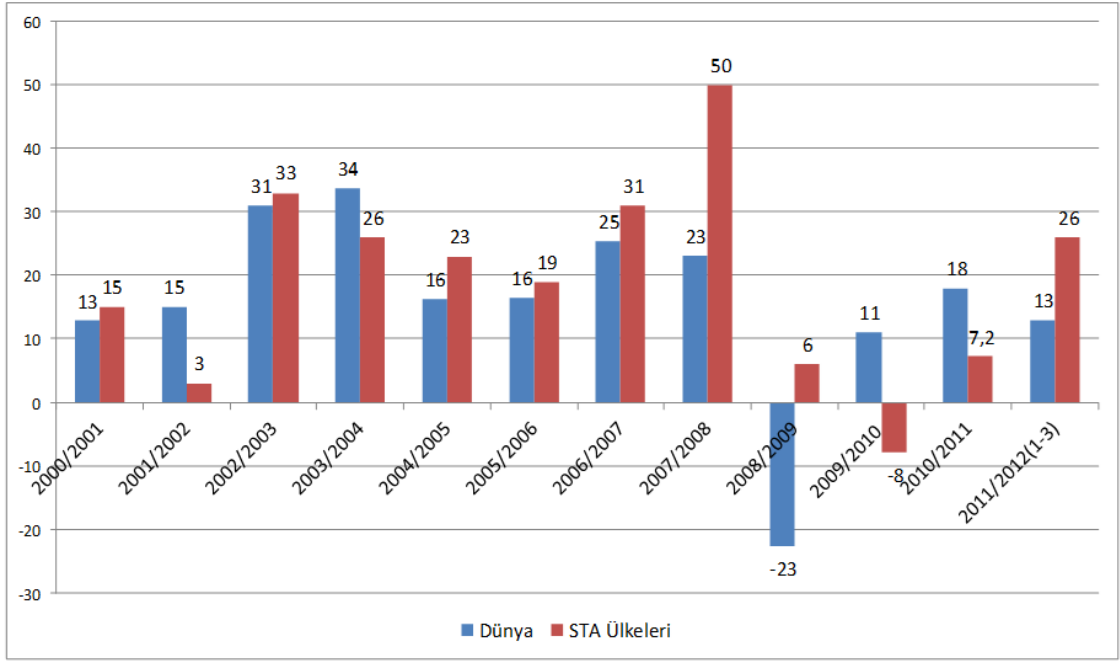
sürekli bir artış gösterdiği ve bu ülkelerin Türkiye'nin dış ticaret istatistikleri içindeki ticaret payının her geçen yükseldiği görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye'nin STA imzaladığı Ülkelere İhracatı (Milyon \$)

İhracat	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Arnavutluk	61	73	80	114	161	191	214	295	306	273	241	271	256
Bosna- Hersek	27	28	43	63	100	128	151	445	572	227	224	269	252
Fas	70	98	138	181	330	371	551	722	958	599	624	921	1015
Filistin	6	6	5	6	9	9	21	21	21	30	40	49	63
Gürcistan	132	144	103	155	200	272	408	646	998	763	769	1092	1253
Hırvatistan	24	30	43	86	118	168	214	356	329	215	249	242	201
İsrail	650	805	861	1083	1315	1467	1529	1658	1935	1522	2080	2391	2330
Karadağ	0	0	0	0	0	0	8	20	48	26	27	27	29
Kosova	0	0	0	0	0	0	76	120	279	278	294	266	255
Makedonya	108	90	101	123	149	162	173	272	296	283	263	299	274
Mısır	376	421	326	346	473	687	709	903	1426	2599	2251	2759	3679
Sırbistan	0	0	0	0	0	0	279	475	458	306	306	355	381
Suriye	184	281	267	411	395	552	609	798	1115	1422	1845	1610	498
Şili	16	20	20	16	25	25	35	42	150	37	81	131	175
Tunus	162	141	121	220	256	295	325	530	778	646	714	802	797
Ürdün	100	119	117	150	229	289	322	389	461	455	571	507	771
Toplam	27775	31334	36059	47253	63167	73476	85535	107272	132027	102143	113883	134907	152462

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak tarafımdan hazırlanmıştır.

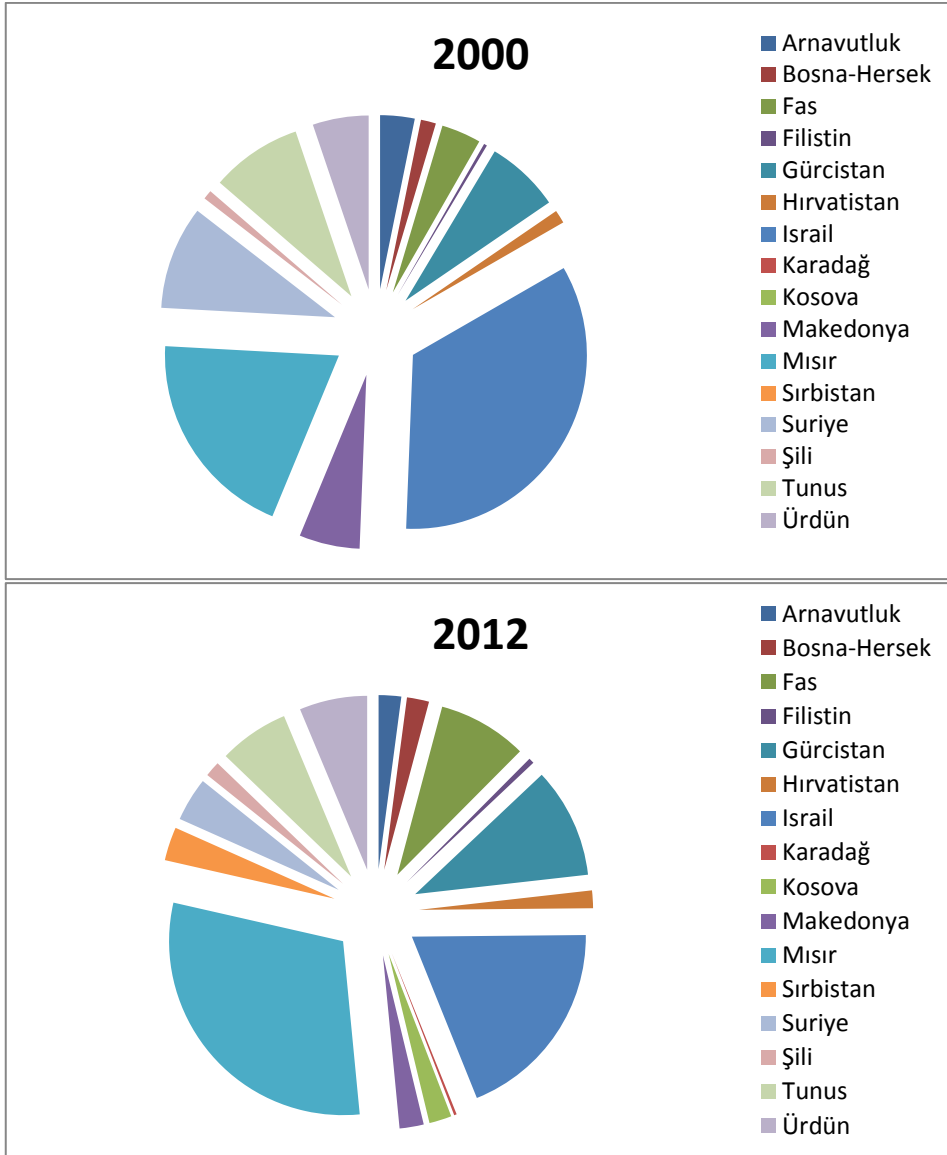
Tablo 4'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin STA imzalanan ülkelere ihracat rakamları analizinde, 2012 yılı ile 2000 yılı karşılaştırıldığında ihracat artışının % 53 olarak gerçekleştiği ve bu ülkelerin toplam ihracat içindeki paylarının % 8'den % 8,4'e yükseldiği görülmektedir. Grafik 15'te yıllar itibariyle Türkiye'nin STA ülkelerine ve dünyaya ihracatı yüzdesel olarak gösterilmiştir. 2000-2012 döneminde, Türkiye'nin genel ticaret hacmindeki ihracat artış oranı % 449 iken, STA ülkeleri ile ticaret hacmindeki artış oranı % 538 olarak gerçekleştirilmiştir.

Grafik 15. Türkiye'nin STA Ülkelerine ve Dünyaya İhracatı (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin 2013 yılında yürürlükte olan STA'ları dikkate alındığında, ihracat, her yıl bir önceki yıla göre genel trendin üstünde artmıştır. STA ülkelerine gerçekleştirilen ihracat 2012 yılında, 2000 yılındaki 2 milyar dolar seviyesinden, 12,5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Şekil 2. 2000-2012 Dönemi Türkiye'nin STA İmzaladığı Ülkeler İle İhracatının Dağılımı

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak tarafımdan hazırlanmıştır.

Şekil 2, 2000 ve 2012 yıllarında Türkiye'nin ihracatının bu ülkeler arasındaki dağılımını göstermektedir. Bu dağılıma göre 2000 ve 2012 yılları karşılaştırıldığında İsrail'in payında bir azalış gözlenmekte iken, 2012 yılında en büyük payı Mısır'ın aldığı dikkat çekmektedir. Diğer önemli bir azalış da son dönemlerde yaşanan olaylar sebebiyle Suriye'de görülmektedir. Bu dönemde Türkiye, İsrail ve Mısır'dan sonra en fazla ihracatı Gürcistan, Fas, Şili ve Tunus ile gerçekleştirirken, şekilden de anlaşılacağı üzere diğer ülkelerle olan ihracatı da genel anlamda yükselme eğilimindedir. TÜİK

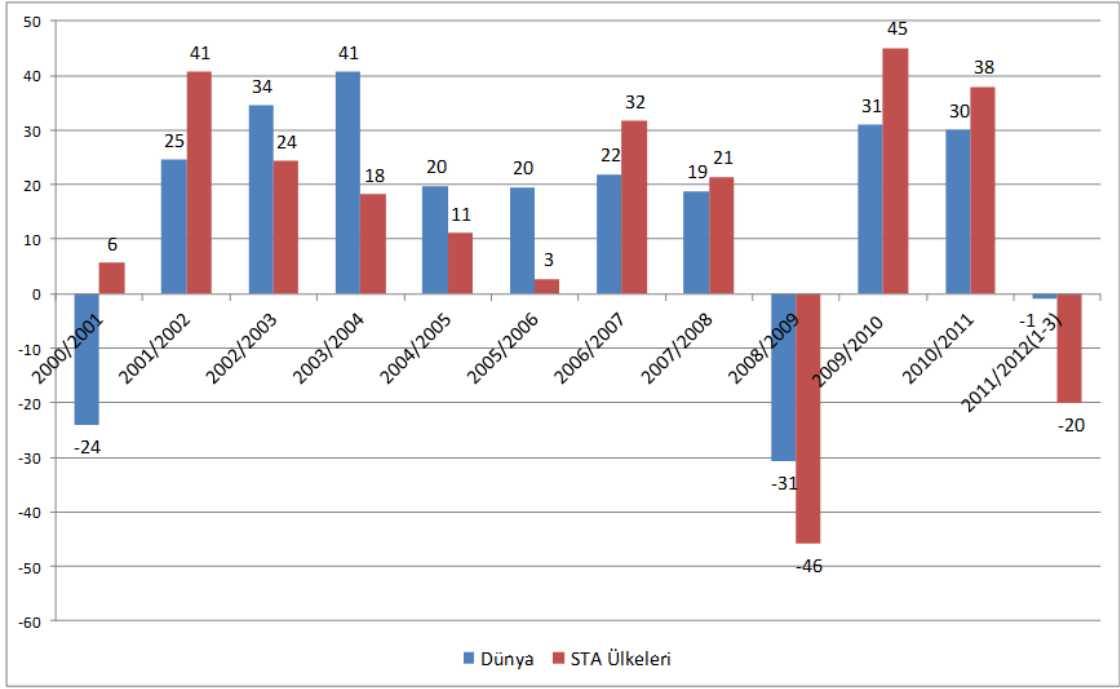
veilerine göre Türkiye'nin 2012 yılı ihracatındaki ilk yirmi ülke içinde STA imzaladığı Mısır ve İsrail'de bulunmaktadır.

Tablo 5. Türkiye'nin STA imzaladığı Ülkelerden İthalatı (Milyon Dolar)

İthalat	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Arnavutluk	3	4	4	5	16	16	13	24	37	5	87	126	99
Bosna-Hersek	7	5	6	8	11	15	9	21	25	52	72	90	112
Fas	73	38	68	77	106	143	174	198	361	235	397	420	429
Filistin	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	1	0	0
Gürcistan	155	127	138	269	300	290	345	290	525	285	291	314	180
Hırvatistan	25	17	9	17	35	86	61	77	106	107	211	311	210
İsrail	505	529	544	459	714	805	782	1082	1448	1075	1360	2057	1710
Karadağ	0	0	0	0	0	0	1	0	1	6	6	15	18
Kosova	0	0	0	0	0	0	2	3	5	10	14	10	9
Makedonya	10	9	15	27	52	52	56	56	30	40	52	92	103
Mısır	141	92	118	189	255	267	393	653	886	642	926	1382	1342
Sırbistan	0	0	0	0	0	0	49	71	62	56	110	213	206
Suriye	545	463	315	261	248	143	187	259	324	221	452	337	67
Şili	92	73	79	160	176	326	442	534	324	200	312	474	466
Tunus	65	73	72	98	100	117	150	230	365	235	281	250	196
Ürdün	27	14	18	17	14	28	9	12	25	20	42	66	96
Toplam	54503	41399	51554	69340	97540	116774	139576	170063	201964	140928	185544	240842	236545

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak tarafımdan hazırlanmıştır.

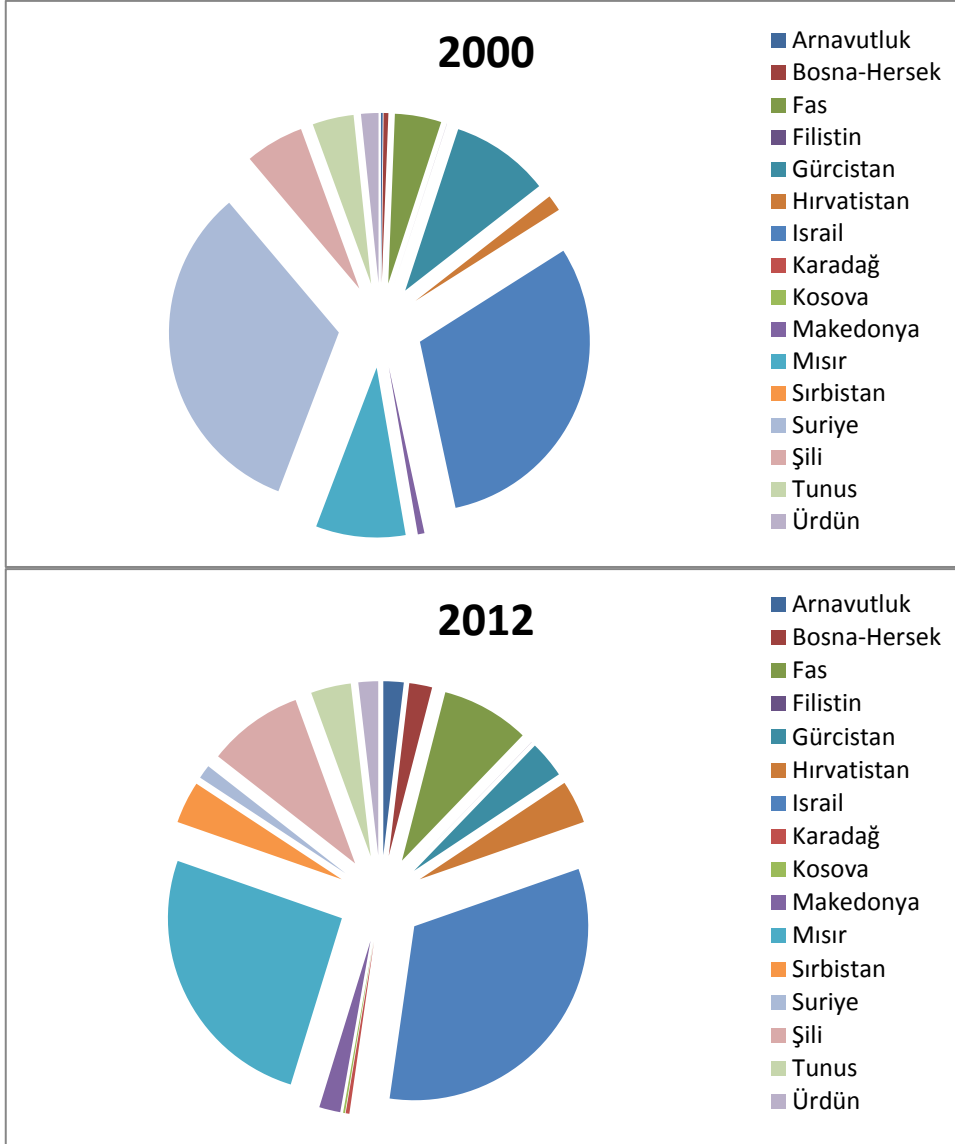
Tablo 5'de yer alan Türkiye'nin STA imzaladığı ülkelere ithalat rakamları değerlendirildiğinde, 2012 yılında 2000 yılına oranla ihracat artışının % 59 olarak gerçekleştiği, bu ülkelerin toplam ihracat içindeki paylarının ise % 6,3'den % 8,6'ya yükseldiği görülmektedir. Grafik 16'da yıllar itibariyle Türkiye'nin STA ülkelerinden ve dünyadan ithalatı yüzdesel olarak gösterilmiştir. 2000-2012 döneminde, Türkiye'nin genel ticaret hacmindeki ithalat artış oranı % 218 iken, STA ülkeleri ile ticaret hacmindeki artış oranı % 334 olarak gerçekleştirilmiştir.

Grafik 16. Türkiye'nin STA Ülkelerinden ve Dünyadan İthalatı (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Türkiye'nin, STA ülkelerinden ithalatında, 2012 yılında bir önceki yıla kıyasla %20'lik azalışa rağmen, STA ülkeleriyle toplam ticaret hacmi 2000 yılında 4,9 milyar dolar iken, 2012 yılında 24,7 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Şekil 3. 2000-2012 Dönemi Türkiye'nin STA İmzaladığı Ülkeler İle İthalatının Dağılımı

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak tarafımdan hazırlanmıştır.

Şekil 3, 2000 ve 2012 yıllarında Türkiye'nin ithalatının STA imzaladığı ülkeler arasındaki dağılımını göstermektedir. Bu dağılıma göre 2000 ve 2012 yılları görendiğinde, 2000 yılındaki dağılımda büyük paya sahip olan Suriye'nin yerini Mısır'a bıraktığı dikkati çekmektedir. 2012 yılında en fazla Türkiye ile ithalatın İsrail, Mısır, Fas ve Şili arasında gerçekleştiği görülmektedir. Sırbistan ile imzalanan anlaşma 2010, Şili ve Ürdün ile yapılan anlaşmalar da 2011 tarihinde yürürlüğe girmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye'nin dış ticaretindeki etkileri henüz analiz yapmaya yeterli bilgi vermemektedir.

Türkiye'nin genel dış ticaret hacmi artış oranı ile STA ülkeleri dış ticaret hacmi artış oranı incelendiğinde, STA ülkeleri ile dış ticaret hacminin artış oranının, genel dış ticaret hacmi oranına göre daha yüksek seviyede değerler aldığı görülmektedir. STA ortakları ile gerçekleştirilen ticaret, Türkiye'nin ihracatının % 9,3 'ünü, ithalatının ise %4,6'sını oluşturmaktadır.

2. Endüstri-içi ticaretin tanımı, gelişimi, modelleri ve belirleyicileri

Geleneksel dış ticaret teorilerinde uluslararası ticaret, her ülkenin kendi faktör donanımına, teknolojisine ve iklimine uyumlu malları ihraç ederken, ulusal ülke özelliklerine daha az uygun malları ithal etmesi olarak tanımlanmaktadır. Farklı endüstri dallarına yönelik bu tür ihracat ve ithalat EAT olarak da adlandırılmaktadır. EİT'nin ortaya çıkışını inceleyebilmek ve önemini anlayabilmek için öncelikle EAT'nin etkilerini iyi analiz etmek ve sonrasında ise EİT'nin tanımı yapmak gerekmektedir.

Bu bölümde ticaretin EAT'den EİT şekline dönüşmesi incelenmekte ve EİT'nin tanımı yapılmaktadır. Daha sonra uluslararası ticaret içerisinde EİT'nin boyutu açıklanmakta ve teorik modelleri ortaya konulmaktadır. Teorik modeller aracılığı ile EİT'nin belirleyicileri, ülkelere özgü ve endüstrilere özgü olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Tüm bu açıklamalardan sonra EİT alanında yapılmış çalışmalar, ülke ve endüstri özelliklerine, yatay ve dikey EİT ayırımına dayandırılarak gruplandırılmaktadır. Son olarak bu bölümde Türkiye'de EİT'nin ölçülmesine yönelik analizler ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

2.1. Geleneksel dış ticaret teorilerinin eksiklikleri ve endüstri-içi ticaretin oluşumu

Dış ticaret teorisinin öncü ismi Adam Smith'tir. Adam Smith, 1776 yılında "Ulusların Zenginliği" isimli kitabını yayınladığından bu yana diğer iktisatçılar teoriye önemli katkılarda bulunmuşlardır. Günümüzde, yeni dış ticaret teorilerinin çoğunun A. Smith tarafından 200 yılı aşkın bir zaman öncesinde ortaya konulan iki önemli kavrama (uzmanlaşma ve serbest ticaret) dayandığı gözlenebilmektedir (Cho ve Moon, 2000: 15). Mutlak üstünlükler teorisi, dış ticaret teorilerinin temelini oluşturmakta ancak, uluslararası uzmanlaşmayı açıklamada yetersiz kalmaktadır.

David Ricardo, 1817 yılında Politik Ekonominin Kuralları ve Vergileme isimli kitabını yayınlamasıyla, mutlak üstünlükler teorisinin eksikliğini gideren karşılaştırmalı

üstünlükler teorisini ortaya koymuştur. Ricardo teorisinde malların, sermaye, emek ve toprağa oranla uluslararası sınırlar arasında daha mobil olduğu varsayımının altını çizmiştir. Ülkeler arasındaki farklılıklara dayanan bu varsayım, günümüzde EİT'nin de temellerinden birini oluşturmaktadır. Ricardo, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ile sadece ülkelerin farklılıklarına değinmemiş, bu farklılıkların ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın (gelişmiş veya gelişme yolunda olan ülkeler) uluslararası rekabet açısından karşılıklı nasıl sonuçlandıkları konusunda da katkıda bulunmuştur.

İsveçli iktisatçı Eli Filip Heckscher, 1919 yılında yayınlanan “Gelir Dağılımı Üzerine Dış Ticaretin Etkisi” isimli makalesinde ve Heckscher'in öğrencisi olan Bertil Ohlin, 1933 yılında yayınlanan Bölgesel ve Uluslararası Ticaret isimli kitabında Ricardo'nun teorisinin eksik yönlerine değinmişlerdir (Karluk, 2013: 65). Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin uluslararası ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisini ve ülkeler arasında karşılaştırmalı avantajı neyin belirlediğini açıklayamaması, dikkatleri dış ticareti malların üretim fonksiyonlarının ülkeler arasındaki farklılığına dayandıran Heckscher-Ohlin teorisine çevirmiştir. Paul Samuelson (1948, 1949, 1953) yapmış olduğu çalışmalarda, Heckscher-Ohlin hipotezlerini iki faktörlü, iki sektörlü bir modelle ampirik olarak test ederek teoriye katkıda bulunmuştur.

Her ne kadar Smith, Ricardo ve sonraki iktisatçılar ekonomik düşünceler açısından önemli temeller atmış olsalar da, günümüz küresel ekonomisi ticaretin bu basit versiyonu ile anlaşılacak kadar karışıktır. Sonuç olarak, karşılaştırmalı üstünlükleri esas alan klasik dış ticaret teorisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında küreselleşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte uluslararası ticaretin gösterdiği hızlı gelişim sebebiyle, uluslararası ticareti açıklamada yetersiz kalmıştır. Klasik dış ticaret teorilerinde endüstriler arası ticaretin temeli ülkeler arasındaki üretim imkanları ve tüketici tercihleri farklılıklarına dayanmaktadır. Ancak günümüzde uluslararası ticaret incelendiğinde, ticaretin büyük bir kısmının daha çok üretim imkanları ve tüketici tercihleri açısından benzer ülkeler arasında gerçekleştirildiği gözlenmektedir.

Yeni dış ticaret teorilerinin, 1970'lerin ortalarından sonra birçok iktisatçının (Grubel, Lloyd, Greenaway, Aquino, Tharakan, Krugman, Lancaster, Brander, Spencer, Helpman, Grossman, Eaton ve Dixit v.b.) iki ortak düşüncesinin sentezi olarak geliştirildiği söylenebilir: Ölçek ekonomileri ve artan getiriler uluslararası ticaretin ve

uzmanlaşmanın en önemli kaynaklarından biridir. Endüstriyel organizasyon sorunları, firmalar ile piyasadaki olası diğer oyuncuların arasında ortaya çıkan işbirlikçi olmayan oyunların (non-cooperative games) bir sonucu olarak modellenebilir. Bir anlamda sonraki yaklaşımlar 1970'lerin yeni endüstriyel organizasyon yaklaşımının özü olarak ortaya çıkmıştır (Kibritçioğlu, 2002:1).

2.2. Endüstri-içi ticaret: tanımı ve gelişimi

EİT kavramını açıklayabilmek için öncelikle endüstri kavramını tanımlamak gerekmektedir. Bu başlık altında 1970'lerden sonra literatürde sıkça yer verilen ve küreselleşme aracılığı ile dünya ülkeleri arasındaki dış ticaret yapılarındaki değişimle birlikte dikkatleri üzerine çeken EİT kavramının temelini oluşturan endüstri kavramı tanımlanmaktadır. Ayrıca EİT kavramı açıklandıktan sonra, uluslararası ticaret literatürde EİT'nin gelişimine değinilmektedir.

2.2.1. Endüstri tanımı

Geleneksel dış ticaret teorileri yapılan varsayımlar sebebiyle endüstriyi tanımlamamışlardır. Bu durumun temel sebebi, geleneksel dış ticaret teorileri varsayımlarına göre üretim fonksiyonlarının, mallar homojen özellik taşıırken, tek mal tek firma tarafından her yerde aynı şekilde üretilmesidir. Dolayısıyla homojen mal üreten firmalar topluluğunun tümü endüstri olarak tanımlanmaktadır. Ancak günümüzde bir mal birden fazla üretim teknikleri kullanılarak farklı birkaç firma tarafından üretilmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak, endüstri tanımının iyi bir şekilde anlaşılması gerekmektedir (Narin, 2002:5).

Literatürde endüstri kavramına yönelik genel olarak tanınan tek bir tanım bulunmamaktadır. Endüstri, üretim girdilerini işlenmiş duruma getirebilmek amacıyla

yapılan işlemlerin ve bu işlemleri uygulamak için kullanılan araçların bütünüdür. Diğer taraftan iktisatçılara göre endüstri homojen bir mal üreten firmaların tümü olarak tanımlanmaktadır (Ünsal, 2003:270). Bir başka tanımda ise endüstrinin belirli bir üretim alanında, benzer gereksinmeyi karşılayan mal veya hizmet üreten firmalar topluluğu olduğu ifade edilmektedir (Dinler, 2007:281).

EİT'yi açıklayan modellerde endüstri tanımında çeşitlilik bulunmaktadır. EİT kavramını ortaya çıkaran ve bilinen en yaygın kullanıma sahip ölçme methodunu geliştiren Grubel ve Lloyd (1975), firmaların ürettikleri malların üretimde benzer girdi kullanımına, tüketimde ise ikame edilebilirliklerine göre aynı endüstri içinde yer alabileceğini belirtmektedirler (Grubel ve Lloyd, 1975: 2). Finger (1975) benzer malları üreten firmaları, malların üretiminde kullanılan girdilerdeki faktör yoğunluklarına göre sınıflandırarak, bu firmalar topluluğunu endüstri olarak ifade etmiştir (Finger, 1975: 583). Falvey (1981) ise endüstri kavramını sermaye yoğun mallar üreten firmalar topluluğu şeklinde tanımlamıştır (Falvey, 1981: 486).

1974 yılındaki Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması'na göre sanayi sektörü dar anlamda, madencilik, imalat sanayi, elektrik ve su alt sektörlerinin toplamından, geniş anlamda ise bu sektörlerle inşaat sektörünün de dahil edilmesinden meydana gelmektedir. Sanayi sektörü içerisinde imalat sanayi en önemli ve dinamik özellikteki alt sektördür (Karluk, 2009: 207). EİT ile ilgili çalışmalarda genellikle imalat sanayii endüstrilerine ait veriler kullanılmaktadır.

Endüstri tanımındaki çeşitlilik, istatistiksel verilerin bir araya getirilip, ortak bir sınıflandırma yapılabilmesini engellemektedir. Ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarının incelenebilmesi için istatistiki bilgiler gerekmektedir. Ancak, bu bilgilerin gerek uluslararası, gerekse kullanıcılar arasında anlamlı olabilmeleri, belli standartlara dayandırılıp düzenlenmelerine bağlıdır. Bir başka ifadeyle, ampirik ve istatistiksel çalışmalar açısından mal ve hizmetlerin belli gruplar genelinde toplulaştırılması gerekmektedir. Ülkelerin dış ticaret istatistiklerinde ve bunların uluslararası karşılaştırmalarında kullanılmak üzere geliştirilmiş iki temel sınıflandırma vardır. Bunlar Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (**SITC**) ve Uluslararası Standart Endüstri Sınıflaması (**ISIC**)'dır. Bu iki sınıflamanın yanı sıra kullanılan diğer sınıflama şekilleri ise şunlardır: **NACE** (Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki

Sınıflaması), **HS** (Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi), **GTİP** (Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu Cetveli), **CN** (Birleştirilmiş Mal Sınıflaması), **BEC** (Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Dayalı Geniş Ekonomik Gruplara Göre Sınıflama).⁵⁰ EİT'yi ölçen çalışmalarda yaygın olarak malların ekonomik özelliklerine göre yapılan SITC verileri kullanılmaktadır.

SITC kapsamında uluslararası ticarete sözkonusu olan mallara ilişkin ihracat ve ithalat verileri değişik düzey basamaklarında toplulaştırılmaktadır. Bu toplulaştırma düzeylerinde basamak 1, (0'dan 9' a) bir haneli rakamlarla kodlanarak belirlenmiş 10 bölümden; basamak 2, iki haneli rakamlarla kodlanarak belirlenmiş 67 alt-bölümlerden; basamak 3, üç haneli rakamlarla kodlanarak belirlenmiş 261 gruptan; basamak 4, dört haneli rakamlarla kodlanarak belirlenmiş 1033 alt-gruptan; basamak 5, beş haneli rakamlarla kodlanarak belirlenmiş 2822 temel başlıklardan oluşmaktadır.⁵¹ Buna göre malların sınıflandırılmasındaki basamak sayısının artması toplulaştırma düzeyinin azalmasına dolayısıyla ayrıştırmanın artmasına yol açmaktadır. Literatürde EİT'nin ölçümünde temel alınan toplulaştırma düzeyi üç basamağa dayanmaktadır.

2.2.2. Endüstri-içi ticaretin tanımı

EİT kavramı 1960'ların sonunda ortaya çıkmış ve uluslararası ticarete gerek teorik gerekse de ampirik analizlerin ve dış ticaret politikalarının oluşturulmasında önemli etkiler yaratmıştır (Brühlhart, 1994: 602; Grubel, 1967: 375). 1970'lerin sonlarına doğru EİT kavramı teorik modelleri aracılığı ile açıklanmaya çalışılmıştır (Torstensson, 1999: 14). Endüstri tanımındaki çeşitlilik sorununa rağmen, literatürde EİT için genel kabul gören benzer tanımlar yapılmış ve ortak bir fikir oluşmuştur. Tanımlardaki benzer mallar kavramı faktör girdileri ve tüketim açısından birbirlerine yakın ikame mallarını ifade etmektedir.

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.tuik.gov.tr/rip/temalar/1_4.html

⁵¹ <http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumDetayAction.do?surumId=13&turId=3&turAdi=%203.%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20S%C4%B1n%C4%B1flamalar%C4%B1>

Grubel ve Lloyd (1971,1975)'e göre EİT, belirli bir toplulaştırma seviyesinde, tamamen aynı endüstrinin ithalatıyla çakışan ihracat değeridir (Grubel ve Lloyd, 1971: 249, 1975: 20). Bir başka tanımda EİT benzer özelliklere sahip ülkeler arasında aynı endüstriye ilişkin bir malın hem ithalatının hem de ihracatının yapılması sonucu ortaya çıkan ticaret türüdür (Rivera Batiz ve Oliva, 2003: 39). Aquino EİT'yi benzer malların karşılıklı değişiminin sonucu ortaya çıkan dış ticaret şekli olarak tanımlamaktadır (Aquino,1978: 275). Ayrıca EİT, Hummels ve Levinsohn (1993: 447) tarafından, benzer endüstrilerde üretilmiş malların ticareti, Davis (1995: 208) tarafından, benzer faktör yoğunluklarındaki malların karşılıklı ticareti, Lindert ve Pugel (1996: 96) tarafından, benzer veya aynı malların iki yönlü ticareti, son olarak ise Krugman ve Obstfeld (2009: 131) tarafından, aynı endüstri veya mal grubundaki malların eşanlı ithalatı ve ihracatı şeklinde tanımlanmaktadır.

Literatürde EİT, benzer mal gruplarının kendi arasındaki ticaret (Balassa, 1963), aynı malların ticareti (Adler, 1970), çok uluslu şirketlerle ortakları arasındaki ticaret (Root, 1990), benzer malların ticareti (Greenaway, 1995), benzer endüstrilerde üretilmiş malların ticareti (Hummels ve Levinsohn, 1995), benzer faktör yoğunluğuna sahip ülkelerin aynı veya benzer malların eşanlı ihracatının ve ithalatının yapılması (Pugel, 2004) olarak tanımlanmıştır (Karluk, 2013:152).

EİT farklı adlarla da görülebilmektedir. Benzer özelliklere sahip ülkeler arasında aynı endüstri seviyesindeki malların eş anlı ihracat ve ithalatı, Balassa (1966), Grubel ve Lloyd (1975) tarafından “Endüstri-İç Ticaret”; Gray (1980) tarafından “İki-Yönlü Ticaret”; Finger (1979) tarafından “Ticaret Genişlemesi”; Brander (1983) tarafından “Çapraz (Çekme) Taşıma” ve Abd-El Rahman (1991) tarafından “Benzer Mallarda İki Yönlü Ticaret” olarak kullanılmıştır (Erk ve Tekgöl, 2001: 1).

Genel olarak EİT kavramını açıklamaya yönelik tanımları ortak bir noktada toplarsak, EİT, aynı endüstri grubuna dahil olan (talep yapıları benzeyen) ancak farklı özellikler (renk, model, şekil, kalite, marka vb.) gösteren malların diğer bir deyişle farklılaştırılmış malların eş anlı ihracat ve ithalatına dayanan bir ticaret türü olmasıdır. Ülkelerin özellikleri ve ürettikleri malların faktör yoğunlukları ne kadar birbirine benzerse, iki ülke arasındaki ticarete EİT'nin payı o kadar artacaktır.

2.2.3. Uluslararası ticaret literatüründe endüstri-içi ticaret kavramının gelişimi

EİT alanındaki çalışmalar, 1960'larda görülmeye başlanmış 1970'lerle birlikte yaygın bir şekilde teorik ve ampirik araştırmalara konu olmuştur. İlk ampirik çalışma olarak Verdoorn'un (1960) çalışması kabul edilmektedir. Bu çalışmasında Verdoorn (1960), Benelüks Birliği'nin oluşumunun dış ticaret üzerindeki etkilerini Hollanda ve Belçika-Lüksemburg'un birbirleri arasında incelemiştir. Bu ülkeler arasında dış ticaretteki genişlemeyle birlikte bir uzmanlaşma oluşuyorsa, bu durumun dış ticaretin farklı kategorileri arasından çok aynı kategorileri içinde görülebileceği sonucuna varmıştır.

Verdoorn'a ek olarak Dréze (1961), Balassa (1963), Adler (1970) karşılıklı tarife indirimlerinin uzmanlaşma kalıpları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Michaely (1962), 36 ülkenin ihracat ve ithalat farklılık endekslerini hesaplayarak, ticarete konu olan mal yapılarının gelişme yolunda olan ülkelerden ziyade gelişmiş ülkelerde benzerlik gösterdiğini ortaya koymuştur.

Dréze (1961) Belçika ve Avrupa Toplulukları (AT) ülkeleri arasındaki ticaret yapısını incelediği çalışmasının sonucunda uzmanlaşma ve ölçek ekonomilerinin karşılıklı üstünlükler açısından önem kazandığını ileri sürmüştür. Balassa (1963) AT ülkelerinde endüstriye konu olan malların dış ticaretteki artışlarının mal grupları arasında değil, mal grupları içinde gözlemlendiğini öne sürmüştür. Kojima (1964), on bir gelişmiş sanayi ülkesini ele alarak yapmış olduğu çalışma ile imalat sanayi dünya ticaretinde iki yönlü ticareti ilk araştıran iktisatçıdır. Yapılan çalışmada, sadece AET ülkeleri arasında değil, ülkelerin büyük bir çoğunluğunda iki ülke arasında mal kategorileri içinde iki yönlü dış ticaretin varlığı bulunmuştur.

Grubel'in 1967 yılında yaptığı çalışması uluslararası EİT hakkında önemli bir diğer çalışmadır. Grubel (1967) AET ülkeleri arasındaki dış ticareti 1955, 1958 ve 1963 yıllarını baz alarak incelemiş ve bu dönemlerde ticarete gerçekleşen hızlı artışın sebebini endüstri içi uzmanlaşmanın artmasına dayandırmıştır.

EİT'nin ölçülmesi ile ilgili en çok atıf yapılan ampirik çalışmalar 1960'ların ortalarında Balassa (1966)'nın ve Grubel ve Lloyd (1975)'un EİT hakkındaki ekonomik çalışmaları ile başlamaktadır. Balassa (1966), AET oluşumundan sonra meydana gelen Topluluk içi ticaret yapısını, Grubel ve Lloyd (1975) ise 1959 ve 1967 yılları arasında benzer gelişmişlik düzeylerine sahip on ülke arasındaki EİT'yi incelemiştir.⁵² Grubel ve Lloyd (1975) çalışmalarının sonucunda on endüstri ülkesinin, mal farklılaştırması ve dar mal yelpazesinde uzmanlaşmanın güçlü olduğu sanayi malları üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Grubel ve Lloyd'un 1975 yılında birlikte yapmış oldukları ampirik çalışmalarında, EİT'nin yalnızca AET ülkeleri arasında değil endüstrileşmiş tüm ülkeler arasında önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu öncü çalışmanın geliştirilmesi sonucu takip eden yıllarda birçok araştırmacı EİT konusuna yoğunlaşmışlardır.

EİT'nin farklılaştırılmış mallarda öne sürülen tüm modelleri Dixit ve Stiglitz'in 1977 yılında yayınladıkları monopolcü rekabet ve mal farklılaştırması⁵³ hakkındaki çalışmalarına dayanarak geliştirilmiştir. Krugman (1979), Lancaster (1980), Helpman (1981) 1979 yılından bu yana EİT modellerinin geliştirilmesine katkıda bulunmuş iktisatçılardır. Monopolcü rekabette farklılaştırılmış mallarda EİT modeli Krugman (1979, 1980, 1981), Lancaster (1980) ve Helpman (1981) tarafından ortaya atılmıştır. Krugman (1981), üretimde artan getiri ve mal farklılaştırmasını temel alan modelinde, EİT'nin ortaya çıkış sebebinin ölçek ekonomileri olduğunu belirterek, bu durumun belirli bir endüstri içinde farklı özelliklere sahip malların üretilmesine yol açmasıyla uzmanlaşma ve dış ticareti artırdığını ifade etmektedir (Krugman, 1981: 960). Helpman ve Krugman'ın 1985 yılında birlikte yaptıkları çalışmalarında bu modeller ve çeşitleri anlatılmaktadır.

Oligopolistik rekabet altında dikey farklılaştırılmış mallarda EİT modelini Eaton ve Kierzkowski (1984) ortaya atmıştır. Tam rekabet piyasasında yatay farklılaştırılmış

⁵² Grubel ve Llyod 1975 yılındaki çalışmalarında Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Batı Almanya, Fransa ve İtalya gibi AET ülkeleri ile birlikte Kanada, ABD, Japonya ve Avustralya'yı kapsayan on endüstri ülkesine yönelik EİT düzeyinin 1967 yılında ortalama % 63 olduğunu hesaplamışlardır. Ayrıca, AET-içi ticarete ilişkin 2 basamak seviyesindeki EİT ortalaması, 1967 yılı için % 66 olarak hesaplanmıştır.

⁵³ Lindert ve Pugel'e (1996: 98) göre mal farklılaştırmasında, tüketiciler bir endüstride bulunan malların her biri için alternatif olan malı tercih ettikleri ilk malın tam ikamesi olarak değil, yakın ikamesi şeklinde görmektedirler. Farklılaştırılmış mal kavramı, aynı kalite düzeyine sahip ancak karakteristik özellikler açısından farklılıklar gösteren mallar yatay farklılaşmış mallar, aynı karakteristik özelliklere sahip olmalarına rağmen kalite açısından değişiklikler gösteren mallar ise dikey farklılaştırılmış mallar olarak tanımlanmaktadır.

mallarda EİT modeli ise Caves (1981) tarafından, klasik Heckscher-Ohlin uluslararası ticaret modelinin bir versiyonu ile yatay farklılaştırılmış EİT'nin oligopolistik modelleri (Shaked ve Sutton, 1984) kullanılarak geliştirilmiştir. Bir başka çalışmada, Brülhart ve Elliot (1996), AET ülkeleri arasındaki ticarete EİT'nin 1961-1992 yılları arasında ortalama olarak % 48'den % 64'e artış gösterdiğini hesaplamışlardır.

Türkiye için EİT'yi ölçmeye ve ticaret yapısındaki değişimin yönünü belirlemeye yönelik yapılan çalışmalardan ilkinde Çepni ve Köse (2000) 1989 ve 1999 yılları arasında SITC Rev.3'te 2 basamaklı verilerle, Türkiye'nin AB ve OECD ülkeleri ile arasındaki ticarete EİT'nin payını hesaplamışlardır. Çalışmada Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki EİT'nin payının, OECD ülkelerine göre daha yüksek değerler aldığı sonucu elde edilmiştir. Erk ve Tekgül (2001), 1993 ve 1998 yılları arasındaki dış ticaret verilerini kullanarak, Türkiye ile AB'nin 2 basamaklı 97 mal grubuna yönelik EİT payını ve yatay, dikey farklılaştırma düzeylerini hesaplamışlardır. Çalışmalarının sonucunda, Türkiye ve AB arasında gerçekleşen ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklere dayandığını ve sözkonusu ticaretin önemli bir kısmının EİT yapısında dikey mal farklılaştırmasının olduğuna ulaşmışlardır.

Gönel (2001a; 2001b), 2001 yılında iki çalışma gerçekleştirilmiştir. Gönel (2001a), ilk çalışmasında 1992 ve 1997 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin AB ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ülkeleri ile yaptığı ticaretin yapısını belirlemeye çalışmıştır. Çalışmasının sonucunda Türkiye'nin ilgili ülkelerle ticaretinin genel yapısının EAT'yi yansıttığını belirtmiş, ancak özellikle kimya ve demir-çelik mallarında EİT yapısının geliştiğini ifade etmiştir. İkinci çalışmasında (Gönel, 2001b) ise, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tekstil sektörünü ele almış ve bu üstünlüğün EİT açısından da sözkonusu olup olmadığını analiz etmiştir. 1992 ve 1997 yılları arasındaki dönemi SITC Rev.3 verileri kullanarak, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri, standart G-L ve marjinal EİT endekslerini hesaplanmış ve alt mal grupları itibarıyla EİT yapısında önemli artışlar gözlemlendiğini belirtmiştir. Türkiye'nin sentetik dokuma endüstrisinde sözkonusu yıllar arasında güçlü bir EİT özelliğine sahip olduğu belirterek, bu durumun sebebini ticaretin serbestleştirilmesine ve GB'ye dayandırmıştır.

Narin (2002), Türkiye'nin 1999 yılı dış ticaret verilerini kullanarak, çeşitli endüstri ve ülke grupları için EİT oranlarını hesaplamıştır. Çalışması kapsamında Türkiye'nin dış

ticaretinde EİT'nin ortalama % 35'lik bir paya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Erlat ve Erlat (2003a) tarafından yapılan çalışmada ise, 1969 ve 1999 yılları arasındaki dönemde, SITC Rev.3, 3 basamak seviyesinde endüstriyel verilerle, Türkiye'nin 15 AB üyesi ülkeyi kapsayan ticareti ile EİT'sinin statik ve dinamik yapısı analiz edilmiştir. Çalışmalarının sonucunda ticaretin genel olarak EAT yapısına sahip olduğu, ancak özellikle Brühlhart'ın A, B ve C endekslerini kullanarak hesapladıkları MEİT aracılığı ile 1980 sonrasındaki dönemde bu yapının sınırlı da olsa EİT'ye dönüştüğünü ortaya koymuşlardır.

Türkiye'nin toplam dış ticaretinde, sektörel birleşiminde ve tekstil, kimya, otomotiv gibi belirli sektörlerinde EİT'nin boyutu, yapısı ve belirleyicilerini inceleyen diğer çalışmalardan bazıları; Küçükahmetoğlu (2002), Erlat ve Erlat (2003a, 2003b), Emirhan (2002), Emirhan (2005), Şimşek (2005), Türkcan (2005) ve Akkoyunlu vd. (2006)'dır. Türkiye'ye yönelik çalışmaların ağırlıklı olarak AB ülkeleri ile yapılan ticaretin yapısını belirlemeye yönelik olması, diğer ticaret ortakları ile yapılan çalışmaları yetersiz kılmaktadır.

OECD (2002)'ye göre 2000'li yılların başında imalat sanayii dış ticareti içinde EİT'nin boyutu, Almanya, ABD, Fransa, Kanada, İngiltere, Belçika, İspanya gibi gelişmiş ülkelerde ve bazı Merkezi Doğu Avrupa ülkelerinde % 70'ler seviyesinde bulunmakta, ayrıca gelişme yolunda olan ülkeler ağırlıkta olmak üzere bu ülkelerin bir bölümünde de artış eğilimi göstermektedir. Örneğin Fransa'da % 77,5, Kanada'da % 76,2, İngiltere'de % 73,7, Almanya'da % 72, ABD'de % 68,5, Meksika'da % 73,4, Çek Cumhuriyetinde % 77,4, Slovak Cumhuriyetinde % 76, Polonya'da % 62,6, G. Kore'de % 57,5, Japonya'da % 47,6, Türkiye'de % 40' tır.

2.3. Endüstri-içi ticaretin teorik modelleri

Geleneksel modellerdeki ölçeğe göre sabit getiri ve homojen mal varsayımlarının günümüzde geçerliliğini yitirmeleri ve EİT'yi açıklamaya yönelik modellerdeki eksiklikler sebebiyle yeni modellerin oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. EİT'yi

açıklamaya yönelik yeni modeller ölçeğe göre artan getiri, eksik rekabet piyasa özellikleri ve mal farklılaştırılmasına dayanmaktadır.

EİT'nin sebebini araştırmak üzere oluşturulan test edilebilir çeşitli hipotezler, EİT literatürün gelişmesinde geniş rol oynayan teorik modellerin orataya çıkmasını sağlamıştır. Bu hipotezlerin birbirleriyle olan bağlantıları ve benzerlikleri sebebiyle modelleri tek tek ele alarak düzgün gruplara ayırmak uygun olmamaktadır. Endüstri-içi ticareti açıklamaya yönelik teorik modellerin temeli Dixit, Stiglitz ve Lancaster'ın genel denge modeli içinde tüketici tercihlerine ve ölçek ekonomilerine yer vermeleriyle atılmış ve Krugman ve Lancaster'ın sözkonusu modelleri açık bir ekonomi genellemesine dayandırarak ampirik olarak analiz etmeleriyle sağlamlaşmıştır (Greenaway ve Milner, 1986:2). Bu bölümde teorik EİT modelleri, teorilerin niteliklerine göre aşağıdaki dört ana başlık altında toplanmaktadır:

- i. Fonksiyonel Hipotezler
- ii. Neo Heckscher-Ohlin Modelleri
- iii. Monopolcü Rekabet Modelleri
- iv. Oligopolcü Rekabet Modelleri

2.3.1 Fonksiyonel hipotezler

Fonksiyonel hipotezler kavramı ilk kez Tharakan (1983) tarafından kullanılmıştır. Bu hipotezler geleneksel faktör oranları teorisine dayanmaktadır. Faktör oranları teorisi 1987 yılında Ricardo tarafından mutlak üstünlükler teorisi karşısında geliştirilen karşılaştırmalı üstünlükler teorisi sayesinde öne sürülmüştür. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin uluslararası ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisini ve ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüğü neyin belirlediğini açıklayamaması üzerine dış ticareti malların üretim faktörlerinin ülkeler arasındaki farklılığına dayandıran Faktör Oranları Teorisi diğer bir adıyla Heckscher-Ohlin (H-O) Teorisi ortaya çıkmıştır. Faktör Oranları Teorisinin temel varsayımlarından birisi iki ülke iki malın bulunması, diğeri ise ticarete konu olan malların homojen olmasıdır. Bu varsayımlar altında EİT'nin sözkonusu

olmaması gerekmesine rağmen, homojen mallarda sınır ticareti, dönemsel ticaret, antrepo ve re-export sebebiyle EİT'nin ortaya çıkabileceği görülmüştür. Tharakan (1983) EİT'nin, bunların yanısıra uluslararası girişimciler veya çokuluslu şirketler tarafından çapraz çekme (cross-hauling by multinational companies), sanayi sınıflandırma sistemlerinin zaman içindeki farklılaşması ile de açıklanabileceğini belirterek, bunları fonksiyonel hipotezler başlığı altında gruplandırmaktadır (Tharakan, 1983:273).

2.3.1.1. Sınır ticareti ve endüstri-içi ticaret

Sınır ticareti genellikle ulaştırma maliyetleri sebebiyle üretim yerinin seçiminin önem taşıdığı iki mal grubunda etki etmektedir. Bunlardan ilki, temel üretim maliyetlerine oranla daha yüksek ulaştırma maliyetlerine sahip olan çakıl, kum, taş, tuğla gibi mallardır. Bu tür malların üretim yerleri seçilirken hammaddeye yakın olan yerler tercih edilmektedir. Satışları ise üretim yerine yakın olan dar bir piyasada gerçekleşmektedir. Gruplardan ikincisi, taşıma esnasında fiziksel olarak kolaylıkla bozulabilecek sebze, meyve, süt gibi mallardan oluşmaktadır. Bunlar daha çok ham ya da işlem görmüş halleriyle dayanıksız mallardır. Bu tür malların üretim yeri seçimi yapılırken, daha çok bu malların üretilabileceği uygun toprak varlığı ve satışın yapılabileceği tüketicilerin yakınlığı esas alınmaktadır (Grubel ve Lloyd, 1975: 73).

Grubel ve Lloyd (1975) iki ülke arasındaki sınır ticaretinin hacminin, üretim maliyetleri büyüklüğüne, tüketicilerin coğrafi dağılımına, kaynak kullanılabilirliğine, ulaştırma maliyetlerine, karşı ülkedeki ticaret politikasında ortaya çıkan belirsizliklere ve iki ülkenin arasındaki coğrafi özelliklere bağlı olduğunu belirtmektedirler. Buna ek olarak, iki ülke arasındaki sınır özelliklerinin önemine, bu ülkeler arasındaki sınırın uzunluğu ve mal ticaretine imkan sunacak yapısı ile örnek vererek değinmektedirler. Dolayısıyla büyük komşu ülkelerinde daha çok sınır ticareti gözlenmektedir. Kanada ve ABD arasında kum, taş ve çakıl (SITC 273) malları genelinde EİT'nin yüksek çıkması büyük komşu ülkeler arasındaki sınır ticaretine örnek teşkil etmektedir (Grubel ve Lloyd, 1975: 75-76).

2.3.1.2.Mevsimsel (Seasonal) ticaret ve endüstri-içi ticaret

Ülkeler arasında senkronlaştırılmamış (unsynchronised) mevsimsel farklılıklar, dayanıklı olmayan tarım mallarında bulunabilirlik ve fiyat değişimleri kriterleri temelinde EİT'ye sebep olabilmektedir (Tharakan, 1983: 274). Bir ülke ilgili malı kendisinde yetişen mevsimde üretip, ihraç ederken, farklı bir mevsimde aynı malın ithalatçısı konumuna gelebilmektedir. Yılın farklı dönemlerindeki güney ve kuzey yarımküre arasındaki çilek gibi bozulabilen bir meyvenin mevsimsel ticaretinde gözlenen bulunabilirlik ve fiyatlardaki farklılıklar bu duruma örnek olarak verilebilir.

Bugünün dünyasında mevsimsel ticarete, ticaretin büyüklüğü ile ülkelerin coğrafi özellikleri ve iklim farklılıkları arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Coğrafi açıdan büyük ve sınırları içinde birden çok farklı iklim kuşaklarına sahip bir ülkede dönemsel ticaret daha az olacaktır (Grubel ve Lloyd, 1975: 79). Bunun sebebi sözkonusu ülkenin ihtiyaçlarını yerli üreticiler aracılığı ile yurt içi piyasalarından karşılayabilecek olmasıdır. Ancak tarımsal malların saklama maliyetleri, ulaştırma maliyetlerinden yüksek olduğu durumlarda EİT gözlenebilmektedir (Deardorff, 1984: 507).

2.3.1.3.Antrepo ve re-export ticaret ve endüstri-içi ticaret

Grubel ve Lloyd (1975) antrepo ve re-export tipi ticarete de EİT'nin yoğun olduğunu öne sürmüşlerdir. Antrepo kelime anlamı olarak, genellikle ülkelerin gümrük binalarına yakın olan bir tür depo olarak ifade edilmektedir. Bu depolarda gümrük vergisine konu olup henüz vergi ve resimleri ödenmemiş mallar korunmakta veya mallara ilişkin montaj gerektiren bazı küçük işlemler yapılmaktadır. Transit ticarete antrepo ticaret, malların depolandığı, diğer bir deyişle yeniden sevk veya re-export edilmek üzere korunduğu kapalı alanlardır. Bu alanlar, gümrük idareleri tarafından işletilirlerse

"gerçek antrepo", özel kişiler tarafından işletilirse "itibari (fiktif) antrepo" adını almaktadırlar. Antrepolar karayolu ticareti bakımından önemli olup, buralarda muhafaza edilen mallardan ilgili ülkede bir gümrük vergisi alınmamaktadır. Ancak, antrepoda muhafaza edilen mallar, daha sonra ilgili ülke tarafından ithal edilirse bu mallara yönelik normal gümrük vergi tarifesi uygulanmaktadır.⁵⁴

Antrepo ticareti büyük mal sevkiyatlarını bölerek daha küçük gruplarda yeniden sevkiyatının gerçekleşmesini sağlaması açısından emek yoğun bir sektördür. Dolayısıyla ticaret yolları üzerinde bulunan ve yüksek işgücü oranlarına sahip ülkeler, bu konuda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptirler. Bu tarz ülkelerin ekonomileri genellikle ticarete aktarma noktası rolünü üstlenmektedir. Örnek olarak, Çin'in Dünya ile ticaretinde bu anlamda bir aktarma noktası görevi gören Hong Kong ve Güneydoğu Asya'nın ticaretinde geniş rol oynayan Singapur verilebilir (Perdikis ve Kerr, 1998: 150).

Re-export ticarete ise, genellikle gelişme yolunda olan ülkelerin gelişmiş ülkelere mal ithalatı gerçekleştirilmesi sonrasında sözkonusu mallar, burada temel yapısal özellikleri değiştirilmeden şişeleme, sıralama, paketleme ve etiketleme gibi işlemlere tabi tutularak yeniden ihraç edilmektedir (Sawyer ve Sprinkle, 2003: 86). Bu ticaret tiplerinde yüksek düzeylerde EİT gözlenebilmektedir. Tharakan (1983)'a göre gelişme yolunda olan ülkeler ile OECD ülkeleri arasında telekomikasyon aparatları sektörü bu duruma örnek verilebilmektedir (Tharakan, 1983: 273).

Avrupa ülkeleri ile gelişme yolunda olan ülkeler arasında Antrepo ve re-export ticaret tipleri arasındaki temel fark, re-export ticarete katma değer yaratılırken, antrepo ticarete yaratılmamasıdır (Ethier, 1979: 18). ABD ve Meksika arasında gerçekleştirilen sınır ticareti re-export ticaret şekline örnek olarak verilebilmektedir. Maquiladora isimli üretim birimleri, Meksika'nın kuzey sınırında yer almakta ve emek yoğun üretim şekline sahip ABD firmalarının faaliyet içinde bulunduğu toplam 2000 millik bir alanda yoğunlaşmaktadır. Belirli bir program kapsamında kurulan sözkonusu birimlerde, ilk üretimi ABD tarafından gerçekleştirilen ve sonrasında Meksika'ya ihraç edilen malların

---

⁵⁴ <http://www.orgtr.org/tr/antrepo-tanimi-ve-gumruk-antrepo-tipleri>

montajı yapılmaktadır. Bunun yanısıra pazara yönelik malların bazı nihai üretim aşamaları tamamlanarak, sonrasında bu mallar ABD'ye ihraç edilmektedir. ABD Meksika arasında gerçekleşen ticaretin %80'i EİT şeklinde olmaktadır (Ruffin, 1999:7-8).

2.3.2. Neo Heckscher-Ohlin modelleri

Geleneksel faktör oranları teorisi ölçeğe göre sabit getiri ve mallarda homojenlik varsayımlarına dayanmaktadır. Grubel ve Llyod'a (1975) göre paketlenme ve üretim zamanları ve yerleri açısından farklılık gösterebilseler de fonksiyonel özellikleri aynı kategori altında üretilip, ticareti yapılan mallar homojen olarak sınıflandırılmaktadır. Ölçeğe göre sabit getiri tüm mallar için üretim fonksiyonlarının doğrusal olduğu ve üretim sürecine yönelik ölçek ekonomilerinin olmadığını ifade etmektedir. Bu iki varsayım mal farklılaştırılması ve ölçek ekonomilerinin varlığı ile gevşetildiğinde EİT'yi açıklayan yeni faktör oranları modelleri ortaya çıkmıştır. Ticaretin sebebini ülkeler arasındaki faktör donanımı farklılıklarına dayandırarak, EİT'yi açıklamaya çalışan modeller neo Heckscher-Ohlin modelleri olarak adlandırılmaktadır. Falvey (1981) ve Falvey ve Kierzowski (1984) tarafından geliştirilen modeller kullandıkları yöntem ve ulaştıkları sonuçlar dolayısıyla bu modeller arasında yer almaktadır.

Falvey'in (1981) öne sürdüğü model iki ülke, iki mal ve iki üretim faktörünün olduğu varsayımı altında $2 \times 2 \times 2$ şeklindedir. Falvey (1981) H-O teoreminde olduğu gibi, ülkelerin kendilerine yeterlilikleri koşulu altında faktör fiyatlarındaki çeşitliliklerin sebebini sahip oldukları faktör donanımı farklılıklarına dayandırmaktadır. H-O teorisinden, piyasada faaliyet gösteren firmalardan en az bir tanesinin dikey farklılaştırılmış mal ürettiği varsayımı ile ayrılmaktadır. Modelde mal çeşitleri arasındaki kalite farklılıkları, ilgili malların üretimlerinde kullanılan faktör yoğunlukları ile açıklamaktadırlar. Burada emek her iki malın üretiminde kullanılmasına rağmen, sermayenin oranı kaliteyi belirleyen temel faktör olmakta, dolayısıyla yüksek yoğunlukta sermaye kullanımı ile daha yüksek kaliteli mallar elde edildiği varsayılmaktadır. Diğer bir deyişle üretilen mallar sahip oldukları sermaye-emek

oranına bağılı olarak düşük veya yüksek kaliteli olarak sınıflandırılmaktadır. Sonuç olarak Falvey'in (1981) faktör yoğunluklarındaki farklılıkların bir sonucu olarak EİT ortaya çıkmaktadır (Falvey,1981:499).

Falvey ve Kierzkowski (1987), EİT'yi, kalite açısından farklılaştırılmış malların uluslararası ticaretini analiz ederek açıklamaya çalışmaktadırlar. Falvey (1981) modelinde olduğu gibi, bu modelde de üretimde kullanılan sermaye-emek yoğunlukları mallardaki kalite farklılıklarını açıklamaktadır. Bir malın içerdiği sermayenin oranı artıkça, o mal daha yüksek kaliteli nitelik taşımaktadır. Falvey ve Kierzkowski'nin (1987) modellerine dahil ettikleri teknoloji, farklı miktarlarda sermaye kullanımı doğrultusunda farklı kalitede malların üretimine olanak sağlamaktadır. Modeldeki ortalama maliyet fonksiyonu şu şekilde formüle edilmektedir:

$$AC_i(p) = w_i + pr_i \quad (2.1)$$

Burada i farklılaştırılmış malın üretildiği ülkeyi, w_i i ülkesindeki ücret oranını⁵⁵, r_i i ülkesindeki sermaye oranını p ise seçilen çeşitteki malın üretiminde kullanılan sermaye miktarını temsil etmektedir.

Falvey ve Kierzkowski modellerinde, üreticilerin tam rekabet piyasası şartları altında davranış sergilemeleri sebebiyle ortalama maliyetlerin (AC) fiyatlara eşitleneceğini ve bu durumdan ötürü kaliteli mal üretiminin artmasıyla birim maliyetlerin artacağını ifade etmektedirler. Sonuç olarak, farklılaşmış malın fiyatı, kalitesi ile doğru orantılı bir şekilde artış göstermektedir. Her tüketicinin belirli tercihleri olduğu bu modelde, farklı gelirleri olan tüketicilerin ortak noktası en yüksek kalitedeki mala sahip olmayı istemeleridir. Ancak gelir farklılıkları sebebiyle en yüksek gelire sahip tüketiciler en kaliteli malları elde edebilirken, diğer tüketiciler ise gelirleri doğrultusunda karşılayabilecekleri kalitedeki mallara sahip olabilmektedirler. İki mal, iki ülke ve iki faktörün olduğu varsayılan bu modelde, tüketicilerin sahip oldukları gelir farklılıkları EİT'yi ortaya çıkarmaktadır.

Falvey ve Kierzkowski'ye (1987) göre, sermaye yoğun ülkelerin daha yüksek kalite nitelikli, yüksek sermaye-emek oranına sahip mallarda uzmanlaşmaları gerekirken,

---

⁵⁵ Falvey ve Kierzkowski(1987), kalitesi önemsenmeksizin, her bir birim üretilen mal için bir birim emek kullanıldığını varsaymışlardır.

emek yoğun ülkeler ise daha düşük kaliteli mallarda uzmanlaşmalıdırlar (Falvey ve Kierzkowski,1987:150). Falvey ve Kierzkowski (1987), önerdikleri modeli, gelir ve mal kalitesi talebi ilişkisinde (talep yönünden) Linder modeliyle, faktör donanımındaki ve teknolojiadaki farklılıklar açısından (arz yönünden) H-O teorisi ile benzetmektedirler (Falvey ve Kierzkowski, 1987: 151).

2.3.3. Monopolcü rekabet modelleri

Monopolcü rekabet⁵⁶ ile EİT'yi açıklamaya yönelik başlıca üç model, Krugman (1979), Lancaster (1980) ve Helpman'ın (1981) öne sürdükleri modellerdir. Bu modeller "Large number cases" olarak da adlandırılmakta olup, piyasaya girişin serbest ve tüketici tercihlerinin farklı olduğunu, çok sayıda firmanın piyasada tek bir mal ürettiğini varsayılmaktadır (Greenaway ve Milner, 1987:42).

Dixit ve Stiglitz'in (1977) çalışmalarında azalan maliyetler ve mal farklılaştırmasına değinmeleriyle, EİT'yi açıklamayı amaçlayan çalışmalar da bu alana yönelmiştir. Monopolcü rekabet ile endüstri-içi ticaret arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışan çalışmaların ortak iki temel varsayımı bulunmaktadır. Bunlar mal farklılaştırması ve ölçeğe göre artan getiridir (Helpman,1984:355).

Krugman (1979) modelinde Dixit-Stiglitz modelinden yararlanmaktadır. Her iki modelde de varolan tüketicilerin farklı özellikte tek bir mala karşı talep durumu, çeşitlilik sevgisi (love of variety) yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre tüketicilerin hepsinin aynı fayda fonksiyonuna sahip olduğu ve tüketebilecekleri malların tümünü tüketmeyi tercih edecekleri, ayrıca malların simetrik bir şekilde fayda fonksiyonuna dahil edildiği varsayılmaktadır (Dixit ve Stiglitz,1977:297; Krugman, 1979:470).

---

⁵⁶ Monopolcü rekabet birçok özelliğiyle tam rekabete benzemektedir. Aynı tam rekabet piyasası özellikleri gibi monopolcü rekabet ortamında da piyasada çok sayıda alıcının ve satıcının olduğu, piyasa giriş ve çıkışların serbest olduğu, piyasada her birimin tam bilgiye sahip olduğu ve faktör hareketlerinin tam olduğu varsayılmaktadır. Monopolcü rekabette tam rekabette farklı olarak, çok sayıda firma tarafından üretilen malların, homojen mallar veya tam ikameler değil, farklılaştırılmış mallar veya yakın ikameler olduğu varsayılmaktadır. Monopolcü rekabet ortamında firma talep eğrisi negatif eğimlidir. (Lindert ve Pugel, 1996: 100).

Krugman (1979) çalışmasında tek bir üretim faktörüne sahip, teknolojileri, zevk ve tercihleri aynı olan iki ülkeli bir model ileri sürerek, geleneksel ticaret teorilerinin temeline göre ticarete açılmalarından herhangi bir fayda sağlamayacak bu iki ülkenin sözkonusu koşullar dahilinde bile gerçekleştirecekleri ticaretten, kazançlı çıkacaklarını belirtmektedir (Krugman, 1979:475-476). Modelde ulaştırma maliyetlerinin olmadığı varsayılmaktadır. İki ülke ticarete açıldığında üretim miktarı ve üretim ölçeğinde artış gerçekleşecektir. Dolayısıyla ticaretin hangi malda nasıl gerçekleşeceği belli olmamakta ancak, hacmi bilinmektedir. Artan getiriler aracılığı ile ticaret ülkedeki üretim şeklini değiştirerek, her firmanın tek bir malda uzmanlaşması sağlanacak, sonuç olarak, ticaretin gerçekleşmesiyle kazanç elde edilecektir. Krugman'a (1979) göre temsili tüketicinin tercihlerinin gözlenebileceği fayda fonksiyonu şu şekilde formüle edilmektedir (Krugman, 1979:476):

$$U = \sum_{i=1}^n v(c_i) \quad (2.2)$$

Burada, i mal çeşitlerini, $v(c_i)$ ise c_i 'nin sıfırdan büyük olması koşulunda tüketicinin çeşitli malların tüketimden sağlayacağı faydayı temsil etmektedir. Modelde, denge durumunda (belirli bir bütçe kısıtı altında) bireyler her çeşitten aynı miktarda almaktadır. İki ülkenin üretim miktarı, ticaret sonrası artacağından kapalı ekonomiye göre ticaretten doğacak kazançta artış gerçekleşecektir.

Özet olarak Krugman tarafından ortaya atılan bu yaklaşıma göre, sabit maliyetler sebebiyle ölçek ekonomisi kapsamında tek bir faktör ve tek bir endüstrinin bulunduğu, çeşitli sayıda farklılaştırılmış malların üretildiği ve arz ve talep yapıları açısından aynı özellikler gösteren iki ülke varsayılmaktadır. Bu varsayımlar altında, dışa açılan iki ülke arasında gerçekleştirilen ticaret EİT şeklinde gerçekleşmekte ve iki ülkede de ticaretten kazanç sağlanmaktadır. Krugman daha sonraki çalışmalarında bu yaklaşımı iki tür emek ve iki sektörlü modelle yeniden uyulayarak geliştirmiştir (Grubel ve Lloyd, 2003: xvii).

Dixit-Stiglitz (1977) ve Krugman (1979) tarafından açıklanan çeşitlilik sevgisine (love of variety) göre tüketiciler tüketebilecekleri her malı tüketmeyi tercih etmektedirler. Ancak, Lancaster (1980) ve Helpman (1980) gibi iktisatçılar, tüketicilerin tüketebilecekleri tüm malları tüketmenin aksine ideal tercihlerini tüketmeyi

isteyeceklerini belirtmişlerdir. Yazarlara göre tüketiciler malları tercihleri doğrultusundaki farklı özelliklerine göre sıralayacak ve sonuç olarak en ideal kombinasyonu sağlayan malı seçeceklerdir. Tüketici, tercih ettiği malı elde edememesi üzerine, ideal tercihinin en yakın olan başka bir ikame mala yönelecektir. Dolayısıyla tüketiciler ideal tercihlerini tükettiklerinde fayda düzeyleri artacaktır. Bu durum ideal çeşitlilik (ideal variety) yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır.

Lancaster (1980) bireylerin mallara karşı talebinin, malın kendisinden ziyade farklı özelliklerinden dolayı ortaya çıktığını ve söz konusu gruplar üzerinden teknoloji tüketiminin ikame edilemeyeceğini varsaymaktadır. Çalışmasında, ölçek ekonomilerine dayalı ve farklılaştırılmış mal gruplarından oluşan sanayi sektörü ile ölçek ekonomileri ve mal farklılaştırmasının olmadığı tarım sektörü genelinde iki sektör olduğu varsayılmaktadır (Lancaster, 1980:159).

Çeşit ve miktar bakımından kaynaklarda, üretim teknolojilerinde, tüketici dağılımında, tüketici tercihlerinde ve ülkenin nüfus yapısında (bir ekonomideki bireylerin hepsinin diğer bir ekonomideki bireylerle aynı gelire ve tercihlere sahip olması) her anlamda tamamen aynı yapısal özellikler gösteren ekonomiler benzer (identical) ekonomiler olarak tanımlanmaktadır (Lancaster, 1980:159).

Lancaster (1980) modelinde, kapalı ekonomi durumunda her iki ülkede de denge aynı noktada gerçekleşmektedir. Ölçek ekonomileri ile farklılaştırılmış mal gruplarından oluşan sanayi sektörünün tam monopolcü piyasa yapısına sahip olduğu, ölçek ekonomileri ile mal farklılaştırmasının olmadığı tarım sektörünün ise tam rekabet piyasası özelliklerini gösterdiği varsayılmakta ve her bir sanayi malının sadece bir ülke tarafından üretilmesine rağmen, her iki ülkede de tüketileceği belirtilmektedir. Diğer bir deyişle, her bir ülke, aynı Q^0 miktarında n^0 kadar farklılaştırılmış sanayi malları üretecek ve bu malları $p^0=C(Q^0)/Q^0$ fiyatından satacak ve X^0 kadar tarım çıktısına sahip olacaktır. Burada $C(Q)$ maliyet fonksiyonunu temsil etmektedir.

Ülkelerin ticaret engelleri ve ulaştırma maliyetleri olmaksızın serbestçe ticaret yapmaları halinde, ticaretten önceki aynı yapısal özellikleri gösteren ancak iki katı nüfusa sahip tek bir piyasa ortaya çıkacaktır. Piyasaya girişlerin serbest ve tam bilginin olduğu tam monopolcü rekabet altında, hiçbir iki firma aynı farklılaştırılmış malı

üretmeyi seçmeyecektir. Bu durumda sanayi mallarının çeşitlerinden her biri, tek bir ülkede üretilecek, ancak her iki ülkede de tüketilecektir. Piyasanın bu denli genişlemesi ortalama maliyetleri düşürerek, çoğunlukla oluşan piyasa dengesinde önceden üretilmiş olandan, daha büyük oranda farklılaştırılmış mal miktarına ulaşılmasını sağlayacaktır (Lancaster, 1980:159-160).

Lancaster'a (1980) göre ülkeler ticarete açıldıktan sonra, ekonomilerinin dışı kapalı olduğu durumdan daha fazla üretim gerçekleştireceklerdir. Sonuç olarak, ülkeler sanayi mallarının her birinin yarısını ihraç ederken, diğer ülkede üretilen sanayi mallarının yarısını da ithal edecektir. Tarımsal malları ise her ülke ihtiyaçları ölçüsünde kendi üretecektir (Lancaster, 1980: 160). Burada sanayi malları kapsamında, iki ülke arasında gerçekleşen ticaret EİT şeklinde olmaktadır.

Monopolcü rekabet koşulları kapsamında EİT'yi açıklamaya çalışan diğer bir model de, Helpman (1981) tarafından ele alınmıştır. Modelde, teknolojileri aynı olan iki ülke, iki faktör ve biri sanayi, diğeri gıda malı olmak üzere iki mal bulunduğu varsayılmaktadır. Burada, gıda malı, tek bir spesifikasyona sahip olarak homojen bir mal iken, sanayi malı ölçek ekonomileri ile çok sayıda farklı çeşitlilikte potansiyel spesifikasyonlara sahip farklılaştırılmış bir maldır (Helpman, 1981:307-309).

Helpman (1981) çalışmasında, farklılaştırılmış mallardan oluşan ve tüketicilerin, karakteristik özellikleri açısından onlardan bir tanesini elde etmeyi istedikleri bir piyasayı analiz etmektedir. Her bir tüketicinin gıda malı ve sanayi malı açısından tek bir çeşide yönelik ideal tercihi bulunmaktadır. Helpman'a (1981) göre tüketicilerin ideal çeşitliliği, olası çeşitler arasında eşit oranda dağılmaktadır. Bu durumu daha net açıklayacak fayda fonksiyonu özellikleri ve kendisi modelde şu şekilde formüle edilmektedir (Helpman, 1981:309-310):

$$\begin{aligned} h(0)=1 \text{ ve } h(v)>1 & \quad v>0 \text{ için,} \\ h'(0)=0 \text{ ve } h(v)>0 & \quad v>0 \text{ için,} \\ h''(0)>0 & \quad v\geq 0 \text{ için} \end{aligned} \tag{2.3}$$

$$U(x, y, v) = u \left[\frac{x(v)}{h(v)}; y \right] \tag{2.4}$$

Burada $h(v) \geq I$ olduğu durumda, $h(v)$ bedel (compensation) fonksiyonunu⁵⁷, v tüketicinin elde edebileceği mal çeşidi ile ideal mal çeşidi arasındaki mesafeyi⁵⁸, x farklılaştırılmış sanayi mallarını ve y ise homojen gıda mallarını ifade etmektedir. Kısaca, $x(v)$ tüketicinin ideal malından v uzaklığındaki sanayi malını göstermektedir. Tüketicinin elde edeceği çeşit ideal çeşitten ne kadar uzaklaşırsa gerekecek marjinal bedel artacaktır. Bu fonksiyona göre, mallar arası ikamenin yakınlığı ideal mal ile olası mal arasındaki mesafeye bağlı olmaktadır.

Helpman (1981), tüketicilerin aynı fayda ve bedel fonksiyonuna, üreticilerin ise ülkeler arasında teknolojik farklılıkların olmamasından dolayı aynı maliyet fonksiyonuna sahip oldukları varsayımlarının altında, dünya ekonomisindeki dengenin şu özelliklere sahip olacağını belirtmiştir (Helpman, 1981:320):

- i. Sektörel uzmanlaşma bulunmamaktadır. Her ülke gıda ve sanayi malları üretmektedir. Bir ülkedeki iki firma birden aynı çeşit malı üretmeyecek, dolayısıyla tek çeşit sanayi malı her iki ülkede de üretilmeyecektir. Mal çeşitlerinin üretiminde daima uzmanlaşma vardır. Bunun bir sonucu olarak, hiçbir ülkenin sadece gıda veya sanadece sanayi malı üretmesine gerek bulunmamaktadır.
- ii. Farklılaştırılmış mallarda simetri bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, tüm çeşitler aynı fiyattan satılmaktadır.

Bu kapsamda, Helpman (1981: 321) şu önermelere ulaşmıştır:

1. Her iki ülkenin de aynı teknolojileri varsa, ticaret dengesinde her iki ülkede de hem gıda hem de sanayi malları üretilecek, diğer bir deyişle sektörel uzmanlaşma olmayacak ve sanayi mallarının tüm çeşitleri ticaret sonrası oluşacak dengeye eşit şekilde dağılacaktır. Dış ticaret dengesinde her iki ülkede de faktör fiyatları ve sanayi sektöründe bulunan firmaların çıktı seviyeleri eşit olacaktır (Helpman, 1981:322).

---

⁵⁷ İdeal çeşidini elde edemeyip, en uygun tercihinden daha azını alan tüketicileri dengeleyen bedelin bir fonksiyondur.

⁵⁸ Mesafenin artması ile çeşitler arası ikame o kadar uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla mesafe artıkça ideal çeşit ve olası çeşit arasında daha yüksek bedel gerekmektedir.

2. Faktör fiyatlarının eşitlenmesi ve sektörel uzmanlaşmanın olmaması koşullarının gerçekleştiği ve sanayi mallarının nispeten sermaye yoğun olduğu bir durumda, daha yüksek sermaye-emek oranına sahip bir ülke daha düşük sermaye-emek oranına sahip olan ülkeye göre kişi başına daha az gıda malı ve daha çok mal çeşidi üretecektir. Her iki ülkenin de sermaye-emek oranlarının eşit olması sonucunda, sözkonusu ülkeler kişi başına aynı miktarda gıda malı ve aynı sayıda sanayi malları üreteceklerdir. Bir başka ifadeyle, toplam ticaret içinde EİT'nin payı ülkelerin sahip oldukları faktör oranlarındaki farklılıklara bağlıdır (Helpman, 1981:322).
3. Faktör fiyatlarının eşitlenmesi ve sektörel uzmanlaşmanın olmaması koşullarının gerçekleştiği ve sanayi mallarının nispeten sermaye yoğun olduğu bir durumda, her iki ülkenin de sanayi malları ithal ve ihraç etmesine rağmen, daha yüksek sermaye-emek oranına sahip olan ülke sanayi mallarının net ihracatçısı, gıda mallarının ise net ithalatçısı olacaktır. Bu durumun yanısıra, daha düşük sermaye-emek oranına sahip olan ülke ise gıda mallarının net ihracatçısı ve sanayi mallarının net ithalatçısı olacaktır. Eğer her iki ülkede de aynı sermaye-emek oranı mevcutsa, iki ülke arasında gerçekleşecek tüm dış ticaret EİT şeklinde olacaktır (Helpman, 1981:323-324).
4. Faktör fiyatlarının eşitlendiği ve yerli ülkenin yabancı ülkeden daha düşük (veya eşit) sermaye-emek oranına sahip olduğu dünya ekonomisinin dengede bulunduğu durumda, mal fiyatlarını ve faktör getirilerini bozmadan yabancı ülke sermaye-emek oranını artırıp yerli ülke sermaye-emek oranını düşürecek şekilde dünya emek ve sermaye stoğu tekrar dağıtılsa EİT oranı azalacaktır. Bu durum, uluslararası ticaretin kompozisyonu (EAT'ye göre EİT) ile görece faktör donanımları dağılımları arasında ilişki olduğunu ifade eder. Faktör donanımı oranındaki farklılık EAT'ye yol açarken, benzerlik EİT'yi artırır. Dolayısıyla, EİT ile ülkelerin sermaye-emek oranlarındaki mutlak farklılık arasında ters yönlü bir ilişki vardır.
5. Dünya ekonomisinin faktör fiyatlarının eşitlendiği bir dengenin gerçekleştiği ve ev sahibi ülkenin yabancı ülkeye göre sermaye-emek oranının daha düşük olduğu bir durumda, eğer dünyadaki emek ve sermaye stoğu, ülkelerin nisbi büyüklükleri korunup, mal fiyatları ve faktör getirileri bozulmaksızın,

sermayenin bol olduğu ülkede (yabancı ülke) sermaye emek oranını artıracak ve sermayenin kıt olduğu ülkede (ev sahibi ülke) sermaye-emek oranını azaltacak şekilde yeniden dağıtılsa EİT'nin payı azalacaktır. İki ülkenin faktör donanımlarındaki farklılıklar ne kadar az olursa, EİT'nin payı o kadar artacaktır. Diğer bir deyişle, dış ticaret içindeki EİT'nin seviyesi, ülkelerin sermaye-emek oranları arasındaki mutlak farkın azalan bir fonksiyonudur (Helpman, 1981:325-326).

6. İki ülkenin de sermaye-emek oranı aynı ise, ülkelerin başlangıçtaki sermaye-emek oranını koruyacak şekilde kaynakların yeniden dağılımı, ülke büyüklüğündeki eşitsizliği azaltıyorsa dış ticaret hacmini artıracak, diğer taraftan ülke büyüklüğündeki eşitsizliği artırıyorsa dış ticaret hacmini azaltacaktır. Ülkelerin büyüklükleri eşit ise, bu durumda, dış ticaret hacmi en yüksek seviyede gerçekleşecektir (Helpman, 1981:327).

2.3.4.Oligopol piyasa yapıları ve endüstri-içi ticaret

EİT'nin sebeplerini açıklamaya yönelik faktörlerden biri de oligopol piyasalarının yapısıdır. Oligopol piyasaları konusu EİT literatüründe farklı açılardan değerlendirilmiş olup, EİT'yi açıklamasına yönelik çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu modeller “small number cases” olarakta kabul edilmekte, homojen mallar, Brander (1981), Brander ve Krugman (1983) ve farklılaştırılmış mallar (Shaked ve Sutton (1984), Eaton ve Kierzkowski(1984)) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Ayrıca, bunların yanısıra sözkonusu çalışmaları firmaların aldığı üretim miktarı, fiyat ve reklam harcamaları gibi kararlara, diğer firmaların verdikleri misillemeye (conjenkturel variation) göre de gruplandırmak mümkündür (Greenaway ve Milner,1987:42). Literatürde, çalışmaların temel ayrımının homojen mallara ve farklılaştırılmış mallara dayanması sebebiyle, modeller burada iki başlık altında incelenmiştir.

2.3.4.1. Homojen mallarda oligopol piyasa ve endüstri-içi ticaret

Brander (1981) ve Brander ve Krugman'a (1983) göre oligopol piyasa yapıları da EİT'yi artırabilmektedir. Bunun en temel sebebi eksik rekabetin sözkonusu olduğu piyasalarda firmalar arasında gerçekleşen stratejik etkileşim sayesinde homojen mallar dahilinde karşılıklı dış ticaret EİT şeklinde gerçekleşebilmektedir.

Brander (1981) her bir firmanın piyasada bulunan diğer firmaların üretimlerini değiştirmeyeceği varsayımı altında hareket ederek, kar maksimizasyonu için çalıştığı Cournot modelini temel almaktadır. Çalışmasında, bu çerçevede A (yerel firma) ve B (yabancı firma) olmak üzere iki firmanın olduğu ve ulaştırma maliyetlerinin üreticiler tarafından karşılandığı varsayılan bir model önermiştir. Bu modelde, her iki ülkeye ait firma üretim miktarlarına ve bu miktarları nasıl dağıtacaklarına, maliyetlerini minimize edecek şekilde kendileri karar vermektedir. Bu koşullar altında ulaştırma maliyetleri düştükçe her iki ülkede de yurt içi tüketimde ithalatın payı artarak, EİT'nin doğmasına sebep olacaktır (Brander, 1981:7). Burada ortaya çıkan EİT'nin temeli karşılıklı dumping veya fiyat farklılaştırılmasına dayanmaktadır.

Brander ve Krugman'ın (1983) çalışmasında iktisadi yeterlilik koşulu altında kendi iç pazarına mal sağlayan bir firmanın bulunduğu ve talep yapılarının aynı olduğu iki ülke varsayılmaktadır. İki ülkenin firmalarının da aynı maliyet yapılarına ve sabit marjinal maliyetlere sahip olduğu varsayılmakta, dolayısıyla iki ülkenin ticaretten önce üretim miktarları ve fiyatları da aynı olmaktadır. Sözkonusu iki ülke dış ticarete açıldığı zaman duopol piyasa yapısı ortaya çıkacaktır. Pazar dengesi iki firmanın stratejik etkileşimine göre yeniden oluşacaktır. Bir firmanın çıktı kararını, diğer firmanın çıktı kararını sabit olarak belirlediği Cournot modeli varsayımı altında çıktıdaki artış sonucu firmanın marjinal hasılası da artıracaktır. Rakip firmanın geliri de bu durumdan etkilenecek ve böylece üreticiler dış ticarete açıldıktan sonra marjinal hasılanın, marjinal maliyetlerin üzerine çıkmasının, çıktılarda bir artışa ve fiyatlarda düşüşe sebep olacağını farkedeceklerdir.

Sonuç olarak tüketicilerin yerli piyasada aynı malın ithalatı artacak ve EİT ortaya çıkacaktır. Ulaştırma maliyetlerinin varlığı da bu sonucu etkilememektedir (Perdikis ve

Kerr, 1998: 151). Başka bir ifadeyle, eksik rekabetin sözkonusu olduğu piyasalarda marjinal hasıla fiyata değil, marjinal maliyete eşitlenmektedir. Dolayısıyla bir firmanın her iki ülke piyasasında ilgili malı aynı fiyattan satışa sunması halinde bile, yabancı piyasadaki marjinal hasıla yurt içi piyasasındakini geçebilmektedir. Böyle bir durumda firma, taşıma maliyetleri dahil edilse de, ihracata yönelik üretiminde daha yüksek maliyetleri karşılayabilmektedir. Her iki ülkenin firmaları için geçerli olan bu koşullarda, aynı mallarda karşılıklı değişim (cross-hauling) ortaya çıkacaktır (Brander, 1981: 8-9).

2.3.4.2. Farklılaştırılmış mallarda oligopol piyasa ve endüstri-içi ticaret

Homojen mallarda EİT H-O çerçevesinde açıklanabilse de farklılaştırılmış mallarda biraz daha karışıktır. Toplam EİT’de farklılaştırılmış malların hareketlerinin oransal anlamda sahip olduğu yüksek rakamlar bu konunun önemini gündeme getirmektedir. Farklılaştırılmış mal kavramını açıklığa kavuşturmak için, aynı kalite düzeyine sahip ancak karakteristik özellikler açısından farklılıklar gösteren mallar yatay farklılaşmış mallar, aynı karakteristik özelliklere sahip olmalarına rağmen kalite açısından değişiklikler gösteren mallar ise dikey farklılaştırılmış mallar olarak tanımlanmaktadır.

Örneğin renk ve şekilleri farklı aynı kalite ipekten üretilmiş şallar yatay farklılaştırılmış mallar iken, aynı desenlere sahip ancak ipek, pamuk, polyester ve yünden yapılmış şallar dikey farklılaştırılmış mallar kapsamındadırlar. Mal farklılaştırılmasının sonucu olarak monopolcü rekabet yaklaşımı öne çıkmış, dolayısıyla üretim açısından endüstri içi uzmanlaşmanın geliştirilerek teoriye dahil edilmesi sağlanmıştır (Choudhri ve Hakura, 2001: 18). Mal farklılaştırılmasının tüm ticaret şekillerinin (EAT, DEİT, YEİT) belirleyicileri ve sonuçları birbirinden farklı olmaktadır (Fontagné ve Freudenber, 2002:131).

Tharakan (1983) farklı faktör donanımlarına sahip ülkeler arasında yüksek düzeyde ayrıştırılmış endüstri basamaklarında iki yönlü EİT görülebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, farklı faktör donanımlarındaki ülkelerde gözlenen bu tip EİT’nin dikey mal

farklılaştırması ve geleneksel uluslararası ticaret teorileri ile açıklanabileceğini belirtmektedir. Dikey farklılaştırılmış mallarda ortaya çıkan ticaret için yapılan genel varsayım gelirdeki yükselme ile kaliteye olan talebin artacağı şeklindedir. Shaked ve Sutton (1984) tarafından öne sürülen modeldeki yaklaşım Linder'in (1961) EAT'yi açıklamak için savunduğu yaklaşımla benzerlik göstermektedir.

Shaked ve Sutton (1984) dikey farklılaştırılmış mallarda ortaya çıkan EİT'yi incelemek için talep yönlü bir model oluşturmuşlardır. Shaked ve Sutton'a (1984) göre rekabetçi mallar sözkonusu olduğunda piyasaya girişte, tüketiciler en kaliteli mala yöneleceği için, kaliteyi artırabilmek adına araştırma-geliştirme (Ar-Ge) harcamaları çok önemlidir. Piyasaya girmeden önce firmaların Ar-Ge yapmaları gerekmektedir. Ar-Ge harcamaları sabit maliyet kapsamında ele alınmakta ve ortalama değişken maliyetlerin sabit veya piyasaya sürülen malların kaliteleriyle arttığı varsayılmaktadır. Bu koşullar altında piyasada kısıtlı sayıda firma bulunmaktadır (Shaked ve Sutton, 1983:1473). Shaked ve Sutton (1983) çalışmalarında tüketicilerin talep açısından benzer zevklerinin olduğunu ve malları kalite kalite sınıflandıracaklarını varsayarak, tüketicilerin harcama yapabilme dolayısıyla talep yönünü gelirlerinin belirlediğini belirtmektedirler.

Diğer bir deyişle, yüksek gelirli tüketiciler yüksek kaliteli mallara sahip olmaktadır. Sözkonusu gelir seviyelerinde farklılık artıkcça piyasadaki çeşitli kalitedeki mal sayıları, dolaylı olarak da bunları üreten firma sayıları artacaktır (Shaked ve Sutton, 1983:1470-1471). Firmalar dış ticarete açıldıklarında piyasada bulunan çeşitli sayıda farklı kalite mallar aracılığı ile geniş bir tüketici kitlesine ulaşabilecek ve bu durumda ortalama maliyetler düşecek, EİT ortaya çıkacaktır. Karşı bir görüş olarak, Hwang (1984) çalışmasında firmaların rakiplerinden yapacakları ihracat miktarlarına tam misilleme ile karşılık vermeleri dahilinde bile ortaya çıkacak olan EİT'nin tüketiciler, firmalar ve genel dünya ticareti için geliri azaltacağını savunmaktadır.

Eaton ve Kierzkowski (1984) oligopol piyasalarda yatay mal farklılaştırılması durumunda ortaya çıkacak EİT'yi incelemiştirler. Bu modelde de Shaked ve Sutton modelinde olduğu gibi firmalar piyasaya giriş, farklılaştırılmış mal çeşitlerindeki tercih ve üretim miktarı, oluşturulacak fiyat kendi kararlarını almaktadırlar (Eaton ve Kierzkowski, 1984:70). Eaton ve Kierzkowski'nin (1982, 1984) tüketici tercihleriyle açıklamaya çalıştıkları modeldeki düzenlemeler Lancaster'in (1980) öne sürdüğü

yaklaşım ile benzerlikler göstermektedir. Ancak tüketicilerin mal çeşitliliğindeki tercih dağılımını savunmamaktadırlar.

Modelde biri homojen diğeri farklılaştırılmış olmak üzere iki mal çeşidi olduğu varsayılmıştır. Her tüketici piyasadaki mal çeşitlerini gözlemlemekte ve tek bir mal için ideal bir tutumla tercihte bulunmaktadır. Tercih ettiği mala sahip olamaması koşulunda, ilgili mala ödeyeceği fiyattan daha az bir fiyat karşılığında başka bir mala yönelecektir (Eaton ve Kierzkowski, 1984: 70). Yazarlar tüketicilerin hangi sebeple bu şekilde davranış sergilediklerini açıklamamışlardır. Greenaway ve Milner (1986) bu durumun olası sebebini grup psikolojine (bandwagon effect) dayandırmaktadırlar (Greenaway ve Milner, 1986: 38).

Homojen mal ölçeğe göre sabit getiri, farklılaştırılmış mal ise ölçeğe göre artan getiri şartlarında üretilmektedir. Farklılaştırılmış mal tercihine sahip olamayan tüketici açısından homojen mal alternatif bir özellik taşımaktadır (Eaton ve Kierzkowski, 1984: 71). Piyasaya yeni bir firmanın giriş kararı, üretimini planladığı mala yönelik talep düşüncesine bağlı olmaktadır. Modelde piyasada gerçekleşen bir fiyat artışı karşısında rakip firmanın fiyat azalışı ile cevap vereceği, aksine fiyatta meydana gelen bir düşüşe karşılık rakip firmanın fiyat değişimine gitmeyeceği Bertrand tipi davranış varsayılmaktadır (Eaton ve Kierzkowski, 1984: 72). Benzer ekonomilere sahip iki ülke dış ticarete açıldığında her mal çeşidinin tek üreticisi olacak ve daha düşük fiyattan satışı gerçekleştirilecektir (Eaton ve Kierzkowski, 1984: 77). Bu durum iki yönlü ticaretin ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

EİT'in ortaya çıkmasında ölçek ekonomileri de çok önemli rol oynamaktadır. Ölçek ekonomileri firma veya endüstri kapsamında üretim ölçeğinin artması nedeniyle sözkonusu firma veya endüstrinin belirli avantajlara sahip olması olarak tanımlanmaktadır. Ölçek ekonomileri içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri, firma içi uzmanlaşma, bölünemeyen faktörler ve sabit maliyetlerin varlığına dayanmakta iken firmaya dışsal endüstriye içsel ölçek ekonomileri ise piyasadaki uzmanlaşma, gruplaşma ve kamu hizmetlerinin yoğunluğundan kaynaklanmaktadır (Helpman, 1984: 329)

Dış ticaret ve ölçek ekonomileri arasındaki ilişki incelenirken, yatay ve dikey uzmanlaşma şekline bakılmaktadır. Her iki uzmanlaşmanın ortak bir sonucu olarak ölçek ekonomilerinin birim maliyetler üzerindeki negatif etkisi ile bunları düşürdüğü ve rekabet gücünü arttırdığı söylenebilmektedir. Yatay uzmanlaşmada firmalar aynı malın farklı çeşitteki şekillerini üretirken, dikey uzmanlaşmada belirli bir malın farklı parçaları, bileşenleri veya aksesuarları farklı firmalar tarafından üretilmektedir (Narin,2002: 23). Çeşitli ülke ve bölgelerde üretimi gerçekleştirilen bu parçaların karşılıklı ticarete konu olmasından dolayı EİT gözlenmektedir.

Ölçek ekonomileri ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemek üzere çok sayıda çalışma yapılmış ve farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Hufbauer (1970) ve Lundberg (1982)'ye göre EİT ve ölçek ekonomileri (ihracata yönelik sektörlerde) ikilisi arasında pozitif ilişki bulunmakta iken, Loertscher ve Wolter (1980), Caves (1981), Balassa ve Bauwens (1987)'e göre negatif ilişki görülmektedir. Davis (1995) ise duruma farklı bir açıdan bakarak Ricardo'nun dış ticaret teorisi ve H-O modellerini tek modelde birleştirerek ele almış ve sonuç olarak EİT açısından ölçeğe göre artan getirinin şart olmadığını, bunun yanısıra marjinal fırsat maliyetlerinin yönetilememesine sebep olan teknik farklılıkların ticaretin önemli bir nedeni olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir (Davis, 1995:202-203). Çalışmaların sonuçlarının farklılıklar göstermesinin en önemli nedeni, ölçek ekonomilerini temsilen modele dahil edilen değişkenlerin ve ölçüm yöntemlerinin çeşitlilik göstermesidir.

Farklılaştırılmış mallarda ölçek ekonomilerinin yanısıra çokuluslu şirketlerde EİT'nin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Dixit ve Grossman (1982) çalışmalarında, birden fazla aşamaya sahip dikey üretim yapısında sanayi ara malların karşılıklı ticaretini incelemiş ve üretim aşamalarında faktör yoğunluklarının farklı olması gerekliliğine değinmişlerdir. Yazarlara göre, faktör donanımlarından ötürü ortaya çıkan karşılaştırmalı üstünlükler, üretim aşamalarının değişik ülkeler arasında dağılımında ve farklı ticaret şekillerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır (Dixit ve Grossman, 1982: 583-584). Üretim aşamalarının değişik ülkelere kaydırılması sonucu sözkonusu ülkeler arasında aynı endüstriye ait mallar üzerinden gerçekleştirilecek eşanlı ihracat ve ithalat EİT'nin gözlenmesine yol açacaktır.

2.4. Endüstri-içi ticaretin belirleyicileri

EİT'nin ortaya çıkmasının nedenlerini araştıran çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin boyutunu daha detaylı analiz edebilmek için elde edilen sonuçlar gruplandırılarak, EİT'nin ülkeye özgü ve endüstriye özgü belirleyicileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu konuda yapılmış çalışmalardan bazıları şunlardır: Loertscher ve Wolter (1980), Toh (1982), Bergstrand (1983), Havrylyshyn ve Civan (1983), Balassa (1986), Balassa ve Bauwens (1987), Lee (1989), Chow, Kellman ve Shachmurove (1994), Greenaway vd. (1994, 1995). Seçilmiş çalışmaların özetleri Tablo 19'da sunulurken, tabloda yer verilmeyen literatürdeki diğer çalışmalar Ek 2'de yer almaktadır.

2.4.1. Endüstri-içi ticaretin ülkeye özgü belirleyicileri

Gelişme yolunda olan ülkelerin dış ticaret yapılarında EİT'nin ortaya çıkış nedenlerini araştıran analizlere yönelik çalışmalar incelendiğinde, ticaret ortakları arasında ülkelere özgü belirleyiciler daha çok dikkat çekmektedir. Ülkelere has etmenler farklı şekillerde ele alınmakta ve değişik ölçüm methodları ile hesaplanmaktadır. Bu kısımda ele alınacak belirleyiciler, ticaret ortağı ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma seviyesi farklılıkları, faktör donanımı benzerlikleri ve farklılıkları, ekonomik kalkınma seviyesi benzerlikleri, coğrafi uzaklık ve kültürel benzerlikler, piyasa büyüklüğü, ekonomik birleşmeler, ticari engeller, dışa açıklık ve ticaret dengesizliklerinden oluşmaktadır.

2.4.1.1. Ticaret ortağı ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma seviyesi farklılıkları

Linder Hipotezi, benzer gelir seviyelerine sahip ülkelerin talep yapılarının da benzer olacağını öne sürmektedir. Dolayısıyla hipoteze göre talep yapıları benzerlik gösteren ülkelerin üretim yapıları da benzecektir. Bu durumun bir sonucu olarak, gelir seviyeleri benzerlik gösteren ülkeler arasında gerçekleşen ticarete EİT'nin payının artması beklenmektedir (Narin, 2002:140).

Ticaret ortağı iki ülke arasındaki kalkınma seviye farkları ne kadar büyük olursa, diğer bir ifade ile sözkonusu iki ülke ekonomik anlamda birbirlerinden uzaklaşırsa kişi başına düşen gelir seviyelerindeki ve dolayısıyla talep yapılarındaki farklılıklar o kadar artacaktır. Bu durumda EİT ve YEİT oranları düşecektir. Bu durumun sonucunda, iki ülke arasındaki ticaret daha çok EAT şeklinde gerçekleşecektir.

Falvey ve Kierzkowski (1985, 1987) tarafından alternatif olarak geliştirilen modelde dikey farklılaştırılmış mallarda ülkeler arasındaki faktör donatımı farklılıklarından dolayı bu durumun tersinin oluştuğu vurgulanmaktadır. Yazarlara göre, malların kalite özelliklerine ilişkin zevk tercihleri her ülkede farklılık gösterecek ve bu sebeple her ülke kendi piyasa talebini karşılayacağı üretimi gerçekleştirerek, ilgili alanda uzmanlaşacaktır. Diğer bir ifade ile modelde, yüksek kaliteli malların, daha çok sermaye yoğun gelişmiş ülkelerde, düşük kaliteli malların ise daha çok emek-yoğun gelişme yolunda olan ülkelerde yapılacağı varsayılmaktadır. Sonuç olarak, kişi başına gelir farkının yüksek olması, iki ülkenin tüketici tercihleri dağılımda büyük bir fark yaratarak, dikey farklılaştırılmış mallarda EİT'nin oranında artışa neden olmaktadır.

Yu ve Zhang (1999) ABD ile yüksek ticaret potansiyeli olan eski Sovyetler Birliği günümüzde ise Bağımsız Devletler Topluluğu içerisinde yer alan 15 ülke arasında gerçekleşen ticareti incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda Falvey ve Kierzkowski'nin görüşünü destekler nitelikte EİT ve kişi başına gelir arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır (Yu ve Zhang, 1999: 84-85).

Ampirik çalışmalarda ekonomik kalkınma düzeyleri farklılıklarının belirlenmesinde en yaygın kullanılan değişken, sözkonusu ülkelerin ABD doları cinsinden kişi başına düşen gelir seviyeleri arasındaki mutlak farkıdır. EİT ve talep yapılarını gösteren kişi başına düşen gelir seviyeleri arasındaki mutlak farkları ile negatif ilişkilidir. Krugman (1979), Lancaster (1980), Loertscher ve Wolter (1980), Toh(1982), Sohn ve Zhang (2005) çalışmalarında ulaştıkları sonuç ile bu ilişki yönünü desteklemektedirler.

Bergstrand (1983,1990), farklılaştırılmış malın lüks mal olduğu ve sermaye yoğun ülkelerde üretildiği, bunun yanısıra homojen malın ise düşük mal olduğu ve emek yoğun ülkelerde üretildiği varsayımı altında; EİT'yi hem arz hem talep açısından değerlendirdiği çalışmasında, EİT ve kişi başına düşen gelir seviyeleri arasında ters yönlü bir ilişki bulmamıştır (Bergstrand,1990: 1221-1223).

2.4.1.2. Ticaret ortağı ülkeler arasındaki faktör donanımı benzerlikleri ve farklılıkları

Ülkeler arasında faktör donanımları benzerlikleri ve farklılıkları EİT'nin hem kendisi hem de yatay ve dikey farklılaştırılmış modelleri için önemli bir diğer belirleyicisi olarak ele alınmaktadır. Ülkelerin faktör donanımı benzerlikleri ile EİT arasında doğru, farklılıkları ile EİT arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Faktör donanımındaki farklılıklar ticaretin H-O modellerinde olduğu gibi, ülkeler arasındaki ticarete konu olan mallardaki faktör yoğunlukları hakkında bilgiler vermektedir. Örneğin, YEİT benzer faktör yoğunluklarına sahip fakat farklı karakteristik özellikler gösteren malların ticaretini ölçmektedir. Eğer iki ülke arasında yüksek oranda faktör donanım farklılıkları görülüyorsa, bu ülkelerde üretim çeşitli faktör yoğunluklarında gerçekleşmektedir. Bu durumda daha çok EAT şeklinde ticaret yapısı görülecektir. Ülkeler arasında faktör donanımları farklılıkları ilk olarak Falvey (1981) ve Helpman ve Krugman (1985) tarafından EİT modellerine dahil edilmiştir.

Falvey (1981) çalışmasında faktör donanımı farklılıkları, kalite ve sermaye-emek oranı arasında pozitif bir ilişki olduğu varsayımı altında malların kalitesindeki çeşitliliği

gösteren, faktör yoğunluklarındaki farklılıkları belirlemektedir. Model sermaye yoğun ülkelerin yüksek kaliteli mal üretiminde uzmanlaştığını göstermektedir. Çalışmanın sonucunda yazarlar, iki ülke arasındaki faktör donanımı farklılıklarının yüksek olması nedeniyle çok çeşitli kalitedeki malların üretimine dayalı ticaretin gerçekleşeceğini ve bu sebeple, dikey EİT'nin artacağını savunmaktadırlar.

Bergstrand (1983), Lee (1989) ve Greenaway vd. (1994) faktör donanımı farklılıklarını yansıtan değişkeni modellerine dahil etmişlerdir. Bergstrand (1983), Lee (1989) YEİT ve faktör donanımı farklılıkları arasında ters yönlü bir ilişki bulmuştur. Greenaway vd. (1994) ise çalışmalarında, bu değişkeni yatay ve dikey farklılaştırılmış mallara yönelik test ederek, EİT'nin her iki türü için de negatif bir ilişki olduğunu göstermişlerdir.

Helpman (1981)'a göre, dünyadaki sermaye ve işgücü stokunun, faktör gereksinimleri ve mal fiyatları sabit iken yeniden dağılımı gerçekleştirildiğinde EİT azalmaktadır (Helpman,1981:325). Helpman'ın bu çalışmasında, EİT ile kişi başı mutlak gelir farklılıkları arasında ters yönlü bir ilişki saptanmıştır. Modelinde, gelir farklılıkları, faktör kompozisyonunu diğer bir ifade ile sermaye-işgücü oranındaki farklılıkları yansıtmaktadır (Helpman,1981:307). Balassa ve Bauwens (1987) ve Helpman (1987) çalışmalarında ülkelerin faktör donanımı farklılıkları ile EİT arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve sonuç olarak benzer ülke faktör donanımlarının, ölçek ekonomileri ve farklılaştırılmış malların ticaretine yol açarak, EİT ile pozitif ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ethier (1982) ara malları ticaretinde, içsel ve dışsal ölçek ekonomileri ile faktör donanım teorisi arasındaki ilişkiyi incelemiş, ulusal ölçek ekonomilerinin önemli ve yaygın olmasının yanısıra, uluslararası ölçek ekonomileri içinde de önem taşıdığını saptamıştır. Çalışmasında ulaştığı sonuçlara göre, içsel ve dışsal ölçek ekonomileri ticaretten elde edilen uluslararası kazançlar üzerinde etkili bir yere sahiptir. Faktör donanım teorisi, ölçek ekonomilerinin varlığı altında yapılacak eklemelerle daha da güçlü bir sav elde etmektedir. Yazara göre, EİT'nin uluslararası faktör hareketleri ile tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır. Diğer bir ampirik sonuçta da, nihai malın üretiminde kullanılan ara malların aynı endüstri içerisinde yer alması sonucu EİT ortaya çıkmaktadır (Ethier, 1982: 400-404).

Fontagne vd. (1997)'ye göre faktör donanımındaki farklılıklar daha çok EAT, mal farklılaştırması ise EİT biçiminde ticaretin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Herhangi bir ekonomik birleşme sonucu iki tür kazanç ortaya çıkacaktır. İlk olarak EİT farklı ülkeler arasında kaynakların yeniden dağılımı sayesinde etkinlik kazancı sağlamakta iken, ikinci tür kazanç tüketiciler açısından gerçekleşmektedir. Tüketiciler EİT aracılığı ile yeni fiyatlardaki mallar arasından tercihlerine en uygununu bulma imkanına sahip olabilmektedirler (Fontagne vd.,1997:22).

Faktör donanımındaki farklılıklar literatürde daha çok kişi başına düşen gelir farklılıkları ile gösterilmektedir. Helpman (1987) ve Blanes ve Martin (2000) tarafından kişi başına düşen gelir değişkenini hem arz hem de talep tarafını yansıttığı için eleştirilmektedir. Hummels ve Levinsohn (1995) modellerinde bu değişkene alternatif olarak çalışan başına gelir ve faktör oranlarını kullanmışlardır.

2.4.1.3. Ticaret ortağı ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma seviyesi benzerlikleri

Bir ülkede kalkınmışlık seviyesi yükseldikçe imalat sanayiinin milli hasıla içerisindeki payı da artmaktadır. İmalat sanayiinin gelişmiş olduğu ülkelerde gözlenen EİT oranları da, bu ülkelerde artış eğiliminde olacaktır. Özetle, ülkelerin kalkınmışlık seviyesi ne kadar yüksekse, EİT'leri de o kadar yüksek olacaktır.

Ülkelerin kalkınmışlık seviyesi ölçümü hesaplanırken iki ülkenin kişi başına düşen gelir miktarlarının birbirine oranı kullanılmaktadır. Genel olarak bir ülke ne kadar kalkınmışsa kişi başına düşen gelirleri de o kadar artacaktır. Bu durumun bir istisnası ancak petrol ihracatı yapan ülkelerde gözlenmektedir. Petrol ihracatı gerçekleştiren ülkelerin imalat sanayileri gelişmemiş olmasına rağmen, kişi başına düşen gelirleri oldukça yüksektir. Böyle bir durumda EİT oranları düşük değerlerde gözlenecektir. Bu karışıklığı önlemek amacıyla bazı çalışmalarda ülkelerin talep yapılarını belirlemek için alternatif olarak sermaye/emek oranları modele dahil edilmektedir.

Loertscher ve Wolter (1980), Havrylyshyn ve Civan (1983), Balassa ve Bauwens (1987), Chow vd. (1994) çalışmalarında, EİT ve kalkınmışlık seviyesi arasındaki ilişkiyi kişi başına düşen gelir düzeyi ile açıklayarak, incelemişlerdir. Ampirik çalışmaların sonuçları bu bakımdan talep yönlü hipotezlere göre daha zayıf çıkmıştır. Bu durumun nedeni kişi başına düşen gelir değişkeninin kalkınmışlık seviyesini ölçmede tek başına yeterli olmamasından kaynaklanabilmektedir.

Loertscher ve Wolter (1980) EİT ve kalkınmışlık düzeyi arasındaki ilişkiyi gösteren değişkenin işaretini anlamsız, Chow, Kellman ve Shachmurove (1994) beklenen değeri pozitif olan bu işareti negatif bulmuşlardır. Balassa ve Bauwens (1987), Havrylyshyn ve Civan (1983) ise ikili arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğunu bulmuşlardır.

2.4.1.4. Ticaret ortağı ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık ve kültürel benzerlikler

Ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık da EİT'nin belirleyicileri arasında yer almaktadır. Başlangıçta, coğrafi uzaklık fiziki ulaşım maliyetlerini yansıtmak için bir vekil değişken olarak kullanılmıştır. Ancak küresel ekonomik birleşmeler ve teknolojik gelişmeler sayesinde coğrafi uzaklık ve fiili ulaşım maliyetleri birbirinden ayrılmıştır. Balassa ve Bauwen (1987), coğrafi uzaklığın farklılaştırılmış malların ticareti için gerekli bilgilerin maliyetini ve ulaşılabilirliğini temsil ettiğini ileri sürmektedir.

Ampirik çalışmalarda coğrafi uzaklık ile EİT arasındaki ilişkinin ters yönlü bir etkisi olması beklenmektedir. Bunun nedeni coğrafi uzaklık arttıkça, gerek ulaştırma maliyetleri gerekse ticaretin gerçekleştirileceği ülke ile ilgili enformasyon maliyetlerinin artacak olmasıdır (Sohn ve Lee, 2004: 22). Bu durumun maliyetleri artırarak, mal fiyatlarında yükseltici bir etki göstermesi sonucu, tüketicilerin tercihleri farklılaştırılmış mallardan ziyade daha çok standartlaştırılmış mallara doğru kayacaktır. Bir diğer ifade ile coğrafi uzaklık, maliyetleri yükselterek, EİT üzerinde olumsuz etki yaratacaktır.

Krugman (1980), Bergstrand (1983), Balassa (1986), Balassa ve Bauwens (1987), Lee (1989), Lee ve Lee (1993) çalışmalarında EİT ve coğrafi uzaklık arasındaki ilişkiyi ters yönlü bulmuşlardır. Lee ve Lee (1993) ülkeler arasındaki ortak sınır ticareti, bölgesel ticaret anlaşması ve ortak dil kukla değişkenlerini dahil ettikleri çalışmalarında sadece bölgesel ticaret anlaşması değişkeninin anlamlı olduğunu belirtmişlerdir.

Balassa (1986) ve Nilsson (1997, 1999)'a göre ulaştırma maliyetlerinin üzerinden bilgi elde etmek mümkün değildir, dolayısıyla coğrafi uzaklığı ölçmek için, yukarıdaki gibi bir ayırım yapılmasına gerek olmaksızın ticaret ortağı iki ülkenin başkentleri arasındaki fiziki mesafe doğrudan km cinsinden alınabilmektedir. Balassa ve Bauwens (1987) ile Stone ve Lee (1995) tarafından, iki ülkenin başkentleri arasındaki mesafenin ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıllara göre ağırlıklandırılmış hesaplama yöntemi şu şekildedir:

$$MES_j = \frac{\sum_k (GSYİH_k * MESAFE_{jk})}{\sum_k GSYİH_k}$$

Burada j ev sahibi, k ise ticaret ortağı olan ülkeyi ifade etmektedir. $MESAFE_{jk}$, ev sahibi ülkenin başkenti ile ticaret ortağı olduğu ülkenin başkenti arasındaki km cinsinden coğrafi mesafeyi göstermektedir.

Coğrafi uzaklığın farklılaştırılmış malların ticareti için gerekli bilgilerin maliyetini ve ulaşılabilirliğini temsil etmek üzere ülkelerin ağırlıklandırılmış mesafe farklılıkları ile EİT arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Amiti ve Venables (2002), Havrylyshyn ve Kunzel (1997), Kim (1992) çalışmalarının sonucunda bu ilişki yönünü desteklemişlerdir. Venables vd. (2003) coğrafi olarak birbirlerine yakın olan iki ülkenin talep yapılarının benzer olacağını ve dolayısıyla ticaret şeklinin ağırlıklı olarak EİT biçiminde gerçekleşeceğini vurgulamaktadırlar (Venables vd., 2003: 1109). Bunun yanısıra ortak sınırın bulunması, potansiyel bölgesel avantajlardan yararlanma olasılığı dolayısıyla EİT ile doğru yönlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda, yazarlara göre, ortak veya benzer dil kullanan ticaret ortağı ülkeler arasında EİT oranları yükselmektedir (Balassa ve Bauwens, 1987:927,929). Andressen 2002 yılında yapmış olduğu çalışmada bu sonucu destekler ampirik sonuçlara ulaşmıştır. Yazara göre, ticaret ortağı iki ülke arasında ortak ya da benzer bir dil konuşulması, tüketicilerin

kültür, zevk ve tercihlerini yakınlaştırarak EİT oranlarını yükseltecektir (Andressen, 2002: 20).

2.4.1.5. Ticaret ortağı ülkeler arasındaki piyasa büyüklüğü

Ülkelerin piyasa büyüklükleri arttıkça, farklılaştırılmış mallara olan talep artacaktır. Artan talep, üretim ve toplam ticaret hacmini yükselterek, uzmanlaşma, işbölümü ve ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Diğer bir ifade ile benzer piyasa büyüklüğüne sahip ülkeler karşılıklı olarak benzer malların ithalat ve ihracatını gerçekleştirecektir. Bu durumda EİT daha yüksek seviyede görülecektir.

Lancaster (1980), ortalama piyasa büyüklüğünün yüksek olduğu ülkelerde ölçek ekonomileri altında daha çok çeşitte mal üretiminin gerçekleştiğini belirtmiştir. Helpman (1981)'da çalışmasında EİT'nin ticaret ortakları arasındaki piyasa büyüklükleri benzerliği ile pozitif ilişki içinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Helpman ve Krugman (1985) ise iki ülke arasındaki ortalama piyasa büyüklüğünün, ölçek ekonomilerinin varlığı nedeniyle arttıkça, EİT'nin imalat sanayi malları ticaretindeki payının da artacağını savunmaktadırlar. Buna ek olarak, büyük piyasalarda daha fazla yabancı farklılaşmış mal talebi ve yüksek EİT oranları potansiyeli olması muhtemeldir.

Piyasa büyüklüklerini ölçmek için ev sahibi ülke ile ticaret ortağı ülkelerin ABD doları cinsinden gayri safi yurtiçi hasıla ortalamaları hesaplanmaktadır. Ampirik çalışmaların sonucunda piyasa büyüklükleri ile EİT ve YEİT arasındaki ilişkinin beklenen işareti pozitifken, piyasa büyüklükleri ile DEİT arasındaki ilişkinin beklenen işareti negatiftir.

2.4.1.5. Ticaret ortağı ülkeler arasındaki ekonomik birleşmeler, ticari engeller ve dışa açıklık

Ülkelerin gerçekleştirdikleri ticaret önündeki engellerin kaldırılması sonucu ülkeler ticarete serbestleşmeye gidebilmektedir. Bu durum sonucunda, toplam ticaret hacminde artış gerçekleşmektedir. Greenaway ve Milner (1986)'e göre artan ticaret hacmi aracılığı ile ticaret ortağı ülkeler arasında gerçekleşecek olan ticaret yoğunluğunun, dolayısıyla EİT'nin payı da yükselecektir. Yazarlar, dış ticaretin ve EİT'nin payını ticarete tarife ve tarife benzeri engellerin varlığı ile doğrudan ilişkilendirmektedir. Bölgesel ticaret anlaşmaları kapsamında, tarife oranları düşük ise dış ticaret ve EİT'nin payı artacaktır. Bunun yanısıra, gümrük tarife seviyesi, tarife dışı engeller vb. ticari engeller ise hem dış ticareti hem de EİT'yi azaltacaktır (Greenaway ve Milner, 1986: 99-101).

Belirli malların ithalatına getirilen miktar kısıtlamaları, diğer bir ifade ile kotalar, tarife dışı engellerin en bilinen şeklidir. Ulaştırma maliyetleri ve eksik bilgi de tarife dışı engeller arasında sayılmaktadır. Bu vb. ticareti engelleyen koşullar ile EİT'nin payı arasında ters yönlü bir ilişki sözkonusu iken, daha düşük ticari engellerin varlığı ve ülkelerin ticareti serbestleştirmek için dahil oldukları ekonomik bütünleşme ile EİT payları arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Falvey (1981) ve Bergstrand (2003) çalışmasında, ticaret engelleri düşük düzeyde olan ülkelerin EİT oranlarının daha yüksek olduğunu belirterek bu ilişki yönünü desteklemiştir (Falvey, 1981: 510, Bergstrand, 2003: 1224). Loertscher ve Wolter (1980), Caves (1981), Toh (1982)'de ampirik çalışmalarında aynı sonuca ulaşmıştır.

Ekonomik bütünleşme ve EİT ilişkisinin değerlendirilmesi için yapılan çalışmaların başında Verdoorn (1960) gelmektedir. Verdoorn (1960) çalışmasında, 1938 ve 1955 yılları arasında Benelüks Birliği'nin oluşumunun dış ticaret üzerindeki etkilerini incelemiştir. Balassa (1966) ise AET'nin kurulmasının ardından üye ülkelerin birbirleriyle gerçekleştirdiği EİT'yi incelediği çalışmasında, Verdoorn'un Benelüks Birliği için bulduğu sonuçlarla benzer ampirik sonuçlara ulaştığını belirtmiştir. Balassa (1986), Balassa ve Bauwens (1987) de ekonomik birleşmeler ve EİT arasında doğru

yönlü bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Sapir (1992) AB'nin kurulmasının dış ticaret üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, eski ve yeni üye ülkeler arasındaki EİT'nin artış eğiliminde olduğu sonucuna ulaşmıştır (Sapir, 1992: 1500-1502).

Ülkeler arasındaki ekonomik birleşmelerin varlığı çalışmalarda kullanılan modellere kukla değişken olarak eklenirken, dışa (ticari) açıklığı temsil etmek üzere çeşitli değişkenler seçilebilmektedir. Ev sahibi ülke ve ticaret ortağı ülkenin dışa açıklığını hesaplayan ölçüm ile EİT arasındaki ilişkinin beklenen yönü pozitiftir.

2.4.1.6. Ticaret ortağı ülkeler arasındaki ticaret dengesizlikleri

Aquino (1978) ülkeler arasındaki EİT hesaplamalarını, ticaret dengesizliğinden (ticaret açığı veya fazlası) etkilenmesi ve bu durumdan dolayı ortaya çıkan sapma nedeniyle eleştirmiştir. Lee ve Lee (1993), Stone ve Lee (1995) ile Havrylyshyn ve Kuznet (1997), Clark ve Stanley (1999)'nin çalışmalarındaki modellerde ticaret dengesizliğini açıklayıcı değişken olarak ele almışlar ve bu değişkende gerçekleşen artışların EİT oranlarını düşürdüğünü bulmuşlardır. Bunun sebebi, ülkelerin ihracat veya ithalat değerlerinin ticari dengesizlikten kaynaklanarak tek yönlü ticarete neden olmalarıdır.

2.4.2. Endüstri-içi ticaretin endüstriye özgü belirleyicileri

EİT'nin ortaya çıkmasına yönelik yapılan analizlerin gelişimine bakıldığında, ülkeye özgü belirleyicilerin yanında zamanla endüstriye özgü belirleyicilerin de analizlere dahil edildiği dikkati çekmektedir (Brühlhart ve Elliott, 1998: 225). Bu kısımda, mal farklılaştırması, ölçek ekonomileri, firma sayıları, piyasa yapıları ve teknolojik açıklık sözkonusu belirleyiciler arasında sayılmakta ve incelenmektedir. Endüstrilere özgü belirleyicilerin ölçümlerine yönelik verilerin elde edilmesinde sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Bu çalışmanın analizinde de, ele alınan dönem aralığındaki endüstriyel verilerinin elde edilememesi sonucu endüstriye özgü belirleyicilere yer verilmemiştir.

2.4.2.1. Mal farklılaştırması

Mal farklılaştırması uzun zamandan beri EİT'nin ortaya çıkmasını sağlayan temel bir etken olarak kabul edilmektedir. Mal farklılaştırması iki şekilde ele alınmaktadır. Eğer, bir endüstride mallar kalite açısından benzer ancak model, renk, desen vb. özellikleri ile farklı yönler gösteriyorsa yatay, farklı kalite özellikleri gösteriyorsa, bu durumda da dikey farklılaştırma sözkonusudur.

Yatay farklılaştırma modeli ve dikey farklılaşma modellerinin her ikisinde de, farklılaştırılmış özelliklere sahip mallar tüketicilerin çeşitli taleplerini karşılamıştır. Krugman (1979)'ın EİT'yi tercihlerdeki farklılıklar ve azalan maliyetler ile ilişkilendirerek biçimsel olarak modellediği çeşitlilik sevgisi (love of variety) ve Lanchester (1980)'ın EİT'nin sebebini benzer ekonomilerdeki zevk ve tercihlerin çeşitlilik göstermesine dayandırdığı ideal çeşitlilik (ideal variety) yaklaşımları kapsamında tüketici taleplerindeki farklılıklar incelendiğinde, mal farklılaştırmasının EİT'yi artırdığı görülmektedir.

Literatürde mal farklılaştırması ölçümü için kullanılan çeşitli yöntemler bulunmaktadır.⁵⁹ Bunlardan ilki Hufbauer Endeksi'dir. Hufbauer (1970) ihracat birim değerlerin varyasyon katsayısını⁶⁰ mal farklılaşmasının bir ölçüsü olarak kullanmaktadır (Hufbauer, 1970:190). Endeks şu şekilde formüle edilmektedir:

$$H = \frac{\sigma_{ij}}{M_{ij}}$$

Burada σ_{ij} , i ülkesinden j ülkesine yapılan mal ihracatının birim değerlerinin standart sapmasını, M_{ij} ise bu birim değerlerinin ağırlıklandırılmamış ortalamalarını göstermektedir. Yaygın olarak kullanılmasına rağmen Hufbauer Endeksi fiyatlama

⁵⁹ Malların ait olduğu endüstrilere göre kategorik sınıflandırılmasında kullanılan basamak ve alt basamakların sayısı, endüstri kapsamında yer alan malların ihracat birim değerleri(hufbauer endeksi), satış maliyetlerinin toplam maliyetlere oranı, Ar-Ge harcamalarının toplam maliyetlere oranı yani mal yenilik derecesidir.

⁶⁰ İhracat birim değerlerinin standart sapmasının, bu birim değerlerinin ağırlıklandırılmamış ortalamalarına bölünmesiyle hesaplanan Hufbauer endeksi, sözkonusu endüstrinin ithalat değerlerini hesaplamaya katmadığı için eleştirilmektedir.

politikaları vb. gibi diğer faktörlerden etkilenebilmektedir. Dolayısıyla diğer çalışmalarda yatay ve dikey mal farklılaştırması için başka yöntemler de kullanılmaktadır.

Örneğin, Greenaway vd. (1994,1995) endüstrideki alt grupların mal kategori sayısını⁶¹ kullanmıştır. Ancak çalışmasında mal farklılaşmasının YEİT'yi ters, DEİT'yi doğru yönlü etkilediğini bulmuştur. Bunun yanısıra, reklam harcamaları mal farklılaştırması için doğrudan ölçüm yöntemi olarak ele alınabilirken, ilgili sektördeki satışlarla ya da net üretimle oranlanarak da kullanılabilir. Clark ve Stanley (1999) dikey mal farklılaştırması için reklam harcamalarının endüstrideki kalite yoğunluğunu yansıttığı gerekçesine dayandırarak, reklam-satış oranlarını ölçüm yöntemi olarak kullanmışlardır. Çalışmalarında reklam harcamalarının yatay farklılaşmış endüstrilerde EİT üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermişlerdir.

Ampirik çalışmalarda mal farklılaştırmasının ölçümü için kullanılan yöntemler farklılık göstermektedir. Bazı çalışmalarda kullanılan ölçüm yöntemi tercihleri şu şekildedir: Balassa ve Bauwens (1987) ve Lee (1989) ; reklam-satış oranları, Loertscher ve Wolter (1980), Chow vd. (1994) ve Greenaway vd. (1995) ; mal kategori sayısı.

Sonuç olarak mal farklılaştırması ölçme yöntemi hangisi olursa olsun yatay ve dikey endüstri ayrımı yapılması durumunda, istisnalar dışında yatay farklılaşmış endüstrilerde pozitif, dikey farklılaşmış endüstrilerde ise negatif yönlü bir ilişki göstermektedir (Narin, 2002:137).

2.4.2.2. Ölçek ekonomileri

Krugman (1979, 1981), Lancaster (1980) ölçek ekonomilerinin EİT'nin ortaya çıkmasında önemli etkisi olduğunu vurgulamışlardır. Krugman (1981), üretimde artan getiri ve mal farklılaştırmasını temel alan modelinde, EİT'nin ortaya çıkışındaki temel etkinin ölçek ekonomileri olduğunu belirtmekte ve bu durumun belirli bir endüstri

---

⁶¹ Yazarlar, SITC 3 basamak seviyesinde bulunan 4 veya 5 basamaklı mal grubu sayısını mal farklılaştırmasının bir göstergesi olarak modellerine dahil etmişlerdir.

içinde farklı özelliklere sahip malların üretilmesine yol açmasıyla uzmanlaşma ve dış ticareti artırdığını ifade etmektedir (Krugman, 1981:960). Diğer bir ifade ile ölçek ekonomileri ve artan getiriler ticaretin ve uzmanlaşmanın önemli belirleyicilerinden biridir. Endüstride ölçek ekonomileri sayesinde ortaya çıkacak mal farklılaştırması görüldüğünde, üretimde etkinlik artacaktır. Bu durumun bir sonucu olarak endüstri içi uzmanlaşma ve dolayısıyla EİT oranları da yükselecektir.

Ölçek ekonomilerinin EİT üzerindeki etkisini analiz edebilmek için kullanılan farklı değişkenler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, endüstride çalışan her bir işçi tarafından yaratılan çalışan başına katma değer, endüstride faaliyet gösteren her bir firma tarafından yaratılan kuruluş başına katma değer ve endüstride çalışan toplam işçi sayısıdır. Değişkenlerin beklenen işaretleri konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır.

Ölçek ekonomilerinin EİT'yi hangi yönde etkilediğine yönelik ortak bir fikir bulunmamaktadır. Çünkü ölçek ekonomileri uzmanlaşmayı dolayısıyla ekonomideki etkinliği artırırken, piyasa girişleri engelleyici özelliğe sahip bulunmaktadır. Loertscher ve Wolter (1980)'a göre bu ilişki ters yönlüdür. Büyük hacimli ölçek ekonomilerinin olması durumunda, üretim bir veya birkaç elde toplanarak, monopolcü bir özellik taşıyacaktır. Endüstri özelliklerinin de dikkate alındığı kapsamında, bu tür piyasa yapılarında, belirli bir noktaya kadar olan ölçek ekonomileri endüstri içi uzmanlaşmayı artırırken, o noktadan sonra EİT ile olan ilişkisi ortadan kalkmaktadır (Loertscher ve Wolter,1980: 285-290).

Helpman (1999) ölçek ekonomilerinin yoğunluğunun EİT'nin artmasında etkili olmadığını bulurken, Tybout (1993) ve Caves (1981) ölçek ekonomileri sayesinde ortaya çıkan etkinliğin katsayısını negatif ve istatistiki olarak anlamsız hesaplamıştır. Soma (1994) aynı katsayının işaretini pozitif ve istatistiki olarak anlamlı, Caves (1981), Greenaway ve Milner (1984), Balassa (1986), Balassa ve Bauwens (1987) ve Hughes (1993) ise ölçek ekonomilerini temsil eden ekonometrik değişkenin işaretini istatistiki olarak anlamlı ve negatif bulmuşlardır. Araştırma ampirik sonuçlarının bu denli farklı sonuçlar vermesinde, ölçek ekonomilerini yansıtan değişkenin ve ölçme yönteminin seçimindeki çeşitlilikten kaynaklanmaktadır.

2.4.2.3. Endüstrideki firma sayıları ve piyasa yapısı

Endüstride bulunan firmaların sayısı piyasa yapısını belirlediği için, EİT oranları arasında yakın ilişki gözlenmektedir. Endüstrideki firma sayısı fazlalaştıkça, piyasada daha rekabetçi bir ortam oluşacaktır. Ancak piyasa yapısının EİT oranları üzerindeki etkisinin yönünde çeşitlilikler bulunmaktadır. Eaton ve Kierzkowski (1984) ve Shake ve Sutton (1984) çalışmalarında oligopolistik piyasa yapılarında, EİT'nin payının daha yüksek seviyelerde gerçekleştiğini tahmin etmişlerdir. Diğer taraftan, çok sayıda firmaların farklılaştırılmış malların satışını gerçekleştirdiği monopolcü rekabet piyasalarda EİT oranlarında artış görülmektedir. Lancaster (1980) monopolcü rekabet piyasa yapısı ile YEİT arasında pozitif bir ilişki saptamıştır (Lancaster, 1980: 152).

Ampirik çalışmalar oligopolistik piyasa yapılarının EİT oranlarını arttırdığına yönelik somut bir kanıt göstermemektedir. Piyasa yapısının ölçümünde kullanılan yöntemlerden diğeri ise, endüstrideki en çok paya sahip 4 veya 5 firmanın endüstrinin toplam satışlarına oranıyla hesaplanan firma yoğunlaşma oranıdır. Balassa ve Bauwens (1987), piyasa yapısını temsilen beş firma yoğunlaşma oranını değişken seçerek bu ilişkiyi test etmiş, değişkenin işaretini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bulmuşlardır. Bu ampirik sonuç ile çalışmanın sonucunda, rekabetçi piyasa yapısının EİT oranlarını yükselttiğini desteklemektedirler.

Greenaway vd. (1995) endüstrideki firma sayısını kullanarak piyasa yapısını ölçmeye çalıştıkları çalışmalarının sonucunda, monopolcü rekabet piyasa yapısı ile YEİT arasında tek taraflı ve doğru yönlü bir ilişki bulunurken, DEİT ile ilişkisinin yönünü belirleyememişlerdir. Oligopolcü piyasa yapısının ölçülmesinde kullanılan diğeri bir yöntem de Herfindahl Endeks'dir. Endeks piyasada faaliyet gösteren tüm firmaların piyasa paylarının karelerinin toplamı ile hesaplanmaktadır. Literatürde, piyasa yapıları ve EİT oranları arasındaki genel görüş, YEİT'nin monopolcü ve DEİT'nin ise oligopolistik rekabet piyasaları ile ilişkili olduğu yönündedir.

2.4.2.4. Teknolojik açıklık

Teknolojik açıklık, teknolojinin hem ülkeler hem de aynı ülkenin kendi piyasasında bulunan endüstriler arasında farklılıklar göstermesidir. Üretimde kullanılan tekniklerin gelişen teknoloji sonucu değişmesiyle, bu yöntemleri tercih eden firmalardaki verimlilik düzeyleri artış eğilimi göstermektedir. Firmaların zamanla gelişmesi ve verimlilik sayesinde azalan ticari maliyetleri kaynakların ülkeler ve endüstriler bazında yeniden dağılımı sözkonusu olacaktır. Teknolojik açıklık ve EİT arasındaki ilişki incelendiğinde, Ar-Ge harcamaları ve inovasyonu yüksek olan imalat sanayi mallarını üreten endüstrilerde teknolojik açıklık daha düşük dolayısıyla, EİT oranları daha yüksek seviyelerde gerçekleşmektedirler. Bunun sebebi artan Ar-Ge harcamalarının uzun dönemde ortalama maliyetleri azaltarak, endüstri içi uzmanlaşmanın ortaya çıkmasını sağlamalarıdır. Greenaway ve Milner (1994)'e göre teknolojik faktörler ve EİT oranları arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Greenaway ve Milner, 1994: 139). Falvey (1981)'e göre bir ülkede teknolojinin artması faktör yoğunluklarına da etki edecektir. Çünkü artan verimlilik sayesinde teknoloji seviyeleri yükselen ülkelerin endüstrilerindeki emek yoğunluğu azalacaktır. Bu durumun bir sonucu olarak, teknolojik farklılıkların yükselmesi mal kalitesinde çeşitliliği artırarak, yüksek kalitede DEİT oranlarını olumlu yönde etkileyecektir. Abraham ve Hove (2005:3)'e göre yüksek kalitede DEİT teknolojik akımlar ve inovasyon, düşük kalitede DEİT ise gelir ve faktör donanımındaki farklılıklardan pozitif yönde etkilenmektedir.

Literatürde teknolojik farklılıklar toplam Ar-Ge harcamalarının ülkenin nüfusuna oranının yüzdesiyle ölçülürken, teknolojik inovasyon vasıflı işçilerin ve teknisyenlerin piyasadaki toplam çalışan sayısına yüzdesi olarak hesaplanmaktadır.

2.5. Ülke ve endüstri özelliklerine dayalı çalışmalar

EİT'nin ortaya çıktığı yıllarda yapılan çalışmaların çoğu ülke özelliklerine yönelik analizleri kapsamaktadır. Ancak, EİT kavramının diğer araştırmacılar tarafından dikkat çekmesi ve birçok farklı çalışmaya konu edilmesiyle, EİT oranlarının endüstriler arasında gösterdiği çeşitlilik de sorgulanmaya başlanmıştır. Ampirik çalışmaların bazıları ülke ve endüstriye yönelik belirleyicileri ayrı modellerde araştırırken, bazıları aynı modele dahil ederek incelemiştir. Burada ele alınan çalışmaların seçilmiş özeti Tablo 6'da yer almaktadır.

Loertscher ve Wolter (1980), 1971 ve 1972 yıllarına ait, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'ye üye olan ülkelerinin⁶² ülkelere ve endüstrilere özgü belirleyicilerini aynı modelde incelemiştir. Çalışmalarında, EİT oranlarını ölçmek için, kendileri tarafından geliştirilen Loertscher ve Wolter endeksini kullanmışlardır. Endüstriye yönelik belirleyiciler arasından mal farklılaştırmasının etkisinin olmadığını, ancak ölçek ekonomilerin EİT oranları ile pozitif ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Yazarlar aynı zamanda, ülkelerin kalkınma seviyeleri ve piyasa büyüklükleri arasındaki farklılıkların yanısıra ulaştırma maliyetlerinin de EİT oranları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Toh (1982) 1970-1971 yılları arasında ABD imalat sanayisinde endüstriye özgü belirleyiciler kapsamında EİT'yi incelemiştir. Çalışmasının sonucunda mal farklılaştırmasının ve ölçek ekonomilerinin EİT üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu bulurken, piyasa yapısının oligopolistik rekabet özelliği taşımasının negatif eki sahibi olduğunu belirtmiştir.

Balassa 1986 yılında yaptığı araştırmasında ABD'nin 38 ticaret ortağı olan ülke ile kendisi arasındaki EİT'yi hesaplamıştır. Ayrıca, test ettiği modelinde EİT'nin payı ile gelir ve piyasa büyüklükleri arasındaki farklılıkların, mal farklılaştırması, pazarlama maliyetleri ve firma yoğunlaşma oranlarının ilişkisini incelemiştir. Balassa'ya göre kalkınmışlık seviyesi ve piyasa büyüklükleri arasındaki benzerlik arttıkça EİT'nin payı yükselmektedir. Diğer taraftan kişi başı gelir farklılıkları ve fiziki coğrafi mesafe

⁶² Yazarlar, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı bu kapsam dışında tutmuş ve incelemeye dahil etmemişlerdir.

artıkça EİT'nin payı azalmaktadır. Endüstriye yönelik özellikler açısından ise mal farklılaştırması ve pazarlama maliyetleri EİT'yi doğru yönlü etkilemekte iken, ölçek ekonomileri, ulaştırma maliyetleri ve dolaysız yabancı yatırımlar ile EİT'nin payı arasında ters yönlü bir ilişki tespit etmiştir (Balassa: 1986; 231-233).

Balassa ve Bauwens (1987) ülkelere ve endüstriye özgü belirleyicilerin bir arada test edildiği çalışmalarında toplam ihracat içerisinde sanayi mallarının payının %18'i geçtiği 38 ülke ve 152 endüstriyi ele alarak, EİT paylarını hesaplamışlardır. Çalışmalarında EİT'nin belirleyicilerini çeşitli vekil değişkenler aracılığı ile 4 farklı modelde test etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda elde ettikleri en önemli ampirik sonuç ülkelere ve endüstriye ait belirleyicileri temsilen hesaplanan tüm değişkenlerin aynı model içerisinde test edilmesi gerekliliğidir.

Sharma (2000) de ülke ve endüstri özelliklerine yönelik değişkenleri aynı model içerisinde test etmiştir. Çalışmasında, Avustralya ekonomisinin 1980'li yıllardan sonra izlediği ihracata dayalı büyüme stratejisinin, EİT'nin payında ve yapısında ortaya çıkardığı değişimi incelemiştir. 1980 öncesi ve sonrasına ait verileri karşılaştırarak elde ettiği ampirik sonuçlara göre ihracata dayalı stratejinin benimsenmesiyle EİT oranlarında artış kaydetmiştir. Liberalizasyon öncesi mal farklılaştırması ve ölçek ekonomilerinin EİT oranları üzerinde pozitif yönlü bir ilişkisi mevcutken, sonrasında mal farklılaştırması önemini kaybetmektedir. EİT ve piyasayı koruyucu giriş engelleri oranları ise negatif yönlü bir ilişkiye sahip bulunmaktadır. EİT belirleyicileri aynı modelde test edilse dahi, Tharakan ve Calfat (1996)'ya göre bu modeller gelişme yolunda olan ve gelişmiş ülkeler için ayrı ayrı ele alınmalıdır. Çünkü EİT'nin açıklayıcıları kapsamında gelişmiş ülkelerde endüstriye has etmenler öne çıkarken, gelişme yolunda olan ülkelere daha çok ülkelere has etmenler öne çıkmaktadır (Tharakan ve Calfat, 1996: 77). Bunun yanısıra, Fontagne vd. (2006), gelişme yolunda olan ülkelerin dünya ticaretinde daha çok pay almaları sonucu ticaretlerinin EİT'den çok EAT şeklinde gerçekleşeceğini açıklamışlardır (Fontagne vd., 2006: 473).

Bergstrand (1990), 1976 yılına ait istatistikleri kullanarak sanayileşmiş 14 ülkenin G-L endekslerini hesaplamıştır. Çalışmasının sonucunda EİT kişi başına düşen gelir ve ticaret dengesizlikleri arasında negatif bir ilişki saptamıştır.

Clark (1993), EİT'nin endüstrilere yönelik belirleyicilerini 1980, 1984 ve 1986 yılları olmak üzere üç farklı dönem için SITC 4 basamak düzeyinde test etmiştir. Her dönem için iki farklı model kullanmıştır. İlkinde tüm değişkenleri birarada alırken ikinci modelde dış ticaret politikası haricindeki değişkenler incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda EİT ile ölçek ekonomileri arasındaki ilişkinin her iki model içinde de önemli bir etkisi olmadığı bulunurken, mal farklılaştırmasının EİT üzerinde doğru yönlü bir ilişkiye sahip olduğu vurgulanmıştır. Farrel (1991) da çalışmasının sonucunda mal farklılaşmasının önemine değinirken, ölçek ekonomilerinin beklenen etkisinin görülmediğini saptamıştır. Bunun nedeninin endüstriye özgü belirleyicilerin verilerinin temin edilmesindeki zorluklar olabileceğini, verilerin farklı açılardan elde edilmesi sonucu bu durumun değişebileceğini belirtmektedir. Stone ve Lee'nin 1995 yılında yaptıkları çalışmalarında ve bunu takiben Matthews (1998) tarafından gerçekleştirilen analiz sonucunda bu ampirik sonuçlar desteklenmekte ve ölçek ekonomilerinin EİT'nin üzerinde önemli bir etkisi olmadığı açıklanmaktadır.

Stone (1997) 1965-1987 yılları arasında, rekabetçi piyasa yapıları bakımından ABD'nin EİT'sinin ülkelere özgü etmenlerini arz ve talep yönlü olarak iki şekilde ele alarak, Balassa ve Aquino endeksleri aracılığı ile SITC 4 basamak düzeyinde incelemiştir. Çalışmasının sonucunda EİT'nin hem arz hem de talep yönlü ülke özelliklerinden etkilendiğini ancak, hiçbir değişkenin tek başına, EİT'nin yüksek oranlarda gerçekleşmesinin nedenini açıklayamayacağını belirtmiştir. Ayrıca yazara göre uyarlanmış endekse kıyasla standart endeks daha iyi sonuçlar vermektedir (Stone, 1997: 66-67).

Tablo 6. EİT'yi Ülke ve Endüstri Özelliklerine Yönelik Belirleyicilerle Açıklamaya Çalışan Seçilmiş Çalışmalar

Çalışma	Ülkeler	Dönem	Toplulaştırma Kategorisi	Özellikler	Kullanılan Endeks
Loertscher-Wolter(1980)	OECD.	1972-1973	SITC 3 Basamak	Ülke ve Endüstri	Loertscher-Wolter
Toh (1982)	ABD	1970-1971	ISIC 4 Basamak	Endüstri	Standart G-L
Balassa (1986)	ABD	1979	SITC 3 Basamak	Ülke	Grubel Lloyd
Balassa ve Bauwens (1987)	38 Ülke	1971	ISIC 4 Basamak	Ülke ve Endüstri	Uyarlanmış G-L
Bergstrand (1990)	14 Ülke	1976	SITC 3 ve 7 Basamak	Ülke	G-L
Stone (1997)	68 Ülke	1970-1987	SITC 3 Basamak	Ülke	Standart G-L
Hummels ve Levinsohn (1995)	ABD	1965-1987	SITC 4 Basamak	Ülke	Standart G-L
Bono ve Lane (1995)	Yeni Zelanda	1964-1989	SITC 2 - 3 Basamak	Ülke	Standart ve Uyarlanmış G-L
Fontagne vd. (1997)	AB	1980-1994	HS	Ülke ve Endüstri	G-L
Havrylyshyn ve Kunzel (1997)	AB ve Arap Ülk.	1984-1986 1992-1994	SITC 3 Basamak	Ülke	Standart G-L
Mattews (1998)	Avustralya	1978-1992	SITC 3 Basamak	Ülke	Standart G-L
Tharakan ve Calfat (1996)	Belçika	1961-1990	SITC 3 ve 4 Basamak	Ülke / Yatay ve Dikey	Standart G-L ve Brülhart B MEIT
Sharma (2000)	Avustralya	1979-1980 / 1992-1993	SITC ve ASIC 4 Bas.	Ülke ve Endüstri	Standart G-L
Abraham ve Hove (2005)	Belçika ve OECD	1993-2000	SITC 5 Basamak	Ülke	Standart G-L

2.6. Yatay ve dikey endüstri-içi ticaret ayırımına dayalı çalışmalar

EİT yapısının incelendiği çalışmalarda 1990'lı yıllardan itibaren mal kalitelerinde farklılıkların bulunduğu ve bu durumun EİT üzerinde etkili olacağı vurgulanmaktadır. Sözkonusu yıllardan sonra yapılan çalışmalarda bu analizleri kapsayan YEİT ve DEİT ayrımı görülmeye başlanmıştır. Çalışmanın bu kısmında literatürde bu ayrımı göz önünde bulundurarak inceleyen analizlere değinilmektedir. Ele alınan çalışmaların özeti Tablo 7'de sunulmaktadır.

EİT'nin yatay ve dikey olarak ayrımının yapıldığı ilk çalışma Abd-el Rahman tarafından 1991 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmasında yazar malları ticaret şekillerine göre üç grupta toplamaktadır. Bunlar, tek yönü ticarete konu olan mallar, dikey iki yönlü ticarete konu olan mallar ve yatay iki yönlü ticarete konu olan mallardır. Eğer hesaplanan EİT değeri %10'dan küçükse tek yönlü, büyük ise iki yönlü ticaret sözkonusudur. Yatay ve dikey ayrımı için ise malların ihracat ve ithalat birim değerlerine bakılmaktadır. Bunun sebebi ihracat ve ithalat birim değerlerinin ilgili malın kalitesini yansıttığının düşünülmesidir. Ticarete konu olan malın ihracat birim fiyatının ithalat birim fiyatına oranının $\pm\%15$ aralığında bulunması durumunda yatay, bu aralığın dışında yer alması durumunda ise dikey iki yönlü ticaret sözkonusu olmaktadır.

Greenaway vd. (1994) Abd-el Rahman'ın öne sürdüğü yatay ve dikey ayrımı açısından İngiltere'nin EİT'si üzerindeki ükeye has faktörleri değerlendirip, DEİT açısından kişi başına düşen gelir farklılıklarının ve ortalama gelir düzeylerinin, YEİT açısından da mutlak gelir farklılıklarının önemini vurgulamışlardır. Yazarlar, 1995 yılındaki çalışmalarında ise endüstriye has faktörleri analiz etmişlerdir. 1988 yılı için 77 endüstri üzerinde yaptıkları incelemede, DEİT ile mal farklılaştırması ve piyasa yapısının ters yönlü bir ilişkisinin olduğunu hesaplarken; aynı değişkenlerin YEİT ile doğru yönlü bir ilişkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir (Greenaway vd.,1994 :1513-1517). Byun ve Lee (2005) ise çalışmalarında EİT'yi yatay ve dikey'in yanı sıra ülke özelliklerini temsilen ele aldıkları değişkenler bakımından arz yönlü ve talep yönlü şeklinde ayırmışlardır.

Tharakan ve Kerstens (1995) AB ülkeleri için YEİT'yi inceledikleri çalışmalarında sadece oyuncak sanayi endüstrisini ele almışlardır. YEİT'nin belirleyicileri arasında öne

çıkan faktör olarak ölçek ekonomilerini açıklamışlardır. Bir başka çalışmada Frahan ve Tharakan (1998) işlenmiş gıda malları endüstrisinde DEİT için kişi başına düşen gelir farklılıkları dışında ele alınan tüm değişkenleri anlamlı bulmuşlardır (Frahan ve Tharakan, 1998: 14).

YEİT ve DEİT ayrımını beraber inceleyen diğer bir çalışma da Fontagne vd. (1997)'ye aittir. 1980-1994 yılları arasında AB ülkeleri kapsamında yapılan çalışmada $\pm\%15$ aralığı kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda kişi başına düşen gelir, ortalama gelir, ekonomik birleşmeler ve ölçek ekonomilerinin YEİT ile doğru yönlü, kişi başına düşen gelir farklılıklarının, ülkeler arası mesafenin ve mal farklılaştırmasının ters yönlü bir ilişkisi olduğu hesaplanmıştır. Bunun yanısıra, kişi başına düşen gelir, ortalama gelir, ekonomik birleşmeler ve ölçek ekonomileri DEİT üzerinde pozitif bir etkiye sahipken, kişi başına düşen gelir farklılıkları ve ülkeler arası mesafe negatif etkilidir.

Menon vd. (1999), 1988 yılı için Avustralya ve İngiltere arasındaki endüstri yapısının 5 basamak düzeyinde yatay ve dikey olarak farklılaştırılmış mallar ticaretindeki etkilerini incelemiştir. Piyasa yapısını ölçmek için her bir endüstrinin yoğunlaşma katsayılarını hesaplamışlardır. Çalışmalarının sonucunda, piyasadaki aktif firma sayısının azalmasının, faaliyet gösteren firmaların piyasa paylarını artıracığından dolayı, hem YEİT'nin hem de DEİT'nin oranlarını yükselteceğini tespit etmişlerdir. Bu sonuç, Falvey (1981) tarafından DEİT'nin ortaya çıkmasında etkili olduğu belirtilen rekabetçi piyasalar yaklaşımı ve YEİT'nin açıklanmasında kullanılan monopolcü rekabet piyasası yaklaşımı ile uyumlu gözükmektedir (Menon vd., 1999: 22-23).

Aturupane vd. (1999) ise, 1990-1995 dönemi için AB ve Doğu Avrupa Ülkeleri arasında YEİT ve DEİT'nin nedenlerini, ülke ve endüstrilere has etmenleri aynı modelde kullanarak incelemiştir. YEİT ve DEİT ayrımını yaparken hem %15 hem de %25 aralığını incelemiş ve bir farklılık olmadığını gözlemlemişlerdir. Yazarlar sonuç olarak sözkonusu ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin büyük bir oranının (yaklaşık %80'nin), DEİT şeklinde gerçekleştiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca DEİT'nin en önemli belirleyicileri endüstriye has etmenlerden oluşmaktadır. YEİT ise ülke özellikleri ile açıklanmaktadır.

EİT'yi %15 aralığında YEİT ve DEİT ayrımı yaparak inceleyen bir başka çalışma da Blanes ve Martin (2000)'a aittir. Yazarlar, İspanya'nın EİT'sini bu ayrım kapsamında incelerken, endüstri ve ülkeye özgü etmenleri aynı modelde test etmişlerdir. Sonuçlarında, teknolojik yoğunluk ile DEİT arasında ve ölçek ekonomileri ile YEİT arasında doğru yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ülkeye özgü etmenlerde ise YEİT ve DEİT'nin her ikisinin de, mesafe ve piyasa büyüklük farklılıkları, kişi başına düşen gelir farklılıkları, beşeri ve teknolojik sermaye farklılıkları ile ters yönlü ilişkili olduğunu vurgulamışlardır (Blanes ve Martin, 2000: 431-433).

Diaz Mora (2002), 1985-1996 yılları arasında AB üyesi ülkeler kapsamında ticaretin daha çok EİT şeklinde gerçekleştiğini ve bu durumun da büyük oranının dikey olarak farklılaştırılmış mallara ait olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmada EİT oranları yıllar itibariyle artış göstermiştir (Diaz Mora, 2002: 311-313).

Gullstrand (2002), EİT ile ilişkisini incelerken gelir dağılımını ülke içi ve ülkeler arası olarak iki farklı şekilde ele almıştır. Sonuç olarak, gelir dağılımının dikey farklılaştırılmış malların ticaretinde önemini vurgulayarak, burada ortaya çıkacak bir dengesizliğin, DEİT ile doğru yönlü bir ilişkisi olduğunu tespit etmiştir (Gullstrand, 2002: 452-453).

Zhang vd. (2005) da, Çin ve ticaret ortakları arasındaki EİT'yi, 1992-2001 yılları arasında YEİT ve DEİT ayrımı kapsamında ele almışlardır. Ünelere özgü ve endüstrilere özgü etmenleri ayrı ayrı test eden yazarlar sonuç olarak, Çin'in dış ticaret politikasının, DEİT'den daha çok YEİT'ye ağırlık verecek şekilde yeniden yapılandırılması gerekliliğine ulaşmışlardır. Bir başka ifadeyle, bu anlamda EİT'yi teşvik edici politikalar izlenmelidir. Yazarların ulaştıkları ampirik sonuçlara göre, mal farklılaştırması YEİT'nin ortaya çıkmasındaki en etkili neden olmaktadır (Zhang vd., 2005: 534-536).

Tablo 7. EİT'yi Yatay ve Dikey Ayrımında İnceleyen Seçilmiş Çalışmalar

Çalışma	Ülkeler	Dönem	Toplulaştırma Kategorisi	Kullanılan Endeks
Abd-el Rahman (1991)	Fransa	1984-1986-1987	NIMEXE 6 Basamak	G-L
Greenaway vd. (1994)	İngiltere	1988	SITC 5 Basamak	G-L
Greenaway vd. (1995)	İngiltere	1988	SITC 5 Basamak	G-L
Fontagne vd. (1998)	AB	1980/1994	SITC	G-L
Frahan ve Thrakan (1998)	AB-İşlenmiş Gıda	1980/1990	NACE 6 Basamak	G-L
Menon vd. (1999)	Avustralya-İngiltere	1988	SITC 5 Basamak	G-L
Aturupane (1999)	AB ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri	1990/1995	NIMEXE 6 Basamak	Uyarlanmış G-L
Andresen vd. (2001)	ABD ve Kanada	1989-1999	HS 8 Basamak	G-L
Martin ve Blanes (2001)	İspanya	1988-1995	CN NACE 6 Basamak	Uyarlanmış G-L, Brülhart A MEİT
Martin ve Orts (2001)	İspanya –OECD	1988-1992	SITC 5 Basamak	Uyarlanmış G-L
Diaz Mora (2002)	AB Ülkeleri	1985-1996	CN NACE 6 Basamak	G-L
Byun ve Lee (2005)	Güney Kore	1991-1999	SITC 5 Basamak	Uyarlanmış G-L
Zhang vd. (2005)	Çin	1992-2001	SITC 4 Basamak	Uyarlanmış G-L

2.7. Türkiye’de endüstri-içi ticaretin ölçülmesine yönelik analizler

Türkiye için EİT’yi ölçmeye ve ticaret yapısındaki değişimin yönünü belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların ilki Havrylyshn ve Civan (1985) tarafından gerçekleştirilmiştir. Gelişmiş ve gelişme yolunda olan ülkeler arasındaki EİT oranlarını ve ticaret yapısını karşılaştırmalı analiz eden Havrylyshn ve Civan (1985) gelişmiş ülkelerde gelişme yolunda olan ülkelere kıyasla EİT oranlarının daha yüksek seviyelerde değer aldığını vurgulamışlardır. Çalışmalarında 1978 yılı için Türkiye’nin EİT payını %7,9 olarak belirtmişlerdir (Havrylyshn ve Civan, 1985: 260-261).

Ülkeler arası karşılaştırmalı analiz ile Türkiye’yi inceleyen diğer bir çalışma da Schüller (1995)’e aittir. Schüller İspanya ve Türkiye arasındaki ticarete EİT oranlarını karşılaştırarak, hesaplamış ve 1973-1991 yılları arasında bu oranın Türkiye için %20, buna karşılık İspanya için %50 civarında olduğunu bulmuştur.

Çepni ve Köse (2000) 1989 ve 1999 yılları arasında SITC 2 basamak düzeyinde, Türkiye’nin AB ve OECD ülkeleri ile arasındaki EİT’nin payını hesaplamışlardır. Sanayi mallarında, 1999 yılı itibariyle Türkiye’nin hesaplanan EİT oranı %48 civarında gerçekleşmiştir. Çalışmanın sonucunda yazarlar Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki EİT’nin payının, OECD ülkelerine göre daha yüksek değerler aldığını ve sözkonusu dönemde artış gösterdiğini belirtmektedirler.

AB ve Türkiye arasında gerçekleşen ticarete EİT’nin payını inceleyen diğer bir çalışma da, Erk ve Tekgül (2001) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, 1993-1998 dönemi verilerini kullanarak, 2 basamak düzeyinde toplam 97 mal grubuna yönelik EİT oranını ve yatay, dikey farklılaşma düzeylerini hesaplamışlardır. EİT’yi %15 aralığında YEİT ve DEİT ayrımı yaparak ele almış ve Türkiye’nin AB ile olan ticaretinin önemli bir kısmının DEİT şeklinde gerçekleştiğini saptamışlardır. Ayrıca Erk ve Tekgül, EİT ile kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkinin sanayileşmiş ülkelerde, gelişme yolunda olan ülkelere oranla daha yüksek değerler alacağını vurgulamışlardır (Erk ve Tekgül, 2001: 11-15).

Gönel (2001a; 2001b), 2001 yılında iki çalışma gerçekleştirilmiştir. İlk çalışmasında 1992-1997 döneminde AB ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ülkeleri ile Türkiye’nin

yaptığı ticaretin yapısını belirlemeye çalışmış ve bu ticaret şeklinin ağırlıklı olarak EAT biçiminde gerçekleştiğini hesaplamıştır. Ancak özellikle kimya ve demir-çelik mallarında EİT yapısının geliştiğini ifade etmiştir. İkinci çalışmasında ise, Türkiye'nin ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tekstil sektörünü incelemiş ve bu üstünlüğün EİT açısından da sözkonusu olup olmadığını araştırmıştır. 1990-1997 yılları arasındaki dönemi SITC 3 basamak düzeyi verileri kullanarak, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (RCA), standart G-L ve MEİT endekslerini hesaplanmış ve alt mal grupları itibariyle EİT yapısında önemli artışlar gözlemlendiğini belirtmiştir. Türkiye'nin tekstil endüstrisinde sözkonusu dönemde güçlü bir EİT özelliğine sahip olduğunu belirterek, sektörün zamanla karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmekte olduğunu da vurgulamıştır. Bu durumun sebebi ticaretin serbestleştirilmesi ve GB nedeniyle ithalata dayalı üretim ve ihracatın artması sonucu yerli üretimin azalması olarak açıklanmaktadır.

Küçükahmetoğlu 2002 yılındaki çalışmasında 1989-1998 dönemi için AB üyesi ülkeleri ve dünya ile dış ticaretindeki Türkiye'nin EİT'sinin payını, yapısını ve belirleyicilerini SITC 3 basamak düzeyinde analiz etmiştir. Çalışmasında ulaştığı sonuçlara göre, Türkiye'nin EİT oranları olması gerekenden düşük, ancak artış eğilimindedir. Birlik sonrası dönemde AB ile gerçekleşen ticarete EİT değerleri yükselmiştir. Teknoloji bakımından gruplandırılan mallar açısından değerlendirildiğinde, standart teknoloji mallarındaki EİT'de, ara ve ileri teknoloji mallarındakine oranla daha yüksek sonuçlar hesaplanmıştır. Ayrıca yazar, Greenaway ve Milner (1986)'in ileri sürdüğü hipotezleri, Türkiye açısından ele almıştır. Bu durumun sonucu olarak, EİT ile işi başına düşen gelir, mal farklılaştırması, ekonomik bütünleşme ve kalkınma düzeyinin EİT ile doğru yönlü bir ilişkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Küçükahmetoğlu (2002), Türkiye için AB üyesi ülkeler ile daha çok tamamlayıcı konumda olduğu için, EİT değerlerinin yeterince artmadığını vurgulamaktadır.

Yıldız ve Delice (2001), 1990 sonrasında SITC 2 basamak düzeyinde, Türkiye'nin dış ticaretindeki yapısal değişimleri inceleyerek, sözkonusu dönem için EİT'nin payını ortalama %50 olarak hesaplamışlardır. Bu seviyenin mal grupları arasında ciddi farklılıklar gösterdiğini de çalışmalarının sonucunda belirtmişleridir.

Narin (2002), Türkiye'nin 1999 yılı dış ticaret verilerini kullanarak, çeşitli endüstri ve ülke grupları için EİT oranlarını hesaplamış ve belirleyicilerini analiz etmiştir.. Çalışması kapsamında Türkiye'nin dış ticaretinde EİT'nin ortalama % 35'lik bir paya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Narin EİT'yi, YEİT ve DEİT ayırımında inceleyerek, EİT'yi ortaya çıkaran faktörlerin her ikisi açısından da farklılıklar gösterdiğini belirtmiştir.

Erlat ve Erlat (2003a) tarafından yapılan çalışmada ise, 1969-1999 dönemi için, SITC 3 basamak düzeyinde, Türkiye'nin 15 AB üyesi ülkeyi kapsayan ticareti ile EİT'sinin statik ve dinamik yapısı analiz edilmiştir. Çalışmalarının sonucunda ticaretin genel olarak EAT yapısına sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanısıra, Brülhart'ın A, B ve C endekslerini kullanarak hesapladıkları MEİT aracılığı ile 24 Ocak 1980 sonrasındaki dönemde, öncesindeki döneme göre değişiklik göstererek, bu yapının sınırlıda olsa EİT'ye dönüştüğünü saptamışlardır. Erlat ve Erlat (2003b), bir başka çalışmalarında işgücü piyasasında ortaya çıkan uyum maliyetleri ile Türkiye'nin EİT payını incelemişlerdir. Bu çalışmada, ele aldıkları dönemde EİT ile istihdamdaki değişimler arasında önemli bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Eşsiz (2002), İyiboçkurt ve Başkol (2005), Türk otomotiv endüstrisini analiz ederek, dış ticaretteki yapısının daha çok DEİT olarak gerçekleştiğini desteklemişlerdir. 1992 yılında Türk otomotiv endüstrisinde EİT oranları, ortalama %21 iken, 2001 yılında %70'e ulaşmıştır.

Kösekahyaoğlu (2002), Türkiye'nin 1975-1990 döneminin SITC 2 basamak düzeyindeki verileri aracılığıyla toplam ve AB-12 ülkesi ile dış ticaretindeki EİT'sinin yapısını statik ve dinamik açıdan inceleyerek, bu dönemde EİT'nin artış gösterdiğini belirtmiştir. Bu durumun sebebini, 1980 sonrası dönemde dışa açılma politikalarının uygulanmasına dayandırmıştır. Türkiye'nin AB-12 ülkeleri ile arasındaki EİT oranları diğer ülkelere göre daha düşük hesaplanmıştır. Bu sonuç, kalkınma seviyeleri ve talep yapılarındaki farklılıkların etkisine dayandırılarak açıklanmıştır. Çalışmada EİT payının en yüksek değerler aldığı ülkeler, Yunanistan, İspanya ve Portekiz olmuştur. Bu ülkelerde, yapısal uyum maliyetlerinin de düşük olduğu dikkat çekmektedir.

OECD (2002) tarafından yayınlanan çalışmada, 1988-1991 ve 1992-1995 dönemlerinde Türkiye'nin imalat sanayideki EİT oranları ortalama %36 iken, 1996-2000 döneminde ortalama %40 olarak artış göstermiştir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'nin OECD ülkelerine göre düşük seviyelerde EİT değerlerine sahip olduğu görülmektedir. (OECD, 2002: 161)

Deviren (2004), 1989-2003 yılları arasında, Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki toplam imalat sanayi içerisindeki EİT payını, malları teknolojik özelliklerine göre gruplandırarak incelemiştir. Çalışmada standart G-L ve uyarlanmış G-L endekslerini kullanarak, 75 mal grubunda EİT'nin payının %50 üzerinde gerçekleştiğini hesaplamıştır. Buna göre 5 nolu kimya sanayi mallarında 7 adet, 6 nolu mamul mallarda 36 grup, 7 nolu makine ve ulaşım araçları mallarında 19 grup ve son olarak 8 nolu çeşitli sanayi mallarında toplam 13 adet grupta EİT'nin oranı %50'nin üzerindedir.

1996 yılında GB'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, deri-kauçuk, tekstil, cam ve seramik, demir-çelik, demir dışı metal mallar, makine ve ulaşım araçları ile diğer sanayi malları endüstrilerinde gerçekleşen ticaret şekli daha ağırlıkta EİT yapısında gözlenmiş, kimya, plastik, orman ve madeni eşya endüstrilerinde ise bu durum daha yoğun olarak EAT biçiminde saptanmıştır. Teknolojik özellikleri açısından gruplandırılan mallar açısından EİT ise şu şekildedir: standart teknoloji 43, ara teknoloji 25 ve ileri teknoloji 7 mal grubu bulunmaktadır. Çalışmanın sonucunda, AB ve Türkiye'nin tamamlayıcı ekonomiler özelliği taşıması nedeni ile ikili arasındaki ticaret yapısının daha çok EAT şeklinde gerçekleştiği, dolayısıyla EİT oranlarının yükselmesi için Türkiye'nin rekabet gücünün artırılması, ara ve ileri teknoloji malları ticaretinde yoğunlaşması gerekliliğine değinilmiştir.

Türkiye'nin EİT'sini YEİT ve DEİT ayrımında araştıran diğer bir çalışma da Emirhan (2005)'e aittir. 1989-2002 yılları arasında, Türkiye'nin Yunanistan, Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya, İspanya, İngiltere, Fransa ve ABD arasındaki ticaretinde EİT'sinin payının analiz edildiği çalışmada, DEİT'nin oranı %80'in üzerinde hesaplanmıştır. En yüksek DEİT Türkiye'nin ABD ile ticaretinde gözlenmiştir. Çalışmanın sonucunda EİT'nin toplam ticaret içindeki payının düşük olması nedeniyle, Türkiye'nin sözkonusu ülkelerle dış ticaret yapısının daha çok EAT şeklinde gerçekleştiği belirtilmiştir.

Türkcan (2005)'de ise, 1985-2000 yılları itibariyle, SITC 4 basamak seviyesinde Türkiye'nin OECD ülkeleri ile ticaretindeki ara ve nihai mallar kapsamında EİT oranları, bunun yanısıra EİT'nin ülkeye ve endüstriye has belirleyicileri analiz edilmiştir. EİT'nin belirleyicilerine yönelik yapılan analizler sonucuna ara ve nihai mallar ayrımında bir farklılık bulunmamıştır. Ampirik sonuçlarda, EİT'nin, 1980'li yıllardaki ihracata yönelik uygulanan politikalar dolayısıyla önemli oranda artış gösterdiği saptanmıştır. Bu çalışmanın sonucunda da Türkiye'ye yönelik yapılan birçok çalışmanınki ile ortak olan, Türkiye'nin EİT'sinin EAT'sine göre, toplam ticaret içindeki payının düşük olduğu durumu belirtilmiştir. Deviren ve Karataş (2007), Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki dış ticaretin yapısını araştırdıkları çalışmalarında aynı tespiti desteklemiştir.

Şimşek (2008), 1992-2003 dönemi için, Türkiye'nin EİT'sini çok kapsamlı olarak ele alarak, araştırdığı çalışmada önemli ampirik sonuçlara ulaşmıştır. Söz konusu dönemi hem statik hem de dinamik endeksler aracılığı ile incelemiştir. Çalışmada, SITC 3 basamak düzeyinde hesaplanan Standart G-L endeksi, 1992 yılında %27, 2003 yılında ise %37 olarak ölçülmüştür.

3. Endüstri-içi ticareti ölçme yöntemleri

EİT kavramının ortaya konulduğu 1960'lı yıllardan sonra EİT'yi ölçmeye yönelik birçok endeks geliştirilmiştir. Bu bölümde EİT'nin değerini hesaplamaya yönelik endeksler ele alınmaktadır. Ayrıca EİT'nin marjinal, yatay ve dikey EİT kavramları açıklanmakta ve bunları ölçmek için geliştirilen endeksler analiz edilmektedir.

3.1. Endüstri-içi ticareti ölçme endeksleri

Bu kısımda öncelikle açıklanmakta olan EİT'yi ölçmek için geliştirilen endekslerin ortak özelliği statik endeksler olmalıdır. Çalışmanın devamında marjinal EİT ayrımı yapılmakta ve dinamik endekslere de yer verilmektedir.

3.1.1. Verdoorn, Micheaely, Kojima endeksleri

EİT'ye ilişkin ilk ampirik çalışmalar olarak Verdoorn (1960), Michaelay (1962), Kojima (1964) ve Balassa (1963, 1966) dikkat çekmektedir. Verdoorn (1960), 1938-1955 yılları arasında Benelüks Birliği'nin oluşumunun dış ticaret üzerindeki etkilerini Hollanda ve Belçika-Lüksemburg arasında incelemiştir. Çalışmasında, uluslararası standart ticaret sınıflandırmasında (SIC) karşılaştırılabilir 121 maldan oluşan bir örnekleme iki yönlü ticareti şu endeksi kullanarak hesaplamıştır:

$$A_i = \frac{X_{i_{HB}}}{X_{i_{BH}}} \quad (3.1)$$

Formülde, $X_{i_{HB}}$ Hollanda'nın Belçika-Lüksemburg'a i malı ihracatını, $X_{i_{BH}}$ ise aynı malın Hollanda'ya ihracatını göstermektedir. A_i , 0 ile ∞ arasında değişmektedir. A_i 'nin

bire doğru yaklaşması endüstri içi uzmanlaşmanın varlığını, birden uzaklaşması ise endüstriler arası uzmanlaşmayı temsil etmektedir⁶³ (Tharakan, 1981: 262).

Michealey (1962), 36 ülkenin verilerini kullanarak, SIC 3 basamakta beş gruba ayırdığı 150 mal üzerinden incelediği çalışmasında ihracat ve ithalattaki mal kompozisyonlarının yapısını ölçmek için Benzemezlik Endeksini (dissimilarity index) geliştirmiştir. Benzemezlik Endeksi şu şekilde tanımlanabilir:

$$D_i = \frac{X_i}{M_i} \quad (3.2)$$

$$\bar{E}_i = \sum_i^n \left| \frac{X_i}{\sum_i^n X_i} - \frac{M_i}{\sum_i^n M_i} \right| \quad (3.3)$$

Burada X_i ve M_i , bir ülkenin i kategorisindeki ihracat ve ithalatını göstermektedir. Endeks, 0 ve 2 arasında değişmektedir. Endeksin 0 değerini alması ihracat ve ithalattaki mal kompozisyonunda tam benzerliği, 2 değerini alması ise tam benzemezliği ifade etmektedir.

Grubel ve Lloyd (1975), endeks aralığının 0 ile 1 arasında değişmesi için endeksi 2 ile bölmüşlerdir. Düzeltilen endeks şu şekildedir:

$$\bar{F}_i = 1 - \frac{1}{2} \sum_i^n \left| \frac{X_i}{\sum_i^n X_i} - \frac{M_i}{\sum_i^n M_i} \right| \quad (3.4)$$

Endeksin aldığı değer yükseldikçe, ihracat ve ithalat mal kompozisyonunda benzerlikte artacaktır.

Grubel ve Lloyd'un (1975) çalışmalarında belirttikleri gibi, bu endekslerin 1'e eşit olma durumları dışında belirli mal grupları üzerinde ihracat ve ithalattaki benzerlik derecelerini ölçme konusunda sorunlarla karşılaşmıştır. Verdoorn (1960) ve Michealey

⁶³ sites.uclouvain.be/econ/DP/REL/1981034.pdf

(1962) tarafından geliştirilen endeksler mal kompozisyonundaki benzerliklerin, endüstriler arasındaki karşılaştırmaları adına detaylı bir ölçüm için yetersiz kalmışlardır.

Kojima (1964) A ve B ülkesi arasında i malının yatay ticaret (horizontal trade) derecesini şu şekilde tanımlayarak bu sorunu çözmüştür:

$$D_i = \frac{X_i}{M_i} \text{ eğer } M_i > X_i \quad (3.5)$$

$$\text{veya } D_i = \frac{M_i}{X_i} \text{ eğer } M_i < X_i \quad (3.6)$$

Burada X ve M sırasıyla bir ülkedeki i malının ihracatını ve ithalatını temsil etmektedir. Endeksin değeri, 0 ile 1 arasında değişmektedir. Yatay ticaret derecesi 1'e ne kadar yaklaşırsa, o kadar artacaktır.

Kojima (1964) ayrıca, iki ülke arasında toplulaştırılmış yatay ticaret endeksini geliştirmiştir. Bu endeks, i mal grubundaki ticaretin toplam ticaretteki payı ağırlık olarak kullanılarak çeşitli mallar için D_i 'nin ağırlıklandırılmış ortalamasıdır:

$$\text{Eğer } M_i > X_i \text{ ise } \bar{D} = \sum_{i=1}^n \left(\frac{X_i}{M_i} \cdot \frac{X_i + M_i}{\sum_{i=1}^n (X_i + M_i)} \right) = \sum_{i=1}^n D_i \cdot w_i \quad (3.7)$$

$$\text{Eğer } M_i < X_i \text{ ise } \bar{D} = \sum_{i=1}^n \left(\frac{M_i}{X_i} \cdot \frac{X_i + M_i}{\sum_{i=1}^n (X_i + M_i)} \right) = \sum_{i=1}^n D_i \cdot w_i \quad (3.8)$$

$$\text{Burada } n \text{ değerlendirilen grup sayısı ve } w_i = \frac{X_i + M_i}{\sum_{i=1}^n (X_i + M_i)} \text{ eşittir.} \quad (3.9)$$

Denklemleri yerine koyup işlemi yaptığımız takdirde daha basit ifadeyle aşağıdaki denklem elde edilebilir:

$$\text{Eğer } M_i > X_i \text{ ise } \bar{D} = \sum_i^n \frac{X_i}{M_i} \cdot \frac{X_i + M_i}{M + X} \quad (3.10)$$

$$\text{Eğer } M_i < X_i \text{ ise } \bar{D} = \sum_i^n \frac{M_i}{X_i} \cdot \frac{X_i + M_i}{M + X} \quad (3.11)$$

Bu endeks özellikle küçük ülke büyük ülke arasındaki ticaret dengesizliğinin düzeltilmesi eksikliğine yönelik eleştirilmiştir.

3.1.2. Balassa endeksi

Balassa (1966), Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasının ardından üye ülkelerin birbirleriyle endüstriler arası veya endüstri içi uzmanlaşma seviyelerini ölçmeye yönelik bir endeks geliştirmiştir:

$$S_B = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left[\frac{|X_i - M_i|}{(X_i - M_i)} \right] \quad (3.12)$$

Burada S_B EİT değerini, X_i ve M_i sırasıyla i malının ihracatını ve ithalatını, n ise gözlem sayısını göstermektedir. Endeks 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Endeks değerinin 0'a eşit olması yüksek seviyede endüstri içi uzmanlaşmayı (düşük seviyede endüstriler arası uzmanlaşmayı), 1'e eşit olması düşük seviyede endüstri içi uzmanlaşmayı (yüksek seviyede endüstriler arası uzmanlaşmayı) göstermektedir (Balassa, 1966: 471).

Grubel ve Lloyd, Balassa'nın geliştirmiş olduğu endeksi iki açıdan eleştirmişlerdir. Öncelikle, endeks, endüstrilerin dış ticaret içindeki paylarını dikkate almaksızın tüm endüstrilere eşit ağırlık vermemektedir. İkinci olarak ise endeks, dış ticaret dengesizliği ile ilgilenmemekte, diğer bir deyişle toplam dış ticaretin dengede olmaması durumu için bir düzeltme içermemektedir (Grubel ve Lloyd, 1975: 26).

3.1.3. Standart Grubel ve Lloyd endeksi

Grubel ve Lloyd (1971, 1975) Balassa endeksini geliştirerek EİT ölçümünde en çok kullanılan ve günümüzde de etkinliğini koruyan Standart Grubel ve Lloyd Endeksi'ni hesaplamışlardır. Grubel ve Lloyd EİT'yi, bir endüstrinin ithalatı ile çakışan ihracat değeri olarak tanımlamaktadır (Grubel ve Lloyd,1975: 20). Bu tanıma göre EİT (R_i) şu şekilde formüle edilmektedir:

$$R_i = (X_i + M_i) - |X_i - M_i| \quad (3.13)$$

Burada X_i ve M_i sırasıyla i endüstrindeki ihracatı ve ithalatı yerli ülke para birimi cinsinden göstermektedir. Bu formül söz ilgili ülkenin başka bir ülke, ülke grubu veya dünya ile arasındaki EİT seviyesini ölçmede kullanılabilir.

Endüstriler arası ticaretin hesaplanması için ise şu formül kullanılmaktadır:

$$S_i = |X_i - M_i| \quad (3.14)$$

Her iki formülde incelendiğine görülmektedir ki, EİT toplam dış ticaret değerinden net ihracat veya ithalatın çıkartılması ile elde edilmektedir.

Grubel ve Lloyd (1975) farklı endüstriler ve farklı ülkelerin karşılaştırılmalarında kolaylık sağlayabilmek ve endüstriler arası ticaret (A_i) ve EİT'yi (B_i) ölçmek için (3.15) ve (3.16) nolu endeksleri önermiştir:

$$A_i = \left[\frac{|X_i - M_i|}{(X_i + M_i)} \right] .100 \quad (3.15)$$

$$B_i = \left[\frac{(X_i + M_i) - |X_i - M_i|}{(X_i + M_i)} \right] .100 \quad (3.16)$$

Daha basit haliyle şu şekilde gösterilebilir:

$$B_i = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{(X_i + M_i)} .100 = 1 - A_i \quad (3.17)$$

Burada A_i , endüstriler arası ticaretin, B_i ise EİT'nin toplam ticaret içindeki yüzdesel payını, X_i ve M_i sırasıyla i endüstrindeki ihracatı ve ithalatı yerli ülke para birimi cinsinden göstermektedir. Endeks, 0 ile 100 arasında bir değer almaktadır. Belirli bir endüstride ihracat ithalata eşit olduğu takdirde A_i ve B_i sırasıyla 0 ve 100 değerlerini alacaktır. Bu durum o endüstride EİT'nin tam olduğunu, endüstriler arası ticaretin ise olmadığını ifade etmektedir. Eğer sözkonusu endüstrinin ihracatı karşılığında ithalatı bulunmuyorsa (ya da tam tersi) A_i ve B_i sırasıyla, ilgili endüstride endüstriler arası ticaretin tam olduğunu, EİT'nin ise olmadığı anlamına gelen 100 ve 0 değerlerini alacaktır. Özetle, ihracat ve ithalat rakamları birbirine yaklaştığında B_i 'nin değeri 100'e yaklaşacak, bu durumda EİT'nin toplam dış ticaret içindeki payı artacaktır.

Grubel ve Lloyd (1975), bütün toplulaştırma düzeylerinde her bireysel endüstriler arasında EİT değerlerinin dağılımının hesaplanması için endekslerin iki yönde geliştirilebileceğini belirtmişlerdir (Grubel ve Lloyd, 1975: 21-22). Bu kapsamda geliştirilen endeksler ile belirli bir toplulaştırma seviyesinde, bütün bireysel endüstriler arasında EİT değerlerinin dağılımının incelenebileceği gibi, ticarete konu olan belli bir mal grubuna ait farklı toplulaştırma düzeylerindeki EİT değerleri de incelenebilir.

Grubel ve Lloyd (1975) belirli bir toplulaştırma seviyesinde, bütün bireysel endüstriler arasında EİT değerlerinin dağılımını incelemek amacıyla geliştirilen formülü, her bir endüstrinin ihracat ve ithalat toplam değerlerinin, n sayıda endüstrinin ihracat ve ithalat toplam değerlerine oranı ile ağırlıklandırarak şu şekilde elde etmişlerdir:

$$\begin{aligned}\bar{B}_i &= \frac{\sum_i^n B_i (X_i + M_i)}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100 \\ &= \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100\end{aligned}\quad (3.18)$$

Burada $\bar{B}_i$, belirli bir ülkenin ortalama EİT'sini, toplam ticaret hacminin yüzdesi olarak ölçerken, aynı zamanda n sayıdaki endüstrilerin EİT'lerinin bu endüstrilerdeki toplam ihracat ve ithalat oranını ifade etmektedir. Bu durumda endeks şu şekilde gösterilebilir:

$$\bar{B}_i = \frac{\sum_i^n [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|]}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100 \quad (3.19)$$

veya

$$\bar{B}_i = 1 - \frac{\sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \cdot 100 \quad (3.20)$$

Ticarete konu olan belli bir mal grubuna ait farklı toplulaştırma düzeylerindeki EİT değerlerini inceleyebilmek için Grubel ve Lloyd, standart G-L Endeksini geliştirerek yeni bir endeks formülü elde etmişlerdir. Bu endeks, i endüstrisi içindeki ticaret akımlarının, j gibi farklı alt sektörlerden oluştuğu fikrine dayanmaktadır. Bu kapsamda X_i ve M_i , X_{ij} ve M_{ij} olarak, i endüstrisinin daha ayrıştırılmış düzeydeki endüstrilerin ihracatlarının ve ithalatlarının her birinin toplamıyla şu şekilde elde edilmektedir:

$$X_i = \sum_j X_{ij} \quad M_i = \sum_j M_{ij} \quad (3.21)$$

Standart G-L Endeksinde X_{ij} ve M_{ij} kullanılarak hesaplanan yeni eşitlik şu şekildedir:

$$B_i = \frac{\sum_j (X_{ij} + M_{ij}) - \left| \sum_j X_{ij} - \sum_j M_{ij} \right|}{\sum_j (X_{ij} + M_{ij})} \cdot 100 \quad (3.22)$$

Burada B_i , i endüstrisinin j alt sektörünün EİT değerini, X_{ij} ve M_{ij} sırasıyla i endüstrisindeki j alt sektörünün ihracat ve ithalat miktarlarını ifade etmektedir.

Formülde,

$$B_i = \sum_j (X_{ij} + M_{ij}) - \left| \sum_j X_{ij} - \sum_j M_{ij} \right| \geq \sum_j (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_j |X_{ij} - M_{ij}| \quad (3.23)$$

olduğundan ve B_i 'nin paydası toplulaştırmadan etkilenmediğinden, daha yüksek

toplulaştırma dereceleri için hesaplanacak EİT seviyelerinin, ayrıştırmanın daha kapsamlı yapıldığı derecelerde hesaplanacak EİT seviyelerinden büyük olacaktır (Grubel ve Lloyd, 1975:23).

Bu etki, belirli bir SITC basamak derecesinde, ülkelere göre toplulaştırma yapılması durumunda da geçerli olacaktır. Bu sebepten ötürü, bir ülkenin ticaret ortağı ülkelerle karşılıklı dış ticaret değerleri kullanılarak hesaplanan EİT seviyesi, o ülkenin tüm ticaret ortakları ile yaptığı toplam dış ticaret değerleri kullanılarak hesaplanan EİT seviyesinden daha düşüktür. Diğer bir deyişle endeks, belirli bir toplulaştırma derecesinde, daha alt toplulaştırma derecesindeki ticaret akımları için elde edilebilecek en yüksek EİT seviyesini göstermektedir (Grubel ve Lloyd, 1971:251: 1975: 24).

Standart G-L endeksinin, kısıtları üç alanda toplanabilir. Bunlar, dış ticaret dengesizliklerinin nasıl uyarlanacağı, kategorik toplulaştırmanın nasıl tanımlanıp, uyarlanacağı ve endekslerin statik yapılarından kaynaklı ortaya çıkan sorunların nasıl giderileceğidir (Greenaway ve Milner, 1987: 44: Şimşek, 2008:150: Brülhart,1998:776-780).

3.1.4.Uyarlanmış Grubel Lloyd endeksi

Grubel ve Lloyd, Ballasa'nın geliştirmiş olduğu endeksi, dış ticaret dengesizliği ile ilgilenmediği, toplam dış ticaretin dengede olmaması durumu için bir düzeltme içermediği için eleştirmişlerdir (Grubel ve Lloyd, 1975: 26). Ayrıca Grubel ve Lloyd, dış ticaret dengesizliğinin sözkonusu olduğu durumlarda, ilgili endüstrilerin ihracat ve ithalat değerlerinin eşitlenemeyeceğinden dolayı, hesaplanacak EİT değerinin hiçbir zaman 100'e eşit olamayacağını belirtmişlerdir (Grubel ve Lloyd, 1975: 22). Dış ticaretin dengede olmadığı bir ülkede şimdiye kadar tanımladığımız Grubel-Llyod endeksi (G-L endeksi) kullanılarak hesaplanan EİT seviyeleri, olması gerekenden daha düşük ölçülecektir.

Grubel ve Llyod'un, bu eksikliklerin giderilmesi adına EİT'yi, toplam ihracat ve ithalattan dış ticaret dengesizliğini arındırarak hesaplamak için geliştirdikleri "Uyarlanmış G-L Endeksi" olarak adlandırılan endeks şu şekilde gösterilmektedir:

$$\bar{C}_i = \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i) - \left| \sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i \right|} \cdot 100 \quad (3.24)$$

Bu eşitliğin basitleştirilmiş hali şu şekilde yazılabilir:

$$\begin{aligned} \bar{C}_i &= \bar{B}_i \frac{\sum_i^n (X_i + M_i)}{\sum_i^n (X_i + M_i) - \left| \sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i \right|} \cdot 100 \\ &= \bar{B}_i \cdot \frac{1}{(1-k)} \end{aligned} \quad (3.25)$$

Burada k şu şekilde ifade edilmektedir:

$$k = \frac{\left| \sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i \right|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \quad (3.26)$$

Formülde n ilgili toplulaştırma derecesindeki toplam endüstri sayısını, X_i ve M_i , sırasıyla, i mal grubuna ilişkin ihraca ve ithalat değerlerini vermektedir. k uyarlama faktörüdür ve k 'nin sifıra eşit olduğu durumda dış ticaret dengede olacaktır. Bu durumda uyarlanmış G-L endeksi ($\bar{C}_i$) ve orijinal G-L endeksi ($\bar{B}_i$) eşit olacaktır. İstatistiksel olarak aynı özellikleri taşımalarına rağmen, iki endeksin payları aynı iken $\bar{B}_i$ 'nin paydasının büyük olması sebebiyle $\bar{C}_i$ 'nin değeri $\bar{B}_i$ 'den yüksek olacaktır.

3.1.5. Aquino endeksi

Aquino (1978), Grubel ve Llyod'un geliştirdikleri uyarlanmış G-L endeksinin ticaret dengesizliğinden (ticaret açığı veya fazlası) etkilenmesini ve dış ticaretteki dengesizlik değerin artmasının endeksin değeri düşürmesinden dolayı ortaya çıkan sapma sebebiyle eleştirmiştir.

Grubel ve Llyod, dış ticaretin dengede olmadığı bir ülkede $\bar{B}_i$ 'nin hesaplanan EİT seviyesini, olması gerekenden daha düşük ölçmesi üzerine, EİT'yi, toplam ihracat ve ithalattan dış ticaret dengesizliğini arındırarak hesaplamak için $\bar{C}_i$ endeksini geliştirmişlerdir. Aquino'ya göre, $\bar{B}_i$ 'de ortaya çıkan bu sapmanın sebebi, Grubel ve Lloyd'un temel endeks olan B_i 'nin düzeltilmemiş olmasıdır. $\bar{B}_i$ 'deki sapmanın asıl sebebi, B_i 'nin hesaplanması sırasında ortaya çıkan sapmadan kaynaklanmaktadır. $\bar{B}_i$ hesaplanmadan önce bu sapmalar en düşük mal seviyesinde düzeltilmelidir (Aquino, 1978: 280). Aquino, ölçüm hatalarının bu yöntemle ortadan kalkacağını belirtmiştir.

Tüm bu eleştiriler ışığında Aquino, eksiklikleri giderdiği yeni bir endeks geliştirmiştir. Toplam dış ticaret açığı ya da fazlasının dengesizlik etkisinin tüm endüstrilerde eşit oranlı olduğu varsayımı altında Aquino, ilk olarak toplam ihracat toplam ithalata eşit, her bir mal grubunun ihracat ve ithalat değeri tahmin etmeye çalışarak, ihracat ve ithalatın teorik değeri hesaplamıştır. Bu değeri hesaplarken şu formülleri kullanmıştır (Aquino, 1978: 280):

$$X_{ij}^e = X_{ij} \frac{\frac{1}{2} \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i X_{ij}} \quad (3.27)$$

$$M_{ij}^e = M_{ij} \frac{\frac{1}{2} \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i M_{ij}} \quad (3.28)$$

Burada X_{ij}^e ve M_{ij}^e sırasıyla ihracat ve ithalatın teorik değerlerini göstermektedir.

Formüller incelendiğinde, $X_{ij}^e = M_{ij}^e = \frac{1}{2} \sum_i (X_{ij} + M_{ij})$ olduğu görülmektedir. Aquino,

bu değerleri Grubel ve Lloyd'un geliştirmiş oldukları standart G-L endeksinde yerine koyarak yeni bir endeks hesaplamıştır. Endeks şu şekilde formüle edilmektedir:

$$Q_j = \frac{\sum_i (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_i |X_{ij}^e - M_{ij}^e|}{\sum_i (X_{ij} + M_{ij})} \quad (3.29)$$

Burada Q_j , j ülkesindeki EİT değerini; X_{ij} ve M_{ij} j ülkesinde i endüstrisinin ithalat ve ihracat değerini göstermektedir. X_{ij}^e ve M_{ij}^e 'yi formülde yerine koyduğumuz takdirde;

$$Q_j = \frac{\sum_i (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_i \left| \frac{1}{2} \sum_i (X_{ij} + M_{ij}) \cdot \left(\frac{X_{ij}}{\sum_i X_{ij}} - \frac{M_{ij}}{\sum_i M_{ij}} \right) \right|}{\sum_i (X_{ij} + M_{ij})} \cdot 100 \quad (3.30)$$

Basit şekliyle aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Şimşek, 2008: 153).

$$Q_j = 1 - \frac{1}{2} \sum_i \left| \frac{X_{ij}}{\sum_i X_{ij}} - \frac{M_{ij}}{\sum_i M_{ij}} \right| \cdot 100 \quad (3.31)$$

Aquino endeksi 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Endeksin 0 değeri alması ihracat ve ithalat değerlerinin tamamen farklı endüstrilerde yoğunlaşması, diğer bir ifade ile tam endüstriler arası ticaret, 1 değeri alması ise ihracat ve ithalat değerlerinin aynı endüstrilerde yoğunlaştıkları, dolayısıyla tam EİT anlamına gelmektedir.

Aquino'nun toplam dış ticaret açığı ya da fazlasının dengesizlik etkisinin tüm endüstrilerde eşit oranlı olarak dağıldığı varsayımı Greenaway ve Milner (1983) ve Vona(1991) tarafından eleştirilmiş ve geliştirdiği endeksin hesaplamalardaki sapmaları ortadan kaldırmadığı bilakis sapmaları daha fazla uyardığı ve içsel olarak tutarsız olduğu iddia edilmiştir (Greenaway ve Milner, 1983: 901 ve Vona, 1991:686).Vona

(1991)'ya göre yapılan ampirik çalışmalarda EİT'yi hesaplamalarda kullanılan endekslerin toplam ticaret dengesizliği açısından düzeltilmelerine gerek bulunmamaktadır (Vona, 1991: 683).

3.1.6. Glejser endeksi

Glejser, Goosens ve Vanden Eede (1979) Balassa (1966) ve onu takip eden diğer yazarları eleştirerek, yeni bir endeks geliştirmişlerdir. Endeks, Glejser, Goosens ve Vanden Eede tarafından geliştirilmiş olsa da literatürde Glejser endeksi olarak ifade edilmektedir. Glejser vd.'nin Balassa çalışmasının sonuçlarına yönelik yapmış oldukları eleştiriler şunlardır (Glejser vd., 1979:261):

- (1) Kontrol örnekleme kullanılmamıştır.
- (2) İstatistiksel testler eksiktir.
- (3) Balassa Endeksi, ihracatta uzmanlaşma (arz) ve ithalatta uzmanlaşma (talep) arasında herhangi bir ayrıma izin vermemektedir.
- (4) Toplam ihracat ve toplam ithalat arasında önemli ölçüde farklılık olduğu durumda Balassa Endeksinde ciddi sapmalar görülmektedir.

Bu eleştiriler ışığında Glejser vd. yeni bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Bu yaklaşım, bir ülkenin belli bir endüstride diğer ülkelere göre daha çok ihracat veya ithalat yapmasına doğrultusunda arz ya da talep yönünden uzmanlaşmaya gitmeleri düşüncesine dayanmaktadır (Glejser vd., 1979: 262, Glejser vd., 1982: 366). Çalışmalarında, öncelikle şu katsayıların hesaplanmasını önermişlerdir:

$$\delta = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log \frac{\frac{X_i}{X}}{\frac{X_{gi}}{X_g}} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \delta_i \quad (3.32)$$

ve

$$\mu = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log \frac{\frac{M_i}{M}}{\frac{M_{gi}}{M_g}} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \mu_i \quad (3.32)$$

Burada X_g ve M_g grup içindeki toplam ihracat ve ithalatı, X ve M ilgili ülkenin bölge içindeki toplam ihracat ve ithalatını, X_{gi} ve M_{gi} ise grubun i endüstrisi mallarının bölge içindeki toplam ihracat ve ithalatını göstermektedir. Eğer endüstri içi uzmanlaşma hakim ise, $(M_i/M)/(M_{gi}/M_g)$ ve $(X_i/X)/(X_{gi}/X_g)$ oranlarının her bir i için bire yakın olması beklenir. (3.32) nolu eşitliklerinin logaritmalarını ve ağırlıklandırılmamış ortalamalarının alınması ile δ ve μ sifıra yakın değerler alacaktır. Daha önemlisi varyans değerleri küçük olacaktır (Glesjer vd., 1979: 262, Glesjer vd., 1982: 364-365). δ ve μ 'nin varyansları şu şekilde elde edilebilir:

$$S_\delta^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\delta_i - \delta)^2 \quad (3.33)$$

$$S_\mu^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\mu_i - \mu)^2 \quad (3.34)$$

(3.32) no'lu denklemlerin varyanslarının zaman içinde azalması (artması), endüstri uzmanlaşmanın o dönemde arttığını (azaldığını) göstermektedir.

3.1.7 Loertscher ve Wolter endeksi

Loertscher ve Wolter, EİT'yi, net dış ticaret değerini brüt dış ticaret değerine oranlayarak geliştirdikleri yeni bir endeks ile hesaplamışlardır (Loertscher ve Wolter, 1980: 281). Loertscher ve Wolter endeksi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$IIT_{jki} = - \left| \ln \frac{X_{ijk}}{M_{ijk}} \right| \quad (3.35)$$

Burada X_{ijk} ve M_{ijk} , j ülkesinin k ülkesi ile i malına ait ithalat ve ihracat değerlerini, $\ln$ ise doğal logaritmayı göstermektedir. Endeks 0 ile $-\infty$ arasında değer almaktadır. EİT seviyesi, endeksin 0'a yaklaşması ile artacak, $-\infty$ 'a yaklaşması halinde ise azalacaktır.

Toplam dış ticaret dengesizliklerinin EİT'yi ölçerken meydana getireceği sapmalara yönelik eleştirilere Loertscher ve Wolter da katılarak ikinci bir endeks daha geliştirmişlerdir. Bu endeksi geliştirirken Aquino (1978) tarafından yapılan, ticaret dengesizliklerinden dolayı ortaya çıkan etkilerin endüstriler arasında eşit oranda dağıldığı varsayımından yola çıkmışlardır (Loertscher ve Wolter, 1980: 281). Endeks şu şekilde formüle edilmektedir:

$$Q_{ijk} = \frac{(a_{jk} \cdot X_{ijk} + b_{jk} \cdot M_{ijk}) - |a_{jk} \cdot X_{ijk} - b_{jk} \cdot M_{ijk}|}{(a_{jk} \cdot X_{ijk} + b_{jk} \cdot M_{ijk})} \quad (3.36)$$

Buradaki a_{jk} ve b_{jk} tanımları şu şekildedir:

$$a_{jk} = \frac{\sum_i (X_{ijk} + M_{ijk})}{2 \sum_i X_{ijk}} \quad (3.37)$$

$$b_{jk} = \frac{\sum_i (X_{ijk} + M_{ijk})}{2 \sum_i M_{ijk}} \quad (3.38)$$

Endeksin 0 ile $-\infty$ arasında değer alması, asimetri problemi ortaya çıkarmakta ve yorumlanmasını, dolayısıyla farklı endüstrilere yönelik EİT seviyelerinin karşılaştırılmasını zorlaştırmaktadır (Bano, 1991:46).

3.1.8. Uyarlanmış Balassa endeksi

Balassa ve Bauwens (1987)' ye göre, Loertscher ve Wolter (1980) dışında başka hiçbir yazarın EİT'nin ülkeler arası ve endüstriler arası belirleyicilerini bir araya getirerek çoklu perspektif çerçevesinde ele almadıklarını belirtmişlerdir.

Balassa ve Bauwens (1987) çalışmalarında çoklu ülke ve endüstri çerçevesinde toplam ticaretin içinde bu ilgili endüstrinin ticaretinin payı olarak tanımlanan EİT'nin ölçümünü etkileyen faktörleri test eden alternatif hipotezler ortaya koymuşlardır (Balassa ve Bauwens, 1987: 923). Balassa ve Bauwens (1987) tarafından geliştirilen endeks şu şekildedir (Balassa ve Bauwens, 1987: 925):

$$IIT_{jki} = 1 - \frac{|X_{jki}^e - M_{jki}^e|}{X_{jki}^e + M_{jki}^e} \quad (3.39)$$

$$= 1 - \frac{\left| \frac{X_{jki}}{X_{jk}} - \frac{M_{jki}}{M_{jk}} \right|}{\frac{X_{jki}}{X_{jk}} + \frac{M_{jki}}{M_{jk}}} \quad (3.40)$$

EİT ölçümünde ülke ve endüstrilerarası farklılıkları açıklayan regresyon eşitliklerinde, IIT_{jki} , açıklayıcı değişkenlerin ülke ve endüstri özelliklerini içermesi durumunda bağımlı değişkeni ifade etmektedir. (3.36) nolu denklemden yola çıkarak aşağıdaki daha açıklayıcı denklemler elde edilebilir:

$$X_{jki}^e = X_{jki} \frac{X_{jk} + M_{jk}}{2X_{jk}} \quad (3.41)$$

$$M_{jki}^e = M_{jki} \frac{X_{jk} + M_{jk}}{2X_{jk}} \quad (3.42)$$

Burada X_{jki}^e ve M_{jki}^e , j ve k ülkeleri arasında gerçekleşen ticarete i endüstrisinin uyarlanmış ihracatını ve ithalatını ifade etmektedir. X_{jki} ve M_{jki} ise sırasıyla j ülkesinin k ülkesi ile ticaretinde toplam ihracat ve ithalatını göstermektedir. Endeks aracılığı ile j ve k ülkeleri arasındaki toplam ticaret içinde ticaret dengesizliği için bir uyarlama yapılmaktadır.

3.1.9. Greenaway ve Milner endeksi

Belirli bir toplulaştırma seviyesinde hesaplanan EİT değerlerinin, aynı işlem bir alt basamak seviyesinde gerçekleştirildiğinde önemli bir düşüş göstermesi Greenaway ve Milner (1983) tarafından eleştirilmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak yazarlar, kategorik toplulaştırma düzeylerini incelemek için yeni bir endeks geliştirmişlerdir. Endeks şu şekilde ifade edilmektedir (Greenaway ve Milner, 1983:903-904):

$$C_j = \left[1 - \frac{\sum |X_{ij} - M_{ij}|}{\sum (X_{ij} + M_{ij})} \right] \cdot 100 \quad (3.43)$$

Burada j , belirli bir istatistiksel toplulaştırma derecesinde n sayıdaki endüstrilerden j 'nci; i , j -li toplulaştırma derecesinde bulunan alt grup kategorilerinin bileşenini temsil etmektedir. Endeks aralığı, $0 \leq C_j \leq B_j \leq 100$ şeklindedir. B_j standart Grubel ve Llyod endeksi kullanarak hesaplanan EİT ölçümüdür. Endekste, örneğin, dört basamaklı alt kategorilerin ihracat ve ithalatının toplanıp, mutlak farkının alınması yerine (B_j 'de olduğu gibi), her bir dört basamaklı alt kategorideki dengesizliklerin tek tek mutlak değerleri alınıp toplanmaktadır. Açıkça görülmektedir ki, eğer dört basamaktaki tüm alt kategorilerdeki dengesizlikler aynı işaretlere sahipse $B_j = C_j$, farklı işaretlere sahipse $C_j > B_j$ olacaktır (Greenaway ve Milner, 1983:904).

Bu uyarılama, kategorik toplulaştırmanın, daha düşük düzeylerinde ticaret dengesinin zıt işaretleri ile ilişkili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla ilgili basamağın alt kategorilerinde faktör yoğunluk oranlarının farklı olması halinde, bu durum ticaret dengesizliklerine farklı işaretler ile yansıtılacaktır. EİT seviyesi (B_j) bu sebeplerden ötürü olması gerekenden fazla ölçülecektir. Yeni bir kategorik toplulaştırmanın olması halinde C_j 'nin B_j yerine kullanılması bu eksiklikleri gidermektedir (Greenaway ve Milner, 1983:904).

Pomfret (1985), Greenaway ve Milner'ı geliştirmiş oldukları endeksin yetersizliği konusunda eleştirmektedir. Pomfret (1985)'e göre EİT'nin ölçümünde ortaya çıkan asıl sorun, Greenaway ve Milner'ın savunduğu kategorik toplulaştırma ve saydıkları ölçüm eksikliği değil, elde edilen sonuçların yorumlanması ile ilgili kriterlerin yetersiz olmasıdır. Ayrıca, endüstrinin tanımında ortak bir fikir eksikliği doğrultusunda, Greenaway ve Milner'ın çalışmalarında endüstrinin dört basamak seviyesinden daha az tanımlamanın uygun olmayacağı varsayımını ve C_j 'nin hangi değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olacağı hususunun belli olmamasını da eleştirmiştir (Pomfret, 1985:484).

Greenaway ve Milner (1985) Pomfret'in eleştirilerine cevaben yayınladıkları çalışmalarında, ilk eleştirisine karşı yaygın olarak kullanılan ve B_j ile ölçülen EİT tanımında 3 basamak düzeyinin birçok çalışmada seçilmesini, ikinci eleştirisine karşı ise C_j 'nin belirli bir toplulaştırma seviyesinde ölçülen EİT değerlerinin marjinal toplulaştırmaya karşı duyarlılığının incelenmesinde önerilen bir araç olması gerektiğini savunmuşlardır (Greenaway ve Milner, 1985:486).

3.2. Marjinal Endüstri-içi ticaret ölçme endeksleri

Grubel-Lloyd endeksleri statik özellik taşımakta ve zaman içinde gerçekleşen değişimleri göstermekte yetersiz kalmaktadır. Endeksi, farklı dönemler için ayrı ayrı hesaplayarak, bu dönemleri karşılaştırma yöntemiyle zaman içindeki değişiklik gözlenebilmekte ancak endeks, bu iki dönem arasında ortaya çıkan ticaret akımlarındaki ve uzmanlaşmadaki değişikliklerin sebeplerini analiz etmeye olanak vermemektedir

(Murshed, 2001:103). Dolayısıyla, marjinal endüstri içi ticaret (MEİT) ölçülürken Grubel-Lloyd endekslerinin kullanılmaması gerekmektedir (Brülhart, 1994:602).

Tablo 21’de Grubel-Lloyd endeksi kullanılarak yapılmış hesaplamaları karşılaştırmada, genel anlamda statik endekslere yönelik eleştiriler daha açıkça verilmiştir.

Tablo 8. G-L Endeksinin Dinamikleri

Kategori	X_i	M_i	$ X_i - M_i $	$(X_i + M_i)$	G-L Endeksi (Standart)
Serbestleşme Öncesi	200	100	100	300	0,667
Ticaret Engelleri Öncesi	200	100	100	300	0,667
Serbestleşme Sonrası	400	200	200	600	0,667
Ticaret Engelleri Sonrası	100	100	0	200	1,00

Kaynak: Andresen, 2003: 7

Tablodan da görülebileceği üzere, bir ülkenin ticaret engelleri öncesi ve sonrası arasında ihracat değeri azalmıştır, sonuç olarak da EİT seviyesi düşmüştür. Ancak ihracat değerindeki bu azalış iki ülkenin ticaretinde tam denge sağlamıştır. EİT seviyesi azalmış olmasına rağmen, Grubel-Lloyd endeksi 0,667’den 1,00’e yükselmiştir. Bu durum zaman içindeki ticareti karşılaştırmada Grubel-Lloyd endeksinin kullanılmaması gerektiği değil, endeksteeki değişimi yorumlarken dikkat edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir (Andresen, 2003: 7).

MEİT endeksleri, toplam ticaret içinde ticaret değerlerindeki değişimin ne kadarlık kısmının EİT olarak gerçekleştiğini hesaplamakta kullanılmaktadır.

3.2.1. Hamilton Kniest endeksi

Hamilton ve Kniest (1991) ticaretin serbestleşmesi sonucu ortaya çıkan uyum maliyetlerini ölçmede, statik yapısı gereği Grubel-Lloyd endeksinin yeterli olmayacağını belirtmiş, bunun üzerine Grubel-Lloyd endeksinin farklı bir versiyonu olup, MEİT 'yi ölçen yeni bir endeks geliştirmiştir (Hamilton ve Kniest, 1991:361). Endeks şu şekilde formüle edilmektedir:

$$MIIT = \begin{cases} \frac{X_t - X_{t-n}}{M_t - M_{t-n}} & M_t - M_{t-n} > X_t - X_{t-n} > 0 \\ \frac{M_t - M_{t-n}}{X_t - X_{t-n}} & X_t - X_{t-n} > M_t - M_{t-n} > 0 \\ \text{Tanımsız} & X_t - X_{t-n} < 0 \text{ veya } M_t - M_{t-n} < 0 \end{cases} \quad (3.44)$$

Burada n ölçümün yapıldığı iki dönem arasındaki yıl sayısını, X_t ve X_{t-n} , t ve $t-n$ yıllarındaki ihracat değerlerini, M_t ve M_{t-n} , t ve $t-n$ yıllarındaki ithalat değerlerini göstermektedir.

MEİT 'yi ölçen bu endeks bir endüstri içindeki ihracat (ithalat) değeri artışına karşılık gelen aynı endüstri içindeki ithalat (ihracat) değeri artış oranını göstermektedir. Bu endeks yeni ticaret akımlarını ölçeceğinden, ticaretin serbestleşmesi sonucu ortaya çıkan ek ticaretin içinde EİT'nin önemini de göstermektedir (Hamilton ve Kniest, 1991:360).

Hamilton ve Kniest endeksi 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Grubel-Lloyd endeksinde olduğu gibi, endeksin 1 değerini alması ortaya çıkan yeni dış ticaretin tamamen EİT'den, 0 değerini alması ise bu yeni dış ticaretin tamamen EAT'den oluştuğu veya

$X_t - X_{t-n} < 0$, $M_t - M_{t-n} < 0$ koşullarının gerçekleştiği durumlarda tanımsız olduğu anlamına gelmektedir.

Greenaway, Hine, Milner and Elliott (1994) endeksin ihracat ve ithalatın farklarının (ΔX ve ΔM) sadece pozitif değerleri açısından hesaplanabilmesini, ΔX ve ΔM 'den herhangi birinin negatif olması koşulunda tanımsız olması açısından eleştirmişlerdir. Buna ek olarak endeksin ihracat ve ithalattaki değişimleri reel olarak değil, nominal olarak dikkate alması da bir başka eksikliğidir. Greenaway vd.'nin bir diğer eleştirisi ise Hamilton-Kniest endeksinin uygun bir fiyat endeksi ile ölçeklendirilmemiş olması hakkındadır. Bunun yanı sıra, endeksin başlangıçtaki ticaret hacmi ve yeni ticaretin mutlak miktarı ile ilgilenmeksizin, sadece yeni dış ticaret içinde EİT'nin önemi hakkında bilgi vermesini de eleştirmişlerdir. Örneğin, *A* ülkesinde sözkonusu endüstride hem ihracatın hem ithalatın 1 birim artması karşısında, *B* ülkesinde aynı endüstride 1000 birim artması her iki ülkenin endüstrileri için hesaplanan MEİT değeri 1 olacaktır. Bu durumda hesaplanan endeks değerinin güvenilirliği tartışılacaktır (Greenaway vd., 1994: 421-422).

3.2.2. Greenaway-Hine-Milner-Elliott (GHME) endeksi

Greenaway vd. (1994), Hamilton-Kniest endeksine yönelik yapmış oldukları eleştirilerden yola çıkarak, bu durumlara sebep olan eksiklikleri ortadan kaldıran yeni bir endeks geliştirmişlerdir. Bu endeksin Hamilton-Kniest ve Grubel- Lloyd endekslerinden temel farkı EİT'yi oran olarak değil değer olarak ölçmesidir (Brühlhart, 1994: 303). Endeks şu şekilde formüle edilmektedir (Greenaway vd., 1994: 422-424):

$$\Delta IIT_j = \left[(X_j + M_j) - |X_j - M_j| \right]_t - \left[(X_j + M_j) - |X_j - M_j| \right]_{t-1} \quad (3.45)$$

veya

$$\Delta IIT_j = \Delta \left[(X_j + M_j) - |X_j - M_j| \right] \quad (3.46)$$

(3.46) nolu denklemde $\Delta IIT_j = IIT_t - IIT_{t-n}$ 'dir. Endeks, enflasyondaki değişimlere uyarlandığı takdirde, EİT'deki değişimleri reel olarak ölçen (3.47) nolu denklemle formüle edilen endeks elde edilmektedir:

$$\Delta IIT_j (reel) = \Delta IIT_j \cdot \left[\frac{1}{GSMHdeflatörü} \right] \quad (3.47)$$

Bu endeksler oransal bir ölçüm gerçekleştirilmelerine rağmen, her zaman tanımlıdırlar ($\Delta IIT_j (reel) > 0$). (3.45) nolu denklemle formüle edilen endeks EİT'deki değişimleri hesaplariken, (3.47) nolu denklem ile formüle edilen endeks endüstri içi uzmanlaşmadaki değişikliklerin hesaplamaktadır.

Brühlhart endeksi, dinamik yapısı olmaması dolayısıyla sözkonusu dönemleri karşılaştırmada Grubel-Lloyd endeksi ile benzer eksikliklere sahip olması ve bu sebeplerden ötürü dış ticaretin yapısal değişimlerini açıklamada yetersiz kalacağı konusunda eleştirmiştir. Örneğin, incelenen dönem başlarında belirli bir sektör, ticaret fazlası verirken, dönem içinde ihracatında bir değişim gözlenmeksizin dış ticareti dengeye gelmiş ise, GHME endeksi bu durumda ithalattaki artıştan iki kat fazla pozitif değer gösterecektir. Halbuki bu durumda ithalatta gerçekleşen artışın, ihracatta karşılığı olmamasından dolayı EİT sözkonusu olmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir sorun karşısında GHME endeksinin artış yönünde değer göstermesi açıklanamamaktadır. Ayrıca, bu endeks belirli bir ülke veya sektörün nispi ticaret performanslarına yönelik bilgi vermemektedir (Brühlhart, 1994:604).

Brühlhart (1994)'ın bir diğer eleştirisi ise, Greenaway-Hine-Milner-Elliot (GHME) endeksinin EİT'yi değer olarak ölçmesi sonucu, EİT'nin oransal değeri hakkında bilgi vermemesi konusundadır. Buna ek olarak, endeks değer aralığının diğer endekslerde olduğu gibi 0 ve 1 arasında yer almamasının endeksi kullanım açısından zorluk getireceğine dikkat çekmektedir (Brühlhart, 1994:604).

3.2.3. Brülhart endeksi

Brülhart (1994), MEİT 'yi ölçmek amacıyla standart Grubel ve Lloyd endeksinin farklı zaman dilimlerinde elde edilen değerlerinin karşılaştırılmasının dış ticaretteki değişimin yapısını yeterince açıklayamayacağına dayanarak çeşitli endeksler önermiştir.

3.2.3.1 Brülhart A endeksi

Brülhart (1994) tarafından MEİT 'yi ölçmeye yönelik geliştirilen ilk endeks şu şekilde formüle edilmektedir:

$$MIIT = A = 1 - \frac{|(X_t - X_{t-n}) - (M_t - M_{t-n})|}{|X_t - X_{t-n}| + |M_t - M_{t-n}|} \quad (3.48)$$

Bu endeks şu şekilde de ifade edilebilir:

$$A = 1 - \frac{|\Delta X - \Delta M|}{|\Delta X| + |\Delta M|} \quad (3.49)$$

Endeks Grubel-Lloyd endeksi gibi 0 ve 1 arasında değerler almaktadır. Endeksin 0 değerini alması belirli bir endüstrideki marjinal ticaretin tamamen endüstriler arası ticaret özelliğini taşımasını gösterirken, 1 değerini alması marjinal ticaretin tamamen EİT özelliğini taşıdığını ifade etmektedir.

A endeksi de Grubel-Lloyd endeksi gibi aynı düzeydeki endüstriler için aşağıdaki ağırlıklandırılmış ortalamalar formülünü kullanarak toplanabilir:

$$A_{tot} = \sum_{i=1}^k w_i A_i, \text{ burada } w_i = \frac{|\Delta X|_i + |\Delta M|_i}{\sum_{i=1}^k (|\Delta X|_i + |\Delta M|_i)} \text{ eşittir.} \quad (3.50)$$

Burada A_{tot} , bir ekonomideki tüm endüstrilerin ya da belirli bir endüstrinin tüm alt endüstrilerinin MEİT 'ninin ağırlıklandırılmış ortalamasını göstermektedir (Brülhart, 1994: 605).

3.2.3.2 Brülhart B endeksi

A endeksi çok ülkeli çalışmalar için uygun sonuçlar vermekte, ancak, ticaret tarafından kaynaklanan kazanç ya da kayıpların ülkeler veya sektörler arasındaki dağılımı hususunda herhangi bir bilgi içermediğinden, tek ülkeli çalışmalarda oldukça sınırlı bir özellik taşımaktadır. Bu sebepten ötürü Brülhart B endeksini geliştirmiştir. Endeks şu şekilde ifade edilmektedir:

$$B = \frac{\Delta X - \Delta M}{|\Delta X| + |\Delta M|}, \text{ burada } |B| = 1 - A \text{ 'dır.} \quad (3.51)$$

Endeks, -1 ve 1 arasında değerler almaktadır. B endeksi MEİT oranı ve ülkeye özgü sektörel performans hakkında bilgiyi içermesi açısından iki boyutlu bir özellik taşımaktadır. İlk olarak B sifıra yaklaştıkça MEİT o kadar artmaktadır. B'nin sıfır değerine eşit olması halinde belirli bir endüstrideki marjinal ticaretin tamamının endüstri-içi ticaret şeklinde olduğunu, -1 ve 1 değerlerine eşitliği ise marjinal ticaretin tamamının endüstriler arası şeklinde gerçekleştiğini göstermektedir. İkinci olarak, ihracat ve ithalatın birbirlerine göre değişimi olarak tanımlanan sektörel performansta sözkonusu ihracat belirli bir endüstride yurt içi malların yüksek performansıya, ithalat ise zayıf performansıya tanımlanmaktadır. B endeksi doğrudan sektörel performans ile ilişkilidir. B=1 iken, $\Delta X \geq 0$ ve $\Delta M \leq 0$ 'dir. B= -1 iken eşitliklerin tersi sözkonusudur (Brülhart, 1994: 606).

A endeksinin aksine B endeksi endüstriler toplulaştırıldığında anlamlı sonuçlar vermemektedir. Yüksek marjinal endüstriler arası ticaret durumunda B'nin -1 veya 1 değerlerine yakın değerler alması, iki alt endüstrinin toplanması B'nin ağırlıklı ortalamasının sifıra yakın değer almasını sağlayacaktır. Bu durumda yüksek endüstriler arası ticaret sözkonusu iken, yüksek MEİT olduğuna ilişkin hatalı sonuca ulaşılmasına

yol açmaktadır. Bu sebepten ötürü B ayrıştırılmış düzeydeki hesaplamalardan elde edilen özet istatistikler için kullanılmamalıdır (Brülhart, 1994: 607).

3.2.3.3 Brülhart C endeksi

Brülhart, Greenaway vd. (1994) tarafından geliştirilen GHME endeksine benzer alternatif bir method önermiştir. MEİT 'nin mutlak değerlerinin ticaret akımlarındaki çakışan değişimi gösterdiği bu endeks şu şekilde formüle edilmektedir:

$$C = (|\Delta X| + |\Delta M|) - |\Delta X - \Delta M| \quad (3.52)$$

C endeksi GHME endeksi gibi, ayrıştırılmış endüstri seviyesinde bile şu şekilde ölçeklendirilebilmektedir⁶⁴:

$$C_v = \frac{C}{V} \quad (3.53)$$

Burada V uygun herhangi bir ölçeklendirme değişkenini temsil etmektedir.⁶⁵

Sözkonusu endeksler arasındaki seçim yazarların amacına göre değişim göstermektedir. Farklı ülkeler ve endüstriler arasında sadece ticaret akımlarının boyutunun karşılaştırılması amaçlandığında en anlamlı araç A endeksi olacaktır (Brülhart, 1994: 609). Erlat ve Erlat'a (2003a) göre, C endeksi ile ticaretin serbestleşmesinin ardından gereken uyum büyüklüğünü ölçmek daha uygun iken, ΔX ve ΔM 'in işaretlerinin farklı olması C endeksini sıfıra eşitleyecek ve endüstriler arası uyumun büyüklüğüne ilişkin bilgi edinilmesini mümkün kılmayacaktır (Erlat ve Erlat, 2003a:8).

⁶⁴ GHME endeksinin aksine, C endeksi her zaman pozitif değer almaktadır.

⁶⁵ Brülhart'ın V için örnek verdiği ölçeklendirme değişkenlerini, ilgili zaman dilimine ait ilk ya da son yılın toplam dış ticaret, üretim, satışlar veya istihdam değerleridir.

3.2.4. Thom ve McDowell endeksi

Thom ve McDowell'a göre Brülhart'ın dinamik endeksi yatay endüstri içi ticaret (YEİT) seviyesini ölçmek için yeterli iken, dikey endüstri içi ticaret (DEİT) ve endüstrilerarası ticaret arasında ayırım yapamamakta, dolayısıyla EİT'nin önemini düşük tahminlemektedir. Brülhart endeksindeki temel sorun, endeksin her bir alt endüstri dalını ayrı bir endüstri olarak almasıdır. Halbuki DEİT endeksi endüstri seviyesinde ölçümler gerektirmektedir (Thom ve McDowell, 1999:49).

Thom ve McDowell bu eksiklikleri gidermek amacıyla, Brülhart'ın A endeksine dayanan yeni bir endeks geliştirmişlerdir. j endüstrisinin, N sayıda alt endüstriden oluştuğu varsayımı altında, her bir alt endüstri için Brülhart A endeksinin kullanıldığı düşünülerek, endüstri ortalamasının şu şekilde hesaplanması gerekliliği ifade edilmektedir (Thom ve McDowell, 1999:54):

$$A_w = \sum_{i=1}^N w_i A_i \quad (3.54)$$

Burada w_i her bir alt endüstrinin ağırlıklandırmasıdır. Bu endeksin düşük değerleri, ya EAT'nin ya da DEİT'nin etkinliği anlamında yorumlanacağı için endüstri seviyesinde uyumu gösteren ikinci bir endeks geliştirmişlerdir. $X_j = \sum_{i=1}^N X_i$ ve $M_j = \sum_{i=1}^N M_i$ olduğunda, ilgili endüstri endeksi şu şekilde ifade edilmektedir:

$$A_j = 1 - \frac{|\Delta X_j - \Delta M_j|}{\sum_{i=1}^N |\Delta X_i| + \sum_{i=1}^N |\Delta M_i|} \quad (3.55)$$

A_j endüstri seviyesinde çakışan iki yönlü ticaret oranını ölçtüğünden, YEİT ve DEİT 'yi toplamaktadır. 3.54 nolu eşitlikteki A_w YEİT 'nin katkısını gösterirken, $(A_j - A_w)$ toplam ticaret akımları içinde DEİT'nin, $(1 - A_j)$ ise endüstriler arası ticaretin katkısını belirtmektedir.

Bu endeks ile ilgili tek problem, endüstrilere göre toplulaştırılan ticaret verilerinde 8 basamaktan 6 basamağa ya da 4 basamaktan 2 basamağa hareket edildikçe YEİT'nin istatistiksel olarak gerçekçi olmayan belirgin yüksek değerler almasıdır. Bu riski ortadan kaldırmak için verilerin 4 basamak seviyesinde kullanılması gerekmektedir (Thom ve McDowell, 1999:54).

3.2.5. Menon ve Dixon endeksi

Hamilton ve Kniest (1991), Greenaway vd. (1994) ve Brülhart (1994) ticaretin serbestleşmesi ile ilgili uyum maliyetlerinin EİT'nin ölçümüne bağlı olacağını ileri sürmüşlerdir. Uyum maliyetleri, eğer ticaret genişlemesi ağırlıklı olarak EİT çeşitliliğine bağlı ise daha yüksek, genişleme endüstriler arası ticarete dayalı ise daha düşük olacaktır.

Her iki akımın (ticaret teorileri ve uyum maliyetleri) yazınında da çeşitli endüstri içi ve çakışan ticaret ölçümleri kullanmıştır. Sözkonusu ölçümlerde endüstriler arası veya çakışmayan ticaret, toplam ticaret ve EİT arasındaki farkı gösteren bir artık olarak düşünülmüştür. Menon ve Dixon'a (1997) göre ilk akım olan ticaret teorileri yazınında EİT üzerinde durulmasını uygun iken, uyum maliyetleri sözkonusu olduğunda çakışmayan ticaret ve endüstriler arası ticaret üzerinde odaklanılmalıdır (Menon ve Dixon, 1997:164).

Hamilton ve Kniest gibi Brülhart'ın da tanımladığı uyum maliyetleri ticaret akımlarındaki değişime bağlıdır. Brülhart'ın yaklaşımı, belirli bir dönem üzerinde ihracattaki artışın ithalattaki benzer bir artış ile çakışmasının, faktörlerin yurtiçi endüstrinin içine veya dışına doğru hareketini gerektirmediği fikrine dayanmaktadır. Brülhart çakışan ticareti şu şekilde formüle etmektedir (Menon ve Dixon, 1997:165):

$$C = |\Delta X| + |\Delta M - |\Delta X - \Delta M|| \quad (3.56)$$

Menon ve Dixon'a (1997) göre C'de ki problem endüstriler arası faktör hareketlerinin gerektirdiği ticaret değişimin miktarını göstermemesidir. Menon ve Dixon (1997)

belirttikleri bu problemi ortadan kaldıran ve ticarete çakışmayan değişimleri ölçen şu endeksi önermişlerdir (Menon ve Dixon, 1997:166):

$$UMCIT = |\Delta X - \Delta M| \quad (3.57)$$

Burada UMCIT endüstriler arası ticareti göstermektedir. UMCIT ve C endeksi arasındaki fark C endeksi MEİT' nin mutlak büyüklüğünü UMCIT'in ise marjinal endüstriler arası ticaretin mutlak büyüklüğünü göstermesidir. UMCIT, C endeksinin aksine ağırlıklandırılarak ölçeklendirilebilmekte ve toplulaştırılabilmektedir (Menon ve Dixon, 1997:166).

3.2.6. Dixon ve Menon endeksi

Dixon ve Menon (1997) çalışmalarında yarı dinamik (dinamik benzeri) iki alternatif ölçme metodu geliştirmişlerdir. Birinci ölçüm EİT'nin taban yılı ağırlıklı yüzdeler büyümesinin değerini hesaplamaktadır (Dixon ve Menon, 1997: 235; Brühlhart, 2002: 10):

$$DM^{IT} = GL_{t-n} \left(\frac{\Delta [(X + M) - |X - M|]}{[(X + M) - |X - M|]_{t-n}} \cdot 100 \right) \quad (3.58)$$

İkinci ölçüm net ticaretin taban yılı ağırlıklı yüzdeler büyümesinin değerini hesaplamaktadır:

$$DM^{NT} = (1 - GL_{t-n}) \left(\frac{\Delta |X - M|}{|X - M|_{t-n}} \cdot 100 \right) \quad (3.59)$$

Burada DM^{IT} EİT endeksini, DM^{NT} ise net ticaret endeksini göstermektedir. Her iki endeks de -100 ile sonsuz arasında değer alabilmektedir. Bu endekslerin ilgi çekici diğer bir özelliği ise iki ölçümün toplamının ilgili endüstrinin toplam ticaret içindeki büyüme yüzdesini vermesidir. Ancak Dixon ve Menon endeksleri, MEİT'yi marjinal endüstriler

arası ticaretten devamlı ayıramadığı için yarı dinamik endeksler sınıfına girmektedir (Brülhart, 2002: 10).

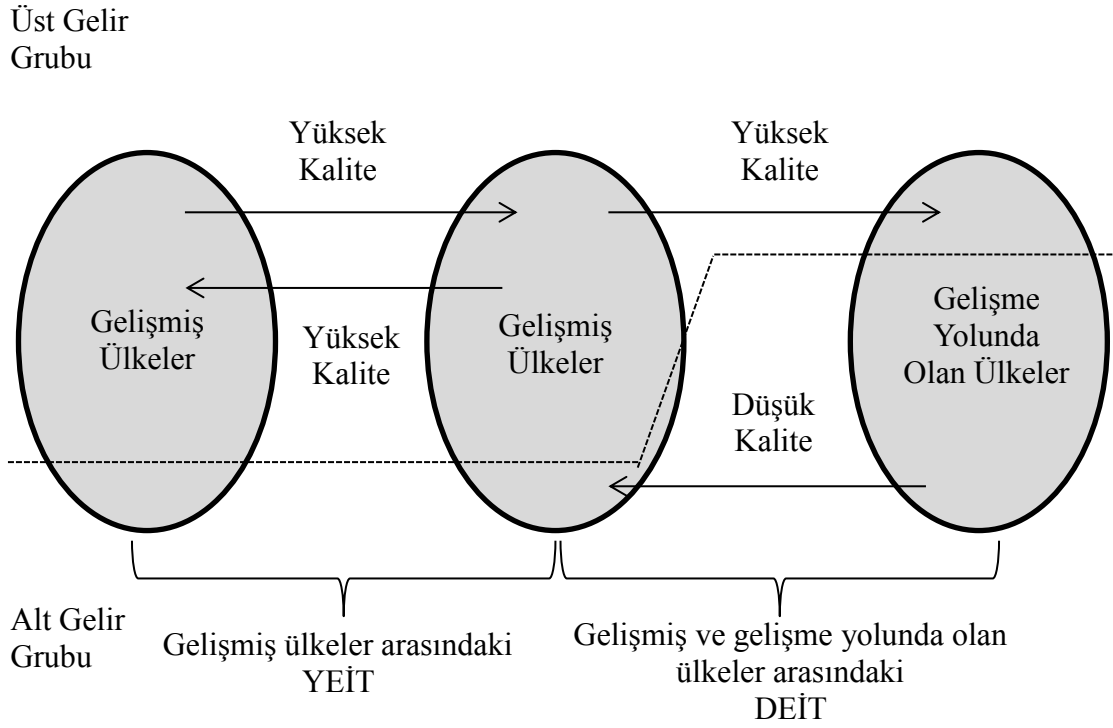
3.3. Yatay ve dikey endüstri-içi ticaret ayrımı ve belirleyicileri

EİT çalışmalarında geçmişten günümüze farklı bakış açıları sayesinde oldukça ilerleme kaydedilmiştir. EİT kavramının ortaya çıkmasıyla beraber onu ölçmeye yönelik çeşitli endeksler geliştirilmiştir Ancak şu ana kadar saymış olduğumuz endekslerin çoğu EİT'yi bir bütün olarak ele almakta ve endüstri dallarında geçerli olan mal farklılaştırmasını göz ardı etmektedir.

EİT'nin belirleyenlerine yönelik geniş bir literatür bulunmakla beraber, EİT belirleyenlerin neler olduğuyla alakalı tam bir değişkenler grubu tanımlanmamıştır (Narin, 2002:80). EİT'yi araştıran ampirik çalışmaların sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olsalar da, teorik açıdan altyapı eksiklikleri bulunmaktadır. Bu eksikliklerin temeli endüstrilerde geçerli olan mal farklılaştırmasına dayanmaktadır. Mal farklılaştırması açısından incelendiğinde EİT'yi yatay ve dikey EİT olarak ikiye ayırmak gerekmektedir.

Bir endüstride mallar kalite açısından benzer ancak model, renk, desen vb. özellikleri ile farklı yönler gösteriyorsa yatay endüstri içi ticaret (YEİT) , mallar arasında farklı kalite özellikleri sözkonusu ise bu durumda da dikey endüstri içi ticaret (DEİT) görülmektedir. Krugman (1979) YEİT'yi tercihlerdeki farklılıklar ve azalan maliyetler ile ilişkilendirerek biçimsel olarak modellemiştir. Lancaster (1980) YEİT'nin sebebini benzer ekonomilerde zevk ve tercihlerin çeşitlilik göstermesine dayandırıp, malları özellikleri bakımından farklılaştırmaktadır. Falvey (1981) ve Falvey ve Kierzkowski (1987) ise çalışmalarında daha yüksek sermaye yoğun malların daha yüksek kaliteye sahip olacağı görüşünü önermişlerdir. Torstensson (1991) bu önermeyi ampirik olarak 23 mal grubu için test ederek, sermayenin katsayısını pozitif ve anlamlı bularak aynı görüşü savunmuş, 1996 yılında yapmış olduğu çalışmasında da EİT'yi faktör donanımlarına dayandırarak mallardaki emek ve sermaye yoğunluklarının

farklılıklarıyla göstermiştir. Bu durum emek yoğun ülkelerin düşük kaliteli mallar ihraç edeceğini ve sermaye-yoğun ülkelerin yüksek kaliteli mallar ihraç edeceğini göstermektedir. Tharakan ve Kerstens (1995)'e göre benzer gelir dağılımına sahip ülkelerde farklı gelir dağılımına sahip ülkelere göre aynı malın farklılaşmış çeşitlerine olan talep daha yüksek olacaktır. Fakat ülke gruplarının gelir dağılımı farklılıkları doğrultusunda, yüksek gelirli gelişmiş ülkelerin içinde barınan düşük gelir grupları daha kalitesiz malları talep edebilecektir. Tam tersi durumda düşük gelir dağılımına sahip gelişme yolundaki ülkelerdeki yüksek gelir grupları da, daha kaliteli mallar talep edeceklerdir. Dolayısıyla iki ülke arasında EİT gerçekleşecektir (Tharakan ve Kerstens, 1995:89). Şekil 4, bu durumu bir şekil üzerinde daha detaylı göstermektedir.

Şekil 4. Gelişmiş ve Gelişme Yolunda olan Ülkeler Arasında EİT

Kaynak: Karluk, 2013:154

Endüstrideki mallar arasındaki yatay ve dikey farklılaştırmanın ayrımının temeli genellikle, ticarete konu olan mallardaki kalite farklılıklarına dayanmakta ve bu farklılık

ihracat ve ithalatın birim değerleri ile ölçülmektedir. Stiglitz (1987), piyasada bilgi eksikliği olsa dahi, daha kaliteli mallar daha yüksek fiyatlara, daha düşük kaliteli mallar daha düşük fiyatlara sahiptir mantığı doğrultusunda malların fiyatlarının kalite farklılığını gösterdiğini varsaymaktadır (Stiglitz, 1987:3). Kısa dönemde tüketiciler bilgi eksikliği, piyasa araştırma ilgisizliği ve tedarikçi değiştirme maliyetleri sebebiyle bir malı olması gereken fiyattan daha pahalıya alabilirler. Böyle bir durumda eksikte olsa, fiyat kaliteyi gösteren bir değişken özelliği taşımakta ve malların tüketici değerlendirmeleri hakkında en erişilebilir bilgi kaynağı olmaktadır (Greenaway vd., 1994: 81 ve Greenaway vd., 1995: 1508).

YEİT ve DEİT ayrımı yapabilmek için mal kalitesini ortaya koymak gerekmektedir. Ampirik çalışmalarda bu ayrım için fiyatın bir göstergesi olarak ihracat ve ithalat birim değerleri kullanılmaktadır. İhracat birim değeri toplam ihracat değerinin toplam ihracat miktarına, ithalat birim değeri ise toplam ithalat değerinin toplam ithalat miktarına bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Birim değerler belirli bir malın ortalama fiyatını ölçmektedir (Greenaway vd., 1995:1508).

Birim değerler ton başına, birim başına, kilogram başına metre kare başına vb. çeşitli ölçüm birimlerine göre hesaplanabilmektedir. Ölçüm birimi ne olursa olsun, hesaplamalarda bazı sorunlar sözkonusu olabilmektedir. Malın birim fiyatının malın kalitesinin yanı sıra boyutuyla da ilişkili olması problem yaratmaktadır. Örnek vermek gerekirse, birim değerler birim başına hesaplandığında, yapısal olarak daha büyük ancak kalite açısından daha yetersiz bir araba, yapısal olarak daha küçük ancak daha kaliteli bir arabadan daha pahalı olabilir.

Ayrıca malın birim fiyatının pahalılığı, dayanıklılığı ve güvenilirliği gibi farklı diğer faktörlere de bağlı olabilmektedir. Ancak geniş bir mal grubu için bu problemler önemli bir sorun oluşturmayacaktır. Kalitenin göstergesi olarak ton başına birim değerlerin hesaplanmasında da benzer sorunlar çıkmaktadır. Örneğin, ağır metalden üretilmiş yüksek kaliteli bir makinenin ton başına hesaplanan birim değeri, daha hafif metalden üretilmiş düşük kaliteli bir makinenin ton başına hesaplanan birim değerinden düşük

olacaktır (Greenaway, 1994: 81). Ancak, uygulamada yaygın olarak birim değerler ton başına kullanılmaktadır.⁶⁶

YEİT'nin ayrımını yapabilmek için ihracat birim değerlerinin ithalat birim değerlerine oranı % ±15 aralığında (eşit veya küçük) analiz edilmektedir. İhracat birim değerlerinin ithalat birim değerlerine oranının bu aralık dışında ölçülmesi DEİT'yi göstermektedir (Greenaway vd., 1994: 83, Greenaway vd., 1995: 1508, Greenaway vd., 1999: 368). YEİT ve DEİT'nin hesaplanmasında kullanılan formüller şu şekildedir:

$$B_{jk} = HB_{jk} + VB_{jk} \quad (3.60)$$

Burada B_{jk} toplam EİT'yi HB_{jk} YEİT'yi, VB_{jk} ise DEİT'yi temsil etmektedir.

$$HB_{jk} = 1 - \alpha \leq \frac{UV_{ijk}^X}{UV_{ijk}^M} \leq 1 + \alpha \quad (3.61)$$

$$VB_{jk} = \frac{UV_{ijk}^X}{UV_{ijk}^M} < 1 - \alpha \quad \text{veya} \quad \frac{UV_{ijk}^X}{UV_{ijk}^M} > 1 + \alpha \quad (3.62)$$

Endüstride dikey mal farklılaşması gözlenmekte ise, EİT'nin yapısının yeniden incelenmesi gerekmektedir. DEİT, farklı faktör yoğunluklarındaki ya da kalitedeki mal çeşitlerinde uzmanlaşmayı göstermesi sebebiyle, düşük kalite ve yüksek kalite DEİT olacak şekilde ikiye ayrılmaktadır. Bu ayırım sayesinde ülkelerin yüksek kaliteli mal gruplarında mı yoksa düşük kaliteli mal gruplarında mı uzmanlaştığı belirlenebilmektedir. Bir ülkenin ihraç ettiği mal grubunun kalitesi, ithal ettiği mal grubunun kalitesinden yüksek (düşük) ise o ülkede yüksek (düşük) kalite DEİT görülmektedir. Farklı bir ifadeyle, malın birim değer endeksi $\frac{UV_{ijk}^X}{UV_{ijk}^M} < 1 - \alpha$ ise düşük

kalite DEİT , $\frac{UV_{ijk}^X}{UV_{ijk}^M} > 1 + \alpha$ ise yüksek kalite DEİT sözkonusudur (Diaz Mora, 2002:297).

⁶⁶ Mal kalitesinin bir göstergesi olarak birim değerlerin kullanıldığı ilk çalışma Abd-el Rahman (1991)'e aittir. Daha sonra Greenaway vd. (1994, 1995, 1999)'de aynı ölçüm methoduyla literatüre önemli katkı sağlamıştır.

Formüllerde α eşik değerini göstermektedir. Uygulamada genellikle α % 15 veya 25 olarak kabul edilmektedir. Bu değerlerin kullanılması halinde YEİT için hesaplanan aralık sırasıyla 0,85 ve 1,15 veya 0,75 ve 1,25 değerleri arasında olacaktır.

Ulaştırma ve navlun maliyetlerinin malın fiyatının % 15 veya 25’ni geçemeyeceği varsayımı α ’nın bu eşiklerde seçilmesinin en önemli sebebidir. Tüketicilerin tam bilgi sahibi olması durumunda % 15’in eşik olarak belirlenmesi uygun iken, eksik bilginin sözkonusu olduğu durumlarda eşğin % 25 olarak seçilmesi daha doğru sonuçlar elde etmeye yarar sağlayacaktır. Dış ticaret istatistiklerindeki verilerin reel kur dalgalanmalarından etkilenmesi de eşğin % 25 olarak kullanılmasının bir başka sebebidir (Fukao vd., 2003:6).

Abd-el Rahman (1991), Greenaway vd. (1994, 1995, 1999), Fontagne ve Freudenberg (1997, 2002), Aturupane vd. (1997,1999), Fontagne vd. (1998), Frahan ve Thrakan (1998), Menon vd. (1999), Blanes ve Martin (2000), Martin ve Orts (2001), Andresen vd. (2001), Gullstrand (2002), Brühlhart ve Elliott (2002), Diaz Mora (2002), Sharma (2004) α ’yı % 15 olarak kullanan çalışmalara örnektirler. Greenaway vd. (1994, 1995), Aturupane vd. (1997,1999), Greenaway ve Torstensson (2000), Martin ve Blanes (2001) ve Gullstrand (2002), Fukao vd.(2003), Sohn ve Zhang (2005), Azhar ve Elliot (2006) çalışmalarında kontrol amaçlı her iki eşği de kullanarak sonuçları karşılaştırmışlardır. Bu karşılaştırmalarla iki eşğin seçilmesinin arasında sonuçlara yansımaları bakımından önemli farklılık çıkmadığını gözlemlemişlerdir. Literatürdeki YEİT ve DEİT ayırımının yapıldığı çalışmaların kullandıkları ölçme yöntemi ve seçtikleri aralık Tablo 9’da özetlenmiştir.

Tablo 9. EİT'in Yatay ve Dikey Ayrımında Ölçülmesine Yönelik Seçilmiş Analizlerde Aralık Tercihi

Çalışma	Ülkeler	Dönem	Toplulaştırma Kategorisi	Kullanılan Endeks	Aralık $\pm\%$ (15-25)
Abd-el Rahman (1991)	Fransa	1984-1986-1987	NIMEXE 6 Basamak	G-L	$\pm\%15$
Greenaway vd. (1994)	İngiltere	1988	SITC 5 Basamak	G-L	$\pm\%15$ $\pm\%25$
Greenaway vd. (1995)	İngiltere	1988	SITC 5 Basamak	G-L	$\pm\%15$, $\pm\%25$
Fontagne ve Freudenberg (1997)	AB	1980/1994	HS	G-L	$\pm\%15$
Fontagne vd. (1998)	AB	1980/1994	SITC	G-L	$\pm\%15$
Frahan ve Thrakan (1998)	AB	1980/1990	NACE 6 Basamak	G-L	$\pm\%15$
Menon vd. (1999)	Avustralya ve İngiltere	1988	SITC 5 ve 3 Basamak	G-L	$\pm\%15$
Aturupane vd. (1999)	AB ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri	1990/1995	NIMEXE 6 Basamak	Uyarlanmış G-L	$\pm\%15$, $\pm\%25$
Greenaway ve Torstensson (2000)	OECD ve İsveç	1969-1981-1994	ISIC 3 Basamak	G-L	$\pm\%15$, $\pm\%25$
Andresen vd. (2001)	ABD ve Kanada	1989-1999	HS 8 Basamak	G-L	$\pm\%15$
Martin ve Blanes (2001)	İspanya	1988-1995	NACE 6 Basamak	Uyarlanmış G-L, Brülhart A	$\pm\%15$, $\pm\%25$
Martin ve Orts (2001)	İspanya ve OECD	1988-1992	SITC 5 Basamak	Uyarlanmış G-L	$\pm\%15$
Diaz Mora (2002)	AB Ülkeleri	1985-1996	CN 6 Bas.	G-L	$\pm\%15$
Fukao vd.(2003)	Doğu Asya	1988-1996	Harmonize Tarife S.	G-L	$\pm\%15$, $\pm\%25$
Sharma (2004)	Avustralya	1988-1989 / 1998-1999	SITC 5 Basamak	G-L	$\pm\%15$
Sohn ve Zhang (2005)	Japonya	1990-2000	SITC 5 Basamak	G-L	$\pm\%15$, $\pm\%25$
Azhar ve Elliot (2006)	Çin-Filipinler-Tayland-Malezya	2002	SITC 5 Basamak	Azhar ve Elliot, G-L,GHM	$\pm\%15$, $\pm\%25$

Fontagne ve Freudenberg (1997)'ye göre, Grubel ve Lloyd endeksi ve benzeri endeksler ticaret çakışmasının derecesini göstermekte, ancak ticaretin tek yönlü veya iki yönlü olmasına yönelik bir ayırım yapılmasına müsaade etmemektedirler. Bu eksiklikten yola çıkarak ikili tarafından iki yönlü ticaret tanımıyla doğrudan ilgili bir ölçme yöntemi geliştirmişlerdir.⁶⁷ Aynı mal grubu sınıflandırmasında, herhangi bir mal için sıfırdan büyük Grubel ve Lloyd endeksinde iki yönlü ticaretten söz etmek mümkündür. Fontagne ve Freudenberg (1997)'ye göre, eğer azınlık akımın değeri çoğunluk akımın değerinin % 10'unu karşılıyorsa, ilgili malda iki yönlü ticaret bulunmakta, bu durum EİT'yi göstermektedir (Fontagne ve Freudenberg, 1997: 30). Tablo 10'da bu durum özet olarak gösterilmektedir.

Tablo 10. Mal Seviyesinde İkili Ticaret Tiplerinin Tanımlanması

İhracat ve İthalat Birim Değerlerindeki Çakışma Derecesi	İhracat ve İthalat Birim Değerlerindeki Benzerlik	
Azınlık akımın çoğunluk akımın %10'unu karşılıyor mu?	İhracat ve ithalat birim değerlerinin farkı %5'den az mı?	
	Evet	Hayır
Evet	Dikey Farklılaştırılmış Mallarda İki Yönlü Ticaret	Yatay Farklılaştırılmış Mallarda İki Yönlü Ticaret
Hayır	Tek Yönlü Ticaret	

Kaynak: Fontagne ve Freudenberg, 1997:31

Fontagne ve Freudenberg (1997)'in mal grubu içinde iki yönlü ticareti hesaplamaya yönelik geliştirdikleri formül şu şekildedir (Fontagne ve Freudenberg, 1997: 30).

⁶⁷ Fontagne ve Freudenberg (1997)'in ortaya koydukları bu yöntem sayesinde iki ülke arasındaki sözkonusu olan dış ticaret akımları, endüstri içi veya endüstriler arası olarak ayrılabilir.

$$\frac{\text{Min}(X_{p,t}, M_{p,t})}{\text{Max}(X_{p,t}, M_{p,t})} > \%10 \quad (3.63)$$

Burada X ihracatı, M ithalatı, p malı ve t yılı temsil etmektedir. Azınlık akım bu seviyenin altında ise tek yönlü ticaret (endüstriler arası ticaret) sözkonusu olacaktır.

Tablo 11. Ticaret Tiplerinin Sınıflandırılması

Ticaret Tipi	Çakışan Ticaret Derecesi	Birim Değer Farkı
“Tek Yönlü Ticaret”	$\frac{\text{Min}(X_{ij}, M_{ij})}{\text{Max}(X_{ij}, M_{ij})} \leq \%10$	Uygulanamaz
“YEİT ”	$\frac{\text{Min}(X_{ij}, M_{ij})}{\text{Max}(X_{ij}, M_{ij})} > \%10$	$\frac{1}{1+\alpha} \leq \frac{UV_{ij}^X}{UV_{ij}^M} \leq 1+\alpha$
“DEİT ”	$\frac{\text{Min}(X_{ij}, M_{ij})}{\text{Max}(X_{ij}, M_{ij})} > \%10$	$\frac{UV_{ij}^X}{UV_{ij}^M} < \frac{1}{1+\alpha}$ veya $1+\alpha < \frac{UV_{ij}^X}{UV_{ij}^M}$

Kaynak: Fukao vd., 2003:6

Tablo 11’den de görüleceği üzere aralık düzeylerine göre Fontagne ve Freudenberg (1997) ticaret tiplerini üç grupta sınıflandırmaktadır. Bunlar tek yönlü ticaret (birim değer endeks farkına bakılmaz), benzer kalitedeki mallarda gözlenen yatay farklılaştırma sonucu ortaya çıkan iki yönlü ticaret (birim değer endeks farkı düşüktür), farklı kalitedeki mallarda gözlenen dikey farklılaştırma sonucu ortaya çıkan iki yönlü ticarettir (birim değer endeks farkı yüksektir).

4. Türkiye'nin serbest ticaret anlaşmaları çerçevesinde endüstri-içi ticaretinin araştırılması

Çalışmanın bu kısmına kadar STA kavramını ve gelişimini incelemenin yanısıra EİT'nin ortaya çıkışı, nedenleri ve ölçme methodları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ise Türkiye'nin EİT, YEİT ve DEİT'sinin STA imzalamış olduğu ülkeler kapsamında, Standart G-L endeksi ile hesaplamaları gerçekleştirilmekte ve sektörel bazda statik analizi yapılmaktadır. Ayrıca yürürlüğe girdikleri tarihler açısından en eski anlaşma olan İsrail-Türkiye STA'sının, EİT üzerindeki etkisini belirleyebilmek için, dinamik yöntemler kullanılarak, sektörel anlamda ilgili endekslerle ölçümler yapılmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile EİT, YEİT ve DEİT'sinin belirleyicileri üzerine kurulan modeller çalışmanın son kısmında test edilmektedir. Bu bölümde yapılan hesaplamalara ait tüm ampirik sonuçlar tablolar aracılığı ile detaylı şekilde sunulmaktadır.

4.1 Uygulamanın amacı ve yöntemi

Burada çalışmanın amacı ve uygulanacak olan analiz tekniklerinin açıklaması yapılmaktadır.

4.1.1 Uygulamanın amacı

Bu çalışmanın amacı öncelikle Türkiye'nin arasında STA bulunan ticaret ortakları ve Dünya ile toplam dış ticareti içerisindeki EİT'sine ilişkin detaylı bir analiz gerçekleştirmektir. Türkiye'nin sözkonusu ticari ortakları ile EİT'si yatay ve dikey EİT açısından ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Çalışma, bunun yanısıra Türkiye'nin imalat

sanayii endüstrilerinde gözlenen EİT, YEİT ve DEİT oranlarının hangi etmenler tarafından belirlendiğini literatürde yer verilen ülkelere özgü hipotezler kapsamında test ederek, ortaya koymaktır. Çalışmanın amacı, test edilen hipotezler ve modellerin analizleri doğrultusunda Türkiye ve EİT konusunda politika oluşumuna katkı sağlamak ve elde edilen ampirik sonuçlarla yapılacak çalışmalara referans olmaktır. Ayrıca, EİT'nin detaylı analizi aracılığıyla Türkiye'nin dış ticaretinde rekabetçi bir endüstri ve ekonomi yapısı oluşturmasındaki başarısı ve ticaretten kazançlarının gelişimi gibi refah düzeyini etkileyecek unsurlar incelenmektedir. Çalışma bu açılardan önem taşımaktadır.

4.1.2 Uygulamanın yöntemi ve veri tanımları

Burada çalışmanın amacında belirlenen analizleri gerçekleştirmek için uygulanacak yöntemler ve bu yöntemlere ilişkin veri setlerinin tanımları yapılmaktadır.

4.1.2.1 Uygulamanın yöntemi

Bu çalışmada, panel veri analiz tekniği kullanılmıştır. Panel veri analizinin en basit şekli yatay kesit birimlerinin bağımsız değişkenler tarafından aynı derecede etkilendiğinin varsayıldığı şeklidir. Baltagi (2001) ise panel veri analiz tekniğini yatay kesit gözlemlerinin belirli bir zaman dönemi içerisinde bir araya getirilmesi olarak tanımlamıştır. Bu yöntemle ilişkin basit regresyon modeli şu şekilde tahmin edilmektedir:

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}x_{2it} + u_{it}$$

Burada $t=1, \dots, T$ deki her bir zaman dilimini, $i=1, \dots, N$ ise yatay kesitleri ifade etmektedir. u_{it} ise bağımsız değişkenler aracılığıyla gözlenemeyen birimlere ait farklı etkileri göstermektedir (Baltagi, 2001: 11). Panel veri analizi, birimlere ait farklı etkileri

her birim için farklı bir β_i aracılığıyla tanımlayarak hata teriminden arındırmaktadır. Bir panel veri analiz modelinde gözlemlenemeyen etkileri tahmin edebilmek için, artıkların kovaryans yapısına göre farklılık gösteren çeşitli modeller kullanılabilir. Sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri bu anlamda verilebilecek örneklerdir. Sabit etkiler modeli her bir yatay kesit birimi için farklı sabit değerler tahmin ederek, sabit katsayıyı temsil eden β_i 'nin kesit birimler için farklı değer almasını sağlamaktadır.

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2'x_{2it} + u_{it} \quad \beta_{1j} \neq \beta_i$$

Diğer taraftan, rassal etkiler modeli ise $\beta_{1i} = \mu_i + \beta$ şeklinde tanımlanmaktadır. Burada μ_i , sıfır ortalamaya sahip zamandan bağımsız kesit veri rassal değişkenini, β ise sabit değeri ifade etmektedir.

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2'x_{2it} + u_{it} \quad \beta_{1j} = \mu_i + \beta$$

Sabit ve rassal etkiler modelinin seçimi konusu literatürde geniş yer bulmaktadır. Buna göre eğer N yatay kesit birimleri geniş bir ana kütlede elde ediliyorsa, rassal etkiler modelinin seçilmesi daha uygun iken, eğer N yatay kesit birimleri belirli bir kesimden oluşuyorsa, bu durumda sabit etkiler modelinin seçilmesi daha uygun olacaktır. Söz konusu modellerin hangisinin seçilmesi gerekliliğini belirlemek için Hausman (1978) testi uygulanabilmektedir.

Rassal etkiler modelinde μ_i rassal değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon sıfır varsayılmaktadır. Bu durum, $cor(\mu_i | x_i) = 0$ olarak ifade edilmekte, eşitliğin sağlandığı koşullarda rassal etkiler modeli tercih edilmektedir. Diğer taraftan eşitliğin sağlanmadığı koşullarda ise sabit etkiler modelinin seçilmesi gerekmektedir. Bir başka ifade ile sabit etkiler modeli $cor(\mu_i | x_i) \neq 0$ gerçekleştiğinde geçerli olmaktadır. Sonuç olarak, Hausman testi k-1 serbestlik derecesinde bir tür Wald χ^2 testi şeklindedir. Bu anlamda teste ilişkin hipotezler şu şekilde oluşturulmaktadır (Yaffee, 2003: 8).

$$H_0: cor(\mu_i | x_i) = 0 \quad \text{Rassal etkiler modeli uygundur.}$$

$$H_1: cor(\mu_i | x_i) \neq 0 \quad \text{Sabit etkiler modeli uygundur.}$$

Panel veri analizinin diğer analizlere göre şu avantajları bulunmaktadır (Baltagi, 2002: 5-7):

- Panel veri analizi, analize konu olan birimlerdeki (firma, devlet, birey vd.) farklılığı dikkate almaktadır. Zaman serisi veya yatay kesit veri analizlerinde, bağımsız değişkenler tarafından gözlenemeyen birimlerin farklı etkileri hata terimi içerisinde yer almaktadır. Panel veri analizinde, sözkonusu tüm bu etkiler her bir birim için farklı bir sabit değer tanımlanarak hata teriminden ayrılmaktadır.
- Zaman serisine göre panel veri analizinde daha çok sayıda kullanılan veri kullanma olasılığı bulunmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak, kullanılan değişkenler arasında doğrusal bağlantı seviyesi düşük, serbestlik derecesi ise yüksek olacaktır. Böylece elde edilecek sonuçlar daha etkin olacaktır.
- Zaman serisi ve yatay kesit analizleri kullanılarak ölçülemeyecek ilişkilerde panel veri analizi daha etkili sonuçlar vermektedir. Son olarak zaman serisi ve yatay kesit analizlerine göre panel veri analizi, karmaşık davranışsal modeller üzerinde çalışma ve bu modellerin test edilmesinde, daha etkin bir yöntem özelliği taşımaktadır.

Çalışmada bu avantajlar da gözönünde bulundurularak panel veri analizi yöntemi kullanılmaktadır. Ayrıca, Türkiye ile STA imzaladığı ticari ortaklarının dış ticaretinin incelendiği bu analizde, sözkonusu ülkelerin seçimi rassal olmadığı için test edilecek ülkeye özgü ve zamansal etkiler de rassal olmayacaktır. Bu etkilerin sabit ya da rassal olup olmadığının anlaşılması için Haussman testi uygulanmıştır.

Model ve hipotez testlerinin tahmininde STATA 12.0 İstatistik/ Data Analiz Paket Programı kullanılmıştır. Panel veri yönteminde, değişen varyans problemine karşın, test edilen tüm modellere "robust"⁶⁸ tahmin düzeltmesi uygulanarak, değişen varyans sorunu ortadan kaldırılmıştır.

---

⁶⁸ Bu analizlerde "robust" uygulamasında kullanılan STATA hata tahmin düzeltmesi şu şekilde gerçekleşmektedir:

4.1.2.2 Veri tanımları

Çalışmaya yönelik endüstri tanımları açısından kritik öneme sahip istatistiksel toplulaştırma düzeyi ve sınıflandırma biçimi belirlenmiştir. EİT'nin ölçümünde genellikle standart uluslararası ticaret sınıflandırması (SITC)⁶⁹ kapsamındaki ihracat ve ithalat verilerinden yararlanılmaktadır. SITC kapsamında uluslararası ticarete giren mallara ilişkin ihracat ve ithalat verileri değişik düzeylerde toplulaştırılmaktadır. Toplulaştırma düzeyi mal sınıflandırması için temel alınan basamak sayısına (1'den 5'e kadar) bağlı olarak değişik biçimde ortaya çıkmaktadır. Buna göre mal sınıflandırmasındaki basamak sayısının azaltılması toplulaştırma düzeyinin artmasına yol açmakta, basamak sayısının artırılması ise ayrışmanın artmasına (toplulaştırma düzeyinin azalmasına) yol açmaktadır (Küçükahmetoğlu, 2010: 32).

Ampirik çalışmalarda, genellikle 3 basamak düzeyi seçilse de 2, 4 veya daha detaylı bilgi içeren alt grup düzeyleri de tercih edilebilmektedir. Lipsey (1976) çalışmasında SITC 3 basamak seviyesindeki grupların çok çeşitli heterojen nitelikli özelliklere sahip olduklarına ilişkin örnekler sunmaktadır. Farklılaştırılmış mal kavramını açıklığa kavuşturmak için, Grubel ve Lloyd (1975) malları girdi kullanımındaki benzerlikleri ve tüketimde ikame edilebilirlikleri açısından iki gruba ayırmıştır.

Çalışmanın yöntemi belirlenirken, EİT'ye yönelik literatürün taranması sonucunda yapılan ekonometrik analizlerde büyük bir oranında SITC-3 basamak seviyesinin kullanıldığı gözlenmiştir. Ayrıca çalışmada özellikle EİT alanında daha anlamlı olması sebebiyle imalat sanayi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Literatürde bu kapsamda yapılan çalışmalarda, imalat sanayi olarak genellikle SITC 5, 6, 7 ve 8 nolu sektörel gruplarının

---

$\hat{\sigma}^2 = \left(\frac{n}{n-k} \right) (\hat{u}_j)^2$; burada, $\hat{\sigma}^2$ tahmin edilen varyansı, (n/n-k) küçük örneklem hacmine sahip

analizlerde genel tahminciler için düzeltme formülünde kullanılan katsayıyı, $(\hat{u}_j)^2$ ise j'inci gözlemin tahmin edilen hatasının karesini diğer bir ifade ile varyansını temsil etmektedir. Robust düzeltme formülünde kullanılan katsayı (n/n-k)'dir. Burada, n gözlem sayısını, k ise modeldeki açıklayıcı değişken sayısını göstermektedir. Kaynak: STATA 12.0, Help Manual

⁶⁹ EİT'yi ölçmeye yönelik hesaplamalarda diğer kullanılan sistem ise Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC)'dir.

ele alındığı gözlenmektedir.⁷⁰ Dolayısıyla bu çalışmada da, Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ve bir bütün olarak dünya ile EİT'si, öncelikle SITC Rev.3 kapsamındaki üç basamaklı 259 mal grubundaki ihracat ve ithalat değerleri temel alınarak Standart G-L endeksi ile hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar EİT'nin mal grubu olarak boyutları ve niteliği hakkında bilgi verecektir.

Çalışmada kullanılan modelin tahmininde Standart G-L endeksine göre hesaplanmış EİT, YEİT ve DEİT oranları bağımlı değişken olarak kullanılmış, bu değişkenlerin hesaplanmasında yaralanılan veriler UN Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)'den elde edilmiştir. Bağımlı değişkenlere yönelik 7 hipotez test edileceği için hipotezler kapsamında sekiz bağımsız değişkene ait gözlem değerleri farklı vekil değişkenler arasından modele en uygun olan seçilerek kullanılmaktadır. Konuya yönelik belirlenen değişkenlerin genel özellikleri ve tanımları ileriki bölümlerde daha detaylı olarak ele alınmaktadır. Analizde Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler kapsamında 1990-2012 yılları arasındaki dönemi içeren 23 yıla ve 12 yatay kesite sahip panel veri seti kullanılmaktadır. Verilerin elde edilmesinde CEPII, UN Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE), Dünya Bankası, TÜİK veri tabanları kullanılmıştır.

4.2. Türkiye'nin endüstri-içi dış ticaret ölçümleri

4.2.1 Temel endüstrilere ve toplulaştırma seviyelerine göre Türkiye'nin endüstri-içi ticareti (1990-2012)

1990-2012 döneminde Türkiye'nin dünya ile ticaretinin detaylı analizi, farklı toplulaştırma seviyelerinde (en geniş endüstri tanımı olan 1 basamak ve en dar endüstri tanımı olan 5 basamak düzeyleri arasında) Tablo 25'de verilmektedir. Türkiye'nin

---

⁷⁰ Bkz. Aquino (1978), Lortscher ve Wolter (1980), Greenaway vd. (1994b), Narin (2002) ve Akkoyunlu vd. (2006).

EİT'sinin hangi endüstrilerde yoğunlaştığı ve sözkonusu dönem kapsamındaki gelişimi Tablo 12'de görülmektedir.

Türkiye'nin dünya ile arasında gerçekleşen EİT'nin aldığı en yüksek değerler incelendiğinde 1 nolu "İçkiler ve Tütün", 4 nolu "Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar ve Mumlar", 6 nolu "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" ve son olarak 7 nolu "Makine ve Ulaştırma Araçları" endüstrileri dikkat çekmektedir. 0, 6, 8 nolu endüstri dalları diğer endüstrilerle karşılaştırıldığında, sayıca fazla alt endüstrilere sahip olduklarından basamak sayısı arttıkça EİT değerlerinde düşüş gözlenmektedir.

Tablo genel olarak incelendiğinde 1990 ve 2012 yılları arasında en fazla artış gösterenler 0 nolu "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri", 1 nolu "İçkiler ve Tütün", 3 nolu "Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. Damıtılmasından Elde Edilen Mallar", 7 nolu "Makine ve Ulaştırma Araçları" ve 8 nolu "Çeşitli Mamul Eşya" endüstrileridir. Endüstriler genelinde 3 basamak seviyesinde EİT oranları 0 nolu "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri" için 1990 yılında %13,20 iken, 2012 yılında %24,72; 1 nolu "İçkiler ve Tütün" için 1990 yılında %13,39 iken, 2012 yılında %73,55; 3 nolu "Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. Damıtılmasından Elde Edilen Mallar" için 1990 yılında %12,05 iken, 2012 yılında %53,18; 7 nolu "Makine ve Ulaştırma Araçları" için 1990 yılında %16,93 iken, 2012 yılında %58,48 ve 8 nolu "Çeşitli Mamul Eşya" için 1990 yılında %9,17 iken, 2012 yılında %40,96 olarak gerçekleşmiştir.

0-8 nolu endüstrilerin ortalamalarının alınması ile hesaplanan değerler incelendiğinde yıllar itibariyle genel bir artış eğilimi gözlenmektedir. 9 nolu "SITC'de Sınıflandırılmamış Eşyalar" grubuna başka yerde sınıflandıralamayan mallar dahil olduğu için tablonun sonunda yer alan ortalama hesaplamasına katılmamıştır.

Özetle Türkiye'nin dünya ile ticaretinin genel yapısı incelendiğinde her endüstri grubunda farklı basamak seviyelerinde endüstri içi ticaretin varlığı açıkça görülebilmektedir. EİT en geniş endüstri tanımı olan 1 basamakta daha yüksek oranlarda gözlenirken, en dar endüstri tanımı olan 5 basamak seviyesinde daha düşük değerler almaktadır. Bunun nedeni ise basamak sayısında 1'den 5'e doğru gidildikçe endüstri dallarının daha fazla alt endüstrilere sahip olmasıdır. Sonuç olarak, basamak sayısı arttıkça EİT değerlerinde düşüş gözlenmektedir.

Tablo 12. Temel Endüstrilere ve Farklı Topplulaştırma Düzeylerine Göre Türkiye'nin Dünya ile EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi,

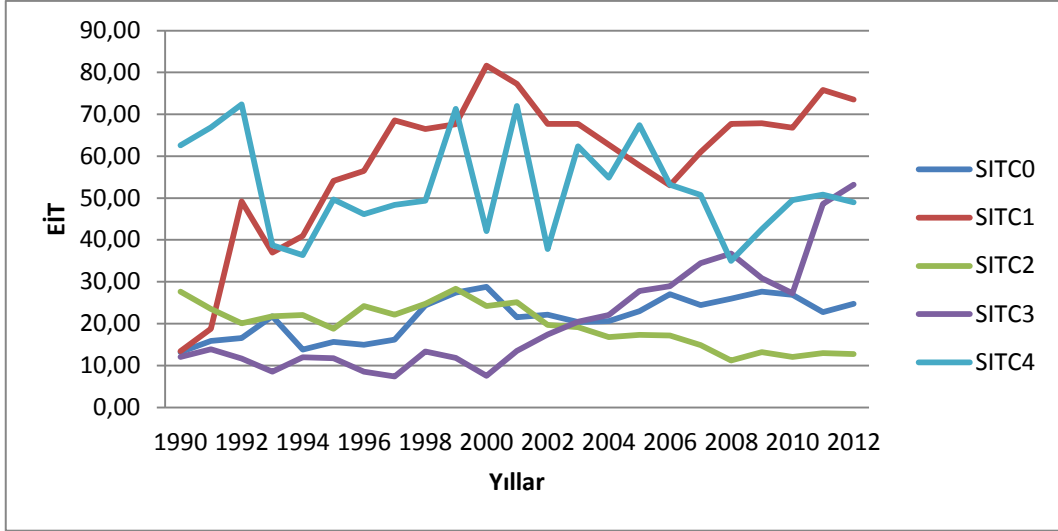
%)

		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
0	1. Basamak	67,73	29,21	35,40	46,17	24,75	60,50	65,99	51,82	47,35	50,39	57,41	36,32	50,87	57,83	52,98	39,76	41,56	56,55	70,87	56,45	60,02	71,85	66,62
	2. Basamak	20,77	22,99	27,54	34,78	20,61	44,28	44,51	42,43	41,13	39,68	45,19	30,85	39,74	39,20	39,97	31,57	34,03	46,38	48,93	48,73	45,49	51,09	45,23
	3. Basamak	13,20	15,90	16,55	21,73	13,79	15,67	14,96	16,20	24,34	27,40	28,79	21,50	22,13	20,36	20,58	23,01	26,99	24,41	25,95	27,65	26,91	22,77	24,72
	4. Basamak	5,36	5,55	6,68	11,46	8,62	7,30	6,98	10,19	14,60	16,22	17,51	13,38	12,76	11,42	12,66	15,46	19,14	17,88	19,58	23,11	22,41	19,94	21,33
	5. Basamak	2,67	2,75	3,15	3,40	2,75	3,99	4,68	9,89	9,36	7,77	11,25	9,63	8,89	8,14	8,48	10,27	13,06	14,47	17,10	19,23	18,04	17,48	17,47
1	1. Basamak	86,28	78,29	96,22	83,87	48,91	54,11	56,49	68,56	66,46	67,64	81,63	77,24	67,74	67,74	62,73	57,74	53,04	61,00	67,75	67,84	66,76	75,92	73,55
	2. Basamak	86,28	78,29	96,22	83,87	48,91	54,11	56,49	68,56	66,46	67,64	81,63	77,24	67,74	67,74	62,73	57,74	53,04	61,00	67,75	67,84	66,76	75,92	73,55
	3. Basamak	13,39	18,80	49,18	36,94	40,92	54,11	56,49	68,56	66,46	67,64	81,63	77,24	67,74	67,74	62,73	57,74	53,04	61,00	67,75	67,84	66,76	75,81	73,55
	4. Basamak	7,79	3,27	11,33	13,41	11,87	11,35	8,48	9,85	6,80	10,04	15,70	8,85	10,95	9,25	12,77	16,74	15,58	15,88	17,09	18,69	18,16	20,39	20,85
	5. Basamak	16,01	8,02	12,10	18,88	49,43	27,92	23,26	5,16	7,71	12,01	13,20	14,29	7,30	11,28	23,67	14,60	24,03	29,03	30,17	24,00	28,65	34,63	31,11
2	1. Basamak	61,63	59,01	42,25	36,33	41,90	35,94	37,45	34,84	37,40	48,87	33,92	39,94	31,52	30,17	28,81	29,68	34,08	34,07	30,04	36,58	36,12	32,05	36,53
	2. Basamak	44,66	43,14	29,00	27,69	30,48	28,29	31,39	31,71	33,27	40,58	33,28	34,81	27,61	25,15	23,19	24,20	27,76	28,23	25,02	26,75	26,52	24,29	25,30
	3. Basamak	27,65	23,54	20,09	21,74	22,09	18,78	24,17	22,17	24,77	28,33	24,19	25,10	19,69	19,13	16,77	17,35	17,14	14,90	11,18	13,20	12,07	12,98	12,72
	4. Basamak	24,93	18,64	15,53	17,64	14,69	12,94	17,62	15,21	16,95	21,79	17,73	19,12	15,51	14,96	12,24	12,80	12,03	9,77	7,78	8,88	8,18	9,95	9,88
	5. Basamak	11,37	10,59	8,99	6,34	11,82	10,93	11,98	12,32	13,89	15,07	15,59	14,10	11,38	9,98	8,60	9,44	8,32	6,84	5,44	6,79	6,40	6,14	5,60
3	1. Basamak	12,05	14,36	11,68	8,53	12,03	11,75	8,64	6,15	10,87	11,79	7,52	13,50	17,40	20,49	22,75	28,70	29,83	35,46	37,34	32,75	28,32	49,07	53,18
	2. Basamak	12,05	13,87	11,68	8,53	11,97	11,75	8,52	7,42	13,35	11,79	7,52	13,50	17,40	20,49	22,05	27,77	28,95	34,45	37,05	31,72	27,29	48,59	53,18
	3. Basamak	12,05	13,87	11,68	8,53	11,97	11,75	8,52	7,41	13,35	11,79	7,52	13,50	17,40	20,49	22,05	27,77	28,94	34,42	36,75	30,87	27,29	48,59	53,18
	4. Basamak	3,74	2,64	3,33	4,29	5,83	5,97	8,34	5,98	10,93	11,25	1,30	1,61	1,23	4,55	5,76	7,94	1,93	1,71	1,50	1,70	1,57	8,28	10,79
	5. Basamak	11,62	3,66	3,57	6,01	6,15	11,87	11,55	8,44	11,97	19,24	1,66	3,04	2,18	2,08	1,61	1,58	2,86	2,18	3,31	2,02	3,68	8,23	6,50
4	1. Basamak	63,64	66,84	72,40	62,77	56,77	67,42	64,06	64,54	62,66	73,92	42,09	71,98	37,80	66,44	55,73	70,49	63,87	51,84	50,19	55,14	49,68	68,00	70,63
	2. Basamak	62,62	66,84	72,40	38,76	36,32	49,70	46,13	48,34	49,36	71,27	42,09	71,98	37,80	66,44	55,73	70,34	53,16	50,71	34,97	42,55	49,51	50,78	48,96
	3. Basamak	62,62	66,84	72,40	38,76	36,32	49,70	46,13	48,34	49,36	71,27	42,09	71,98	37,80	62,35	54,83	67,41	53,16	50,71	34,97	42,55	49,51	50,78	48,96
	4. Basamak	49,57	43,26	54,41	29,10	23,46	20,58	22,92	24,09	22,83	16,05	22,59	13,02	14,58	16,12	13,30	10,92	20,17	14,93	21,63	22,27	26,21	37,74	36,07
	5. Basamak	7,47	2,29	6,41	4,64	6,03	5,51	14,14	15,37	11,77	8,80	9,60	4,51	7,26	4,90	4,09	3,93	3,64	5,75	5,57	4,97	8,52	6,74	5,24
5	1. Basamak	41,54	34,76	33,68	29,36	37,18	28,51	29,64	30,58	29,74	30,19	25,27	34,24	29,89	28,75	28,58	29,54	33,05	33,47	36,64	38,84	39,15	37,54	42,85
	2. Basamak	39,69	34,76	33,68	29,36	37,18	28,40	29,36	30,58	29,74	30,19	25,27	34,24	29,89	28,75	28,58	28,82	31,27	30,89	32,85	34,65	35,93	34,49	38,58
	3. Basamak	37,65	34,23	32,69	28,44	34,01	24,66	21,40	22,52	22,42	26,84	22,53	30,18	26,75	25,09	24,71	24,82	27,42	27,94	30,29	31,61	33,31	32,38	36,37
	4. Basamak	31,41	27,51	25,38	23,57	28,96	22,04	20,50	21,59	21,56	22,90	21,08	28,11	25,56	23,42	23,43	23,17	25,73	25,87	27,87	29,24	30,71	29,86	33,29
	5. Basamak	21,53	19,12	18,02	17,26	19,88	15,29	13,92	14,14	14,81	14,76	13,88	18,67	17,16	16,42	16,94	17,51	19,49	19,91	21,84	23,90	25,10	24,75	27,49

6	1. Basamak	93,29	93,72	92,74	94,48	83,25	96,45	95,79	97,80	98,51	92,58	98,58	82,54	91,02	93,63	94,12	98,96	97,89	96,49	94,40	89,51	97,83	97,66	93,27
	2. Basamak	72,35	71,51	73,81	78,49	68,40	79,42	80,34	79,60	77,80	75,15	72,27	69,90	74,98	77,53	77,58	76,35	77,06	76,55	78,36	74,56	79,14	78,36	75,77
	3. Basamak	54,84	54,58	53,20	51,48	55,83	54,40	58,53	62,02	61,98	60,43	59,87	61,26	56,84	56,36	53,59	54,08	52,95	49,99	47,56	50,12	52,70	55,42	52,96
	4. Basamak	36,81	39,03	37,57	37,18	44,44	43,64	51,22	51,25	52,07	51,11	50,74	51,86	51,70	51,22	51,36	50,78	48,96	43,30	42,03	43,24	44,87	46,68	45,24
	5. Basamak	27,39	29,69	27,83	27,97	36,54	34,47	40,82	41,07	41,93	42,23	41,12	43,32	42,57	42,57	41,29	41,04	41,95	37,17	36,06	36,94	37,98	39,44	37,25
7	1. Basamak	21,66	24,84	27,64	20,65	36,69	34,58	31,72	30,53	36,44	49,34	43,57	72,29	71,03	73,02	70,32	72,52	76,10	81,52	86,27	82,47	74,27	71,65	75,60
	2. Basamak	21,66	24,84	26,90	20,65	36,69	34,58	31,72	30,53	36,44	49,34	43,57	67,41	60,07	67,92	68,94	71,71	74,42	71,82	73,55	73,44	73,45	71,65	74,04
	3. Basamak	16,93	19,01	20,44	17,48	25,86	26,42	26,17	25,31	28,64	40,12	36,37	46,51	42,55	49,46	53,10	53,50	49,22	51,52	53,19	54,59	57,30	57,40	58,48
	4. Basamak	16,09	18,01	18,39	15,73	22,39	22,04	21,04	22,32	25,62	32,84	30,97	38,98	37,37	44,05	47,78	48,48	43,40	46,24	47,50	49,76	51,99	51,10	52,07
	5. Basamak	14,71	15,84	13,88	16,18	21,87	20,06	18,82	21,39	24,90	26,30	25,39	34,12	32,33	34,53	37,49	37,89	34,91	37,18	40,59	42,73	42,70	43,28	43,42
8	1. Basamak	41,37	45,42	41,06	50,12	37,21	40,85	51,50	54,34	54,78	52,92	59,42	47,65	46,23	46,13	53,24	58,45	63,84	65,26	70,44	68,77	73,92	77,50	70,34
	2. Basamak	9,42	9,76	10,58	12,82	12,81	14,67	21,15	23,05	23,51	25,05	28,00	27,66	27,78	30,52	34,24	36,80	40,68	44,47	49,23	48,94	53,19	55,28	50,54
	3. Basamak	9,17	9,47	9,99	11,93	10,72	13,20	19,05	20,66	20,72	20,15	22,13	20,42	20,41	23,14	26,37	27,48	32,39	34,91	39,41	39,69	42,73	44,09	40,69
	4. Basamak	6,91	7,32	8,16	9,12	8,73	9,62	14,92	16,67	17,06	17,02	18,67	17,44	17,57	20,13	23,13	24,47	29,10	32,01	36,16	36,06	38,16	38,03	35,37
	5. Basamak	8,01	7,99	8,93	9,98	9,66	10,80	17,39	18,84	19,73	19,46	20,82	21,58	22,05	25,37	27,44	28,20	32,09	35,49	38,49	37,84	38,46	37,94	37,38
9	1. Basamak	54,10	18,36	45,55	70,48	32,27	10,11	2,58	97,57	87,35	17,97	26,70	17,57	22,86	21,10	18,11	19,74	22,74	23,17	37,74	64,45	38,93	15,86	48,19
	2. Basamak	17,65	18,05	45,55	70,48	32,27	10,05	2,45	22,81	33,05	7,46	26,69	17,56	22,85	21,10	18,11	19,74	22,74	23,17	37,74	31,63	38,93	15,86	30,29
	3. Basamak	17,65	18,05	45,55	70,48	32,27	10,05	2,45	22,81	33,05	7,46	26,69	17,56	22,85	21,10	18,11	19,74	22,74	23,17	37,74	31,63	38,93	15,86	30,29
	4. Basamak	17,65	18,05	45,55	70,48	32,27	10,05	2,45	22,81	33,05	7,46	26,69	17,56	22,85	21,10	18,11	19,74	56,31	42,68	51,39	41,35	44,44	30,10	38,27
	5. Basamak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1 Bas. Ort. 0-8		54,36	49,61	50,34	48,03	42,08	47,79	49,03	48,80	49,36	53,07	49,93	52,86	49,28	53,80	52,14	53,98	54,81	57,30	60,44	58,71	58,45	64,58	64,73
2 Bas. Ort. 0-8		41,06	40,67	42,42	37,22	33,71	38,36	38,85	40,25	41,23	45,63	42,09	47,51	42,56	47,08	45,89	47,26	46,71	49,39	49,75	49,91	50,81	54,49	53,91
3 Bas. Ort. 0-8		27,50	28,47	31,80	26,34	27,95	29,85	30,60	32,58	34,67	39,33	36,13	40,86	34,59	38,24	37,19	39,24	37,92	38,87	38,56	39,79	40,95	44,47	44,63
4 Bas. Ort. 0-8		20,29	18,36	20,09	17,95	18,78	17,28	19,11	19,68	20,93	22,13	21,81	21,37	20,80	21,68	22,49	23,42	24,00	23,07	24,57	25,88	26,92	29,11	29,43
5 Bas. Ort. 0-8		13,42	11,11	11,43	12,30	18,24	15,65	17,40	16,29	17,34	18,40	16,95	18,14	16,79	17,25	18,85	18,27	20,04	20,89	22,06	22,05	23,28	24,29	23,50

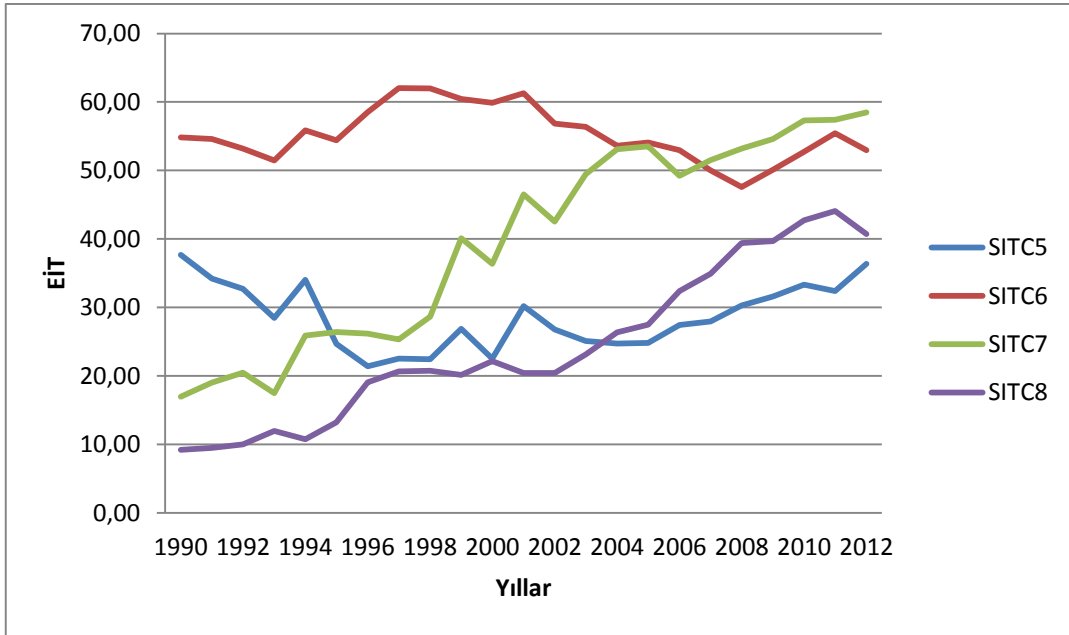
0- Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri, 1- İçki ve Tütün, 2- Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler, 3- Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Mallar, 4- Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar, 5- Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Malları, 6- Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar, 7- Makineler ve Taşıt Araçları, 8- Çeşitli Mamul Eşya, 9- SITC'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavülde Olmayan, Paralar, Parasal Tabanlı Altınlar)

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Grafik 17 İmalat Dışı Sanayide 3 Basamak Seviyesinde Türkiye'nin Dünya ile EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %)

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Grafik 18. İmalat Sanayiinde 3 Basamak Seviyesinde Türkiye'nin Dünya ile EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %)

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Grafik 15 3 basamak seviyesinde imalat dışı sanayide, Grafik 16 ise aynı seviyede imalat sanayiinde Türkiye'nin dünya ile EİT'sini göstermektedir. 1990 yılından 2012 yılına kadarki dönem incelendiğinde başlangıçtaki değerlere oranla yıllar itibariyle diğer tüm endüstrilerde bir artış gözlenirken, 2 nolu "Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler", 4 nolu "Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar ve Mumlar", 5 nolu "Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Malları" ve 6 nolu "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" endüstrilerinde düşüş görülmektedir.

4.2.2 Ülkeler temelinde Türkiye'nin endüstri-içi dış ticareti

Farklı toplulaştırma seviyelerinde Türkiye'nin dünya ile gerçekleştirdiği EİT rakamları genel bir bilgi vermekte, ancak sapmasız daha doğru sonuçlar elde etmek için ülkeler arasında EİT incelenmelidir. Bu bölümde Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler genelinde EİT'si hesaplanarak, incelenmiştir.

4.2.2.1 Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkelerle endüstri-içi dış ticareti

EİT kavramının ortaya çıkmasından sonra EİT'yi hesaplamaya yönelik geliştirilen ölçme tekniklerinde genellikle 3 basamak seviyesi seçilmektedir. Bunun nedeni 3 basamak seviyesinin endüstriyi en iyi temsil etmesindeki ortak düşüncenin varlığıdır. Tablo 13'de gösterilen 1990-2012 yılları arasında Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkelerle endüstri içi dış ticareti incelenirken, SITC 3 basamak seviyesi seçilmiş ve Grubel ve Lloyd (1975) tarafından ortaya atılan Standart G-L Endeksleri hesaplanmıştır.

Tablo 13. 3 Basamak Seviyesinde Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %)

Ülke Kodu	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
0	25,73	26,32	27,03	25,13	28,75	28,25	29,06	30,76	33,07	36,39	33,96	37,64	35,32	37,66	39,48	40,14	39,70	40,46	41,59	42,06	43,61	42,93	44,21
8	5,05	35,18	3,84	33,66	16,72	15,35	10,15	8,75	8,32	8,26	18,50	4,84	16,93	0,80	2,58	1,77	2,71	10,38	14,13	5,36	5,97	5,38	7,70
70	-	-	77,27	58,40	0,00	0,00	33,67	31,39	22,90	23,70	9,15	31,32	11,45	9,22	5,17	5,02	6,46	7,99	10,50	16,54	15,49	14,32	16,30
152	0,00	0,00	14,33	0,00	8,76	0,07	22,68	33,12	30,85	6,98	1,77	7,15	1,24	0,32	0,39	0,29	0,25	0,53	1,43	3,81	3,02	2,28	1,92
191	-	-	0,00	3,08	10,42	10,09	32,00	24,56	15,47	27,32	21,12	13,78	14,59	7,80	10,97	12,27	27,07	19,93	15,25	19,36	21,45	24,30	19,03
268	-	-	29,92	36,99	14,83	19,32	31,14	12,28	14,98	9,02	14,09	4,63	12,22	8,08	11,49	12,25	8,23	12,82	26,77	9,47	11,08	9,21	7,92
352	80,17	0,00	0,00	66,82	0,00	0,00	24,04	29,92	29,76	81,64	9,15	5,71	10,21	10,13	15,74	15,94	9,89	16,17	37,54	19,38	29,92	6,21	10,05
376	17,82	20,02	16,53	19,83	18,93	18,51	16,18	15,15	15,08	16,72	16,88	16,15	17,58	25,03	27,81	29,72	33,26	19,65	16,64	19,91	18,46	15,57	14,27
400	10,12	16,01	11,48	9,48	4,49	19,87	12,29	11,14	6,55	8,69	6,32	2,97	3,76	3,15	5,93	4,51	4,23	6,52	10,44	7,44	4,74	6,14	6,26
504	2,18	82,43	0,50	36,92	56,78	0,67	2,54	4,90	8,56	14,84	3,21	6,49	3,56	4,89	4,30	6,14	4,69	4,64	7,70	15,15	17,67	18,08	15,08
579	9,26	10,35	2,55	15,19	10,45	21,79	12,72	7,07	9,89	4,86	13,45	7,23	28,85	22,03	10,27	10,92	13,08	15,63	16,71	10,56	12,55	14,02	13,76
688	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,11	4,73	6,02	10,95	11,87	13,70	11,38
757	7,22	10,87	10,77	9,66	15,57	10,65	10,92	9,22	10,34	14,84	11,52	8,71	7,94	8,12	6,18	6,47	19,64	14,78	57,11	24,40	57,47	22,85	44,13
760	3,19	17,08	1,27	11,85	14,67	10,98	10,28	12,93	9,58	12,96	15,95	4,75	48,48	31,34	15,65	21,27	16,12	23,23	19,04	25,98	21,77	25,05	17,01
788	25,98	8,24	14,02	4,96	8,22	45,53	8,91	7,92	7,44	6,71	23,57	17,32	17,41	15,05	17,08	13,56	28,75	26,82	18,11	19,56	21,21	15,90	20,77
818	30,49	43,64	35,53	18,32	32,48	31,57	22,26	25,87	11,29	10,29	14,03	12,43	20,97	26,52	25,37	25,55	19,30	29,72	32,04	17,19	25,42	26,73	27,08

0-Dünya, 8-Arnavutluk, 70- Bosna Hersek, 152- Şili, 191- Hırvatistan, 268- Gürcistan, 352- İzlanda, 376- İsrail, 400-Ürdün, 504- Fas, 579- Norveç, 688- Sırbistan, 757-İsviçre, 760- Suriye, 788- Tunus, 818- Mısır

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Tabloda yer alan değerler incelendiğinde Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler kapsamında Hırvatistan, Tunus, Suriye ve Mısır ile en yüksek düzeyde EİT gerçekleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Siyasi ve ekonomik ilişkilerinin sıklığı açısından İsrail ve Türkiye arasında gerçekleşen EİT değerleri ise beklenenden daha düşük düzeyde gözlenmiştir. EİT'nin en düşük değerlerde gerçekleştiği ülkeler ise Arnavutluk, Şili ve Gürcistan'dır.

Tablodan elde edilen diğer bir önemli ampirik sonuç ise ülkeler ile imzalanan STA'ların yürürlüğe girdikleri tarihlerden itibaren EİT oranlarında yaşanan ortak artış eğilimidir. Ancak, anlaşmaların yürürlük tarihleri olan Bosna için 2003, Gürcistan için 2008, Şili için 2011 yılı sonrasına bakıldığında hesaplanan EİT değerlerinde genelde azalış meydana gelmiştir. Bunun temeli ilgili dönemlerde yaşanan ekonomik krizlerin etkisinin halen devam etmesi olabilir.

4.2.2.2 İmalat sanayiinde Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkelerle endüstri içi dış ticareti

Tablo 14 Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile imalat sanayiinde genelinde hesaplanan 3 basamak seviyesindeki EİT değerlerini yansıtmaktadır. Ampirik çalışmalar incelendiğinde imalat sanayii dikkate alınarak hesaplanan EİT oranlarının, endüstrilerin tümünü kapsayarak hesaplanan oranlardan daha yüksek çıktığı sonucuna varılmaktadır. Bu bölümde imalat sanayii kapsamında SITC 5 ve SITC 8 nolu sektörler arasında yer alan endüstriler ele alınarak EİT oranları hesaplanmış ve tüm endüstriler için hesaplanan oranla karşılaştırılarak incelenmiştir.

Tablo incelendiğinde ülkelerin imalat sanayii için hesaplanmış değerlerinde belli bir artış olmasına rağmen, bu artışın düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. İstisnai olarak Türkiye'nin ticaretinin tarım malları ağırlıklı olduğu Bosna gibi bazı ülkelerde ise bu oranın düştüğü gözlenmektedir. Daha ayrıntılı gözlem yapabilmek için sonraki bölümlerde endüstriler tek tek ele alınarak hesaplamalar yapılmıştır.

Tablo 14. İmalat Sanayiinde 3 Basamak Seviyesinde Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %)

Ülke	Endüstri	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
0	Tüm end.	25,73	26,32	27,03	25,13	28,75	28,25	29,06	30,76	33,07	36,39	33,96	37,64	35,32	37,66	39,48	40,14	39,70	40,46	41,59	42,06	43,61	42,93	44,21
	İmalat San.	30,29	29,88	30,01	27,43	33,30	31,82	33,02	34,06	35,03	39,37	37,84	43,16	39,87	42,84	44,99	45,53	44,84	45,51	46,32	47,64	50,24	51,20	50,85
8	Tüm end.	5,05	35,18	3,84	33,66	16,72	15,35	10,15	8,75	8,32	8,26	18,50	4,84	16,93	0,80	2,58	1,77	2,71	10,38	14,13	5,36	5,97	5,38	7,70
	İmalat San.	5,05	35,18	3,70	37,11	3,43	26,53	7,84	11,03	14,72	7,75	20,20	6,46	24,03	0,79	2,36	2,12	2,98	2,30	3,99	5,31	6,02	5,26	8,76
70	Tüm end.	-	-	77,27	58,40	0,00	0,00	33,67	31,39	22,90	23,70	9,15	31,32	11,45	9,22	5,17	5,02	6,46	7,99	10,50	16,54	15,49	14,32	16,30
	İmalat San.	-	-	77,27	58,40	0,00	0,00	33,67	30,33	27,31	23,76	10,29	24,57	11,03	10,36	5,83	5,23	6,87	7,34	6,36	8,23	9,63	13,15	15,61
152	Tüm end.	0,00	0,00	14,33	0,00	8,76	0,07	22,68	33,12	30,85	6,98	1,77	7,15	1,24	0,32	0,39	0,29	0,25	0,53	1,43	3,81	3,02	2,28	1,92
	İmalat San.	0,00	0,00	5,07	0,00	0,00	0,07	12,50	40,18	6,80	33,11	0,39	3,00	0,15	0,19	0,28	0,16	0,18	0,35	1,09	3,50	2,90	2,08	1,66
191	Tüm end.	-	-	0,00	3,08	10,42	10,09	32,00	24,56	15,47	27,32	21,12	13,78	14,59	7,80	10,97	12,27	27,07	19,93	15,25	19,36	21,45	24,30	19,03
	İmalat San.	-	-	0,00	0,89	6,90	11,33	37,28	24,56	8,00	27,05	21,11	13,61	14,38	8,21	11,51	12,94	27,28	23,75	16,50	12,14	19,32	25,48	19,18
268	Tüm end.	-	-	29,92	36,99	14,83	19,32	31,14	12,28	14,98	9,02	14,09	4,63	12,22	8,08	11,49	12,25	8,23	12,82	26,77	9,47	11,08	9,21	7,92
	İmalat San.	-	-	40,28	18,27	14,64	18,62	12,73	17,27	19,62	8,53	9,46	9,25	12,55	9,89	11,88	12,87	11,44	8,69	4,26	4,56	7,13	7,39	7,24
352	Tüm end.	80,17	0,00	0,00	66,82	0,00	0,00	24,04	29,92	29,76	81,64	9,15	5,71	10,21	10,13	15,74	15,94	9,89	16,17	37,54	19,38	29,92	6,21	10,05
	İmalat San.	0,00	0,00	0,00	66,82	0,00	0,00	24,04	29,92	29,76	81,64	9,15	5,71	10,21	14,80	15,74	15,94	9,89	16,17	39,13	19,38	29,92	6,21	10,05
376	Tüm end.	17,82	20,02	16,53	19,83	18,93	18,51	16,18	15,15	15,08	16,72	16,88	16,15	17,58	25,03	27,81	29,72	33,26	19,65	16,64	19,91	18,46	15,57	14,27
	İmalat San.	19,38	19,78	21,44	24,00	20,12	18,93	15,53	14,91	15,41	15,68	14,58	13,76	15,85	17,88	20,34	17,74	22,36	19,54	17,30	19,15	17,92	15,97	16,43
400	Tüm end.	10,12	16,01	11,48	9,48	4,49	19,87	12,29	11,14	6,55	8,69	6,32	2,97	3,76	3,15	5,93	4,51	4,23	6,52	10,44	7,44	4,74	6,14	6,26
	İmalat San.	26,32	47,21	3,47	19,42	5,92	23,20	20,27	12,61	8,93	11,27	6,66	2,53	3,28	2,29	5,76	4,41	4,70	6,82	11,28	9,84	6,30	6,78	5,57
504	Tüm end.	2,18	82,43	0,50	36,92	56,78	0,67	2,54	4,90	8,56	14,84	3,21	6,49	3,56	4,89	4,30	6,14	4,69	4,64	7,70	15,15	17,67	18,08	15,08
	İmalat San.	2,18	0,00	0,33	19,00	22,29	0,86	2,02	3,98	7,84	14,29	2,97	6,25	3,28	4,72	4,29	6,07	4,64	4,96	6,45	14,39	18,19	17,60	15,60
579	Tüm end.	9,26	10,35	2,55	15,19	10,45	21,79	12,72	7,07	9,89	4,86	13,45	7,23	28,85	22,03	10,27	10,92	13,08	15,63	16,71	10,56	12,55	14,02	13,76
	İmalat San.	15,74	8,71	2,91	15,07	10,79	21,71	13,29	7,06	9,98	5,12	14,11	7,85	30,02	23,26	10,18	11,46	12,80	16,09	16,31	7,07	11,27	16,28	15,93
688	Tüm end.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,11	4,73	6,02	10,95	11,87	13,70	11,38
	İmalat San.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,11	4,15	5,37	7,45	9,91	13,79	10,90
757	Tüm end.	7,22	10,87	10,77	9,66	15,57	10,65	10,92	9,22	10,34	14,84	11,52	8,71	7,94	8,12	6,18	6,47	19,64	14,78	57,11	24,40	57,47	22,85	44,13
	İmalat San.	7,07	8,15	9,09	7,71	15,77	9,52	10,42	9,40	10,03	14,85	12,08	11,52	8,74	9,96	8,97	10,60	13,30	12,72	14,45	14,91	18,73	17,89	16,08
760	Tüm end.	3,19	17,08	1,27	11,85	14,67	10,98	10,28	12,93	9,58	12,96	15,95	4,75	48,48	31,34	15,65	21,27	16,12	23,23	19,04	25,98	21,77	25,05	17,01
	İmalat San.	4,04	3,24	1,41	6,98	10,17	2,11	14,09	8,93	6,22	11,56	12,21	4,28	18,36	36,17	22,35	10,38	11,78	20,28	16,74	21,13	20,64	23,72	16,96
788	Tüm end.	25,98	8,24	14,02	4,96	8,22	45,53	8,91	7,92	7,44	6,71	23,57	17,32	17,41	15,05	17,08	13,56	28,75	26,82	18,11	19,56	21,21	15,90	20,77
	İmalat San.	25,48	6,92	13,13	2,23	4,56	13,61	6,14	5,24	1,99	4,84	19,89	15,87	17,26	16,50	16,66	12,94	28,53	25,68	17,04	18,50	14,73	14,47	20,02
818	Tüm end.	30,49	43,64	35,53	18,32	32,48	31,57	22,26	25,87	11,29	10,29	14,03	12,43	20,97	26,52	25,37	25,55	19,30	29,72	32,04	17,19	25,42	26,73	27,08
	İmalat San.	45,67	59,12	64,21	35,35	50,20	46,77	34,73	31,24	12,55	11,31	12,87	12,80	21,85	26,97	20,93	24,36	20,87	27,42	26,27	17,52	26,36	28,57	31,18

0-Dünya, 8-Arnautluk, 70- Bosna Hersek, 152- Şili, 191- Hırvatistan, 268- Gürcistan, 352- İzlanda, 376- İsrail, 400-Ürdün, 504- Fas, 579- Norveç, 688- Sırbistan, 757-İsviçre, 760- Suriye, 788- Tunus, 818- Mısır

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

4.2.3 Endüstri temelinde Türkiye'nin endüstri-içi dış ticareti

Türkiye ve STA imzaladığı ülkeler arasındaki EİT'yi tüm endüstriler ve imalat sanayii açısından incelemiş olsak da, daha detaylı bir analiz yapmak ve endüstrileri ayrıntılı bir şekilde ele alabilmek için Türkiye'nin endüstri temelinde EİT'sinin hesaplanması gerekmektedir. Bu bölümde STA imzalanan her ülkeyi ayrı ayrı ele alıp açıklamak yerine, Türkiye'nin dünya ve yürürlüğe giriş tarihi itibarıyla en eski anlaşmaya sahip olan ve askeri, stratejik, siyasi açıdan işbirliği bulunan İsrail ile arasındaki EİT oranları incelenmiştir. Ayrıca, 3 basamak seviyesinde imalat sanayii kapsamında SITC 5 ve SITC 8 nolu sektörler arasında yer alan endüstriler için yıllar itibarıyla EİT değerleri ve Türkiye'nin İsrail ile gerçekleştirdiği ticaretindeki EİT'nin yıllar içerisinde değişimini temsil eden MEİT'si hesaplanmıştır.

4.2.3.1 Endüstri temelinde Türkiye'nin dünya ve İsrail ile endüstri-içi dış ticareti

Türkiye'nin dünya ve İsrail ile 1990 ve 2012 yılları arasında, “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Malları” sektörü, 3 basamak seviyesinde endüstriler için EİT'si Tablo 15'te gösterilmektedir⁷¹. Türkiye'nin dünya ile 2012 yılındaki en yüksek EİT oranlarına sahip olduğu endüstriler, **511** hidrokarbonlar ve türevleri, **524** oksijen ve peroksijen metalik asitlerin tuzları, kıymetli metallerin bileşikleri, **532** debayette kullanılan bitkisel ve hayvansal menşeli hulasalar, **533** pigmentler, vernikler, boyalar, **554** sabunlar, temizleme, cilalama malları, **562** mineral kimyasal gübreler, **579** plastikten döküntü, kalıntı ve hurdalar, **582** plastiklerden levhalar, plakalar, **583** plastikten monofil, çubuk, profiller, **592** nişasta, inülin, buğday gluteni, albuminler, yapıştırıcı ve tutkallar, **593** patlayıcı maddeler, fitiller ve fişekler'dir. 2012 yılında İsrail ve Türkiye arasındaki en yüksek EİT oranları ise, **512** alkoller, fenoller, fenol-alkoller vb. türevleri, **532** debayette kullanılan bitkisel ve hayvansal menşeli

⁷¹ SITC 0, 4 ve 9 sektörleri için hesaplanmış 3 basamak seviyesindeki değerler Ek'de sunulmuştur.

hulasalar, **579** plastikten döküntü, kalıntı ve hurdalar, **582** plastiklerden levhalar, plakalar, **597** ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, çözücü müstahzarlar, yağlama müstahzarları endüstrilerinde görülmektedir. Sözkonusu yılda Türkiye'nin dünya ile toplamda %50'yi geçen EİT değerine sahip olduğu endüstri sayısı 11 iken, İsrail ile 6'dır. Burada dikkat çeken diğer bir durum **512** alkoller, fenoller, fenol-alkoller vb. türevleri, **551** uçucu yağlar rezinoitler ve **597** ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, çözücü müstahzarlar, yağlama müstahzarları endüstrilerinde Türkiye'nin dünya ile olan EİT'si %10'larda iken İsrail ile EİT oranları %85'in üzerinde değer almaktadır.

Tablo 16'da ise "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" sektörü 3 basamak seviyesi endüstrileri temelinde Türkiye'nin dünya ve İsrail ile EİT'si yer almaktadır. 2012 yılı itibariyle Türkiye'nin dünya ile ticaretinde 52 endüstrinin 27'si %50'nin üzerinde yer alırken, bu sayı İsrail için 6'dır. Türkiye'nin ticari üstünlüğe sahip olduğu ve 2012 yılında ihracat sıralamasında 16,1 milyar dolarla üçüncü sırada yer alan tekstil sektöründeki⁷² EİT değerleri incelendiğinde, dünya ile ticaretinde, **651** tekstil iplikleri, **652** pamuklu mensucat, **653** sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat, **654** dokumaya elverişli diğer maddelerden dokunmuş mensucat (ipek, yün, keten vb.), **656** kurdeleler, etiketler, armalar, tüller vb., **657** özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, vatka, sicim, ip, şapka taslakları, etnik eşya), **658** dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar, **659** halılar ve diğer yer kaplamaları endüstrileri , İsrail ile ticaretinde ise **651** tekstil iplikleri, **653** sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat, **657** özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, vatka, sicim, ip, şapka taslakları, etnik eşya endüstrileri %50 üzerinde değer almaktadır.

---

⁷² Uluslararası ticaret sınıflandırmasında tekstil sektörü, dokuma elyafları ve bunların artıklarını içeren bir hammadde endüstrisi olarak SITC 26, kısaca dokumacılık diyebileceğimiz ve iplik, kumaş, yer kaplamaları, teksitile dayalı hazır eşya ile ilgili malları içeren SITC 65 ve hazır giyim ve bunların aksesuarlarının yer aldığı SITC 84 olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Ampirik çalışmalarda, ülkelerin ticaret değerleri karşılaştırılmak istendiğinde genellikle imalat sanayii malları sebebiyle SITC 65 ve 84 nolu endüstriler ele alınmaktadır.

Tablo 15. “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Malları” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye'nin Dünya ve İsrail İle EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %)

Endüstri Kodu	1993		1994		1995		1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011		2012		
	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail			
511	39,59	48,84			26,58		35,07	0,08	32,46	0,01	35,81		34,59		28,62		44,39	0,00	54,19	3,40	61,41	0,28	52,58	0,01	38,08	0,01	67,86	0,12	54,18	0,23	66,14	0,26	66,11	0,26	57,91	0,38	36,29	0,85	60,01	0,19	
512	4,18		11,57		26,88	57,97	21,93	52,99	14,28	75,49	22,87	63,57	19,07		17,22	99,14	23,59	91,88	24,84	84,15	20,69	28,41	20,81	38,39	10,46	12,50	8,79	4,81	9,90	55,24	14,76	80,28	7,26	74,28	15,89	91,82	14,27	84,02	10,68	99,79	
513	23,12	19,75	12,42	36,82	9,39	10,28	5,21	13,98	4,90	19,23	2,20	7,45	4,31	13,69	9,05	6,14	20,40	0,01	15,42	24,69	8,62	21,12	10,10	46,25	7,24	54,88	9,23	42,47	10,74	35,27	14,38	23,01	14,49	18,65	18,15	32,09	18,33	31,67	13,67	18,60	
514	11,87	98,35	25,90	73,94	13,35	97,28	11,05	71,69	9,46	80,67	8,87	36,60	14,41	5,80	13,21	6,53	23,45	6,47	17,21	2,65	14,98	6,01	14,66	21,25	19,80	57,88	12,07	23,38	16,44	49,46	19,60	43,50	17,31	28,10	25,22	21,62	22,27	24,88	24,04	28,00	
515	4,13		11,85		7,21		8,14		6,83	3,78	3,00	7,31	5,09		3,61	12,12	2,50	4,10	1,70	8,14	3,60	4,01	6,02	0,12	3,36	1,18	2,30	0,00	3,89	0,29	3,01	0,04	3,73		5,58	0,48	4,98	0,35	5,17	0,36	
516	2,94	3,36	10,02	2,93	8,24		6,88	5,91	4,83	7,61	5,89	2,61	7,85		12,00	0,36	16,49	30,08	15,97	16,62	15,06	9,02	14,83	6,44	16,51	14,92	18,04	34,33	18,81	39,11	15,90	64,40	15,96	68,06	19,54	45,48	16,43	42,24	21,27	35,76	
522	17,08	0,63	36,87	3,08	22,02	6,25	6,07	3,83	25,69	0,60	18,39	5,99	28,51	6,23	10,42	5,90	35,67	0,65	19,82	4,82	14,60	14,25	18,20	20,92	21,33	23,73	24,86	15,17	26,62	11,23	20,48	8,53	23,72	21,77	25,53	34,09	24,32	26,57	32,92	35,71	
523	92,05	73,92	93,76	82,83	92,12	54,44	18,06	23,26	33,83	21,71	18,30	22,20	99,98	60,78	17,09	28,98	62,98	77,40	29,04	21,71	29,65	29,19	26,16	21,93	24,16	16,90	23,49	15,35	24,86	14,68	30,85	6,56	28,30	7,83	32,60	4,60	37,53	7,06	44,95	12,07	
524	75,34		72,80				6,46	73,49	17,01	85,50	16,83	70,91	92,03	73,41	31,51		45,27	0,48	58,20	14,99	37,46	11,13	41,77	98,11	63,52	38,30	69,67	63,45	80,09	33,59	67,88	18,68	67,60	31,92	71,63	79,75	58,52	99,97	53,63	20,78	
525							1,05		0,23				1,53		2,16		0,74		2,06		4,03		8,15		14,12		18,04		25,62		15,76		23,13		36,11		35,14		40,95		
531	0,83	4,44	1,60	16,79	1,95	8,29	2,12	12,75	3,01	29,86	6,26	34,45	6,24	32,48	6,79	47,15	44,66	46,82	8,27	76,28	8,53	81,26	9,26	55,60	9,74	49,77	9,71	32,08	11,50	7,62	14,54	1,82	17,07	0,90	18,64		18,49	31,77	19,89	1,41	
532	72,80		93,19		95,01	18,29	70,43		71,46	0,67	91,79	8,19	84,31		95,54		95,48	0,02	88,03		75,81	3,53	81,29	2,50	94,03		98,08		96,78		84,43		77,55	2,78	78,01	28,19	80,37	27,56	82,84	78,85	
533	23,27	59,67	29,70	32,49	27,20	52,60	36,60	56,71	41,42	37,52	38,62	64,72	34,34	75,03	32,74	73,22	42,61	62,05	37,47	91,64	35,04	72,13	36,05	93,31	40,41	83,71	42,66	89,92	43,68	85,59	49,92	73,86	56,80	74,52	56,67	69,51	52,35	48,00	62,39	52,22	
541	4,60	35,40	9,84	14,97	10,40	19,01	18,89	25,83	16,19	84,44	15,28	42,52	20,35	64,98	18,75	43,66	13,58	87,66	10,20	33,60	14,51	17,62	13,23	26,09	12,07	31,72	14,09	15,69	14,31	14,93	12,52	55,27	13,58	79,10	11,71	66,19	15,99	47,84			
542	69,30	11,89	66,38	61,42	33,31	23,83	35,14	97,92	33,13	53,63	26,83	22,48	19,12	31,68	20,49	20,25	23,76	34,62	20,42	3,86	18,48	15,85	18,79	8,99	20,12	5,15	20,90	1,55	20,60	1,77	19,93	2,87	21,33	1,15	24,08	1,28	26,37	0,92	34,22	10,47	
551	23,90	16,29	22,90	47,23	19,44	7,14	12,46	7,73	10,22	23,68	13,43	26,41	18,62	50,25	24,73	50,47	25,76	19,33	25,14	23,04	27,60	23,59	20,17	39,33	22,14	56,25	21,30	67,61	21,23	52,38	20,94	54,51	20,90	43,10	18,84	51,41	20,74	33,36	25,49	59,59	
553	27,65	3,98	52,99	0,72	50,16		64,18	35,48	55,20	15,23	62,03	25,45	45,58	83,56	55,26	31,54	66,58	41,13	65,89	96,23	75,98	93,58	79,18	93,61	83,45	90,18	83,72	57,04	82,73	40,16	90,74	41,66	86,87	34,96	86,69	33,89	88,59	27,97	96,20	14,94	
554	86,25	71,10	66,51	28,67	55,94	0,24	51,57	44,80	49,97	82,93	59,69	46,77	67,31	16,53	69,02	26,24	60,12	14,20	63,55	10,13	65,62	7,39	67,82	10,27	70,99	6,50	70,18	9,69	77,80	15,70	77,90	25,41	72,81	33,99	80,12	37,72	85,65	24,62	81,96	35,19	
562	10,32		31,88		61,42		11,01		4,76		7,46		5,91	0,03	3,16		13,19		23,26	0,15	9,85	0,02	11,57		9,51		9,16	0,47	15,63	21,78	25,64		14,66		33,57	0,28	25,47		18,25	3,40	
571	74,95		64,14		20,30	14,48	9,92	0,19	3,82	11,10	2,04		3,74	33,49	6,84	0,30	18,90	4,85	5,22	0,26	2,69	0,90	2,21	3,06	4,60	2,08	15,48	35,75	8,89	1,02	11,15	1,41	10,31	5,01	10,83	1,37	13,21	1,17	13,83	1,50	
572	0,90		1,15		0,18		0,64		0,44	15,55	0,85	59,21	1,30	56,94	1,32	29,67	1,66	26,46	1,08	38,51	0,83	55,18	0,73	15,55	0,97	17,34	1,15	8,64	1,31	3,69	2,07	0,79	1,80	18,93	1,79	25,02	3,58	3,38	11,30	8,43	
573	54,67	2,44	56,66		30,69	0,55	10,46		1,86		5,96	2,31	3,10	3,61	4,84	0,43	14,13	0,38	2,88	10,37	2,14	0,21	1,85	26,54	2,71	3,50	3,45	9,23	3,32	66,24	4,81	6,76	8,18	24,11	6,34		6,76	0,14	6,28		
574	35,99	15,66	35,85	37,55	35,29	63,42	35,11	11,06	42,27	4,33	33,77	1,21	39,64	16,62	30,92	2,12	45,31	2,83	34,64	12,41	31,02	20,38	31,53	14,64	24,51	49,71	27,05	25,62	31,81	39,77	30,66	24,78	36,62	8,26	37,97	10,21	32,55	9,49	35,94	8,71	
575	27,16	2,82	28,58	2,59	17,94	6,91	15,26	12,11	11,01	5,04	11,96	7,90	12,19	10,28	10,99	5,24	16,11	7,15	13,68	6,88	13,97	11,69	13,21	18,43	13,18	18,50	14,12	31,24	14,77	16,30	17,60	5,93	20,30	8,42	17,89	13,41	16,57	12,77	17,34	16,88	
579	57,94		19,99		13,20		57,90		76,78		52,50		12,98		5,64		0,99		2,89	36,71	6,13		40,71	4,24	88,02		40,91	58,59	79,16	46,10	83,03	57,78	66,51		96,10	98,33	90,78	22,35	78,29	73,94	
581	26,44	15,65	39,76	93,53	38,47	16,47	42,82	1,94	42,86	14,16	53,04	79,77	84,02	34,66	93,43	27,85	88,24	22,08	94,65	39,87	82,95	38,60	71,37	69,50	53,92	97,83	50,00	56,15	48,07	48,06	44,09	58,11	39,67	69,15	38,83	78,13	44,98	94,93	40,16	41,24	
582	37,97	3,33	62,47	12,55	68,50	13,34	58,88	8,66	67,04	19,69	64,80	30,21	65,41	49,05	72,48	52,12	85,74	82,98	80,35	93,31	74,89	74,09	74,73	71,09	80,43	85,84	83,87	99,07	86,02	81,71	91,29	71,12	93,45	72,49	91,10	70,19	92,15	53,48	94,54	52,00	
583	17,03	92,67	47,99	80,87	59,87	18,44	77,85	63,24	94,77		87,01	36,03	80,82	45,56	90,32	63,78	99,10	49,28	87,84	10,02	67,60	45,35	50,77	71,27	38,03	56,52	33,98	96,63	29,79	47,11	30,04	72,97	31,62	46,59	31,72	1,45	34,28	2,05	25,66	3,49	
591	46,63		45,85	23,16	34,69	5,73	27,99	6,89	28,75	2,56	25,65	5,09	27,38	3,22	38,14	5,37	42,94	5,08	38,93	5,34	34,61	0,79	28,10	2,25	30,27	4,71	28,90	34,15	35,53	67,04	39,92	27,25	42,76	41,82	37,70	34,09	33,27	49,27	37,31	39,43	
592	15,78	4,76	26,24	8,82	18,65	71,27	26,32	9,37	30,42	26,29	29,79	82,74	20,73	51,35	24,63	53,79	27,52	87,73	38,91	53,81	27,25	46,85	25,75	35,41	27,48	44,32	30,56	36,86	29,42	16,50	31,91	21,84	34,57	33,51	36,75	36,63	46,15	26,22	58,25	27,41	
593	1,67		5,69		1,83		7,86		4,41																																

Tablo 16. "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" Sektörü 3 Basamak Seviyesi Endüstrileri Temelinde Türkiye'nin Dünya ve İsrail İle EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %)

Endüstr Kodu	1993		1994		1995		1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011		2012	
	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail
611	14,23	26,68	55,42	24,41	23,08	37,64	72,47	48,14	61,95	57,40	37,36	28,93	39,91	0,68	32,78	41,60	46,60	0,02	51,67	53,52	2,36	53,78	0,02	56,18	13,47	67,00	3,65	61,64	15,34	59,76	32,77	71,75	30,44							
612	80,07	32,37	42,89	75,04	57,01	85,73	64,97	59,68	66,89	59,68	82,72	1,87	87,70	1,96	79,86	88,56	88,56		68,12	2,26	81,72	69,61	73,57	82,68	29,66															
613	43,28	25,42	39,18	42,53	25,88	35,36	46,00	18,81	12,35	11,75	20,79	90,59	41,03	56,06	56,68	80,00	56,71	50,21	16,15	59,90	73,23	94,92	99,03																	
621	63,08	88,31	16,00	88,16	7,73	52,55	95,30	62,15	25,03	74,66	47,90	91,79	42,38	87,31	43,91	99,47	38,13	88,88	5,04	86,23	9,59	79,62	25,08	88,77	14,47	96,31	16,22	91,89	19,11	82,93	24,47	90,67	27,28	80,03	27,80	74,69	25,73	71,03	28,12	
625	68,32	14,91	37,44	92,31	47,13	94,83	68,51	84,55	73,61	73,33	76,83	53,50	75,18	70,19	87,33	60,50	46,52	16,69	61,13	17,10	69,51	19,54	77,62	39,61	70,87	37,35	78,77	56,76	77,67	66,27	79,95	48,73	73,35	9,97	79,22	41,42	77,85	31,30	88,75	24,64
629	26,23	84,80	41,98	90,61	48,77	48,99	45,11	30,59	47,10	82,36	68,13	28,81	77,46	34,81	75,25	31,33	91,91	18,95	96,46	28,12	96,62	28,56	98,56	44,88	97,07	52,20	93,61	48,19	85,11	32,89	84,34	39,58	80,54	28,07	80,08	19,54	79,98	20,65	79,41	26,09
633	13,09	4,03	6,65	4,71	3,58	23,69	4,11	7,96	9,06	7,57	10,55	7,23	10,91	11,08	13,01	14,98	15,35	9,62	17,20	11,75																				
634	18,89	57,42	0,53	72,72	64,20	64,65	52,14	0,32	71,02	35,72	98,43	29,06	78,75	2,47	75,85	18,14	69,93	2,73	55,30	5,58	69,70	5,72	74,87	2,72	83,90	1,19	96,26	81,94	76,55	0,11	70,86									
635	85,22	31,78	52,02	1,81	77,11	99,00	87,10	0,73	69,67	0,69	81,29	0,94	70,00	12,74	96,91	8,98	99,44	12,62	89,88	14,53	86,57	3,63	76,67	4,48	80,42	5,21	90,20	0,91	86,58	5,67	62,80	0,53	75,36	20,72	79,97	25,20	76,50	1,00		
641	13,18	85,11	48,49	0,32	23,47	0,71	17,18	3,25	19,57	78,15	16,30	87,15	14,72	78,51	12,42	97,98	30,01	53,06	30,09	69,23	24,69	85,93	21,00	92,22	19,21	85,02	16,59	92,57	17,38	92,52	22,21	92,77	20,63	73,02	20,02	85,12	23,35	88,11	24,68	82,21
642	61,85	16,66	70,02	17,61	64,40	66,39	76,34	43,01	82,60	55,61	93,07	37,85	90,64	47,49	82,82	86,76	87,48	34,09	72,43	15,09	71,75	9,05	70,13	15,30	62,71	18,59	63,01	19,42	57,24	11,30	52,94	16,53	50,02	14,30	48,39	10,27	47,37	7,90	44,48	6,80
651	81,26	11,10	86,31	5,54	80,59	9,80	84,02	12,92	90,88	24,16	95,35	25,43	92,53	19,41	98,22	37,13	89,58	21,49	81,76	24,72	77,86	50,90	83,15	60,95	79,54	55,55	80,15	57,24	63,90	83,91	70,72	78,33	73,24	93,25	64,80	69,43	70,54	84,43	71,56	82,12
652	77,67	8,55	66,66	1,13	91,63	49,97	81,93	18,28	87,45	18,65	82,43	7,83	80,19	7,87	85,05	28,94	85,12	75,09	89,63	65,46	87,40	56,69	91,62	57,86	92,42	37,48	97,52	24,40	94,23	41,37	89,36	5,38	94,38	1,25	94,72	0,36	96,69	0,21	80,19	10,61
653	87,08	42,71	81,31	11,61	87,28	16,11	98,90	9,59	99,73	4,70	99,00	8,44	91,15	6,07	88,05	3,07	75,54	15,28	83,53	10,89	75,95	27,88	78,77	16,45	71,58	15,50	70,31	23,53	70,32	15,87	63,34	4,72	70,10	12,57	80,56	31,29	79,82	31,82	72,47	63,88
654	86,79	96,12	96,42	5,85	83,70	60,42	68,71	16,07	72,08	13,11	84,57	5,77	87,22	50,00	82,67	36,60	72,98	22,76	68,02	11,25	57,67	37,61	62,14	9,28	63,18	7,98	70,11	7,93	73,43	86,43	72,87	11,43	68,85	65,47	67,16	0,18				
655	69,76	78,37	1,46	86,42	6,32	84,49	3,37	74,34	2,01	71,15	2,72	50,59	1,45	58,89	0,50	47,42	2,49	56,80	7,34	58,32	3,30	57,53	7,57	46,00	1,84	38,25	1,58	36,18	3,40	34,89	3,35	38,11	2,63	45,40	0,86	54,75	0,64	36,96	4,50	
656	57,73	41,64	44,98	46,59	56,29	77,75	60,27	39,58	56,04	18,66	35,51	11,19	39,75	6,62	27,62	11,46	33,94	8,45	35,12	1,16	32,85	2,15	36,51	1,43	48,68	1,17	49,35	1,89	52,40	2,63	57,85	6,51	67,54	4,14	64,38	5,28	59,21	0,73		
657	91,50	33,72	85,93	2,49	85,25	0,22	87,89	8,68	89,99	67,02	74,57	78,19	74,33	79,06	80,72	92,29	90,00	66,25	83,62	60,83	83,43	77,92	87,58	84,32	83,93	79,69	89,76	96,24	86,63	79,45	84,16	62,45	83,21	46,15	86,04	55,42	94,73	66,38	95,84	93,90
659	5,05	3,94	6,33	23,94	5,15	27,84	20,47	27,56	30,82	28,80	34,06	35,45	3,75	32,90	0,13	33,77	0,13	31,32	0,46	36,21	4,06	35,59	1,86	36,93	3,19	32,58	3,72	30,78	2,58	23,31	2,35	25,16	1,47	21,63	1,52	16,36	0,66			
661	35,69	17,28	19,40	0,11	21,51	1,28	27,24	38,37	0,29	31,18	0,06	27,69	0,70	13,45	0,99	9,91	0,19	10,65	0,31	12,51	9,18	18,86	15,92	38,13	31,02	28,65	27,79	17,95	16,82	15,97	0,11	18,64	0,24	23,46	0,05	21,74	0,26			
662	79,18	33,55	72,92	18,07	73,79	5,67	72,87	53,56	0,03	54,62	1,23	40,09	0,49	38,40	0,06	29,69	0,00	37,94	0,38	27,67	32,59	0,00	42,79	0,00	60,57	0,00	48,16	0,03	50,22	0,09	38,42	0,10	44,28	0,02	47,74	0,04	48,96	0,00		
663	25,53	12,72	36,59	26,06	37,59	49,06	45,59	85,89	43,25	70,74	44,94	46,37	45,98	31,66	61,02	5,18	53,01	3,63	50,87	15,71	63,41	13,92	66,57	16,87	69,34	78,27	65,47	35,57	66,05	34,03	74,68	16,42	81,32	12,01	72,05	39,21	70,57	48,06	76,47	18,82
664	90,57	12,24	74,47	10,42	97,69	99,12	91,23	67,19	99,14	3,56	96,19	25,49	97,86	2,83	91,94	25,68	71,65	35,52	79,54	79,39	88,43	99,24	96,16	96,20	99,87	78,14	94,75	81,63	97,99	89,67	83,73	93,74	87,54	96,39	91,63	61,15	93,58	55,37	94,19	80,11
665	37,05	0,38	29,04	48,00	55,21	57,78	46,11	0,34	53,26	0,10	45,56	0,39	37,18	0,43	28,71	0,22	33,69	1,35	38,83	0,04	48,97	10,07	63,97	17,75	68,34	2,46	64,11	0,50	55,28	0,29	50,61	2,60	62,72	1,54	65,60	2,31	55,24	0,83		
666	80,21	81,85	95,26	61,64	91,74	96,40	18,02	88,11	8,18	99,33	77,75	70,46	0,74	93,61	98,31	0,37	93,66	1,47	75,38	55,37	16,88	61,67	1,83	70,70	77,00	69,23	0,66	66,94	67,83	0,28										
667	3,97	57,15	26,33	4,72	9,13	10,15	30,16	40,54	6,29	8,94	4,74	16,18	7,69	8,73	0,94	16,29	0,08	11,89	1,57	17,12	0,17	30,67	5,96	37,63	87,96	16,68	10,20	21,26	18,09	16,76	54,90									
671	48,44	56,31	54,49	59,47	68,97	11,29	53,39	71,47	46,98	35,00	26,87	25,81	0,43	17,11	13,81	20,81	12,81																							
672	89,43	81,71	71,65	87,45	2,24	98,90	67,60	62,82	0,25	75,64	0,05	62,24	47,07	68,38	64,59	98,61	71,69	0,07	65,93	78,11	80,66	78,57	0,03	95,23	96,12															
673	22,83	71,26	18,77	41,82	52,80	0,07	39,27	50,28	41,21	0,37	76,34	49,01	0,54	37,22	0,19	28,49	26,45	28,37	24,01	29,84	0,02	40,78	39,43	58,29	43,40															
674	16,97	35,58	19,65	2,17	15,75	1,37	22,01	0,05	25,41	27,50	32,10	46,98	52,81	48,33	0,04	73,72	0,18	65,71	0,19	59,51	54,48	0,47	49,76	0,94	56,65	0,17	55,02	67,68	1,72	92,17	0,27									
675	0,09	1,46	0,71	0,41	1,58	0,78	1,13	2,25	7,35	4,63	15,03	6,35	17,21	36,68	19,03	23,19	18,72	22,07	12,96	75,61	12,66	35,25	11,22	23,50	10,62	0,03	8,79	9,29	44,24	7,72	19,33									
676	25,54	14,99	1,09	24,81	0,95	23,49	0,04	26,08	0,03	29,52	0,07	22,23	0,01	26,65	0,00	17,59	0,54	25,87	0,10	28,42	0,14	27,98	0,20	34,13	0,09	27,63	0,31	30,02	0,27	18,84	0,39	20,34	0,23	29,58	0,24	30,21	0,07	26,51	0,04	
677	0,28	0,84	0,42	9,73	3,80	3,25	22,31	0,68	14,23	11,43	10,39	4,75	5,54	10,36	9,91	8,31	90,58	5,93	45,79	68,71	93,90	86,37	2,06																	
678	68,50	68,44	2,86	83,08	75,85	69,90	0,81	72,13	88,47	6,68	76,55	32,82																												

Endüstr	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012																				
Kodu	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail																		
691	84,89	97,62	92,07	87,67	88,22	69,27	96,43	86,82	96,14	67,12	82,11	11,53	91,39	13,21	97,84	15,57	91,53	6,98	88,08	4,08	50,65	4,58	39,35	19,65	35,09	15,67	32,05	16,69	30,52	22,21	30,91	24,28	21,36	43,45	23,15	8,30	30,82	21,63	26,06	17,39
692	44,26		87,39	0,28	68,52	1,42	61,45	2,23	79,54	1,48	99,85	5,93	94,87	0,52	95,57	10,85	57,81	0,08	65,35	0,06	67,40	0,09	55,05	3,55	55,21	4,53	65,80	4,46	55,39	15,32	46,09	10,18	36,03	3,00	54,35	3,02	55,41	3,48	48,33	2,81
693	68,88	56,26	68,59		76,30		58,17	1,84	45,66	3,46	45,35	0,05	40,64	2,62	39,48	1,20	48,38	0,22	34,14	0,98	27,24		22,45	4,54	24,80	0,46	26,75	0,80	30,66	0,31	34,52	1,03	40,22		31,77	1,33	22,22	3,12	24,69	1,28
694	31,71		40,05	0,64	51,57		44,01	0,31	41,15	24,69	51,57	6,17	65,56	1,68	59,77	25,68	72,83	13,98	60,88	4,21	58,80	6,51	55,10	10,19	56,10	13,99	55,66	5,55	59,57	10,32	64,33	13,41	64,69	5,52	62,44	15,99	65,27	20,17	67,88	20,29
695	20,49	52,23	31,67	71,18	38,08	63,18	26,56	28,45	29,78	21,39	68,73	14,00	55,54	21,77	38,29	12,70	37,88	29,20	34,01	30,96	38,38	24,96	35,03	12,61	34,25	8,77	33,37	11,60	41,04	7,21	38,18	7,70	46,90	13,70	41,94	9,49	37,85	8,82	37,64	10,08
696	44,43		63,10		53,45	65,36	42,14	20,31	31,54	55,95	24,71	23,37	39,23	24,03	25,74	36,77	34,45	73,57	31,43	1,00	33,43	85,13	27,45	14,36	25,70	28,09	31,16	26,06	42,03	35,90	32,61	65,33	40,22	84,01	44,96	16,98	34,21	48,01	37,12	25,86
697	61,77	14,75	34,50		50,79		66,22		51,36	1,54	55,71	8,97	47,84	9,52	46,31	2,59	26,38	1,52	25,00	0,98	24,22	1,10	29,30	0,26	34,99	2,06	38,08	1,61	39,86	0,28	42,05	0,45	36,77	0,12	44,90	0,16	48,79	0,22	42,39	2,73
699	35,60	98,74	44,87	68,53	57,60	43,78	53,19	38,63	56,81	62,57	59,59	94,24	83,38	32,20	72,93	53,70	90,80	32,65	88,84	32,30	95,98	31,80	94,19	41,75	97,54	39,56	99,45	46,81	98,49	69,29	91,33	89,14	86,62	64,30	89,70	28,91	87,64	26,16	84,78	19,57

611 İşlenmiş deri ve köseleler, **612** Deri ve köseleden mamul eşya (makina, mekanik işlerde kullanılan saraciye eşyası), **613** Dabaklanmış, aprelenmiş, bütün halinde kürkler, **621** Kauçuk ve kauçuktan eşya, **625** Kauçuktan iç ve dış lastikler (yeni/eski), **629** Kauçuktan diğer eşya (hijyenik, eczacılık malları, taşıyıcı kolonlar), **633** Mantardan eşya, **634** Kaplamalık ağaçlar, levhalar, kontrplak, sırk, kazık vs. ile ağaç yünü, **635** Ağaçtan muhafazalar, kutu, kafes sandık, vs. ile inşaat ve marangozluk mamulleri, **641** Kağıt ve karton, **642** Kağıt, kağıt hamuru, karton ver selülozik liflerden mamul eşya, **651** Tekstil iplikleri, **652** Pamuklu mensucat, **653** Sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat, **654** Dokumaya elverişli diğer maddelerden dokunmuş mensucat (ipek, yün, keten vb.), **655** Örne mensucat, **656** Kurdeleler, etiketler, armalar, tüller vb., **657** Özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, votka, sicim, ip, şapka taslakları, etnik eşya), **658** Dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar, **659** Halılar ve diğer yer kaplamaları, **661** Kireç, çimento, tabii taşlar, asfalt ile bunlardan eşya, **662** Silisli fosil unları ve benzerlerinden eşya, tuğla, kiremit, karolar vb. eşya, **663** Mineral maddelerden mamul eşya ve cihazlar, **664** Cam, **665** Seramikten sofa ve mutfak eşyası ile diğer ev eşyası, heykelcik, vb. diğer süs eşyası, **666** Çanak-çömlek, **667** İnciler ve kıymetli metal taşlar, **671** Dökme ve aynalı demir, ferro alyajlar, **672** Demir veya çelikten külçe ve diğer ilk şekillerde yarı mamuller, **673** Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmamış yassı hadde mamulleri, **674** Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmış yassı hadde mamulleri, **675** Paslanmaz veya alaşımsız çelikten yassı hadde mamulleri, **676** Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller, **677** Demir veya çelikten demiryolu ve tramvay hattı malzemesi, **678** Demir veya çelikten teller, **679** Demir veya çelikten ince, kalın borular ve içi boş profiller, boru bağlantı parçaları, **681** Gümüş, platin ve gümüş veya platin kaplamalı altın ve diğer metaller, **682** Bakır ve bakırdan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb., **683** Nikel ve nikelden çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb., **684** Alüminyum ve alüminyumdan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb., **685** Kurşun ve kurşundan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb., **686** Çinko ve çinkodan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb., **687** Kalay ve kalaydan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb., **689** Metalürjide kullanılan adi metaller (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobalt vb.), **691** Demir, çelik veya alüminyumdan inşaat ve inşaat aksamı, **692** Demir çelik veya alüminyumdan depo, sarnıç, vb. kaplar, **693** Alüminyum, bakır veya demir çelikten teller, halatlar, kablolar, mensucat, **694** Bakır, Alüminyum, demir veya çelikten çivi, vida, pim, rondela vb. eşya, **695** El aletleri ve makineler için aletler, **696** Bıçakçı eşyası ve sofa takımları, bunların aksam ve parçaları, **697** Adi metallerden ev işlerinde kullanılan eşya ve aksam, **699** Diğer adi metallerden eşya (kilit, zincir, yay, fermuar, dikiş, nakış aletleri vb.)

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Tablo 17’de “Makineler ve Taşıt Araçları” sektörü 3 basamak seviyesi endüstrileri temelinde yıllar itibariyle Türkiye’nin dünya ve İsrail ile EİT değerleri bulunmaktadır. 2012 yılı itibariyle Türkiye’nin dünya ile gerçekleştirdiği ticareti incelendiğinde, **721** tarımsal makinalar, **722** traktörler, **727** gıda işleme makinaları, **733** metalleri dövme, çekişleme veya kalıpta dövme suretiyle işlemeye mahsus takım tezgahları, **737** tav ocakları, döküm potaları, hadde lehim, hadde makinaları, **741** ısıtıcı ve soğutucu ekipmanları, bunların aksam ve parçaları, **771** elektrikli güç makinaları, **772** elektrik devreleri, rezistanslar vb. aksam ve parçaları, **781** motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.), **783** 10+ kişi taşımaya mahsus motorlu taşıtlar, çekiciler, **784** motorlu taşıtların aksam ve parçaları ile şase ve karoserleri, **786** römorklar ve yarı römorklar, **791** demiryolu taşıtları, aksam ve parçaları, **793** gemiler ve suda yüzen taşıtlar endüstrileri olmak üzere toplam 13 sektörün EİT değerlerinin %70’in üzerinde yer aldığı görülmektedir. İsrail ile ticarete ise %70’in üzerinde EİT değeri alan sektörler, **728** diğer makinalar ve cihazlar, **737** tav ocakları, döküm potaları, hadde lehim, hadde makinaları, **747** borular, kanallar, depolar, musluklar, valfler vb. cihazlar, **749** döküm plakaları ve modelleri, kalıplar, contalar, **761** televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın), **772** elektrik devreleri, rezistanslar vb. aksam ve parçaları olmak üzere toplam 6 adettir.

Tablo 18’de “Çeşitli Mamul Eşya” sektörü 3 basamak seviyesi endüstrileri temelinde 1993-2012 yılları arasında Türkiye’nin dünya ve İsrail ile EİT değerleri bulunmaktadır. Tablo incelendiğinde Türkiye ve dünya arasında %50 üzerinde hesaplanan EİT değerlerine **813** ışıklı isim tabelaları ve aksamı, portatif elektrik lambaları, **821** mobilya, aksam ve parçaları, **831** sandıklar, bavullar, çantalar ve kılıflar, **848** tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs., **851** ayakkabılar ve aksamı, **873** metre ve sayaçlar, **891** ateşli harp silahları ve malzemeleri, **892** basılmış yayınlar, **893** plastikten mamul eşya sektörleri, İsrail ile ise **831** sandıklar, bavullar, çantalar ve kılıflar ve **899** başka yerde belirtilmeyen maddelerden işlenmiş eşyalar sektörleri sahiptir.

Endüstri	1993		1994		1995		1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011		2012		
Kodu	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail			
783	99,56	49,41	85,32	89,35	63,82	78,75	65,09	93,46	41,87	51,54	83,15	93,74	9,90	77,45	90,05	65,84	62,54	44,53	85,35	97,67	81,13																				
784	23,13	5,85	43,13	2,48	38,29	7,42	39,05	4,71	38,79	7,71	46,67	12,72	55,79	6,15	45,91	3,89	79,61	2,79	81,20	5,03	70,70	4,40	56,22	6,72	61,45	4,62	61,72	4,74	69,26	3,59	72,33	4,83	74,74	1,90	75,93	2,01	78,89	3,09	87,97	0,98	
785	15,54		39,10		70,60		35,66	79,51	54,77		57,75	99,87	57,32	95,52	49,83	40,84	82,38	68,42	84,39	9,61	85,95	58,39	47,14	4,12	29,84	14,08	21,40		55,99	48,54	58,75		70,31	64,72	49,93	43,73	40,72	39,43	2,63		
786	56,11		24,46		44,20		59,20	50,30	62,50	47,73	68,96		80,52	0,48	87,13	4,56	65,00	7,88	86,93	27,58	88,24	5,24	79,75	57,95	96,56	0,28	86,26	2,30	84,17	1,26	75,66	0,86	61,53	1,61	84,84	2,44	87,15	5,08	81,28	46,17	
791	1,27		5,26		6,01		0,46		2,03		8,12		9,10		4,59		9,36		56,98		28,99		13,36		46,47		23,73		10,82		12,52		18,98		4,33		25,31		36,06		
792	0,04		5,41		0,56		2,74		26,16		26,85	79,74	96,80		83,52	26,24	64,52	0,05	63,27	0,00	51,25	10,90	57,68	4,65	89,86	22,85	42,82	19,28	63,40	45,34	25,99	51,31	42,83	78,86	17,06	11,31	16,11	1,97	27,44	11,50	
793	36,27		32,28		22,35	6,02	21,87		44,50		64,63		74,43	99,13	95,92		67,28	0,00	73,30	76,46	55,13	19,51	72,93	0,94	92,03		29,06		51,77		48,63		79,12		96,57		91,62		89,14		

711 Buhar kazanları, kızgın su kazanları ve aksamı, **712** Buhar türbinleri ile aksam ve parçaları, **713** Motorlar ve aksamı, **714** Turbo jetler, tepkili motorlar, diğer gaz türbinleri vb. aksamı, **716** Elektrik motorları ve jeneratörler ile bunların aksam ve parçaları, **718** Diğer güç motorları (su tribünleri, su çarkları, nükleer reaktörler, ışınlanmış yakıt elemanları), **721** Tarımsal makineler(traktörler hariç), **722** Traktörler, **723** Toprağın tesviyesi, cevherleri taşıma, yayılması, kar küreyicileri vb., **724** Tekstil, çamaşır yıkama ve kurutma, ütüleme makina ve aksam ve parçaları, **725** Kağıt hamuru, kağıt/karton imaline, işlenmesine mahsus makina ve cihazlar, **726** Matbaacılıkta kullanılan makineler, **727** Gıda işleme makineleri, **728** Diğer makineler ve cihazlar, **731** Takım tezgâhları (torna tezgahları, planya, vergel, yiv açma, dişli açma vb. makineler), **733** Metalleri dövme, çekiçleme veya kalıpta dövme suretiyle işlemeye mahsus takım tezgahları, **735** Alet tutucular ile muhtelif makinelerin aksam ve parçaları, **737** Tav ocakları, döküm potaları, hadde lehim, hadde makineleri, **741** Isıtıcı ve soğutucu ekipmanları, bunların aksam ve parçaları, **742** Sıvılar için pompalar, sıvı elevatörleri ile bunların aksam, parçaları, **743** Diğer pompalar, fanlar, santrifüjler, filtre makine ve cihazları, **744** Forkliftler, diğer yük arabaları ve kaldıraçlar, asansörler, **745** Elektrikli olmayan diğer makine ve el aletleri vb. aksam parçaları, **746** Her nevi rulmanlar, **747** Borular, kanallar, depolar, musluklar, valfler vb. cihazlar, **748** Dişli sistemleri ve aksamı, **749** Döküm plakaları ve modelleri, kalıplar, contalar, **751** Büro makineleri (yazı, hesap, fotokopi), **752** Otomatik bilgi işlem makineleri vb. ait birimler, **759** Büro ver bilgi işlem makinelerinin aksam ve parçaları, **761** Televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın), **762** Telsiz telefon, telsiz telgraf ve radyo yayınları için alıcı cihazlar, **763** Plak döndürücüler, pikaplar, kasetçalarlar, video kayıt ve gösterme cihazları, **764** Telli telefon ve telgraf cihazları, telsiz telefon telgraf cihazları vb. aksamı, **771** Elektrikli güç makineleri (716 hariç)(transformatörler, statik konvektörler, endüktörler), **772** Elektrik devreleri, rezistanslar vb. aksam ve parçaları, **773** Elektrik dağıtım donanımı (teller, kablolar, izolatörler, bağlantı parçaları), **774** Elektro teşhis cihazları(X ışınli, alfa, beta ve gama ışınli cihazlar), **775** Evlerde kullanılan makineler (Çamaşır makinası, buzdolabı, bulaşık makinası vb.), **776** Katot ışınli tüpler, yarı iletken tertibat; elektrik devreleri, **778** Elektrikli makinelerin aksam ve parçaları, **781** Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.), **782** Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar, çekiciler, **784** Motorlu taşıtların aksam ve parçaları ile şase ve karoserleri, **785** Motosikletler, bisikletler, sakatlar için koltuklar vb. aksam parçaları, **786** Römorklar ve yarı römorklar, **791** Demiryolu taşıtları, aksam ve parçaları, **792** Hava taşıtları, uzay araçları vb. aksam, parçaları, **793** Gemiler ve suda yüzen taşıtlar

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Tablo 18. “Çeşitli Mamul Eşya” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye'nin Dünya ve İsrail ile EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, %)

Endüstri	1993		1994		1995		1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011		2012	
Kodu	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail	Dünya	İsrail
811	25,53		29,54		32,65		78,54	44,95	96,14	2,94	94,24		97,10	5,70	94,80	2,44	92,81	2,59	46,65	9,72	11,48	72,91	17,83	20,26	36,57	1,01	24,17	93,92	21,88	6,54	22,55	1,01	21,11	59,51	37,54	98,26	34,88	66,45	17,70	22,62
812	85,82		58,02		95,23	10,09	97,83		97,91	0,17	95,08		98,35	1,28	98,56	0,74	61,35	1,76	56,15	0,72	53,75	0,10	53,96	0,01	55,73		62,90	0,03	50,65	0,03	50,46	0,02	39,14		40,91	0,16	46,72	0,05	42,12	0,21
813	84,00	14,95	83,71	16,66	95,16	2,71	74,96	62,31	76,25	90,27	61,83	57,25	67,22	57,08	63,12	37,18	95,78	3,95	96,10	24,20	93,64	10,03	95,98	19,73	96,38	40,32	93,81	14,00	84,58	7,13	84,25	4,80	97,82	3,08	80,73	1,92	73,39	0,87	79,96	0,03
821	95,46	9,44	82,74	58,85	96,03	80,30	76,22	31,78	72,43	27,77	76,54	28,11	97,19	10,07	97,93	12,09	73,91	3,60	60,82	2,59	54,78	3,02	63,73	15,87	68,11	7,37	78,96	7,29	77,88	3,33	69,86	14,93	63,42	2,10	67,59	4,19	71,56	7,45	59,49	5,46
831	29,33	7,14	22,76	14,51	32,66	45,61	66,19	45,96	70,24	49,43	92,96	35,17	97,24	17,30	99,60	48,02	82,61	84,78	92,69	95,29	89,27	86,50	65,97	76,10	51,98	73,01	49,06	48,62	47,45	95,69	51,63	73,63	66,68	77,65	69,40	89,26	69,09	67,55	74,19	79,57
841	2,95		2,07		2,15		78,25	6,23	6,94		7,68	1,49	6,94	0,96	8,39	1,84	8,68	7,32	8,85	4,57	11,04	1,45	15,68	2,24	16,36	0,55	20,88	1,66	26,47	0,55	35,86	0,70	41,24	0,68	49,06	0,33	49,70	0,54	41,40	0,63
842	1,90		1,74		1,66		5,25	3,03	7,11		7,40	20,50	5,52	1,19	6,29	0,68	5,47	3,25	6,12	0,98	8,61	0,69	10,12	3,79	12,78	1,50	17,88	1,59	21,31	1,37	31,48	0,68	34,71	0,18	40,68	0,11	41,30	0,16	32,74	0,09
843	1,88		0,72		0,85		3,58		4,82		4,77	3,20	5,25	23,87	7,51	8,86	5,75	0,40	3,26	4,43	5,73	7,67	6,69	11,15	6,76	4,82	8,92	11,46	10,84	8,31	17,02	9,20	20,29	6,48	29,34	1,71	29,49	2,97	20,61	0,02
844	0,42		0,25		0,31		1,89		2,72	0,12	3,25	0,74	3,35		4,59	2,44	2,74	0,23	3,30	1,05	3,22	0,58	6,27	4,65	5,25	3,35	6,67	1,56	8,62	1,44	12,82	1,85	13,12	2,83	14,37	0,85	14,46	3,04	11,97	0,43
845	1,59	50,30	0,92	54,21	1,18	72,58	3,64	52,58	6,54	67,20	4,90	32,02	5,11	9,18	7,46	8,46	5,87	2,42	5,51	6,94	6,50	6,83	8,60	7,10	9,80	5,14	13,72	7,64	17,83	6,97	24,17	6,69	28,51	26,88	32,25	0,86	34,94	0,91	25,74	1,47
846	11,33		6,87		6,31	4,74	11,30	3,66	14,32	9,62	14,06	17,48	11,53	12,49	12,71	1,38	10,85	9,33	9,70	2,09	10,89	7,50	14,16	25,07	13,87	20,30	18,43	20,67	21,62	31,22	27,52	21,38	23,93	7,64	32,78	4,27	36,30	2,42	37,79	4,40
848	3,03	13,00	2,66	16,71	3,01	27,99	12,56	99,51	13,02	15,12	18,35	5,52	18,31	1,52	17,26	0,18	19,92	5,19	20,52	9,82	22,20	27,26	31,51	5,87	42,21	13,90	52,48	10,99	57,65	31,04	67,92	16,33	83,17	31,50	84,65	1,61	83,62	1,95	88,20	0,18
851	64,76		30,02		57,15		78,71	16,37	78,48		81,64	5,46	84,26	0,76	99,98	3,64	80,08	0,03	93,87	2,30	98,06	0,69	80,64	0,37	68,66	1,41	63,05	3,79	71,44	0,01	67,77	0,07	69,86	0,64	74,99	0,29	67,23	1,83	77,48	0,02
871	1,46	0,71	1,77		10,31		14,99	0,19	10,04	0,28	11,18	0,50	7,13	17,18	1,66	17,50	10,78	26,68	28,88	31,93	25,11		11,15		9,50	7,16	8,27	75,33	14,31	1,53	24,71	5,88	44,51	4,58	39,22	10,51	31,37	0,04	22,30	0,01
872	9,63	1,29	7,16	4,26	7,01	3,02	10,21	5,34	10,77	2,39	12,94	22,03	9,48	78,37	9,66	68,92	14,44	78,29	16,23	40,64	18,81	39,56	17,82	26,35	15,79	18,72	18,45	18,89	20,20	6,67	20,70	9,20	22,45	21,81	22,53	14,73	26,04	8,25	30,56	16,82
873	10,14		21,76		11,54	5,80	17,83	4,01	38,07	45,87	32,69	15,24	35,06	10,70	23,34	27,04	39,51	46,87	24,79	18,72	30,50	94,51	24,95	63,31	26,96	89,84	41,86	55,72	43,93	57,27	43,62	40,66	42,29	72,97	50,26	50,93	50,87	26,25	61,75	34,17
874	5,40	1,95	9,93	19,64	7,51	14,41	8,46	7,63	8,91	13,86	13,45	56,18	15,07	48,24	13,45	22,12	17,96	29,23	13,80	12,04	17,91	34,26	18,77	38,44	16,03	13,39	18,04	23,31	22,70	35,13	23,29	89,30	23,54	48,67	19,26	46,40	18,66	21,11	24,95	10,21
881	0,74		7,89	80,77	2,81		3,44		4,50		7,35	91,78	4,76		3,07	9,09	8,33		5,24	5,85	3,45	3,18	5,56	1,91	5,84	0,85	8,34	0,43	11,00	1,20	15,82		15,04	1,01	13,64	28,01	16,25		21,53	
882	1,61		0,76	21,69	2,21		3,88		4,67		4,97		7,59	19,02	6,70	15,26	9,11	37,65	11,40	71,30	8,28	0,33	5,47	0,20	6,64		7,01	86,58	8,60	11,43	9,88	13,27	11,55	7,16	11,52	71,62	13,76	4,52	21,49	20,13
883	10,68		14,11		9,60		13,22		3,85		21,33		7,61		4,48		49,00		1,08		32,99		11,73		10,75		18,89		12,23	63,29	11,27		8,09		21,79		7,48		9,69	
884	5,84	45,76	6,77		8,53		9,48	11,72	7,23	34,19	12,25	85,51	9,66	2,03	13,51	3,36	10,63	3,23	10,79	22,76	9,24	0,29	7,01	2,08	4,54	43,88	6,32		7,66	0,87	8,00	0,45	10,90	4,92	7,22	1,54	7,63	1,23	8,95	14,89
885	2,11		9,46		2,55	31,40	3,66	39,97	6,54	21,94	6,22	57,46	8,54	83,94	9,09	4,92	18,47	25,83	15,29	81,86	13,91	94,33	10,85	86,80	9,62	21,10	10,33	54,54	12,69	56,43	11,97	49,59	15,07	39,12	14,84	72,92	11,34	7,43	13,90	9,49
891	9,68	2,55	16,80		23,17		46,03	0,38	23,55	66,40	12,34	0,55	33,44	0,35	28,28	11,65	27,92	14,87	40,50	4,27	79,40	32,92	74,38	60,66	47,63	0,65	41,23	69,29	42,47	21,03	40,66	62,68	39,36	91,25	42,35		56,70	4,53	75,01	
892	26,33	98,36	26,81	20,50	33,54	62,86	41,26	14,35	47,82	28,99	39,99	67,14	46,10	40,20	45,29	91,06	50,25	83,77	44,38	43,37	54,21	81,71	52,77	68,30	59,88	98,18	65,01	86,06	70,08	38,67	71,33	13,48	82,53	38,37	81,69	47,80	78,63	52,28	80,52	47,87
893	43,38	84,38	82,75	84,44	77,95	93,27	72,17	90,32	84,47	96,24	79,41	84,51	77,73	60,10	79,43	50,71	95,53	38,19	93,02	37,32	98,10	31,93	98,50	30,21	93,11	28,64	93,89	30,86	91,25	25,36	85,31	27,77	76,66	30,15	79,44	31,99	81,48	27,73	74,24	20,45
894	17,64	52,82	32,89	20,30	22,70	33,22	25,88	92,96	17,98	96,75	24,24	68,94	25,99	75,22	24,49	46,62	35,57	22,88	32,92	14,62	30,82	29,99	23,34	71,92	20,20	64,03	20,65	81,82	24,18	50,92	27,57	61,45	26,37	1,22	23,51	19,58	21,10	68,33	26,54	27,71
895	32,86	5,40	38,08	8,05	26,30	16,24	24,18	1,51	18,05	53,26	25,22	19,30	23,76	16,10	21,07	60,44	35,83	19,40	31,22	40,03	36,67	37,50	28,90	6,78	25,79	66,66	24,86	50,80	27,46	42,50	27,74	69,09	30,37	54,15	29,02	80,54	25,10	52,25	25,70	64,33
896	23,33		64,46	70,96	47,89		53,20		6,72		91,26		18,71	0,82	25,27																									

Buraya kadar yapılan açıklamalarda, Türkiye'nin, sözkonusu serbest ticaret anlaşmalarının yürürlük tarihi en eski olan İsrail ve dünya ile imalat sanayisine ait sektörler temelinde 1993-2012 tarihleri arasında EİT değerlerindeki değişim incelenmiştir. Aşağıdaki bölümde ise ilgili değişimin nedenin daha detaylı analiz edilebilmesi için Türkiye'nin İsrail ile MEİT değerleri hesaplanmıştır.

4.2.3.2 Endüstri temelinde Türkiye'nin İsrail ile marjinal endüstri-içi dış ticareti

Tablo 19'da değişimin nedenin daha detaylı analiz edilebilmesi için Türkiye'nin İsrail ile "Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Malları" na yönelik sektörlerin MEİT değerleri hesaplanmıştır. MEİT'yi hesaplamaya yönelik endeks sonuçlarına bakıldığında Türkiye ve İsrail arasında marjinal EAT'nin daha yoğun gerçekleştiği görülmektedir. Serbest ticaret anlaşması sonrasındaki dönemi kapsayan 1996-2012 yılları arasında en yüksek MEİT değeri hesaplanan endüstri **512** Alkoller, fenoller, fenol-alkoller vb. türevleri ve **597** Ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, çözücü müstahzarlar, yağlama müstahzarları olmaktadır. 1990-2012 yılları arasındaki döneme bakıldığında **533** Pigmentler, vernikler, boyalar, **551** Uçucu yağlar rezinoitler, **582** Plastiklerden levhalar, plakalar, **591** Haşarat öldürücüler ve zararlı bitkileri yok ediciler endüstrilerinde yüksek MEİT görülmektedir. Aynı dönem içerisinde **511** hidrokarbonlar ve türevleri, **514** azot fonksiyonlu bileşikler, **523** diğer inorganik kimyasal maddeler, **542** ilaçlar endüstrilerinde Brühlhart A endeksinin 0'a, Brühlhart B endeksinin ise ± 1 'e yakın değerler aldığı göze çarpmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak sözkonusu endüstrilerde gerçekleşen ticaret şeklinin marjinal EAT yapısında olduğu ve yüksek uyum maliyetlerinin ortaya çıktığı söylenebilir.

Tablo 19. “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayii ve Buna Bağlı Sanayi Malları” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye’nin İsrail İle MEİT’si

Kod	1990-1995					1996-2012					1990-2012				
	HK	A*	B*	C*	UMCIT	HK	A*	B*	C*	UMCIT	HK	A*	B*	C*	UMCIT
511	...	...	...	...	...	0,00	0,00	-1,00	311058,00	152018688,00	0,00	0,00	-1,00	171484,00	156325024,00
512	...	...	...	...	...	0,85	0,92	-0,08	3250390,00	286539,00	...	...	...	...	...
513	0,06	0,11	-0,89	236442,00	1881396,00	0,10	0,19	-0,81	4165560,00	17859844,00	0,10	0,19	-0,81	4358064,00	18820064,00
514	tanımsız	0,00	1,00	0,00	1132018,00	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	1235659,00	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	435583,00
515	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
516	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	659410,00	...	...	...	...	...
522	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	9042256,00	...	...	...	...	...
523	0,88	0,94	-0,06	6045696,00	394450,00	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	7257151,00	0,05	0,09	-0,91	959698,00	9604485,00
524	...	...	...	...	...	0,10	0,19	-0,81	218800,00	946634,00	...	...	...	...	...
525	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
531	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	1080073,00	...	...	...	...	...
532	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
533	0,32	0,48	0,52	737912,00	785371,00	0,31	0,47	-0,53	14629118,00	16604041,00	0,35	0,52	-0,48	17228864,00	15776496,00
541	...	...	...	...	...	0,36	0,53	-0,47	1125882,00	1003574,00	...	...	...	...	...
542	0,12	0,21	0,79	175510,00	644637,00	0,05	0,09	-0,91	3676666,00	36094984,00	0,05	0,10	-0,90	4136324,00	36133176,00
551	0,09	0,16	-0,84	5304,00	27551,00	0,72	0,84	-0,16	412176,00	78530,00	0,51	0,68	-0,32	426252,00	201100,00
553	...	...	...	...	...	0,07	0,13	0,87	1588238,00	10361141,00	0,08	0,15	0,85	1789912,00	10281094,00
554	tanımsız	0,00	1,00	0,00	546650,00	0,21	0,35	0,65	14086082,00	26317076,00	0,21	0,35	0,65	14531326,00	27134160,00
562	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
571	...	...	...	...	...	0,01	0,02	-0,98	856552,00	55131672,00	...	...	...	...	...
572	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
573	0,00	0,01	-0,99	5744,00	866791,00	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
574	...	...	...	...	...	0,04	0,08	0,92	609090,00	7377481,00	...	...	...	...	...
575	0,03	0,07	-0,93	834662,00	11536580,00	0,09	0,17	-0,83	26196514,00	126525360,00	0,09	0,17	-0,83	27151546,00	133144032,00
579	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
581	tanımsız	0,00	1,00	0,00	102564,00	0,17	0,29	0,71	1833600,00	4382355,00	0,15	0,26	0,74	1599738,00	4479017,00
582	0,07	0,14	-0,86	301746,00	1896252,00	0,23	0,37	0,63	13074784,00	22434334,00	0,35	0,51	0,49	20165174,00	19050016,00
583	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	308618,00	...	...	...	...	...
591	0,05	0,09	-0,91	178824,00	1721902,00	tanımsız	0,00	1,00	0,00	962077,00	0,40	0,57	-0,43	1741100,00	1303725,00
592	...	...	...	...	...	0,15	0,26	-0,74	1845134,00	5341739,00	...	...	...	...	...
593	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
597	...	...	...	...	...	0,82	0,90	0,10	997056,00	106712,00	...	...	...	...	...
598	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	762293,00	0,26	0,42	-0,58	7591412,00	10646522,00	0,27	0,42	-0,58	8166496,00	11147146,00

511 Hidrokarbonlar ve türevleri, **512** Alkoller, fenoller, fenol-alkoller vb. türevleri, **513** Karboksilik asitler ve türevleri, **514** Azot fonksiyonlu bileşikler, **515** Organik-inorganik, heterosiklik bileşikler, nükleik asitler, **516** Diğer organik kimyasal maddeler, **522** İnorganik kimyasal elementler, asitler, bileşikler, metallerin asit, hidroksit ve peroksitleri, **523** Diğer inorganik kimyasal maddeler, **524** Oksi ve peroksi metalik asitlerin tuzları, kıymetli metallerin bileşikleri, **525** Radyoaktif elemanlar ve bileşikleri, bunları içeren karışım ve atıklar, **531** Sentetik organik boyayıcı maddeler, **532** Debayette kullanılan bitkisel ve hayvansal menşeli hulasalar, **533** Pigmentler, vernikler, boyalar, **541** Eczacılık ve eczacılık malları, **542** İlaçlar, **551** Uçucu yağlar rezinoitler, **553** Parfüm ve kozmetik veya tuvalet müstahzarları, **554** Sabunlar, temizleme, cilalama malları, **562** Mineral kimyasal gübreler (272.grubun dışındakiler), **571** Etilen polimerleri (ilk şekillerde), **573** Vinil klorür veya halojenli diğer olefin polimerleri(ilk şekilde), **574** Poliasetaller ve diğer polieterler ve epoksi reçineler (ilk şekillerde), **575** Propilen ve diğer olefinlerin polimerleri(ilk şekillerde), **579** Plastikten döküntü, kalıntı ve hurdalar, **581** Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb, **582** Plastiklerden levhalar, plakalar, **583** Plastikten monofil, çubuk, profiller-enine kesiti 1mm’yi geçen, **591** Haşarat öldürücüler ve zararlı bitkileri yok ediciler, **592** Nişasta, inülin, buğday gluteni, albuminler, yapıştırıcı ve tutkallar, **593** Patlayıcı maddeler, fitiller ve fişekler, **597** Ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, çözücü müstahzarlar, yağlama müstahzarları, **598** Muhtelif kimya sanayi malları ve model patları

Kaynak: Comtrade Database’den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Tablo 20. “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye'nin İsrail İle MEİT'si

Kod	1990-1995					1996-2012					1990-2012				
	HK	A*	B*	C*	UMCİT	HK	A*	B*	C*	UMCİT	HK	A*	B*	C*	UMCİT
611	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	0,00	0,00	1,00	3968,00	1003433,00
612	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
613	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
621	tanımsız	0,71	-0,29	28002,00	11383,00	0,14	0,25	0,75	765204,00	2257636,00	0,17	0,28	0,72	847428,00	2132405,00
625	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	8675901,00	...	...	...	...	...
629	tanımsız	0,00	1,00	0,00	42417,00	0,15	0,26	0,74	569438,00	1624762,00	0,14	0,25	0,75	552390,00	1686544,00
633	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
634	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
635	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
641	...	...	...	...	...	0,68	0,81	-0,19	60903688,00	14312768,00	...	...	...	...	...
642	0,11	0,20	0,80	44792,00	184652,00	0,03	0,06	0,94	2667248,00	43201208,00	0,03	0,06	0,94	2835630,00	43888404,00
651	tanımsız	0,00	1,00	0,00	14181634,00	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	20340264,00	0,53	0,69	-0,31	15298850,00	6885932,00
652	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	1451263,00	...	...	...	...	...
653	0,09	0,16	0,84	851998,00	4573049,00	0,95	0,98	0,02	12977046,00	324867,00	0,49	0,66	0,34	13616418,00	7133892,00
654	...	...	...	...	...	tanımsız	0,67	0,33	119090,00	58362,00	...	...	...	...	...
655	...	...	...	...	...	0,03	0,05	0,95	946818,00	16439425,00	...	...	...	...	...
656	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	87156,00	tanımsız	0,00	1,00	0,00	2674861,00	0,00	0,01	0,99	19352,00	2651758,00
657	tanımsız	0,00	1,00	0,00	4395868,00	0,83	0,91	-0,09	39190224,00	4010044,00	0,88	0,94	-0,06	41561672,00	2859904,00
659	...	...	...	...	...	0,00	0,01	0,99	187266,00	30065052,00	...	...	...	...	...
661	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	48093344,00	...	...	...	...	...
662	0,03	0,05	0,95	89630,00	1594506,00	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	59638332,00
663	tanımsız	0,00	1,00	0,00	319034,00	tanımsız	0,00	1,00	0,00	3867989,00	tanımsız	0,00	1,00	0,00	4539709,00
664	0,98	0,99	-0,01	1624680,00	14308,00	0,56	0,71	0,29	17859230,00	7122403,00	0,67	0,80	0,20	23277728,00	5781098,00
665	0,45	0,62	0,38	1251514,00	750971,00	...	...	...	...	...	0,00	0,01	0,99	88220,00	12421367,00
666	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
667	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
671	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
672	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
673	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
674	...	...	...	...	...	0,00	0,00	1,00	28814,00	21148060,00	...	...	...	...	...
675	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
676	...	...	...	...	...	0,00	0,00	1,00	155100,00	358407456,00	...	...	...	...	...
677	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
678	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
679	0,00	0,00	1,00	3926,00	1908402,00	0,05	0,10	0,90	2483870,00	21369768,00	0,05	0,10	0,90	2531384,00	22478666,00
681	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
682	...	...	...	...	...	0,03	0,06	0,94	1182434,00	19985948,00	...	...	...	...	...
683	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
684	...	...	...	...	...	0,09	0,16	0,84	1588380,00	8245994,00	...	...	...	...	...
685	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
686	...	...	...	...	...	0,41	0,58	-0,42	16534,00	11907,00	...	...	...	...	...
687	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
689	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
691	...	...	...	...	...	0,04	0,08	0,92	623232,00	7201974,00	...	...	...	...	...
692	0,04	0,07	0,93	4910,00	66323,00	0,01	0,03	0,97	540700,00	18465712,00	0,01	0,03	0,97	563884,00	19073838,00
693	...	...	...	...	...	0,01	0,01	0,99	93412,00	7884693,00	...	...	...	...	...
694	...	...	...	...	...	0,12	0,22	0,78	938926,00	3344850,00	0,11	0,20	0,80	936902,00	3662237,00
695	tanımsız	0,00	1,00	0,00	165654,00	0,05	0,09	-0,91	2133312,00	21019092,00	0,05	0,10	-0,90	2365038,00	21512700,00
696	0,25	0,40	-0,60	24900,00	37404,00	0,10	0,19	-0,81	213110,00	918803,00	0,13	0,24	-0,76	275790,00	885780,00
697	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
699	0,12	0,22	0,78	293304,00	1031272,00	0,09	0,16	0,84	2096012,00	11031107,00	0,09	0,17	0,83	2630150,00	12663690,00

611 İşlenmiş deri ve köseleler, 612 Deri ve köseleden mamul eşya (makina, mekanik işlerde kullanılan saraciyeye eşyası), 613 Dabaklanmış, aprelenmiş, bütün halinde kürkleri, 621 Kauçuk ve kauçuktan eşya, 625 Kauçuktan iç ve dış lastikler (yeni/eski), 629 Kauçuktan diğer eşya (hijyenik, eczacılık malları, taşıyıcı kolonlar), 633 Mantardan eşya, 634 Kaplamalık ağaçlar, levhalar, kontrplak, sırk, kazık vs. ile ağaç yünü, 635 Ağaçtan muhafazalar, kutu, kafes sandık, vs. ile inşaat ve marangozluk mamulleri, 641 Kağıt ve karton, 642 Kağıt, kağıt hamuru, karton ver selülozik liflerden mamul eşya, 651 Tekstil iplikleri, 652 Pamuklu mensucat, 653 Sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat, 654 Dokumaya elverişli diğer maddelerden dokunmuş mensucat (ipek, yün, keten vb.), 655 Örmeye mensucat, 656 Kurdeleler, etiketler, armalar, tüller vb., 657 Özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, votka, sicim, ip, şapka taslakları, etnik eşya), 658 Dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar, 659

Hahılar ve diğer yer kaplamaları, **661** Kireç, çimento, tabii taşlar, asfalt ile bunlardan eşya, **662** Silisli fosil unları ve benzerlerinden eşya, tuğla, kiremit, karolar vb. eşya, **663** Mineral maddelerden mamul eşya ve cihazlar, **664** Cam, **665** Seramikten sofa ve mutfak eşyası ile diğer ev eşyası, heykelcik, vb. diğer süs eşyası, **666** Çanak-çömlek, **667** İnciler ve kıymetli metal taşlar, **671** Dökme ve aynalı demir, ferro alyajlar, **672** Demir veya çelikten külçe ve diğer ilk şekillerde yarı mamuller, **673** Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmamış yassı hadde mamulleri, **674** Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmış yassı hadde mamulleri, **675** Paslanmaz veya alaşımsız çelikten yassı hadde mamulleri, **676** Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller, **677** Demir veya çelikten demiryolu ve tramvay hattı malzemesi, **678** Demir veya çelikten teller, **679** Demir veya çelikten ince, kalın borular ve içi boş profiller, boru bağlantı parçaları, **681**Gümüş, platin ve gümüş veya platin kaplamalı altın ve diğer metaller, **682** Bakır ve bakırdan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb., **683** Nikel ve nikelden çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb., **684** Alüminyum ve alüminyumdan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb., **685** Kurşun ve kurşundan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb., **686** Çinko ve çinkodan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb., **687** Kalay ve kalaydan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb., **689** Metalürjide kullanılan adi metaller (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobalt vb.), **691**Demir, çelik veya alüminyumdan inşaat ve inşaat aksamı, **692** Demir çelik veya alüminyumdan depo, sarnıç, vb. kaplar, **693** Alüminyum, bakır veya demir çelikten teller, halatlar, kablolar, mensucat, **694** Bakır, Alüminyum, demir veya çelikten çivi, vida, pim, rondela vb. eşya, **695** El aletleri ve makineler için aletler, **696** Bıçakçı eşyası ve sofa takımları, bunların aksam ve parçaları , **697**Adi metallere ev işlerinde kullanılan eşya ve aksam, **699** Diğer adi metallere eşya (kilit, zincir, yay, fermuar, dikiş, nakış aletleri vb.)

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar sektörünün yer aldığı Tablo 20'de de yine anlaşmanın yürürlüğe girdiği 1996 yılından sonra ticari ilişkilerin gelişmesine yönelik MEİT hesaplanan endüstri sayıları artmıştır. 1990-2012 yılları arasında en yüksek MEİT görülen endüstriler içinde **651** tekstil iplikleri, **653** sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat, **657** özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, votka, sicim, ip, şapka taslakları, etnik eşya), **664** cam yer almaktadır. Hesaplanan tüm endekslere bakıldığında İsrail ve Türkiye arasında gerçekleşen ticarete başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar sektörü endüstrilerinde de yoğunlukla marjinal EAT yapısı görülmektedir. Brülhart A endeksinin 0'a, Brülhart B endeksinin ise ± 1 'e yakın değerler aldığı, diğer bir deyişle yüksek uyum maliyetlerine sahip olanlar ise 611, 642, 656, 662, 663, 679, 692, ve 695 nolu endüstriler şeklinde görülmektedir.

Tablo 21. "Makineler ve Taşıt Araçları" Sektörü 3 Basamak Seviyesi Endüstrileri Temelinde Türkiye'nin İsrail İle MEİT'si

Kod	1990-1995					1996-2012					1990-2012				
	HK	A*	B*	C*	UMCİT	HK	A*	B*	C*	UMCİT	HK	A*	B*	C*	UMCİT
711	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
712	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
713	0,93	0,97	-0,03	225972,00	8006,00	tanımsız	0,00	1,00	0,00	1314437,00	0,05	0,10	0,90	150714,00	1335877,00
714	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
716	...	...	...	...	...	0,12	0,21	-0,79	9665686,00	36194844,00	...	...	...	...	...
718	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	405509,00	...	...	...	...	...
721	...	...	...	...	...	0,23	0,37	-0,63	3410098,00	5691061,00	...	...	...	...	...
722	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
723	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
724	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	1110609,00	...	...	...	...	...
725	tanımsız	0,00	1,00	0,00	76893,00	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
726	...	...	...	...	...	0,02	0,05	-0,95	18686,00	367124,00	...	...	...	...	...
727	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	4079068,00	...	...	...	...	...
728	0,66	0,80	0,20	1781116,00	449013,00	0,70	0,83	-0,17	5976710,00	1256240,00	0,84	0,91	-0,09	8657258,00	831055,00
731	tanımsız	0,00	1,00	0,00	198242,00	0,13	0,23	0,77	537032,00	1792331,00	0,10	0,17	0,83	448164,00	2123789,00
733	tanımsız	0,00	1,00	0,00	371811,00	0,02	0,05	0,95	135672,00	2767197,00	0,02	0,04	0,96	149344,00	3321560,00
735	tanımsız	0,00	1,00	0,00	84452,00	0,79	0,88	0,12	1649914,00	225407,00	0,72	0,84	0,16	1688316,00	328664,00
737	0,24	0,39	0,61	11560,00	17869,00	0,06	0,12	0,88	149896,00	1148815,00	0,06	0,12	0,88	157606,00	1208954,00
741	0,07	0,13	-0,87	270880,00	1737756,00	tanımsız	0,00	1,00	0,00	18146600,00	0,03	0,06	0,94	756482,00	11253164,00
742	...	...	...	...	...	0,22	0,36	0,64	335132,00	603029,00	...	...	...	...	...
743	0,29	0,45	0,55	385310,00	463364,00	0,25	0,39	0,61	2093102,00	3211668,00	0,31	0,48	0,52	3000246,00	3282786,00
744	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	2336163,00	0,00	1,00	0,00	3120970,00	...
745	...	...	...	...	...	0,06	0,12	-0,88	3035914,00	21850996,00	...	...	...	...	...
746	...	...	...	...	...	0,02	0,03	0,97	14216,00	407983,00	...	...	...	...	...
747	0,45	0,62	0,38	652856,00	398963,00	0,66	0,79	0,21	7797348,00	2052079,00	0,64	0,78	0,22	8874498,00	2475516,00
748	0,12	0,22	-0,78	82156,00	290741,00	0,25	0,40	0,60	1400668,00	2067443,00	0,48	0,65	0,35	2802482,00	1527610,00
749	0,06	0,12	0,88	14096,00	103256,00	0,64	0,78	0,22	2028126,00	566822,00	0,63	0,77	0,23	2047778,00	610506,00
751	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	5408590,00	...	...	...	...	...
752	...	...	...	...	...	0,01	0,03	-0,97	98768,00	3439825,00	...	...	...	...	...
759	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
761	...	...	...	...	...	0,00	-1,00	0,00	5441668,00	...	...	...	...	...	...
762	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
763	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	217246,00	...	...	...	...	...
764	...	...	...	...	...	0,04	0,08	-0,92	497270,00	5914598,00	...	...	...	...	...
771	...	...	...	...	...	0,14	0,25	0,75	1164278,00	3453076,00	...	...	...	...	...
772	0,65	0,79	0,21	659734,00	178371,00	0,54	0,70	0,30	6900560,00	2965991,00	0,56	0,72	0,28	7621422,00	2936170,00
773	...	...	...	...	...	0,01	0,02	0,98	2129038,00	129273248,00	...	...	...	...	...
774	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	362474,00	...	...	...	...	...
775	...	...	...	...	...	0,00	0,00	1,00	191394,00	85641872,00	0,00	0,00	1,00	198886,00	88164120,00
776	...	...	...	...	...	0,09	0,17	-0,83	652718,00	3280949,00	...	...	...	...	...
778	0,07	0,14	-0,86	168208,00	1043141,00	0,37	0,54	-0,46	16768642,00	14052397,00	0,33	0,50	-0,50	16884950,00	16823088,00
781	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
782	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
783	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
784	...	...	...	...	...	0,00	0,01	0,99	58296,00	11120246,00	...	...	...	...	...
785	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	228783,00	...	...	...	...	...
786	...	...	...	...	...	0,30	0,46	0,54	923602,00	1086383,00	...	...	...	...	...
791	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
792	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
793	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

711 Buhar kazanları, kızgın su kazanları ve aksamı, **712** Buhar türbinleri ile aksam ve parçaları, **713** Motorlar ve aksamı, **714** Turbo jetler, tepkili motorlar, diğer gaz türbinleri vb. aksamı, **716** Elektrik motorları ve jeneratörler ile bunların aksam ve parçaları, **718** Diğer güç motorları (su tribünleri, su çarkları, nükleer reaktörler, ışınlanmış yakıt elemanları), **721** Tarımsal makineler(traktörler hariç), **722** Traktörler, **723** Toprağın tesviyesi, cevherleri taşıma, yayılması, kar küreyicileri vb., **724** Tekstil, çamaşır yıkama ve kurutma, ütüleme makina ve aksam ve parçaları, **725** Kağıt hamuru, kağıt/karton imaline, işlenmesine mahsus makina ve cihazlar, **726** Matbaacılıkta kullanılan makineler, **727** Gıda işleme makineleri, **728** Diğer makineler ve cihazlar , **731** Takım tezgâhları (torna tezgâhları, planya, vergel, yiv açma, dişli açma vb. makineler), **733** Metalleri dövme, çekiçleme veya kalıpta dövme suretiyle işleme mahsus takım tezgâhları, **735** Alet tutucular ile muhtelif makinelerin aksam ve parçaları, **737** Tav ocakları, döküm potaları, hadde lehim, hadde makineleri, **741** Isıtıcı ve soğutucu ekipmanları, bunların aksam ve parçaları, **742** Sıvılar için pompalar, sıvı elevatörleri ile bunların aksam, parçaları, **743** Diğer pompalar, fanlar, santrifüjler, filtre makine ve cihazları, **744** Forkliftler, diğer yük arabaları ve kaldıraçlar, asansörler, **745** Elektrikli olmayan diğer makine ve el aletleri vb. aksam parçaları, **746** Her nevi rulmanlar, **747** Borular, kanallar, depolar, musluklar, valfler vb. cihazlar, **748** Dişli sistemleri ve aksamı, **749** Döküm plakaları ve modelleri, kalıplar,

contalar, **751** Büro makineleri (yazı, hesap, fotokopi), **752** Otomatik bilgi işlem makineleri vb. ait birimler, **759** Büro ver bilgi işlem makinelerinin aksam ve parçaları , **761** Televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın), **762** Telsiz telefon, telsiz telgraf ve radyo yayınları için alıcı cihazlar, **763** Plak döndürücüler, pikaplar, kasetçalarlar, video kayıt ve gösterme cihazları, **764** Telli telefon ve telgraf cihazları, telsiz telefon telgraf cihazları vb. aksamı, **771** Elektrikli güç makineleri (716 hariç)(transformatörler, statik konvektörler, endüktörler), **772** Elektrik devreleri, rezistanslar vb. aksam ve parçaları, **773** Elektrik dağıtım donanımı (teller, kablolar, izolatörler, bağlantı parçaları), **774** Elektro teşhis cihazları(X ışınli, alfa, beta ve gama ışınli cihazlar), **775** Evlerde kullanılan makineler (Çamaşır makinası, buzdolabı, bulaşık makinası vb.), **776** Katot ışınli tüpler, yarı iletken tertibat; elektrik devreleri, **778** Elektrikli makinelerin aksam ve parçaları, **781** Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.), **782** Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar , **783** 10+ kişi taşımaya mahsus motorlu taşıtlar, çekiciler, **784** Motorlu taşıtların aksam ve parçaları ile şase ve karoserleri, **785** Motosikletler, bisikletler, sakatlar için koltuklar vb. aksam parçaları, **786** Römorklar ve yarı römorklar , **791** Demiryolu taşıtları, aksam ve parçaları, **792** Hava taşıtları, uzay araçları vb. aksam, parçaları, **793** Gemiler ve suda yüzen taşıtlar

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Tablo 21'de "Makineler ve Taşıtlar Araçları" sektörü 3 basamak seviyesi endüstrileri temelinde hesaplanan MEİT endekslerinin değerleri yer almaktadır. 1990-2012 döneminde 713, 733, 741, 744 ve 775 nolu endüstrilerde Brülhart A endeksinin 0'a, Brülhart B endeksinin ise ± 1 'e yakın değerler almasından dolayı bu endüstrilerde ortaya çıkan ticarete marjinal EAT'nin ve yüksek uyum maliyetlerinin varlığından söz edilebilmektedir. Bu durumun yanısıra, İsrail ile imzalanan serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1996 tarihinden sonraki dönemde hem iki ülke arasında sözkonusu ticaretin gerçekleştiği endüstri sayısının hem de aynı dönem kapsamında endüstrilerde hesaplanan MEİT değerlerinin arttığı görülmektedir. 1990-2012 yılları arasında İsrail ile gerçekleşen ticarete **728** diğer makineler ve cihazlar, **735** alet tutucular ile muhtelif makinelerin aksam ve parçaları, **743** diğer pompalar, fanlar, santrifüjler, filtre makine ve cihazları, **747** borular, kanallar, depolar, musluklar, valfler vb. cihazlar, **748** dişli sistemleri ve aksamı, **749** döküm plakaları ve modelleri, kalıplar, contalar, **751** büro makineleri (yazı, hesap, fotokopi), **752** otomatik bilgi işlem makineleri vb. ait birimler, **772** elektrik devreleri, rezistanslar vb. aksam ve parçaları, **778** elektrikli makinelerin aksam ve parçaları endüstrilerinde yüksek MEİT görülmektedir.

Tablo 22. “Çeşitli Mamul Eşya” Sektörü 3 Basamak Düzeyi Endüstrileri Temelinde Türkiye'nin İsrail İle MEİT'si

Kod	1990-1995					1996-2012					1990-2012				
	HK	A*	B*	C*	UMCIT	HK	A*	B*	C*	UMCIT	HK	A*	B*	C*	UMCIT
811	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
812	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
813	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	2932797,00	...	...	...	...	...
821	tanımsız	0,00	1,00	0,00	440388,00	0,01	0,02	0,98	434194,00	20636360,00	0,00	0,01	0,99	126794,00	23018876,00
831	...	...	...	...	...	0,92	0,96	0,04	715438,00	29688,00	...	...	...	...	...
841	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
842	...	...	...	...	...	0,00	0,00	1,00	41332,00	60403544,00	...	...	...	...	...
843	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
844	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
845	0,48	0,65	0,35	297150,00	162073,00	tanımsız	0,00	1,00	0,00	25846172,00	0,01	0,01	0,99	294020,00	26476046,00
846	tanımsız	0,00	1,00	0,00	158895,00	0,02	0,04	0,96	237608,00	5111997,00	0,01	0,02	0,98	114680,00	5372424,00
848	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	518510,00	...	...	...	...	...
851	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	6106802,00	...	...	...	...	...
871	...	...	...	...	...	0,00	0,00	-1,00	1210,00	23789208,00	...	...	...	...	...
872	tanımsız	0,00	1,00	0,00	1423067,00	0,10	0,18	-0,82	1827744,00	8505671,00	0,12	0,22	-0,78	1861396,00	6534560,00
873	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	1779524,00	...	...	...	...	...
874	0,05	0,09	-0,91	117924,00	1200267,00	0,06	0,11	-0,89	951516,00	7613383,00	0,05	0,09	-0,91	1034164,00	10000875,00
881	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
882	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
883	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
884	...	...	...	...	...	0,08	0,15	-0,85	240024,00	1341533,00	0,08	0,14	-0,86	239448,00	1475935,00
885	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	8807,00	0,05	0,09	0,91	22382,00	229356,00	0,04	0,07	0,93	18664,00	231654,00
891	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
892	0,31	0,48	-0,52	11382,00	12491,00	0,22	0,36	0,64	425446,00	754961,00	0,31	0,48	0,52	611450,00	666086,00
893	0,71	0,83	0,17	1260846,00	262359,00	0,09	0,16	0,84	9889264,00	50515276,00	0,11	0,19	0,81	11967402,00	50350916,00
894	tanımsız	0,00	1,00	0,00	147116,00	0,11	0,20	0,80	321326,00	1299004,00	0,13	0,23	0,77	405296,00	1357322,00
895	tanımsız	0,17	-0,83	48482,00	231655,00	0,03	0,06	-0,94	9414,00	139495,00	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	223635,00
896	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
897	...	...	...	...	...	tanımsız	0,00	1,00	0,00	50667020,00	0,00	0,00	1,00	227762,00	50855936,00
898	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	182054,00	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	740620,00	tanımsız	0,00	-1,00	0,00	1283686,00
899	0,27	0,42	-0,58	272916,00	378474,00	0,43	0,60	-0,40	3896176,00	2576194,00	0,56	0,72	-0,28	5335296,00	2097010,00

811 Prefabrik yapılar, **812** Demir, çelik ve seramikten radyatörler (elektriksiz), lavabolar, küvetler, musluk taşları, **813** Işıklı isim tabelaları ve aksamı, portatif elektrik lambaları, **821** Mobilya, aksam ve parçaları, **831** Sandıklar, bavullar, çantalar ve kılıflar, **841** Erkek/erkek çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarlar, **842** Kadın/kız çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları, **843** Erkek/erkek çocuklar için örme giyim eşyası , **844** Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası, **845** Örülmüş olsun olmasın diğer giyim eşyası, **846** Giyim eşyası iç aksesuar ve giyim eşyası parçaları (çorap, mendil, eldiven vb.), **848** Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs. , **851** Ayakkabılar ve aksamı, **871** Optik aletler ve aksamı, **872** Tıbbi araç ve gereçler, **873** Metre ve sayaçlar, **874** Ölçü, kontrol, ayar alet ver cihazlar, bunların aksam ve parçaları, **881** Sinema ve fotoğrafçılıkla ilgili aletler, **882** Fotoğrafçılıkta kullanılan filmler, kimyasal müstahzarlar ve kağıt, karton vs., **883** Sinemacılıkta kullanılan filmler, **884** Optik cihazlar ile aksam ve parçaları, **885** Saatler, aksam ve parçaları, **891** Ateşli harp silahları ve malzemeleri, **892** Basılmış yayınlar, **893** Plastikten mamul eşya, **894** Çocuk arabaları, oyuncaklar, spor malzemeleri, **895** Büro eşyası, yazı ve çizim malzemeleri, **896** Sanat ve koleksiyon eşyası, antika eşya , **897** Kıymetli, yarı kıymetli, kaplama metallilerden kuyumcu ver mücevherci eşyası, **898** Müzik aletleri vb. aksam ve parçaları, **899** Başka yerde belirtilmeyen maddelerden işlenmiş eşyalar

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

“Çeşitli Mamul Eşya” sektörüne ait endüstrilere yönelik hesaplanan MEİT sonuçları Tablo 22’de yer almaktadır. İmzalanan anlaşmanın iki ülke arasında ortaya çıkan ticaretin yapısındaki MEİT oranlarına yönelik etkisinin düşük olduğu görülmektedir. Bu sektör kapsamında gerçekleşen ticaretin yapısının %85 marjinal EAT şeklinde olduğu dikkat çekmektedir. 821, 845, 846, 874, 885, 895, 897 ve 898 nolu endüstriler, Brülhart A endeksinin 0’a, Brülhart B endeksinin ise ± 1 ’e yakın aldığı değerler sebebiyle yüksek uyum maliyetlerine sahip olanlardır. 1990-2012 yılları arasında en yüksek MEİT değerleri **892** basılmış yayınlar ve **899** başka yerde belirtilmeyen maddelerden işlenmiş eşyalar endüstrilerinde elde edilmektedir.

4.2.4 Ülkeler temelinde Türkiye’nin dikey ve yatay endüstri-içi dış ticareti

EİT’nin, YEİT ve DEİT olarak ayrımının yapılabilmesi için mal kalitesinin belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada bu durum incelenirken literatürde en çok kullanılan birim değer ölçütü ele alınmıştır. Abd-el-Rahman’ın 1991 yılında öne sürdüğü, sonrasında Greenaway vd. (1994, 1995 ve 1999) tarafından geliştirilerek yaygınlaştırılan birim değer ölçme methoduna göre, ihracat birim değerlerinin ithalat birim değerlerine oranının belirlenen eşik aralığında olması yatay mal farklılaşmasını, belirlenen aralığın dışında kalması ise dikey mal farklılaşmasını tanımlamaktadır. Söz konusu eşik için literatürde ± 0.15 ve ± 0.25 değerleri kullanılmaktadır. Bu değerler arasında seçim yaparken dikkat edilen unsur piyasanın yapısıdır. Eğer piyasada tam rekabet koşulları kapsamında tüketiciler tam bilgiye ulaşabiliyorlarsa bu durumda bir tüketici benzer ya da daha düşük kalite olan bir malı daha yüksek fiyata satın almayacaktır. Bu durumda ± 0.15 eşiği seçilmektedir. Ancak piyasada eksik rekabet koşulları varsa ± 0.15 eşiği dar kalmaktadır.

Tablo 23. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile YEİT ve DEİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,15, %)

Ülke Kodu	0.15	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
0	EİT	26,08	26,83	27,45	25,34	29,09	28,58	29,43	30,76	33,07	36,40	33,96	37,64	35,43	37,66	41,06	40,14	41,70	42,27	43,66	42,08	45,07	42,93	44,21
	YEİT	6,00	5,00	5,85	4,42	7,14	8,04	5,49	6,23	5,38	6,94	3,07	3,20	7,62	4,99	9,27	8,86	9,43	5,10	6,47	6,02	6,53	7,43	7,30
	DEİT	20,08	21,83	21,61	20,91	21,95	20,54	23,94	24,53	27,69	29,46	30,88	34,45	27,81	32,67	31,79	31,28	32,27	37,17	37,19	36,06	38,54	35,49	36,90
8	EİT	5,05	35,18	3,84	33,66	16,72	15,35	10,15	8,75	8,32	8,26	18,50	4,84	16,93	0,80	2,58	1,77	2,71	10,38	14,13	5,36	5,97	5,38	7,70
	YEİT	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,24	1,07	1,99	0,24	0,05	0,43	0,00	0,00	0,17	0,00	0,00	0,31	8,44	0,23	0,17	2,95	2,97	1,28
	DEİT	5,05	35,18	3,84	33,66	16,72	15,11	9,09	6,76	8,09	8,21	18,06	4,84	16,93	0,63	2,58	1,77	2,40	1,94	13,89	5,19	3,01	2,41	6,42
70	EİT	-	-	77,27	58,40	-	-	33,67	31,39	22,90	23,70	9,15	31,32	11,45	9,22	5,17	5,02	6,46	7,99	10,50	16,54	15,49	14,32	16,30
	YEİT	-	-	0,00	0,00	-	-	0,00	19,19	4,49	0,79	0,26	0,09	1,08	0,49	0,32	0,39	0,04	0,23	0,24	0,08	0,00	2,47	2,73
	DEİT	-	-	77,27	58,40	-	-	33,67	12,21	18,41	22,91	8,89	31,22	10,37	8,74	4,85	4,63	6,42	7,77	10,26	16,47	15,49	11,86	13,57
152	EİT	-	-	14,33		8,76	0,07	22,68	33,12	30,85	6,98	1,77	7,15	1,24	0,32	0,39	0,29	0,25	0,53	1,43	3,81	3,02	2,28	1,92
	YEİT	-	-	0,00		0,00	0,00	0,00	0,46	0,37	0,00	0,00	0,31	0,00	0,04	0,00	0,00	0,02	0,00	0,05	0,14	0,01	0,20	0,42
	DEİT	-	-	14,33		8,76	0,07	22,68	32,66	30,48	6,98	1,77	6,84	1,24	0,28	0,39	0,29	0,23	0,53	1,39	3,66	3,01	2,08	1,50
191	EİT	-	-		3,08	10,42	10,09	32,00	24,56	15,47	27,32	21,12	13,78	14,59	7,80	10,97	12,27	27,07	19,93	15,25	19,36	21,45	24,30	19,03
	YEİT	-	-		0,06	0,57	0,00	25,46	15,95	2,24	0,00	1,31	0,00	0,21	0,17	0,04	1,26	1,60	0,22	0,14	1,13	1,06	5,14	0,61
	DEİT	-	-		3,02	9,85	10,09	6,54	8,61	13,23	27,32	19,81	13,78	14,38	7,62	10,93	11,01	25,47	19,72	15,10	18,23	20,39	19,16	18,42
268	EİT	-	-	29,92	36,99	14,83	19,32	31,14	12,28	14,98	9,02	14,09	4,63	12,22	8,08	11,49	12,25	8,23	12,82	26,77	9,47	11,08	9,21	7,92
	YEİT	-	-	11,29	0,00	0,29	0,85	2,26	0,16	0,53	3,65	9,65	0,09	0,09	0,10	0,14	0,05	0,03	7,47	23,31	5,20	0,00	0,64	0,08
	DEİT	-	-	18,63	36,99	14,54	18,48	28,87	12,12	14,44	5,37	4,44	4,54	12,12	7,98	11,35	12,19	8,20	5,35	3,46	4,27	11,07	8,57	7,84
352	EİT	80,17	-	-	66,82	-	-	24,04	29,92	29,76	81,64	9,15	5,71	10,21	10,13	15,74	15,94	9,89	16,17	37,54	19,38	29,92	6,21	10,05
	YEİT	0,00	-	-	0,00	-	-	0,94	0,17	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,79	0,00	2,41	0,00	0,00	26,20	0,00	0,07	0,00	0,00
	DEİT	80,17	-	-	66,82	-	-	23,11	29,75	29,76	81,64	9,14	5,71	10,21	9,34	15,74	13,53	9,89	16,17	11,34	19,38	29,85	6,21	10,05
376	EİT	17,82	20,02	16,53	19,83	18,93	18,51	16,18	15,15	15,08	16,72	16,88	16,15	17,58	25,03	27,81	29,72	33,26	19,65	16,64	19,91	18,46	15,57	14,27
	YEİT	1,20	0,65	5,03	0,65	1,95	1,46	0,23	1,47	0,53	1,56	1,19	0,71	0,50	1,47	11,82	15,44	13,67	0,38	0,29	3,72	0,40	3,68	1,86
	DEİT	16,63	19,37	11,49	19,17	16,98	17,06	15,95	13,68	14,55	15,15	15,69	15,44	17,08	23,55	15,99	14,29	19,59	19,28	16,35	16,19	18,06	11,89	12,41
400	EİT	10,12	16,01	11,48	9,48	4,49	19,87	12,29	11,14	6,55	8,69	6,32	2,97	3,76	3,15	5,93	4,51	4,23	6,52	10,44	7,44	4,74	6,14	6,26
	YEİT	0,09	0,00	0,07	2,79	0,00	0,11	0,01	4,88	1,56	0,18	0,17	0,11	0,54	0,40	0,43	0,24	0,35	0,26	1,95	0,19	0,12	0,50	0,12
	DEİT	10,03	16,01	11,41	6,69	4,49	19,77	12,28	6,26	5,00	8,51	6,16	2,86	3,21	2,75	5,50	4,28	3,88	6,26	8,48	7,25	4,62	5,65	6,15
504	EİT	2,18	82,43	0,50	36,92	56,78	0,67	2,54	4,90	8,56	14,84	3,21	6,49	3,56	4,89	4,30	6,14	4,69	4,64	7,70	15,15	17,67	18,08	15,08
	YEİT	0,00	0,00	0,30	0,00	0,00	0,00	0,18	1,33	0,41	9,92	0,01	0,24	0,08	0,00	0,00	0,01	0,08	0,20	0,39	0,68	10,72	10,41	3,78
	DEİT	2,18	82,43	0,20	36,92	56,78	0,67	2,35	3,57	8,15	4,92	3,19	6,25	3,48	4,89	4,30	6,13	4,61	4,44	7,31	14,47	6,96	7,66	11,30

Tablo 23. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile YEİT ve DEİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,15, %)(Devam)

579	EİT	9,26	10,35	2,55	15,19	10,45	21,79	12,72	7,07	9,89	4,86	13,45	7,23	28,85	22,03	10,27	10,92	13,08	15,63	16,71	10,56	12,55	14,02	13,76	
	YEİT	0,96	0,50	0,15	0,12	0,00	0,00	0,92	0,22	1,35	0,49	0,08	0,27	0,05	0,04	0,05	0,14	0,27	2,41	1,61	4,30	1,79	1,56	1,16	
	DEİT	8,29	9,85	2,40	15,07	10,45	21,79	11,80	6,85	8,53	4,37	13,37	6,96	28,79	22,00	10,22	10,79	12,81	13,23	15,10	6,26	10,76	12,46	12,60	
688	EİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,11	4,73	6,02	10,95	11,87	13,70	11,38	
	YEİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,71	0,88	1,31	0,87	0,24	0,92	2,94
	DEİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4,40	3,86	4,71	10,08	11,63	12,78	8,45
757	EİT	7,22	10,87	10,77	9,66	15,57	10,65	10,92	9,22	10,34	14,84	11,52	8,71	7,94	8,12	6,18	6,47	19,64	14,78	57,11	24,40	57,47	22,85	44,13	
	YEİT	1,01	1,01	1,40	2,00	0,62	0,87	0,51	0,22	0,50	1,01	0,16	0,04	0,07	0,09	0,52	0,07	0,18	0,71	53,05	19,81	48,90	15,53	38,27	
	DEİT	6,21	9,87	9,37	7,67	14,95	9,78	10,41	8,99	9,84	13,84	11,36	8,67	7,87	8,03	5,66	6,39	19,47	14,07	4,06	4,60	8,57	7,32	5,86	
760	EİT	3,19	17,08	1,27	11,85	14,67	10,98	10,28	12,93	9,58	12,96	15,95	4,75	48,48	31,34	15,65	21,27	16,12	23,23	19,04	25,98	21,77	25,05	17,01	
	YEİT	0,09	14,28	0,02	0,17	0,07	8,52	2,75	0,81	0,17	0,69	1,04	0,92	1,06	14,76	0,44	16,72	1,59	1,74	4,13	17,48	0,62	6,68	0,78	
	DEİT	3,10	2,79	1,25	11,68	14,60	2,46	7,53	12,12	9,42	12,27	14,91	3,84	47,42	16,58	15,21	4,56	14,53	21,49	14,91	8,50	21,15	18,37	16,23	
788	EİT	25,98	8,24	14,02	4,96	8,22	45,53	8,91	7,92	7,44	6,71	23,57	17,32	17,41	15,05	17,08	13,56	28,75	26,82	18,11	19,56	21,21	15,90	20,77	
	YEİT	0,00	1,72	2,63	0,05	0,09	0,00	0,46	0,46	5,67	3,11	0,75	0,00	5,94	0,07	0,02	0,32	0,00	0,04	0,07	4,93	0,93	0,04	1,43	
	DEİT	25,98	6,52	11,39	4,91	8,14	45,53	8,45	7,47	1,77	3,60	22,82	17,32	11,47	14,98	17,06	13,24	28,74	26,78	18,04	14,63	20,27	15,86	19,34	
818	EİT	30,49	43,64	35,53	18,32	32,48	31,57	22,26	25,87	11,29	10,29	14,03	12,43	20,97	26,52	25,37	25,55	19,30	29,72	32,04	17,19	25,42	26,73	27,08	
	YEİT	1,42	3,17	0,29	1,35	0,02	2,93	0,50	6,31	2,53	1,47	2,08	0,55	2,85	1,60	0,42	3,92	3,16	5,25	3,65	5,45	8,50	10,05	10,90	
	DEİT	29,06	40,47	35,24	16,98	32,46	28,65	21,76	19,57	8,76	8,83	11,95	11,88	18,12	24,92	24,95	21,64	16,13	24,47	28,39	11,74	16,92	16,68	16,17	

0-Dünya, 8-Arnavutluk, 70- Bosna Hersek, 152- Şili, 191- Hırvatistan, 268- Gürcistan, 352- İzlanda, 376- İsrail, 400-Ürdün, 504- Fas, 579- Norveç, 688- Sırbistan, 757-İsviçre, 760- Suriye, 788- Tunus, 818- Mısır

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Tablo 23’de, daha önce Tablo 13’de yer alan standart G-L endeksi kullanılarak hesaplanmış EİT değerleri, ± 0.15 eşiği kapsamında YEİT-DEİT ayrımı altında yer almaktadır. Tablo genelinde bir değerlendirme yapıldığında Türkiye’nin serbest ticaret anlaşması imzalamış olduğu ülkelerle arasında ortaya çıkan ticaretteki EİT’nin içinde dikey olarak farklılaştırılmış malların yoğun, bu sebepten ötürü de EİT’de DEİT’nin oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. 2012 yılında Fas, Sırbistan ve Mısır YEİT’nin yüksek olduğu ülkelerdir.

Çalışmada DEİT de kendi içinde kalite açısından DEİT^{DK} ve DEİT^{YK} olarak sınıflandırılarak ayrılmış ve bu sonuçlar Tablo 24’de gösterilmiştir. Bu ayırım ile Türkiye’nin sözkonusu ülkeler ile ticaretinde yüksek kaliteli mal gruplarında mı yoksa düşük kaliteli mal gruplarında mı uzmanlaştığı belirlenmeye çalışılacaktır. Bir ülkenin ihraç ettiği mal grubunun kalitesi, ithal ettiği mal grubunun kalitesinden yüksek (düşük) ise o ülkede yüksek (düşük) kalite DEİT görülmektedir. Türkiye için bu ülkeler genelinde böyle bir ayırım daha önce yapılmamıştır. Burada eşik değeri ± 0.15 olarak hesaplanmış ancak ± 0.25 şeklinde hesaplanan endeks değerleri de Ek 4’te ayrıca verilmiştir.

Tablo 24. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile DEİT^{DK} ve DEİT^{YK}'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,15, %)

	0.15	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
0	EİT	26,08	26,83	27,45	25,34	29,09	28,58	29,43	30,76	33,07	36,40	33,96	37,64	35,43	37,66	41,06	40,14	41,70	42,27	43,66	42,08	45,07	42,93	44,21
	EAT	73,92	73,17	72,55	74,66	70,91	71,42	70,57	69,24	66,93	63,60	66,04	62,36	64,57	62,34	58,94	59,86	58,30	57,73	56,34	57,92	54,93	57,07	55,79
	YEİT	6,00	5,00	5,85	4,42	7,14	8,04	5,49	6,23	5,38	6,94	3,07	3,20	7,62	4,99	9,27	8,86	9,43	5,10	6,47	6,02	6,53	7,43	7,30
	DEİT ^T	20,08	21,83	21,61	20,91	21,95	20,54	23,94	24,53	27,69	29,46	30,88	34,45	27,81	32,67	31,79	31,28	32,27	37,17	37,19	36,06	38,54	35,49	36,90
	DEİT ^{DK}	14,07	15,06	14,73	12,57	16,58	15,26	19,02	19,31	21,54	24,84	10,60	15,74	11,21	14,25	12,93	12,56	13,63	17,79	18,20	15,97	16,84	14,55	13,03
	DEİT ^{YK}	6,01	6,77	6,87	8,34	5,37	5,28	4,92	5,22	6,15	4,62	20,29	18,70	16,60	18,42	18,85	18,72	18,64	19,38	18,99	20,08	21,70	20,94	23,87
8	EİT	5,05	35,18	3,84	33,66	16,72	15,35	10,15	8,75	8,32	8,26	18,50	4,84	16,93	0,80	2,58	1,77	2,71	10,38	14,13	5,36	5,97	5,38	7,70
	EAT	94,95	64,82	96,16	66,34	83,28	84,65	89,85	91,25	91,68	91,74	81,50	95,16	83,07	99,20	97,42	98,23	97,29	89,62	85,87	94,64	94,03	94,62	92,30
	YEİT	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,24	1,07	1,99	0,24	0,05	0,43	0,00	0,00	0,17	0,00	0,00	0,31	8,44	0,23	0,17	2,95	2,97	1,28
	DEİT ^T	5,05	35,18	3,84	33,66	16,72	15,11	9,09	6,76	8,09	8,21	18,06	4,84	16,93	0,63	2,58	1,77	2,40	1,94	13,89	5,19	3,01	2,41	6,42
	DEİT ^{DK}	4,04	34,60	0,86	0,77	16,03	10,57	4,11	1,89	2,99	6,04	4,98	2,86	4,15	0,32	1,00	0,36	0,62	0,57	0,76	1,43	0,71	0,14	0,47
	DEİT ^{YK}	1,01	0,58	2,98	32,89	0,70	4,54	4,98	4,86	5,10	2,17	13,08	1,99	12,78	0,31	1,58	1,41	1,78	1,37	13,13	3,76	2,30	2,27	5,95
70	EİT	-	-	77,27	58,40	-	-	33,67	31,39	22,90	23,70	9,15	31,32	11,45	9,22	5,17	5,02	6,46	7,99	10,50	16,54	15,49	14,32	16,30
	EAT	-	-	22,73	41,60	-	-	66,33	68,61	77,10	76,30	90,85	68,68	88,55	90,78	94,83	94,98	93,54	92,01	89,50	83,46	84,51	85,68	83,70
	YEİT	-	-	0,00	0,00	-	-	0,00	19,19	4,49	0,79	0,26	0,09	1,08	0,49	0,32	0,39	0,04	0,23	0,24	0,08	0,00	2,47	2,73
	DEİT ^T	-	-	77,27	58,40	-	-	33,67	12,21	18,41	22,91	8,89	31,22	10,37	8,74	4,85	4,63	6,42	7,77	10,26	16,47	15,49	11,86	13,57
	DEİT ^{DK}	-	-	0,00	0,00	-	-	31,71	3,23	6,07	9,86	3,07	4,30	1,87	2,75	3,20	2,18	1,62	1,70	5,11	10,42	7,25	0,95	2,09
	DEİT ^{YK}	-	-	77,27	58,40	-	-	1,96	8,98	12,34	13,05	5,82	26,93	8,50	5,99	1,65	2,45	4,79	6,07	5,15	6,05	8,24	10,91	11,49
152	EİT	-	-	14,33	-	8,76	0,07	22,68	33,12	30,85	6,98	1,77	7,15	1,24	0,32	0,39	0,29	0,25	0,53	1,43	3,81	3,02	2,28	1,92
	EAT	-	-	85,67	-	91,24	99,93	77,32	66,88	69,15	93,02	98,23	92,85	98,76	99,68	99,61	99,71	99,75	99,47	98,57	96,19	96,98	97,72	98,08
	YEİT	-	-	0,00	-	0,00	0,00	0,00	0,46	0,37	0,00	0,00	0,31	0,00	0,04	0,00	0,00	0,02	0,00	0,05	0,14	0,01	0,20	0,42
	DEİT ^T	-	-	14,33	-	8,76	0,07	22,68	32,66	30,48	6,98	1,77	6,84	1,24	0,28	0,39	0,29	0,23	0,53	1,39	3,66	3,01	2,08	1,50
	DEİT ^{DK}	-	-	0,90	-	8,76	0,03	19,66	2,34	28,16	5,31	1,38	4,36	0,08	0,09	0,17	0,13	0,09	0,20	0,83	2,10	1,87	1,30	0,88
	DEİT ^{YK}	-	-	13,43	-	0,00	0,03	3,02	30,32	2,32	1,67	0,40	2,48	1,16	0,19	0,22	0,16	0,14	0,33	0,56	1,56	1,15	0,78	0,62
191	EİT	-	-	-	3,08	10,42	10,09	32,00	24,56	15,47	27,32	21,12	13,78	14,59	7,80	10,97	12,27	27,07	19,93	15,25	19,36	21,45	24,30	19,03
	EAT	-	-	-	96,92	89,58	89,91	68,00	75,44	84,53	72,68	78,88	86,22	85,41	92,20	89,03	87,73	72,93	80,07	84,75	80,64	78,55	75,70	80,97
	YEİT	-	-	-	0,06	0,57	0,00	25,46	15,95	2,24	0,00	1,31	0,00	0,21	0,17	0,04	1,26	1,60	0,22	0,14	1,13	1,06	5,14	0,61
	DEİT ^T	-	-	-	3,02	9,85	10,09	6,54	8,61	13,23	27,32	19,81	13,78	14,38	7,62	10,93	11,01	25,47	19,72	15,10	18,23	20,39	19,16	18,42
	DEİT ^{DK}	-	-	-	0,51	5,42	4,17	5,25	5,23	11,15	10,69	7,13	4,71	2,43	1,87	4,77	6,26	15,64	10,75	7,04	3,88	3,45	4,56	5,60
	DEİT ^{YK}	-	-	-	2,51	4,43	5,91	1,29	3,38	2,08	16,63	12,67	9,07	11,95	5,76	6,17	4,75	9,82	8,96	8,06	14,35	16,94	14,59	12,83

Tablo 24. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile YEİT ve DEİT 'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,15, %)(Devam)

268	EİT	-	-	29,92	36,99	14,83	19,32	31,14	12,28	14,98	9,02	14,09	4,63	12,22	8,08	11,49	12,25	8,23	12,82	26,77	9,47	11,08	9,21	7,92
	EAT	-	-	70,08	63,01	85,17	80,68	68,86	87,72	85,02	90,98	85,91	95,37	87,78	91,92	88,51	87,75	91,77	87,18	73,23	90,53	88,92	90,79	92,08
	YEİT	-	-	11,29	0,00	0,29	0,85	2,26	0,16	0,53	3,65	9,65	0,09	0,09	0,10	0,14	0,05	0,03	7,47	23,31	5,20	0,00	0,64	0,08
	DEİT ^T	-	-	18,63	36,99	14,54	18,48	28,87	12,12	14,44	5,37	4,44	4,54	12,12	7,98	11,35	12,19	8,20	5,35	3,46	4,27	11,07	8,57	7,84
	DEİT ^{DK}	-	-	1,41	0,16	0,95	0,49	1,81	6,22	4,54	1,95	0,35	0,48	0,23	0,12	0,64	0,67	0,38	0,31	0,19	1,23	1,20	1,27	1,62
	DEİT ^{YK}	-	-	17,22	36,83	13,59	17,99	27,06	5,89	9,91	3,42	4,09	4,06	11,89	7,86	10,71	11,53	7,82	5,04	3,27	3,04	9,87	7,30	6,22
352	EİT	80,17	-	-	66,82	-	-	24,04	29,92	29,76	81,64	9,15	5,71	10,21	10,13	15,74	15,94	9,89	16,17	37,54	19,38	29,92	6,21	10,05
	EAT	19,83	-	-	33,18	-	-	75,96	70,08	70,24	18,36	90,85	94,29	89,79	89,87	84,26	84,06	90,11	83,83	62,46	80,62	70,08	93,79	89,95
	YEİT	0,00	-	-	0,00	-	-	0,94	0,17	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,79	0,00	2,41	0,00	0,00	26,20	0,00	0,07	0,00	0,00
	DEİT ^T	80,17	-	-	66,82	-	-	23,11	29,75	29,76	81,64	9,14	5,71	10,21	9,34	15,74	13,53	9,89	16,17	11,34	19,38	29,85	6,21	10,05
	DEİT ^{DK}	80,17	-	-	0,00	-	-	17,23	3,05	29,20	3,51	5,56	3,57	0,97	8,92	12,57	9,02	6,66	13,21	2,20	6,70	20,73	5,15	8,48
	DEİT ^{YK}	0,00	-	-	66,82	-	-	5,88	26,71	0,56	78,13	3,58	2,15	9,24	0,42	3,17	4,51	3,23	2,96	9,14	12,68	9,11	1,06	1,56
376	EİT	17,82	20,02	16,53	19,83	18,93	18,51	16,18	15,15	15,08	16,72	16,88	16,15	17,58	25,03	27,81	29,72	33,26	19,65	16,64	19,91	18,46	15,57	14,27
	EAT	82,18	79,98	83,47	80,17	81,07	81,49	83,82	84,85	84,92	83,28	83,12	83,85	82,42	74,97	72,19	70,28	66,74	80,35	83,36	80,09	81,54	84,43	85,73
	YEİT	1,20	0,65	5,03	0,65	1,95	1,46	0,23	1,47	0,53	1,56	1,19	0,71	0,50	1,47	11,82	15,44	13,67	0,38	0,29	3,72	0,40	3,68	1,86
	DEİT ^T	16,63	19,37	11,49	19,17	16,98	17,06	15,95	13,68	14,55	15,15	15,69	15,44	17,08	23,55	15,99	14,29	19,59	19,28	16,35	16,19	18,06	11,89	12,41
	DEİT ^{DK}	14,34	17,22	8,93	13,71	13,63	11,83	12,47	10,49	12,18	14,25	10,64	10,28	11,28	8,21	7,76	6,67	8,51	10,41	8,02	7,47	7,01	5,59	5,59
	DEİT ^{YK}	2,29	2,15	2,57	5,47	3,35	5,23	3,47	3,19	2,37	0,91	5,05	5,16	5,80	15,34	8,23	7,61	11,08	8,86	8,33	8,72	11,04	6,30	6,82
400	EİT	10,12	16,01	11,48	9,48	4,49	19,87	12,29	11,14	6,55	8,69	6,32	2,97	3,76	3,15	5,93	4,51	4,23	6,52	10,44	7,44	4,74	6,14	6,26
	EAT	89,88	83,99	88,52	90,52	95,51	80,13	87,71	88,86	93,45	91,31	93,68	97,03	96,24	96,85	94,07	95,49	95,77	93,48	89,56	92,56	95,26	93,86	93,74
	YEİT	0,09	0,00	0,07	2,79	0,00	0,11	0,01	4,88	1,56	0,18	0,17	0,11	0,54	0,40	0,43	0,24	0,35	0,26	1,95	0,19	0,12	0,50	0,12
	DEİT ^T	10,03	16,01	11,41	6,69	4,49	19,77	12,28	6,26	5,00	8,51	6,16	2,86	3,21	2,75	5,50	4,28	3,88	6,26	8,48	7,25	4,62	5,65	6,15
	DEİT ^{DK}	5,54	6,32	1,13	0,38	0,59	9,01	4,49	2,94	3,22	5,42	0,93	1,18	1,85	0,44	2,07	1,11	2,40	2,65	1,53	1,25	0,85	1,57	1,11
	DEİT ^{YK}	4,49	9,70	10,28	6,32	3,90	10,76	7,79	3,32	1,78	3,09	5,22	1,68	1,36	2,31	3,43	3,17	1,48	3,61	6,95	6,00	3,77	4,08	5,03
504	EİT	2,18	82,43	0,50	36,92	56,78	0,67	2,54	4,90	8,56	14,84	3,21	6,49	3,56	4,89	4,30	6,14	4,69	4,64	7,70	15,15	17,67	18,08	15,08
	EAT	97,82	17,57	99,50	63,08	43,22	99,33	97,46	95,10	91,44	85,16	96,79	93,51	96,44	95,11	95,70	93,86	95,31	95,36	92,30	84,85	82,33	81,92	84,92
	YEİT	0,00	0,00	0,30	0,00	0,00	0,00	0,18	1,33	0,41	9,92	0,01	0,24	0,08	0,00	0,00	0,01	0,08	0,20	0,39	0,68	10,72	10,41	3,78
	DEİT ^T	2,18	82,43	0,20	36,92	56,78	0,67	2,35	3,57	8,15	4,92	3,19	6,25	3,48	4,89	4,30	6,13	4,61	4,44	7,31	14,47	6,96	7,66	11,30
	DEİT ^{DK}	2,18	82,43	0,20	36,92	18,14	0,34	2,28	3,36	7,69	4,72	0,96	2,82	1,29	2,41	0,99	3,84	2,23	2,27	3,93	9,40	3,03	3,37	5,52
	DEİT ^{YK}	0,00	0,00	0,00	0,00	38,64	0,33	0,08	0,21	0,46	0,20	2,24	3,44	2,20	2,48	3,31	2,29	2,38	2,17	3,37	5,07	3,93	4,29	5,78

Tablo 24. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile YEİT ve DEİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,15, %) (Devam)

579	EİT	9,26	10,35	2,55	15,19	10,45	21,79	12,72	7,07	9,89	4,86	13,45	7,23	28,85	22,03	10,27	10,92	13,08	15,63	16,71	10,56	12,55	14,02	13,76
	EAT	90,74	89,65	97,45	84,81	89,55	78,21	87,28	92,93	90,11	95,14	86,55	92,77	71,15	77,97	89,73	89,08	86,92	84,37	83,29	89,44	87,45	85,98	86,24
	YEİT	0,96	0,50	0,15	0,12	0,00	0,00	0,92	0,22	1,35	0,49	0,08	0,27	0,05	0,04	0,05	0,14	0,27	2,41	1,61	4,30	1,79	1,56	1,16
	DEİT ^T	8,29	9,85	2,40	15,07	10,45	21,79	11,80	6,85	8,53	4,37	13,37	6,96	28,79	22,00	10,22	10,79	12,81	13,23	15,10	6,26	10,76	12,46	12,60
	DEİT ^{DK}	3,46	8,42	2,19	14,47	8,95	13,28	7,44	4,44	5,42	2,53	6,06	1,51	1,84	2,66	3,87	3,49	4,33	4,58	5,67	2,89	3,25	5,85	6,34
	DEİT ^{YK}	4,83	1,43	0,21	0,60	1,50	8,51	4,36	2,41	3,11	1,85	7,31	5,45	26,95	19,34	6,35	7,30	8,47	8,64	9,42	3,37	7,51	6,61	6,26
688	EİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,11	4,73	6,02	10,95	11,87	13,70	11,38
	EAT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	94,89	95,27	93,98	89,05	88,13	86,30	88,62
	YEİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,71	0,88	1,31	0,87	0,24	0,92	2,94
	DEİT ^T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4,40	3,86	4,71	10,08	11,63	12,78	8,45
	DEİT ^{DK}	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,44	1,59	2,04	4,83	5,51	4,63	3,97
	DEİT ^{YK}	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,96	2,26	2,67	5,25	6,11	8,15	4,47
757	EİT	7,22	10,87	10,77	9,66	15,57	10,65	10,92	9,22	10,34	14,84	11,52	8,71	7,94	8,12	6,18	6,47	19,64	14,78	57,11	24,40	57,47	22,85	44,13
	EAT	92,78	89,13	89,23	90,34	84,43	89,35	89,08	90,78	89,66	85,16	88,48	91,29	92,06	91,88	93,82	93,53	80,36	85,22	42,89	75,60	42,53	77,15	55,87
	YEİT	1,01	1,01	1,40	2,00	0,62	0,87	0,51	0,22	0,50	1,01	0,16	0,04	0,07	0,09	0,52	0,07	0,18	0,71	53,05	19,81	48,90	15,53	38,27
	DEİT ^T	6,21	9,87	9,37	7,67	14,95	9,78	10,41	8,99	9,84	13,84	11,36	8,67	7,87	8,03	5,66	6,39	19,47	14,07	4,06	4,60	8,57	7,32	5,86
	DEİT ^{DK}	5,25	7,83	6,96	5,32	11,29	8,07	7,17	6,38	8,61	11,66	6,71	6,86	6,41	6,76	4,29	5,04	17,66	12,49	2,29	3,01	5,60	5,24	3,85
	DEİT ^{YK}	0,97	2,04	2,40	2,35	3,66	1,71	3,24	2,61	1,24	2,18	4,65	1,82	1,46	1,27	1,37	1,36	1,81	1,58	1,77	1,58	2,97	2,08	2,01
760	EİT	3,19	17,08	1,27	11,85	14,67	10,98	10,28	12,93	9,58	12,96	15,95	4,75	48,48	31,34	15,65	21,27	16,12	23,23	19,04	25,98	21,77	25,05	17,01
	EAT	96,81	82,92	98,73	88,15	85,33	89,02	89,72	87,07	90,42	87,04	84,05	95,25	51,52	68,66	84,35	78,73	83,88	76,77	80,96	74,02	78,23	74,95	82,99
	YEİT	0,09	14,28	0,02	0,17	0,07	8,52	2,75	0,81	0,17	0,69	1,04	0,92	1,06	14,76	0,44	16,72	1,59	1,74	4,13	17,48	0,62	6,68	0,78
	DEİT ^T	3,10	2,79	1,25	11,68	14,60	2,46	7,53	12,12	9,42	12,27	14,91	3,84	47,42	16,58	15,21	4,56	14,53	21,49	14,91	8,50	21,15	18,37	16,23
	DEİT ^{DK}	0,27	0,08	0,16	0,77	1,05	1,06	1,74	9,28	2,58	4,87	6,52	2,04	41,83	4,95	6,60	1,10	2,24	11,99	9,79	2,79	11,70	10,19	9,74
	DEİT ^{YK}	2,83	2,72	1,09	10,90	13,55	1,40	5,79	2,84	6,84	7,40	8,39	1,80	5,59	11,63	8,61	3,46	12,29	9,50	5,12	5,71	9,45	8,19	6,49
788	EİT	25,98	8,24	14,02	4,96	8,22	45,53	8,91	7,92	7,44	6,71	23,57	17,32	17,41	15,05	17,08	13,56	28,75	26,82	18,11	19,56	21,21	15,90	20,77
	EAT	74,02	91,76	85,98	95,04	91,78	54,47	91,09	92,08	92,56	93,29	76,43	82,68	82,59	84,95	82,92	86,44	71,25	73,18	81,89	80,44	78,79	84,10	79,23
	YEİT	0,00	1,72	2,63	0,05	0,09	0,00	0,46	0,46	5,67	3,11	0,75	0,00	5,94	0,07	0,02	0,32	0,00	0,04	0,07	4,93	0,93	0,04	1,43
	DEİT ^T	25,98	6,52	11,39	4,91	8,14	45,53	8,45	7,47	1,77	3,60	22,82	17,32	11,47	14,98	17,06	13,24	28,74	26,78	18,04	14,63	20,27	15,86	19,34
	DEİT ^{DK}	25,18	4,42	9,78	1,72	2,79	37,50	1,38	4,89	1,20	2,77	14,03	8,38	5,61	10,20	11,65	4,96	15,78	15,78	7,41	7,32	12,58	3,12	7,05
	DEİT ^{YK}	0,80	2,10	1,61	3,19	5,35	8,03	7,07	2,57	0,57	0,83	8,80	8,95	5,86	4,78	5,41	8,28	12,96	11,00	10,63	7,31	7,70	12,75	12,29

Tablo 24. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile YEİT ve DEİT 'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,15, %) (Devam)

818	EİT	30,49	43,64	35,53	18,32	32,48	31,57	22,26	25,87	11,29	10,29	14,03	12,43	20,97	26,52	25,37	25,55	19,30	29,72	32,04	17,19	25,42	26,73	27,08
	EAT	69,51	56,36	64,47	81,68	67,52	68,43	77,74	74,13	88,71	89,71	85,97	87,57	79,03	73,48	74,63	74,45	80,70	70,28	67,96	82,81	74,58	73,27	72,92
	YEİT	1,42	3,17	0,29	1,35	0,02	2,93	0,50	6,31	2,53	1,47	2,08	0,55	2,85	1,60	0,42	3,92	3,16	5,25	3,65	5,45	8,50	10,05	10,90
	DEİT ^T	29,06	40,47	35,24	16,98	32,46	28,65	21,76	19,57	8,76	8,83	11,95	11,88	18,12	24,92	24,95	21,64	16,13	24,47	28,39	11,74	16,92	16,68	16,17
	DEİT ^{DK}	24,60	39,51	32,19	15,28	28,82	24,34	16,98	13,93	6,33	5,12	7,24	7,28	10,95	13,90	8,92	10,21	7,43	10,06	12,16	5,58	8,98	7,62	7,16
	DEİT ^{YK}	4,46	0,96	3,05	1,70	3,64	4,30	4,78	5,64	2,43	3,71	4,71	4,60	7,17	11,02	16,03	11,42	8,71	14,41	16,23	6,16	7,95	9,06	9,02

0-Dünya, 8-Arnautluk, 70- Bosna Hersek, 152- Şili, 191- Hırvatistan, 268- Gürcistan, 352- İzlanda, 376- İsrail, 400-Ürdün, 504- Fas, 579- Norveç, 688- Sırbistan, 757-İsviçre, 760- Suriye, 788- Tunus, 818- Mısır

Kaynak: Comtrade Database'den yararlanarak tarafımdan hesaplanmıştır.

Tablo 24’de yer alan EİT değerleri standart G-L endeksine göre hesaplanarak DEİT’nin yapısı analiz edilmeye çalışılmıştır. Genel bir değerlendirmede sözkonusu yıllar itibariyle incelendiğinde 1999 yılına kadar Türkiye’nin dünya ile ticaretinde EİT’nin oranının arttığı ancak bu artışın içinde DEİT^{DK}’nin payının daha yüksek şekilde gerçekleştiği görülebilmektedir. Bunun bir sonucu olarak Türkiye’nin ithal ettiği mal çeşidinin ihraç ettiği mal çeşidinden daha kaliteli olduğu, diğer bir deyişle, Türkiye’nin düşük kaliteli mallar ihraç ettiği söylenebilir. Ancak 1999 sonrası DEİT^{YK}, DEİT^{DK}’ya oranla daha yüksek değerler almış, dolayısıyla Türkiye’nin ihraç ettiği mal kalitesinde bir artış başlamıştır.

STA imzalanan ülkeler geneline bakıldığında Türkiye’nin bu ülkelerle ortaya çıkan ticaretinde 1990-2012 arasında yer alan tüm yıllarda YEİT’nin düşük seviyelerde gerçekleştiği, bu durumun bir sonucu olarak da benzer kalitedeki malların ticaretinin az olduğu görülmektedir. Bunun yanısıra DEİT’nin payının yüksek olması, gelişme yolunda olan bir ülke özelliği taşıması nedeniyle Türkiye için öngörülebilir bir durumdur. Tablodaki değerler yardımıyla elde edilen sonuçta, Türkiye’nin STA imzaladığı ülkelerle gerçekleştirdiği ticarete, farklı faktör yoğunlukları ya da kalitedeki mal çeşitleri içerisinde, yüksek kaliteli mal gruplarında uzmanlaştığı görülmektedir.

4.3 Türkiye’nin endüstri-içi ticaretinin ülkelere özgü belirleyicilerinin test edilmesi

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’nin STA imzaladığı ülkelerle gerçekleştirdiği EİT’nin belirleyicilerine ilişkin hipotezler sınanacaktır. Önceki bölümlerde açıklandığı üzere, EİT’nin belirleyicilerinin analizi ülkeye özgü değişkenler ve endüstriye özgü değişkenler olarak iki ayrı şekilde ele alınmaktadır.

Uluslararası ticaretin gerçekleştirildiği ülkelerin ortalama gelişmişlik seviyesi, gelişmişlik seviyesi farkı, ortalama piyasa boyutu, piyasa boyutu farkı, dış ticarete liberalizasyon düzeyi, ticaret ortağı ülkeler arası mesafe gibi ülkeye özgü belirleyicilerin verileri kolayca temin edilebilirken, endüstriye özgü belirleyicilere yönelik verilerin elde edilmesinde sıkıntı yaşanmaktadır.

Bu çalışmada, TÜİK'in 2002 yılında gerçekleştirdiği seri ve kapsam değişikliği yanısıra yeni Kanunundan kaynaklanan veri teminindeki gizlilik kuralları nedeniyle 1990-2012 yılları arasında verilerin yeterli bir şekilde temin edilememesi nedeniyle endüstriye özgü belirleyicilere yer verilmemiştir.

4.3.1 Test edilecek ülkelere özgü hipotezler ve değişken tanımları

Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ticaret ortakları ile EİT'nin belirleyicilerinin tespitine yönelik test edilmesi öngörülen temel hipotezler şunlardır:

Hipotez 1. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki kalkınma seviyesi farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır.

Linder Hipotezi, benzer gelir seviyelerine sahip ülkelerin talep yapılarının da benzer olacağını öne sürmektedir. Dolayısıyla, hipoteze göre talep yapıları benzerlik gösteren ülkelerin üretim yapıları da benzecektir. Bu durumun bir sonucu olarak, gelir seviyeleri benzerlik gösteren ülkeler arasında gerçekleşen ticarete EİT'nin payının artması beklenmektedir (Narin, 2002:140).

Ekonomik kalkınma (gelişmişlik) seviyelerindeki farklılıkları temsilen farklı değişkenler kullanılmaktadır. İlk olarak Türkiye ile STA imzalanmış ülkelerin ABD doları cinsinden kişi başına düşen GSYİH seviyeleri arasındaki mutlak fark (KBGSYİHF1) vekil değişken olarak hesaplanmıştır. EİT, talep yapıları ve / veya kaynak zenginlikleri farklılıklarını gösteren kişi başına düşen GSYİH seviyeleri arasındaki mutlak farkları ile negatif ilişkili olacaktır. Bu değişkenin beklenen işaretleri YEİT için negatif, DEİT için ise pozitifdir. Kişi başı gelir farklılıkları ile EİT'nin ilişkisinin yönü, Krugman (1979)'ın çeşitlilik sevgisi (love of variety), Lancaster (1980)'in ideal çeşitlilik (ideal variety) yaklaşımları kapsamında da, aynı şekilde vurgulanmaktadır. Balassa (1986), Balassa ve Bauwens (1987) ve Durkin ve Krygier (2000) tarafından kişi başına düşen nisbi gelir farkı ölçümünü hesaplamak amacıyla kullanılan ve ikinci vekil değişken olarak seçilen ölçme yöntemi şu şekildedir:

$$KBGSYİHF2 = 1 + \frac{[w_j \ln w_j + (1-w_j) \ln(1-w_j)]}{\ln 2}$$

$$w_j = \frac{KBGSYİH_{TR}}{KBGSYİH_{TR} + KBGSYİH_P} \text{ şeklindedir.}$$

Formülde veri olarak ABD doları cinsinden kişi başı GSYİH değerleri kullanılmakta ve TR ev sahibi ülke Türkiye'yi P ise ticaret ortağı ülkeyi temsil etmektedir. Endeks 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Endeks değeri 1'e yaklaştıkça nispi eşitsizlik artmaktadır.⁷³

Değişkenin EİT ve YEİT için beklenen işareti negatif iken, DEİT için pozitif olacaktır.

Son vekil değişken GSYİH'nın nüfusa bölünmesi ile hesaplanan ticaret ortaklarına ait ortalama kişi başına düşen GSYİH değerlerinin Türkiye'nin ortalama kişi başına düşen GSYİH değerine oranını gösteren nispi eşitsizlik ölçüm yöntemi⁷⁴ şu şekilde formüle edilmektedir:

$$KBGSYİHF3 = 1 - \frac{|GSYİH_P / NÜFUS_P - GSYİH_{TR} / NÜFUS_{TR}|}{\left| \frac{GSYİH_P}{NÜFUS_P} + \frac{GSYİH_{TR}}{NÜFUS_{TR}} \right|} 100$$

Formülde veri olarak ABD doları cinsinden kişi başı GSYİH değerleri kullanılmakta ve TR ev sahibi ülke Türkiye'yi P ise ticaret ortağı ülkeyi ifade etmektedir. Değişkenin EİT ve YEİT için beklenen işareti negatif iken, DEİT için pozitif olacaktır.

Hipotez 2. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklükleri farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır.

Benzer büyüklüklere sahip piyasa yapılarında ülkeler karşılıklı olarak benzer malların ithalat ve ihracatını gerçekleştirecektir. Eğer iki ülkenin piyasa yapıları benzer büyüklükte ise bu durumda EİT farklı büyüklükteki piyasa yapılarına oranla daha yüksek seviyede görülecektir. Balassa ve Bauwens (1987) ve Helpman (1981) ülke büyüklüklerindeki farklılıklarla EİT arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında benzer ülke büyüklüklerinin ölçek ekonomileri ve farklılaştırılmış malların ticareti için

⁷³ Bkz. Sichei ve Digerleri, s.25

⁷⁴ Bkz. Abraham ve Hove, 2005:14

uygun ortam yaratması sonucu EİT ile pozitif ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bu hipotezi temsilen farklı vekil değişkenler seçilmiştir. Piyasa büyüklüklerini ölçmek üzere seçilen tüm vekil değişkenlerde ülkelerin ABD doları cinsinden GSYİH rakamları kullanılmaktadır. Bu kapsamda ilk vekil değişken ticaret ortağına ait GSYİH değeri ile Türkiye'nin GSYİH değerinin mutlak farkının alınmasıyla elde edilmiştir. Bu değişken modelde GSYİHF1 olarak gösterilmiştir. Değişkenin EİT ve YEİT için beklenen işareti negatif iken, DEİT için pozitifdir.

İkinci vekil değişken olarak ortaklarına ait GSYİH değerlerinin Türkiye'nin GSYİH değerine oranını gösteren nispi eşitsizlik ölçüm yöntemi⁷⁵ şu şekilde formüle edilmektedir:

$$GSYİHF2 = 1 - \frac{|GSYİH_P - GSYİH_{TR}|}{\|GSYİH_P + GSYİH_{TR}\|} 100$$

Formülde *TR* ev sahibi ülke Türkiye'yi, *P* ise ticaret ortağı ülkeyi ifade etmektedir. Değişkenin EİT ve YEİT için beklenen işareti negatif iken, DEİT için pozitif olacaktır. Son vekil değişken olarak ise Balassa (1986), Balassa ve Bauwens (1987) ve Durkin ve Krygier (2000) tarafından kişi başına düşen nisbi gelir farkı ölçümünü hesaplamak amacıyla kullanılan yöntemin formülünün, Lee ve Lee (1993) tarafından öne sürülen piyasa büyüklükleri için uyarlaması (GSYİHF3) seçilmiştir. Değişkenin EİT ve YEİT için beklenen işareti negatif, buna karşılık DEİT için pozitif olacaktır.

Hipotez 3. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki gelişmişlik seviyesi arttıkça, EİT oranları artacaktır.

Ticaret ortağı olan iki ülkenin gelişmişlik seviyesi ne kadar yüksekse, EİT'leri de o kadar yüksek olacaktır. Ülkelerin gelişmişlik seviyesi ölçülürken kişi başına düşen gelir oranları kullanılmaktadır. Greenaway ve Milner'e (1994) göre daha az seviyede kişi başına düşen gelire sahip olan tüketiciler genellikle küçük ve mal özellikleri açısından standart yapılarıdaki malları talep ederken, daha yüksek seviyede kişi başına düşen gelire sahip olan tüketiciler daha karmaşık ve farklılaştırılmış özelliklere sahip malları

⁷⁵ A.g.e.

tercih edeceklerdir. Bu durumun bir sonucu olarak yüksek kişi başına düşen GSYİH değerleri gözlenen ülkeler arasında gerçekleşen ticarete farklılaştırılmış mal çeşidi ve bu çeşitlere olan talep artacaktır. Diğer bir deyişle, bu artış nedeniyle EİT değerleri de yükselecektir.

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerini ölçmek için, eksikliklerine ve eleştirilerine⁷⁶ rağmen ampirik çalışmalarda ortalama kişi başına düşen GSYİH oranları kullanılmaktadır. Bu değişken modelde OKBGSYİH olarak gösterilmiştir. Değişkenin EİT ve YEİT için beklenen işareti pozitifken, DEİT için negatiftir.

Hipotez 4. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklüğü arttıkça, EİT oranları artacaktır.

Ülkelerin piyasa büyüklükleri arttıkça, farklılaştırılmış mallara olan talep artacaktır. Bu durumun bir sonucu olarak üretim ve toplam ticaret hacmi genişleyecek, diğer bir ifade ile uzmanlaşma, işbölümü ve ölçek ekonomileri ortaya çıkacaktır.

Piyasa büyüklüklerini ölçmek için iki farklı vekil değişken seçilmiştir. İlki için Türkiye ile STA imzalanmış ülkelerin ABD doları cinsinden GSYİH ortalamaları hesaplanırken, ikincisi için ise ülkelerin GSYİH değerleri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bu değişkenler modelde OGSYİH1 ve OGSYİH2 olarak gösterilmiştir. Değişkenlerin EİT ve YEİT için beklenen işareti pozitifken, DEİT için negatiftir.

Hipotez 5. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki coğrafi uzaklık arttıkça, EİT oranları azalacaktır.

İki ülke arasında gerçekleştirilen ticarete ulaştırma maliyetleri gözardı edilemeyecek bir önem taşımaktadır. Anderson ve Wincoop (2004), Bergstrand ve Egger (2006) çalışmalarında sözkonusu ulaştırma maliyetlerinin EİT'nin belirleyicileri arasında yer alması gerektiğini vurgulamaktadırlar.⁷⁷ Ticaret ortağı ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık

⁷⁶ Kişi başına düşen GSYİH oranları, ülkelerin gelişmişlik seviyelerini yansıtmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Örneğin, petrol ihraç eden ülkelerin yüksek kişi başına düşen GSYİH'leri ile kıyaslanınca, sanayilerinin o kadar gelişmediği görülmektedir. Kişi başına düşen GSYİH değişkeninin, hem arz hem de talep yönünü ölçmede kullanılması karışıklık meydana getirmesine rağmen, ülkelerin talep yapılarını belirlemek için kullanılabilecek alternatif değişken olarak görülen sermaye/emek oranında sermaye verisinin elde edilmesinde yaşanan sıkıntılar ve veri yokluğu nedeniyle kullanılmasına devam edilmektedir.

⁷⁷ Bkz. Anderson ve Wincoop: 2004, s.691; Bergstrand ve Egger:2006, s.433

arttıkça bu maliyetlerin yükseleceği ve EİT üzerinde negatif etki yaratacağı birçok çalışmada öngörülmüştür⁷⁸. Bunun en temel nedeni, bu tarz maliyetlerin fiyatları artırıcı etkisinden dolayı tüketicilerin tercihlerini, farklılaştırılmış mallar yerine daha çok standartlaştırılmış mallar doğrultusunda yapacak olmalarıdır.

Bu hipotezi temsilen farklı vekil değişkenler seçilmiştir. Balassa (1986) ve Nilsson (1997, 1999)'ı takiben, ulaştırma maliyetlerinin üzerinden bilgi elde etmek mümkün olmayacağı için, ticaret ortağı olan iki ülkenin başkentleri arasındaki km cinsinden fiziki mesafe birinci vekil değişken olarak seçilmiş ve modelde MES1 olarak gösterilmiştir. İkinci vekil değişken ise, Balassa ve Bauwens (1987) ve Stone ve Lee (1995) tarafından da kullanılan, iki ülkenin başkentleri arasındaki mesafenin ülkelerin GSYİH'leri ile ağırlıklandırılarak hesaplanan şu formül olarak seçilmiştir:

$$MES_j = \frac{\sum_k (GSYİH_k * MESAFE_{jk})}{\sum_k GSYİH_k}$$

Burada j ev sahibi, k ise ticaret ortağı olan ülkeyi temsil etmektedir. MESAFE_{jk} Türkiye'nin başkenti ile ticaret ortağı olduğu ülkenin başkenti arasındaki km cinsinden coğrafi mesafeyi göstermektedir. Bu değişken modelde MES2 olarak gösterilmiştir. Her iki vekil değişkenin de EİT, YEİT ve DEİT için beklenen işareti negatiftir.

Hipotez 6. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ekonomik dışa açıklık oranı yükseldikçe, EİT oranları artacaktır.

Ülkelerin dışa açıklığı, ticaret hacminin genişlemesini ifade etmektedir. Greenaway ve Milner (1995)'e göre, dışa açıklık ile birlikte genişleyen ticaret hacmi sayesinde ülkeler arasında gerçekleşecek olan ticaret yoğunluğu da artacaktır. Bu durumun bir sonucu olarak, farklılaştırılmış mallara yönelik talepte de artış yaşanacak ve ölçek ekonomileri ortaya çıkacaktır.

Ekonomik dışa açıklığı temsil etmek üzere çeşitli vekil değişkenler seçilebilmektedir. Bu çalışmada seçilen vekil değişkenler, Türkiye ve ticaret ortağı olan ülke için dış ticaretin GSYİH'daki % oranları, dış ticaretin kişi başına düşen GSYİH'daki % oranları

⁷⁸ Bkz. Hummels ve Levinsohn, s.825-826; Amiti ve Venables, 494

ve Türkiye'nin sözkonusu ülke ile ticaretinin, toplam ticaretine oranı olarak belirlenmiştir. Vekil değişkenler modele AÇIK1, AÇIK2, AÇIK3 ve AÇIK4 olarak dahil edilmiştir. Değişkenlerin beklenen işareti EİT, DEİT ve YEİT için pozitifdir.

Hipotez 7. Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ticaret dengesizlikleri arttıkça EİT oranları azalacaktır.

Lee ve Lee (1993), Stone ve Lee (1995, 2004) ile Havrylyshyn ve Kuznel (1997)'nin çalışmalarında açıklayıcı değişken olarak yer verdikleri ticaret dengesizliğinde gerçekleşen artışlar, EİT oranlarının düşmesine sebep olmaktadır. Bunun sebebi ticari dengesizliklerinin ülkelerin ihracat veya ithalatındaki dengesizlikten kaynaklanarak tek yönlü ticarete neden olmalarıdır.

Ticaret dengesizliklerini ölçmek için şu formül kullanılmıştır (Lee ve Lloyd, 2002:170; Sohn ve Lee, 2004: 22; Li ve Sim, 2003:275):

$$TDEN_j = \frac{|X_j - M_j|}{X_j + M_j}$$

Burada X_j ve M_j Türkiye'nin ticaret ortağı olan ülke ile ihracatı ve ithalatını, $TDEN_j$ ise j ülkesi ile ticaret dengesizliği ölçümünü temsil etmektedir. Bu değişkenin EİT, YEİT ve DEİT için beklenen etkisi negatiftir.

Tablo 31. Değişken tanımları

Değişken	Beklenen İşaret			Tanımı	Veri Seti
	EİT	YEİT	DEİT		
KBGSYHF1	-	-	+	Türkiye ile ticaret ortağı ülkenin kişi başı GSYİH seviyelerinin mutlak farkı	Dünya Bankası
KBGSYHF2	-	-	+	$KBGSYHF2 = 1 + \frac{[w_j \ln w_j + (1-w_j) \ln(1-w_j)]}{\ln 2}$	Dünya Bankası
KBGSYHF3	-	-	+	$KBGSYHF3 = 1 - \frac{ GSYIH_P / NUFUS_P - GSYIH_{TR} / NUFUS_{TR} }{ GSYIH_P / NUFUS_P + GSYIH_{TR} / NUFUS_{TR} } 100$	Dünya Bankası
OKBGSYİH	+	+	-	Türkiye ile ticaret ortağı ülkelerin kişi başı GSYİH seviyelerinin ortalaması	Dünya Bankası
GSYİHF1	-	-	+	Türkiye'nin GSYİH değeri ile ticaret ortağına ait GSYİH değerinin mutlak farkı	Dünya Bankası
GSYİHF2	-	-	+	$GSYİHF2 = 1 - \frac{ GSYIH_P - GSYIH_{TR} }{ GSYIH_P + GSYIH_{TR} } 100$	Dünya Bankası
GSYİHF3	-	-	+	$GSYİHF3 = 1 + \frac{[w_j \ln w_j + (1-w_j) \ln(1-w_j)]}{\ln 2}$	Dünya Bankası
GSYİHF4	-	-	+	Türkiye ile ticaret ortağına ait GSYİH oranları	Dünya Bankası
OGSYİH1	+	+	-	Türkiye ile ticaret ortağına ait GSYİH ortalamaları	Dünya Bankası
OGSYİH2	+	+	-	Türkiye'nin ticaret ortağına ait GSYİH değerleri	Dünya Bankası
MES1	-	-	-	Türkiye'nin ile ticaret ortağının başkentleri arasındaki km cinsinden fiziki mesafe	CEPII
MES2	-	-	-	$MES_j = \frac{\sum_k (GSYIH_k * MESAFE_{jk})}{\sum_k GSYIH_k}$	CEPII
AÇIK1	+	+	+	Dış ticaret hacmi/ KBGSYİH	Dünya Bankası, TÜİK
AÇIK2	+	+	+	Dış ticaret hacmi/ GSYİH	Dünya Bankası, TÜİK
AÇIK3	+	+	+	İhracat/GSYİH	Dünya Bankası, TÜİK
AÇIK4	+	+	+	İthalat/GSYİH	Dünya Bankası, TÜİK
TDEN	-	-	-	$TDEN_j = \frac{ X_j - M_j }{X_j + M_j}$	Dünya Bankası, TÜİK

4.3.2. Model ve ampirik sonuçlar

Yukarıdaki hipotezler çerçevesinde test edilecek modeller şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$EİT_j = f(KBGSYHF, OKBGSYİH, GSYİHF, OGSYİH, MES, AÇIK, TDEN)$$

Modelle ilgili hipotezler test edilirken, Standart G-L endeksi kullanılarak hesaplanan birden fazla bağımlı değişken kullanılmaktadır. Bu değişkenler şu şekildedir:

- i. Endüstrilerin tamamı için hesaplanan endeks değerleri,
- ii. İmalat sanayi endüstrileri için hesaplanan endeks değerleri,
- iii. Yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan endeks değerleri,
- iv. Dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan endeks değerleri,

Türkiye'nin STA imzaladığı ülkelerle EİT'sinin nedenlerini açıklayan ülke özelliklerine özgü hipotezlerin test sonuçları tablo 40, 41, 42 ve 43'te verilmiştir. Bu hipotezler test edilirken, elde edilen verilerin niteliği kapsamında 1993-2011 dönemi için 9 yıla ve 14 ülkeye ait panel veri analizi yapılmıştır. Model ve hipotez testlerinin tahmininde STATA 12.0 İstatistik/ Data Analiz Paket Programı kullanılmıştır. Panel veri yönteminde, değişen varyans problemine karşı, test edilen tüm modellere "robust" tahmin düzeltmesi uygulanarak, değişen varyans sorunu ortadan kaldırılmıştır.

Tablo 25'de yer alan ve EİT'yi açıklayan değişkenlere yönelik genel bir değerlendirme yapıldığında ilk olarak KBGSYHF, GSYİHF, OKBGSYİH ve MES değişkenlerinin işaretlerinin teorik beklentiye uygun ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. AÇIK ve TDEN değişkenleri ise teorik açıdan işaretleri beklentiye uygun olarak gerçekleşse de, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. OGSYİH ise istatistiksel olarak anlamlı olsa da, beklenenin aksine negatif bir işarete sahip olmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye ve STA imzaladığı ülkeler arasında EİT'nin nedenlerini kalkınma seviye farkları, piyasa büyüklük farkları, gelişmişlik seviyeleri ve coğrafi uzaklık ile açıklamaya çalışan bir, iki, üç ve beş nolu hipotezleri temsil eden değişkenlerin katsayıları teorik beklentiyle uyumlu ve anlamlı bulunmuştur.

Tablo 25. Türkiye'nin STA Ülkeleri ile İki Yönlü EİT'sinin Ülke Temelli Belirleyenleri 1993-2011. (Bağımlı Değişken, log EİT)

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8	Model 9
lkbgsyhf1	-0.194 (0.142)		-0.188 (0.144)	-0.194 (0.142)			-0.194 (0.142)		-0.185 (0.144)
lkbgsyhf3		-0.823* (0.376)				-0.642+ (0.380)			
lokbgisyih	2.887* (1.303)	0.613** (0.175)	2.953* (1.327)	2.887* (1.303)	2.295+ (1.227)	0.800** (0.191)	2.887* (1.303)	2.362+ (1.260)	3.012* (1.329)
logsyih1	-3.134** (1.089)		-3.226** (1.126)	-3.134** (1.089)	-2.721** (1.046)		-3.134** (1.089)	-2.817* (1.090)	-3.272** (1.128)
lgsyihf4	-2.211** (0.560)		-2.182** (0.610)	-2.211** (0.560)	-2.037** (0.542)	-0.752* (0.306)	-2.211** (0.560)	-1.989** (0.598)	-2.196** (0.611)
lmes2	-0.823** (0.175)	-0.615** (0.164)	-0.878** (0.180)	-0.823** (0.175)	-0.773** (0.169)	-0.677** (0.165)	-0.823** (0.175)	-0.792** (0.171)	-0.872** (0.179)
Acik2			0.791 (0.823)					0.792 (0.821)	0.799 (0.823)
Tden			-0.208 (0.262)		-0.230 (0.260)	-0.228 (0.262)			-0.051 (0.063)
Sabit	67.986** (17.578)	16.863** (3.669)	70.667** (18.235)	67.986** (17.578)	60.516** (16.625)	17.928** (3.667)	67.986** (17.578)	62.661** (17.423)	71.043** (18.254)
N	266	266	265	266	266	266	266	265	265
F-Stat	6.808**	7.176**	4.668**	6.808**	6.562**	5.700**	6.808**	6.010**	4.674**

Parantez içerisinde yer alan değerler katsayılara ilişkin hesaplanan standart hatalardır. t istatistik değerleri anlamlık düzeylerine göre şu şekilde gösterilmiştir: **p<0.01, *p<0.05, +p<0.1

İmalat sanayii endüstrileri için hesaplanan standart G-L endekslerinin bağımlı değişken olarak ele alındığı ve ülke temelli hipotezlere yönelik değişkenlerin test edildiği model sonuçları Tablo 26'da verilmektedir. EİT'yi açıklayan değişkenlere yönelik genel bir değerlendirme yapıldığında ilk olarak KBGSYHF, GSYİHF, OKBGSYİH, AÇIK ve MES değişkenlerinin işaretlerinin teorik beklentiye uygun ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. TDEN değişkenleri ise teorik açıdan işaretleri beklentiye uygun olarak gerçekleşse de, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. OGSYİH'nin ise burada da istatistiksel olarak anlamlı ancak beklenenin aksine negatif bir işaretli olduğu görülmektedir.

Tablo 26'ya göre, Türkiye ve STA imzaladığı ülkeler arasında EİT'nin ortaya çıkışını, kalkınma seviye farkları, piyasa büyüklük farkları, gelişmişlik seviyeleri, dışa açıklık oranları ve coğrafi uzaklık ile açıklamaya çalışan bir, iki, üç, beş ve altı nolu hipotezleri temsil eden değişkenlerin katsayıları teorik beklentiyle uyumlu ve anlamlı bulunmuştur.

Tablo 26. Türkiye'nin STA Ülkeleri ile İki Yönlü İEİT'sinin Ülke Temelli Belirleyenleri 1993-2011. (Bağımlı Değişken, log İEİT)

Değişkenler	Model1	Model2	Model3	Model4	Model5
lkgshyf1	-0.329* (0.160)	-0.366* (0.155)	-0.295* (0.134)	-0.295* (0.135)	-0.298* (0.139)
lokshyh	2.449+ (1.473)	2.458+ (1.441)			
logshyh1	-2.160+ (1.262)	-2.129+ (1.209)			
lgshyh4	-1.950* (0.758)	-1.681** (0.640)	-0.745* (0.331)	-0.863* (0.396)	-0.946* (0.401)
lmes2	-0.730** (0.199)	-0.761** (0.190)	-0.670** (0.167)	-0.613** (0.183)	-0.601** (0.193)
Acik1					0.196+ (0.109)
Acik2	0.442 (0.884)			0.792 (0.843)	
tden	-0.298 (0.283)		-0.315 (0.282)		
Sabit	46.903* (20.336)	47.195* (19.472)	13.571** (3.376)	12.402** (3.785)	11.647** (4.029)
Observations	259	260	260	259	247
F-Stat	4.049**	5.341**	6.183**	6.028**	6.424**

Parantez içerisinde yer alan değerler katsayılara ilişkin hesaplanan standart hatalardır. t istatistik değerleri anlamlık düzeylerine göre şu şekilde gösterilmiştir: **p<0.01, *p<0.05, +p<0.1

Tüm endüstriler kapsamında EİT çalışmaları açısından önem taşıyan yatay ve dikey farklılaştırılmış endüstriler için YEİT ve DEİT bağımlı değişkenleri ile tahmin edilen model sonuçları Tablo 27 ve 28'de verilmektedir. Çalışmada daha önce yapılan hesaplamalar Türkiye'nin EİT'sinin ağırlıklı olarak DEİT şeklinde gerçekleştiği belirtilmişti. Dolayısıyla test edilecek hipotezlere yönelik bu ayrımın yapılması da önem taşımaktadır. YEİT'yi açıklayan değişkenler için KBGSHYHF, OGSYİH, OKBGSHYİH ve MES değişkenlerinin işaretlerinin teorik beklentiye uygun ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. GSYİHF değişkeni ise teorik açıdan işaretleri beklentiye uygun olmamakla birlikte, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. OGSYİH ise burada da istatistiksel olarak anlamlı ancak, beklenenin aksine negatif bir işaretli olduğu görülmektedir. AÇIK ve TDEN değişkenlerinin işaretleri teorik açıdan beklentiye uygun olarak gerçekleşse de, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 27. Türkiye'nin STA Ülkeleri ile İki Yönlü YEİT'sinin Ülke Temelli Belirleyenleri, 1993-2011. (Bağımlı Değişken, log YEİT)

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
lkbgsyhf3	-1.839** (0.601)	-1.798** (0.585)	-2.116** (0.684)	-1.936** (0.629)		-1.789* (0.611)
lokbgSyih					3.593* (1.479)	0.195 (0.343)
logsyih2	0.131 (0.339)				2.988+ (1.434)	
lgsyihf3	1.434** (0.363)	1.467** (0.298)	1.803** (0.249)	1.870** (0.336)		1.386** (0.402)
lmes2	-0.540** (0.177)	-0.624+ (0.309)			-0.753** (0.197)	-0.519* (0.184)
Acik2			0.204 (0.402)			
tDen				-0.051 (1.016)		
Sabit	5.212 (8.518)	9.777* (4.487)	2.029 (2.595)	0.707 (0.634)	52.549* (23.044)	6.347+ (3.393)
n	241	241	241	241	241	241
F-Stat	21.66**	30.83**	22.34**	19.51**	6.535**	21.69**

Parantez içerisinde yer alan değerler katsayılara ilişkin hesaplanan standart hatalardır. t istatistik değerleri anlamlık düzeylerine göre şu şekilde gösterilmiştir: **p<0.01, *p<0.05, +p<0.1

DEİT değerlerinin bağımlı değişken olarak ele alınıp, ülke temelli hipotezlerin test edildiği modeller incelendiğinde OKBGSYH, OGSYİH, MES ve TDEN değişkenlerinin teorik açıdan işaretleri beklentiye uygun ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu modellerde de, AÇIK değişkeninin işareti teoriye yönelik beklentiye uygun olarak gerçekleşse de, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Piyasa büyüklüklerinin farkı ile EİT arasındaki ilişkiyi temsilen seçilen GSYİHF değişkenin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ancak beklenenin aksine negatif işaretli elde edilmiştir.

Tablo 28. Türkiye'nin STA Ülkeleri ile İki Yönlü DEİT'sinin Ülke Temelli Belirleyenleri 1993-2011. (Bağımlı Değişken, log DEİT)

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
lkbgsyhf1	-0.214 (0.145)			-0.212 (0.145)		
lkbgsyhf3		-1.115** (0.376)			-1.140** (0.382)	-0.953* (0.429)
lokbgisyih	-3.343* (1.335)	-0.866** (0.175)	-2.628* (1.276)	-3.450* (1.340)	-0.890** (0.186)	
logsyih1	-3.711** (1.133)		-3.206** (1.105)	-3.790** (1.137)		-0.730** (0.157)
lgsyihf3					-0.107 (0.274)	-0.156 (0.292)
lgsyihf4	-2.103** (0.614)		-1.839** (0.606)	-2.116** (0.616)		
lmes2	-0.933** (0.181)	-0.646** (0.164)	-0.815** (0.174)	-0.916** (0.181)	-0.644** (0.165)	-0.681** (0.170)
acik2	0.780 (0.828)		0.731 (0.832)	0.777 (0.830)		0.696 (0.847)
tden	-0.462+ (0.264)			-0.095 (0.063)		
Sabit	81.036** (18.354)	19.204** (3.675)	70.958** (17.651)	81.548** (18.406)	19.472** (3.745)	31.313** (6.034)
n	265	266	265	265	266	265
F-Stat	6.451**	12.40**	7.754**	6.313**	9.303**	6.734**

Parantez içerisinde yer alan değerler katsayılara ilişkin hesaplanan standart hatalardır. t istatistik değerleri anlamlık düzeylerine göre şu şekilde gösterilmiştir: **p<0.01, *p<0.05, +p<0.1

Özetlemek gerekirse, Tablo 25-28'de verilen modellerde ülke temelli hipotezleri temsilen ele alınan değişkenlerin işaret ve anlamlılıkları incelendiğinde bir kısmı teorik beklentiyle uyumlu bulunurken, bir kısmı beklenentilere uymamaktadır.

“Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki kalkınma seviyesi farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır.” hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT değerleri için doğrulanırken, dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerleri için doğrulanmamıştır. Bu hipotez EİT, İEİT ve YEİT'yi açıklayan önemli bir hipotezdir.

“Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklükleri farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır.” hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT ve imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT için doğrulanmaktadır. Ancak, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT ve

dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerlerinin ele alındığı modelde için hipotezi temsilen kullanılan değişkenin işareti teorik beklentinin tersine ve anlamlı bulunmuştur. Bu hipotez EİT, İEİT’yi açıklayan önemli bir hipotezdir.

“Türkiye’nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki gelişmişlik seviyesi arttıkça, EİT oranları artacaktır.” hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT ve dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerleri için doğrulanmıştır. Bu hipotez EİT, İEİT, YEİT ve DEİT’yi açıklayan önemli bir hipotezdir.

“Türkiye’nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklüğü arttıkça, EİT oranları artacaktır.” hipotezini temsilen ele alınan değişkenin katsayısının işareti, tüm endüstriler için hesaplanan EİT ve imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT değerlerinin ele alındığı modellerde teorik beklentinin tersine ve anlamlı bulunmuştur. Söz konusu hipotez, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT ve dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerleri için doğrulanmıştır. Bu hipotez, YEİT ve DEİT’yi açıklayan önemli bir hipotezdir.

“Türkiye’nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki coğrafi uzaklık arttıkça, EİT oranları azalacaktır.” hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT ve dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerleri için doğrulanmıştır. Bu hipotez EİT, İEİT, YEİT ve DEİT’yi açıklayan önemli bir hipotezdir.

“Türkiye’nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ekonomik dışa açıklık oranı yükseldikçe, EİT oranları artacaktır.” ve *“Türkiye’nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ticaret dengesizlikleri arttıkça EİT oranları azalacaktır.”* Hipotezlerini temsilen ele alınan değişkenlerin katsayısının işareti tüm bağımlı değişkenler genelinde oluşturulan modellerde teorik beklentiye uyumlu olsa da istatistiksel olarak anlamlı olmamaktadır.

5.Sonuç

Türkiye’de Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) ilk defa Avrupa entegrasyonu içerisinde yer alma çabası sonucunda uygulamaya konulmuştur. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın 16’ncı maddesinde, Türkiye’nin, Karar’ın yürürlüğe girmesini izleyen beş yıl içinde AT’nin tercihli ticaret anlaşmaları ve tek taraflı ticari tavizlerin tanındığı otonom rejimlerine uyum sağlaması öngörülmüştür. Sonuç olarak, AT ile gerçekleştirilen GB taraflar arasında ortak ticaret politikası uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye açısından, AT’nin tercihli anlaşmalarından başlayarak üçüncü ülkelerle STA müzakereleri hız kazanmıştır. Bu kapsamda, Türkiye için, EFTA ülkeleri (İsviçre, Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn) ile STA imzalanmasına yönelik müzakereler 1990 yılında başlatılmıştır. 10 Aralık 1991 tarihinde imzalanan ve 1 Nisan 1992 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye ve EFTA STA’sı, Türkiye’nin tercihli rejimi üstlenme yönündeki ilk girişimidir.

Türkiye’de 2013 yılında yürürlükte olan 18 adet STA (EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Morityus ve Güney Kore) bulunmaktadır. AB’nin ortak ticaret politikasına uyum süreci kapsamında gerçekleştirilen bu STA’lar, Türkiye’nin ticaret politikalarının libelleşmesi ve dış ticaretinin diğer dünya ülkelere açılmasının yolunda önemli birer araç olarak değerlendirilebilir.

STA’lar, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi, uluslararası ticaret işlemlerinin kolaylaşması ve büyümesi, iki taraflı ticarete adil rekabet şartlarının sağlanması ve mal ticaretinin serbestleşmesine yönelik teşvik için önemli birer araçtır. STA’ların diğer özellikleri incelendiğinde, yabancı yatırımları ve endüstriyel uzmanlaşmayı teşvik ettikleri, büyük ölçekli üretime yönlendirdiği, dolayısıyla sektörler ve bölgeler bazında ihracatı çeşitlendirerek sürdürülebilir ihracatı ve küresel rekabet gücünü artırdıkları gözlenebilir. Anlaşmalar, tarife ve vergileri azaltarak, işletmelerin taraf oldukları ülkelerde mal ve hizmet satış maliyetlerini düşürmekte ve işletmelere daha karlı bir rekabet ortamı yaratmaktadır. Bu durum, tüketicilere daha çok mal seçeneğinin daha düşük fiyatlarla ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.

STA'lar, klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanmaktadır. Ancak, geleneksel ticaret teorilerinin günümüzdeki ticaret akımları ile uyum sağlamayan varsayımları doğrultusunda, uluslararası ticaret yapısını açıklayabilmek için yeni teoriler öne sürülmüştür. Araştırmacıların, uluslararası ticaretin önemli bir kısmının benzer ülkeler arasında gerçekleştiğini ortaya koyması sonucu, bu teoriler içerisinde dış ticareti ölçek ekonomileri, eksik rekabet ve mal farklılaştırması ile açıklayan EİT giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Uluslararası literatürde EİT'nin yapısını ve nedenlerini inceleyen oldukça fazla araştırma varken, Türkiye için yapılmış yeterli sayıda inceleme bulunmamaktadır.

Türkiye'nin EİT'sinin STA ülkeleri genelinde analizinin gerçekleştirilmesi amaçlanan bu çalışmanın ilk bölümünde STA'lar ele alınmıştır. Bu kapsamda STA'lar ampirik ve teorik açıdan incelenerek, 2013 yılı itibarıyla yürürlükte olan anlaşmalar genelinde ilgili ülkeler tek tek ele alınarak Türkiye ile ticaret yapıları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Türkiye'nin dış ticaret yapısının STA ülkeleri ile analizinde ulaşılan sonuçlara göre, sözkonusu ticaret ortakları ile dış ticaret hacminin artış oranı, genel dış ticaret hacmi artış oranına göre daha yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Bu ülkelerle yapılan ticaret, Türkiye'nin ihracatının ortalama %10'unu, ithalatının ise %5'ini oluşturmaktadır. 2012 yılı rakamları ile en çok ihracat sırasıyla Mısır, İsrail ve Fas'la, en çok ithalat ise sırasıyla İsrail, Mısır ve Fas'la gerçekleştirilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, EİT kavramı teorik açıdan ele alınarak incelenmiştir. EİT'nin sebebini araştırmak üzere oluşturulan test edilebilir çeşitli hipotezler, EİT literatürünün gelişmesinde geniş rol oynayan teorik modellerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu hipotezlerin birbirleriyle olan bağlantıları ve benzerlikleri sebebiyle EİT'yi açıklamaya yönelik modeller teorilerin niteliklerine göre Fonksiyonel Hipotezler, Neo Heckscher-Ohlin, Monopolcü ve Oligopolcü Rekabet Modelleri olarak dört farklı grupta incelenmiştir.

Fonksiyonel hipotezler, geleneksel faktör oranları teorisine dayanmaktadır. Paketlenme, üretim zamanları ve yerleri açısından farklılık gösterebilseler de fonksiyonel özellikleri aynı kategori altında üretilip, ticareti yapılan mallar homojen olarak sınıflandırılmaktadır. Homojen mallarda sınır ticareti, dönemsel ticaret ve antrepo ve re-export sebebiyle EİT ortaya çıkabilmektedir. Ticaretin sebebini ülkeler arasındaki faktör

donanımı farklılıklarına dayandırarak, EİT'yi açıklamaya çalışan modeller Neo Heckscher-Ohlin modelleri olarak adlandırılmaktadır. EİT'nin farklılaştırılmış mallarda öne sürülen tüm modelleri, Dixit ve Stiglitz'in 1977 yılında yayınladıkları monopolcü rekabet ve mal farklılaştırması hakkındaki çalışmalarına dayanarak geliştirilmiştir. Monopolcü rekabet ile EİT'yi açıklamaya yönelik başlıca üç model, Krugman (1979), Lancaster (1980) ve Helpman'ın (1981) öne sürdükleri modellerdir. Bu modeller, piyasaya girişin serbest ve tüketici tercihlerinin farklı olduğunu, çok sayıda firmanın piyasada tek bir mal ürettiğini varsaymaktadır.

EİT'nin sebeplerini açıklamaya yönelik faktörlerden biri de oligopol piyasalarının yapısıdır. Oligopol piyasaları konusu EİT literatüründe farklı açılardan değerlendirilmiş olup, EİT'yi açıklamasına yönelik çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu modeller, homojen mallarda, Brander (1981), Brander ve Krugman (1983) ve farklılaştırılmış mallarda ise Shaked ve Sutton (1984), Eaton ve Kierzkowski (1984) tarafından sınıflandırılmaktadır.

Teorik modeller değerlendirildikten sonra, çalışmanın üçüncü bölümünde EİT'yi ölçmeye yönelik olarak geliştirilen statik ve dinamik özellik taşıyan çeşitli ölçüm teknikleri incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, malların kalite açısından farklılaşmalarını ifade eden yatay ve dikey EİT kavramları ve ayırımının üzerinde durularak, yatay ve dikey EİT'yi ölçmeye çalışan yöntemler ve bu yöntemleri kullanan çalışmalar özetlenmiştir. Çalışmada bu ölçüm tekniklerinden, EİT'yi ölçmek için Grubel ve Lloyd tarafından öne sürülen G-L endeksi kullanılırken, YEİT ve DEİT'yi belirleyebilmek için kalite farklılıklarını temsilen ithalat ve ihracat birim değer farklılıkları kullanılmıştır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde Türkiye'nin dünya ve STA imzaladığı ülkeler çerçevesinde, 1990 ve 2012 yılları arasında SITC 3 basamak düzeyinde, EİT'yi ölçmek için geliştirilen statik endekslerden biri olan G-L endeksinin sonuçlarına yer verilmiştir. Daha sonra ise anlaşmanın yürürlük tarihi açısından en eski olma özelliğini taşıyan İsrail Türkiye genelinde dinamik özellik taşıyan marjinal EİT hesaplaması yapılmıştır.

Türkiye'nin dünya ile 1990-2012 dönemi için temel mal gruplarında farklı toplulaştırma düzeylerine göre hesaplanan EİT sonuçlarına göre, Türkiye'nin ticaretinde EİT'nin

payının yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. İmalat sanayii mallarındaki (SITC5-8) EİT oranları, imalat dışı sanayiye gösteren birincil mallardaki (SITC 0-4) oranlara göre daha yüksek değerler almaktadır. 3 basamak düzeyinde Türkiye'nin dış ticaretinde EİT, tüm endüstriler için ortalama %35'lik bir paya sahipken, imalat sanayii endüstrilerinde bu oran ortalama %40 şeklinde gerçekleşmektedir. Hesaplamalarda kategorik toplulaştırma düzeyini ifade eden basamak sayısı arttıkça EİT oranları azalmaktadır. Türkiye'nin dünya ile gerçekleştirdiği ticaretinin yıllar itibariyle ortalamasına bakıldığında, EİT'nin payının 1 nolu “İçki ve Tütün”, 4 nolu “Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar” ve 6 nolu “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” endüstrilerinde %50 seviyesinin üzerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye'nin tüm STA ülkeleri ile olan ticareti dikkate alındığında, birkaç istisnai ülke dışında tüm endüstrilerde ve imalat sanayi endüstrileri toplamında EİT oranları 1990 ve 2012 yılları arasında sürekli gelişme kaydetmiştir. Türkiye'nin SITC 3 basamak düzeyindeki endüstrileri kapsamında sözkonusu dönem için STA ülkeleri ile gerçekleştirdiği ticarete EİT'nin payı incelendiğinde, Bosna Hersek, Hırvatistan, İsrail, Suriye, Tunus ve Mısır ile en yüksek değerleri aldığı gözlenmektedir. En düşük değerler ise Şili ve Ürdün ile ticarete gözlenmektedir.

3 basamak düzeyinde SITC 0-9 mal grupları arasında imalat sanayiini temsilen SITC 5-8 nolu endüstriler için hesaplanan EİT oranları, bütün endüstriler için ölçülen EİT oranlarıyla karşılaştırıldığında literatürde beklenenin aksine Mısır dışındaki tüm ülkelerde daha düşük değerler elde edilmiştir. Bu durumun, STA imzalanan ülkelerin sanayilerinin henüz gelişme aşamasında olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Türkiye ve ilgili ülkelerin STA sonrasında EİT payları incelendiğinde, STA'ların ticarete EİT'nin payını arttırma açısından beklenen etkiyi göstermediği gözlenmektedir. Bu etkiyi görebilmek için, Türkiye'nin ithalatında ve ihracatında ilk üç sırayı alan Mısır, İsrail ve Fas açısından anlaşmaların yürürlüğe girdiği tarih öncesi ve sonrası karşılaştırılmıştır. Değerlendirme sonucunda, anlaşmanın İsrail ve Mısır için tüm endüstrilerde EİT oranlarını artırmasına rağmen bu ülkelerde imalat sanayii endüstrilerinin içinde EİT'nin payını azalttığı görülmüştür. Türkiye'nin Fas ile gerçekleştirdiği ticarete EİT oranları incelendiğinde ise bu durumun tam tersi gözlenmektedir.

Çalışmada Türkiye ile İsrail arasında gerçekleştirilen STA'nın yürürlük tarihi açısından en eski anlaşma özelliği taşıması nedeniyle İsrail'e ait SITC 3 basamakta bulunan imalat sanayi bireysel endüstrileri ayrıca ele alınarak, ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu incelemede karşılaştırabilmek için aynı endüstrilerde Türkiye'nin dünya ile ticaretindeki EİT oranları da değerlendirilmiştir. Türkiye'nin dünya ile 2012 yılındaki en yüksek EİT oranlarına sahip olduğu endüstrilerin genelinde, toplamda %50'yi geçen EİT değerine sahip olduğu endüstri sayısı 11 iken, İsrail ile 6'dır. Burada dikkat çeken diğer bir durum **512** alkoller, fenoller, fenol-alkoller vb. türevleri, **551** uçucu yağlar rezinoitler ve **597** ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, çözücü müstahzarlar, yağlama müstahzarları endüstrilerinde Türkiye'nin dünya ile olan EİT'si %10'larda iken İsrail ile EİT oranları %85'in üzerinde değer almaktadır. "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" sektörü 3 basamak seviyesi endüstrileri 2012 yılı itibariyle Türkiye'nin dünya ile ticaretinde 52 endüstrinin 27'si %50'nin üzerinde yer alırken, bu sayı İsrail için 6'dır. Türkiye'nin ticari üstünlüğe sahip olduğu ve 2012 yılında ihracat sıralamasında 16,1 milyar dolarla üçüncü sırada yer alan tekstil sektöründeki EİT değerleri incelendiğinde, dünya ile ticaretinde, **651** tekstil iplikleri, **652** pamuklu mensucat, **653** sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat, **654** dokumaya elverişli diğer maddelerden dokunmuş mensucat (ipek, yün, keten vb.), **656** kurdeleler, etiketler, armalar, tüller vb., **657** özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, votka, sicim, ip, şapka taslakları, etnik eşya), **658** dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar, **659** halılar ve diğer yer kaplamaları endüstrileri, İsrail ile ticaretinde ise **651** tekstil iplikleri, **653** sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat, **657** özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, votka, sicim, ip, şapka taslakları, etnik eşya endüstrileri %50 üzerinde değer almaktadır. "Makineler ve Taşıt Araçları" sektörü 3 basamak seviyesi endüstrileri temelinde 2012 yılı itibariyle Türkiye'nin dünya ile gerçekleştirdiği ticareti incelendiğinde, toplam 13 sektörün EİT değerlerinin %70'in üzerinde yer aldığı görülmektedir. İsrail ile ticarete ise %70'in üzerinde EİT değeri alan sektörler 6 adettir. "Çeşitli Mamul Eşya" sektörü 3 basamak seviyesi endüstrileri temelinde 2012 yılı için Türkiye'nin dünya ve İsrail ile ticaretinde EİT'nin payı incelendiğinde Türkiye ve dünya arasında %50 üzerinde hesaplanan EİT değerlerine **813** ışıklı isim tabelaları ve aksamı, portatif elektrik lambaları, **821** mobilya, aksam ve parçaları, **831** sandıklar, bavullar, çantalar ve kılıflar, **848** tekstil dışında kalan giyim

eşyası, şapka vs., **851** ayakkabılar ve aksamı, **873** metre ve sayaçlar, **891** ateşli harp silahları ve malzemeleri, **892** basılmış yayımlar, **893** plastikten mamul eşya sektörleri, İsrail ile ise **831** sandıklar, bavullar, çantalar ve kılıflar ve **899** başka yerde belirtilmeyen maddelerden işlenmiş eşyalar sektörleri sahiptir. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tekstil sektörü içerisinde değerlendirilen 841, 842, 843, 844, 845, 846 ve 848 nolu endüstrilerde EİT oranları çok düşük değerler almaktadır. Bu endüstrilerde ticaret daha çok EAT şeklinde gerçekleşmekte ve Türkiye'nin üstünlüğü devam etmektedir.

Türkiye ve İsrail kapsamında, dinamik özellik taşıyan ve STA düzenlemesinin etkisini görebilmek için anlaşmanın yürürlük tarihi olan 1996 öncesi ve sonrası iki ülke arasındaki ticarete yaşanan dönüşümün EİT değerlerindeki değişimi için MEİT oranları hesaplanmıştır. 5 nolu “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Malları”ne yönelik sektörlerin MEİT’yi hesaplamaya yönelik endeks sonuçlarına bakıldığında, Türkiye ve İsrail arasında bu sektörlerde marjinal EAT’nin daha yoğun gerçekleştiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile bu sektörlerde yüksek uyum maliyetleri bulunmaktadır. 6 nolu “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar” sektöründe ise anlaşmanın yürürlüğe girdiği 1996 yılından sonra ticari ilişkilerin gelişmesine yönelik MEİT hesaplanan endüstri sayıları artmıştır. 7 nolu “Makineler ve Taşıt Araçları” endüstrilerinde Brülhart A endeksinin 0’a, Brülhart B endeksinin ise ± 1 ’e yakın değerler almasından dolayı bu endüstrilerde ortaya çıkan ticarete marjinal EAT’nin ve yüksek uyum maliyetlerinin varlığından söz edilebilmektedir. Bu durumun yanısıra, İsrail ile yapılan ticarete serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1996 tarihinden sonraki dönemde hem iki ülke arasında sözkonusu ticaretin gerçekleştiği endüstri sayısının hem de aynı dönem kapsamında endüstrilerde hesaplanan MEİT değerlerinin arttığı görülmektedir. 8 nolu “Çeşitli Mamul Eşya” sektörüne ait endüstrilere yönelik hesaplanan MEİT sonuçları değerlendirildiğinde, bu sektör kapsamında gerçekleşen ticaretin yapısı %85 marjinal EAT şeklinde olduğu dikkat çekmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin İsrail ile gerçekleştirdiği ticaretin büyük bir kısmının marjına EAT şeklinde olduğu ve dolayısıyla ticarete uyum maliyetlerinin yüksek olduğu/olacağı söylenebilir.

Çalışmada incelenen MEİT analizinde ortaya çıkan yüksek uyum maliyetlerinin daha ayrıntılı araştırılabilmesi için, Türkiye'nin ilgili ülkelerle gerçekleştirdiği ticaretindeki EİT'nin oranları içerisindeki DEİT ve YEİT'nin payları hesaplanmıştır. Genel bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin STA imzalamış olduğu ülkelerle arasında ortaya çıkan ticaretteki EİT'nin içinde dikey olarak farklılaştırılmış malların yoğun olduğu, bu sebepten EİT'de DEİT'nin oranının daha yüksek değerler aldığı görülmektedir. Ayrıca çalışmada, DEİT de kendi içinde kalite açısından DEİT^{DK} ve DEİT^{YK} olarak sınıflandırılmıştır. 1990-2012 dönemi yıllar itibariyle incelendiğinde 1999 yılına kadar Türkiye'nin dünya ile ticaretinde EİT'nin oranının arttığı ancak bu artışın içinde DEİT^{DK}'nin payının daha yüksek şekilde gerçekleştiği görülebilmektedir. Bunun bir sonucu olarak Türkiye'nin ithal ettiği mal çeşidinin ihraç ettiği mal çeşidinden daha kaliteli olduğu, diğer bir deyişle Türkiye'nin düşük kaliteli mallar ihraç ettiği söylenebilir. Ancak 1999 sonrası DEİT^{YK}, DEİT^{DK}'ya oranla daha yüksek değerler almış, dolayısıyla Türkiye'nin ihraç ettiği mal kalitesinde bir artış başlamıştır. STA imzalanan ülkeler geneline bakıldığında Türkiye'nin bu ülkelerle ortaya çıkan ticaretinde 1990-2012 arasında yer alan tüm yıllarda YEİT'nin düşük seviyelerde gerçekleştiği, bu durumun bir sonucu olarak benzer kalitedeki malların ticaretinin az olduğu görülmektedir. Bunun yanısıra DEİT^{YK}'nin payının yüksek olması nedeniyle, Türkiye'nin STA imzaladığı ülkelerle gerçekleştirdiği ticarete farklı faktör yoğunlukları ya da kalitedeki mal çeşitleri içerisinde yüksek kaliteli mal gruplarında uzmanlaştığı görülmektedir. Başka bir ifade ile Türkiye'nin bu ülkelere ihraç ettiği mal grubunun kalitesi, ithal ettiği mal grubunun kalitesinden yüksektir.

Literatürde EİT'nin yapısının incelenmesi kadar EİT'yi ortaya çıkaran nedenlerin de belirlenmesi önem taşımaktadır. EİT'nin ortaya çıkış nedenlerini araştıran analizlere yönelik çalışmalar incelendiğinde, ülkeye özgü belirleyicilerin yanında zamanla endüstriye özgü belirleyicilerin de analizlere dahil edildiği dikkat çekmektedir. Ülkelere has etmenler farklı şekillerde ele alınmakta ve değişik ölçüm teknikleri ile hesaplanmaktadır. Bu çalışmadaki belirleyiciler, ticaret ortağı ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma seviyesi farklılıkları, ekonomik kalkınma seviyesi benzerlikleri, piyasa büyüklüğü farklılıkları ve benzerliği, coğrafi uzaklık, dışa açıklık ve ticaret dengesizliklerinden oluşmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin seçilmiş ülkelerle tüm sektörler için EİT, YEİT ve DEİT'sinin yanısıra imalat sanayii sektörleri için EİT'si

ülkelere özgü belirleyiciler kapsamında oluşturulan hipotezler aracılığıyla panel veri analizi yöntemi kullanılarak test edilmiştir.

Ülke temelli hipotezleri analiz etmek için tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayii endüstrileri için hesaplanan İEİT, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT ve dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerleri bağımlı değişken olarak ele alınmış ve bağımsız değişken olarak çeşitli vekil değişkenler kullanılmıştır.

Modellerde, ülke temelli hipotezleri temsilen ele alınan değişkenlerin işaret ve anlamlık değerleri incelendiğinde, bunların bir kısmı teorik beklentiyle uyumlu bulunurken, bir kısmı beklenentilere uymamaktadır. *“Türkiye’nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki kalkınma seviyesi farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır.”* hipotezi, bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayii endüstrileri için hesaplanan İEİT, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT değerleri için doğrulanırken, dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerleri için doğrulanmamıştır. Bu hipotez EİT, İEİT ve YEİT’yi açıklayan önemli bir hipotezdir. *“Türkiye’nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklükleri farklılıkları arttıkça, EİT oranları azalacaktır.”* hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT ve imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT için doğrulanmaktadır. Ancak, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT ve dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerlerinin ele alındığı modelde hipotezi temsilen kullanılan değişkenin işareti teorik beklentinin tersine ve anlamlı bulunmuştur. Bu hipotez EİT, İEİT’yi açıklayan önemli bir hipotezdir. *“Türkiye’nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki gelişmişlik seviyesi arttıkça, EİT oranları artacaktır.”* hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT ve dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerleri için doğrulanmıştır. Bu hipotez EİT, İEİT, YEİT ve DEİT’yi açıklayan önemli bir hipotezdir. *“Türkiye’nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki piyasa büyüklüğü arttıkça, EİT oranları artacaktır.”* hipotezini temsilen ele alınan değişkenin katsayısının işareti, tüm endüstriler için hesaplanan EİT ve imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT değerlerinin ele alındığı modellerde teorik beklentinin tersine ve

anlamli bulunmuştur. Sözkonusu hipotez, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT ve dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerleri için doğrulanmıştır. Bu hipotez, YEİT ve DEİT'yi açıklayan önemli bir hipotezdir. *“Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki coğrafi uzaklık arttıkça, EİT oranları azalacaktır.”* hipotezi bağımlı değişkenin tüm endüstriler için hesaplanan EİT, imalat sanayi endüstrileri için hesaplanan İEİT, yatay farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan YEİT ve dikey farklılaştırılmış endüstriler için hesaplanan DEİT değerleri için doğrulanmıştır. Bu hipotez EİT, İEİT, YEİT ve DEİT'yi açıklayan önemli bir hipotezdir. *“Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ekonomik dışa açıklık oranı yükseldikçe, EİT oranları artacaktır.”* ve *“Türkiye'nin ticaret ortağı olduğu ülkeler ile arasındaki ticaret dengesizlikleri arttıkça EİT oranları azalacaktır.”* Hipotezlerini temsilen ele alınan değişkenlerin katsayısının işareti tüm bağımlı değişkenler genelinde oluşturulan modellerde teorik beklentiye uyumlu olsa da istatistiksel olarak anlamlı olmamaktadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, Türkiye'nin dış ticaretinde EİT'nin önemli bir yeri olduğunu ve gelecekte dış ticaret biçiminin EAT'den daha çok EİT şekline dönüşebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'ye yönelik uygulanması planlanan dış ticaret ve sanayi politikaları önerilirken bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

STA imzalanan ülkeler geneline bakıldığında 1999 sonrası DEİT^{YK}, DEİT^{DK}'ya oranla daha yüksek değerler almış ve Türkiye'nin ihraç ettiği mal kalitesinde bir artış başlamış olsa da bu durum hala yeterli seviyede gerçekleşmemektedir. Ayrıca, çalışmada mal farklılaştırılmasının EİT üzerinde etkili bir faktör olduğu gözlenmiştir. Türkiye'nin teknolojisini geliştirerek, gerek dünya gerekse de STA ülkeleri ile ticaretinde EİT'sini yükseltmek için tüketicilerin farklı talep yapılarını karşılayabilecek mallara yönelik üretimini artırması gerekmektedir. Rekabetçi mallar sözkonusu olduğunda piyasaya girişte, tüketiciler en kaliteli mala yöneleceği için, kaliteyi artırabilmek adına Ar-Ge harcamaları çok önemlidir. Piyasaya girmeden önce firmaların Ar-Ge yapmaları gerekmekte, dolayısıyla Ar-Ge'ye daha çok önem verilmeli ve Ar-Ge harcamalarının artırılarak yeni ve farklılaştırılmış malların üretimi gerçekleştirilmelidir. Ayrıca, bu malların ihracatı teşvik edilmelidir. Böylece Türkiye'nin ürettiği mal kalitesi ve de

dolaylı olarak artacak ve bunun sonucunda azalan uyum maliyetleri sayesinde Türkiye EİT'den daha fazla kazanç elde edebilecektir.

Uygulanacak politikalar ile STA'ların EİT'yi artırabilmeleri için diğer önemli bir yolda ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Türkiye, GB'ye dahil olup da AB'nin STA müzakerelerden ayrı tutulan ve bu STA'ları eşzamanlı olarak yürürlüğe koyma imkanına sahip olmayan ülke konumundadır. Bununla birlikte, uluslararası ticaret potansiyeli düşük ve ekonomik açıdan tutarsız bir yapıya sahip olan ülkelerle imzalanan STA'lar Türkiye'nin daha düşük kaliteli mallarda üretimini artırarak, dış ticaret yapısını olumsuz etkilemektedir. Sonuç olarak, bugün imzalanan STA'ların birçoğunun Türkiye'nin ticaretini artırıcı yönde etkisinin olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin dış ticarete 2013 yılında bulunduğundan önemli bir yere ulaşabilmesi için daha etkin politikalar uygulaması, sanayisini destekleyerek ihracatta rekabete ağırlık vermesi, ihracatındaki mal kalitesini artırması, bunları yaparken katma değeri yüksek endüstrilere yatırım yapması ve STA imzalayacağı ülkeleri belirlerken daha seçici olması gerekmektedir.

EİT'nin artırılmasına yönelik uygulanabilecek diğer bir dış ticaret politika önerisi ise, Türkiye'nin, AB'nin gelişmiş ülkelerle planladığı STA müzakerelerinde taraf olması veya ilgili üçüncü ülkeyle kendi müzakerelerini bu süreç içerisinde değerlendirerek, sözkonusu STA'yı eşzamanlı olarak tamamlaması ve yürürlüğe koymasındadır. Bununla birlikte, Türkiye, AB ile ikili ilişkilerine devam ederken, ABD, Rusya, Türk Cumhuriyetleri ve Uzak Doğu Ülkeleri ile de ticari ortaklıklar ve STA'lar oluşturulması sonucunda ortaya çıkacak yeni ticaret imkanları da EİT'nin artmasında önemli bir katkı sağlayabilecektir.

Ekler Listesi

Ek 1. Uluslararası standart ticaret sınıflaması.....	218
Ek 2. Ülke ve endüstri özelliklerine dayalı çeşitli çalışmalarda Eit'in belirleyicileri.....	229
Ek 3. Yatay ve dikey Eit ayırımına dayalı analizlerde eit'in belirleyicileri.....	231
Ek 4. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile Yatay ve Dikey EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0.25, %)......	232

Ek 1. Uluslararası standart ticaret sınıflaması

- 111 Alkolsüz içecekler
- 112 Alkollü içecekler
- 121 Yaprak tütün ve tütün döküntüleri
- 122 İşlenmiş tütün
- 211 Ham deriler (post ve kürk dışında)
- 212 Ham postlar (bütün halde)
- 221 Süt ve krema-yoğunlaştırılmamış/tatlandırılmamış
- 222 Süt ve krema-yoğunlaştırılmış/tatlandırılmış
- 222 Yağlı tohumlar ve meyvaları (kırılmış olsun olmasın)
- 223 Yoğurt, dondurma, kestirilmiş süt ve krema mamülleri
- 223 Diğer yağlı tohum ve meyveler, un ve küsbeleri
- 224 Kesilmemiş sütün suyu, tabii süt esaslı müstahsarlar
- 230 Tereyağı, süt esaslı katı-sıvı yağlar
- 231 Tabii kauçuk, balata, güte-parka, guayül, çıkıl
- 232 Sentetik kauçuk, taklit kauçuk, rejenere kauçuk ve atıkları (
- 241 Rendelenmiş, toz halinde her türlü peynir
- 242 Eritme peynirler
- 243 Mavi damarlı peynirler
- 244 Tabii mantar ve döküntü mantar
- 245 Yakmaya mahsus ağaçlar ve odun komürü
- 246 Yakmaya mahsus yonga halinde ağaçlar ve testere talaşı
- 247 Yuvarlak ağaçlar (kabukları soyulmuş/kare şeklinde kabaca
- 248 Ahşap demiryolu veya tramvay traversleri
- 249 Diğer peynirler ve lor
- 251 Kuş/kümes hayvanlarının yumurtaları-kabuklu/taze/pişirilmiş
- 251 Odun veya diğer lifli selülozik maddeler; hamurları, döküntü
- 252 Kuş/kümes hayvanlarının yumurtaları-kabuksuz ve sarıları
- 253 Yumurta albümini
- 261 İpek
- 263 Pamuk, linter pamuğu ve pamuk döküntüleri

- 264 Jüt veya bitki iç kabuklarının dokumaya elverişli diğer lifleri
- 265 Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler
- 266 Sentetik filament demetleri ve sentetik devamlı lifler
- 267 Diğer suni lifler ve artıkları
- 268 Yün/yapağı ve diğer hayvan kılı
- 269 Kullanılmış giyim eşyası ve parçaları
- 272 Hayvansal ve bitkisel gübreler, tabii kalsiyum fosfat ve diğer
- 273 Taş, mermer, alçı taşı, kireç taşı, kum
- 274 Kükürt ve demir piritleri
- 277 Sanayide kullanılan elmas, sünger taşı, zımpara taşı vs.
- 278 Ham mineraller
- 281 Demir cevherleri
- 282 Demir-çelik döküntü ve hurdaları, bunların külçeleri
- 283 Bakır cevherleri, matları ve çöktürülmüş bakır
- 284 Nikel cevherleri ve nikel oksit
- 285 Alüminyum cevherleri ve alüminyum oksit
- 286 Uranyum, toryum cevherleri
- 287 Diğer metal cevherleri
- 288 Metalleri/metal bileşiklerini içeren kül ve kalıntılar
- 289 Kıymetli metal cevherleri ve hurdaları
- 291 İnsan tarafından yenilmeye elverişli olmayan hayvansal mal
- 292 Başka yerde belirtilmeyen bitkisel mallar (yenilmeye elverişli)
- 321 Taş kömürü
- 322 Linyit ve turba, linyit, taş kömürü ve turbdan elde edilen katı
- 325 Kok ve sömük (taşkömürü, linyit ve turbdan), karni kömür
- 333 Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar (
- 334 Rafine edilmiş petrol malları
- 335 Petrol malları artıkları
- 341 Balıklar-canlı, taze/soğutulmuş
- 342 Balıklar; karaciğeri, yumurtaları, nefiseleri (dondurulmuş)
- 342 Sıvılaştırılmış propan ve bütan gazı
- 343 Doğal gaz

- 344 Balık filatosu, diğer balık eti-taze/soğutulmuş/dondurulmuş
- 344 Sıvılaştırılmış etilen, propilen, butilen, petrol gazı
- 345 Balık filatosu, diğer balık eti-taze/soğutulmuş
- 345 Havagazı, sugazı, fakir gaz vb gazlar (petrol gazı ve diğ.gazlı
- 351 Kurutulmuş balıklar
- 351 Elektrik enerjisi
- 352 Tuzlanmış balıklar(kurutulmamış)
- 353 Tütsülenmiş balıklar
- 354 Balık karaciğeri, yumurta ve nefisleri (kurutulmuş/tuzlanmış/
- 355 İnsanların yemesine elverişli balık unları, ezmeleri ve pelletle
- 361 Kabuklu hayvanlar (dondurulmuş)
- 362 Kabuklu hayvanlar (dondurulmamış)
- 363 Yumşakçalar (canlı/taze/soğutulmuş/dondurulmuş/kurutulmu
- 371 Balık müstahzarları ve konserveleri, hayvar vb müstahzarları
- 372 Kabuklu hayvan, yumuşakça, sudaki omurgasızların konserv
- 411 Makarnalık buğday (durum buğdayı)
- 411 Hayvansal katı veya sıvı yağlar
- 412 Diğer buğday ve mahlut
- 421 Pirinç-kavuz içinde(çeltik)
- 421 Bitkisel sıvı yağlar
- 422 Pirinç-kavuzu çıkarılmış
- 422 Diğer bitkisel sıvı yağlar
- 423 Beyazlatılmış, yarı beyazlatılmış ve kırılmış pirinç
- 430 Arpa
- 431 Kimyasal işlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar,
- 441 Mısır-tohumluk
- 449 Mısır-diğer
- 451 Çavdar
- 452 Yulaf
- 453 Tane darı(koca darı)
- 459 Kara buğday, darı(cin ve kum darı), kuş yemi ve diğer hubub
- 461 Buğday ve mahlut unu

- 462 Ampirik sonuç ve irmik-buğdaydan ve pelletler
- 471 Hububat unları (buğday ve mahlut unu hariç)
- 472 Hububat ampirik sonuçları, irmikleri ve pelletleri
- 481 Diğer şekillerde işlenmiş hububat taneleri(kabuğu çıkarılmış,
- 482 Malt
- 483 Makarna
- 484 Ekmek, pasta, kek, bisküvi ve diğer ekmekçi mamülleri
- 485 (0484)"de ki ekmekçi mamullerinin hazırlanmasında kullanılı
- 511 Hidrokarbonlar ve türevleri
- 512 Alkoller, fenoller, fenol-alkoller vb. türevleri
- 513 Karboksilik asitler ve türevleri
- 514 Azot fonksiyonlu bileşikler
- 515 Organo-inorganik, heterosiklik bileşikler, nükleik asitler
- 516 Diğer organik kimyasal maddeler
- 522 İnorganik kimyasal elementler, asitler, bileşikler, metallerin
- 523 Diğer inorganik kimyasal maddeler
- 524 Oksi ve peroksi metalik asitlerin tuzları, kıymetli metallerin
- 525 Radyoaktif elemanlar ve bileşikleri, bunları içeren karışım v
- 531 Sentetik organik boyayıcı maddeler
- 532 Debayette kullanılan bitkisel ve hayvansal menşeli hulasalar
- 533 Pigmentler, vernikler, boyalar
- 541 Patates-taze/soğutulmuş
- 541 Eczacılık ve eczacılık malları
- 542 Baklagiller(kabuksuz)-kuru
- 542 İlaçlar
- 544 Domates(taze/soğutulmuş)
- 545 Sebzeler(taze/soğutulmuş)
- 546 Sebzeler-piştirilmiş/dondurulmuş
- 547 Sebzeler ve sebze karışımları (geçici olarak konserve edilmiş)
- 548 Manyok, ararot, salep, şerbetçi otu, keçi boynuzu, şeker panc
- 551 Uçucu yağlar rezinoitler
- 553 Parfüm ve kozmetik veya tuvalet mustahzarları

- 554 Sabunlar, temizleme, cilalama malları
- 561 Kurutulmuş sebzeler(bütün halde, kesilmiş, dilinmiş, kırılmış)
- 562 Mineral kimyasal gübreler (272.grubun dışındakiler)
- 564 Manyok, ararot, salep, yerelması, patates unu, ezmesi, flokonl
- 566 Diğer sebze konserveleri-dondurulmuş(sirkesiz, asitsiz)
- 567 Sebze, meyva, bitki ve yemiş konserveleri
- 571 Portakal, mandalin-taze/kurutulmuş
- 571 Etilen polimerleri (ilk şekillerde)
- 572 Greyfurt, pomelo, limon ve diğer turunçgiller
- 572 Stilen polimerleri (ilk şekillerde)
- 573 Muz (taze/kurutulmuş)
- 573 Vinil klorür veya halojenli diğer olefin polimerleri(ilk şekilde)
- 574 Elma (taze)
- 574 Poliasetaller ve diğer polieterler ve epoksi reçineler (ilk şekill
- 575 Üzüm (taze/kurutulmuş)
- 575 Propilen ve diğer olefinlerin polimerleri(ilk şekillerde)
- 576 İncir (taze/kurutulmuş)
- 577 Çeşitli cevizler ve diğer kabuklu meyvalar (taze/kurutulmuş)
- 579 Kavun, karpuz, papaya, elma, armut, ayva ve diğer meyveler
- 579 Plastikten döküntü, kalıntı ve hurdalar
- 581 Reçel, jöle, marmelat, ezme ve pestiller
- 581 Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb
- 582 Geçici olarak konserve edilmiş meyva ve turunçgil kabuklar
- 582 Plastiklerden levhalar, plakalar,
- 583 Meyvalar ve sert çekirdekli meyvalar (dondurulmuş/tatlı/tatsız)
- 583 Plastikten monofil, çubuk, profiller-enine kesiti 1mmyi geçen
- 589 Başka yerde yer almayan meyvalar ve diğer bitki parçaları ko
- 591 Portakal suları(tadlandırılmış olsun, olmasın)
- 591 Haşarat öldürücüler ve zararlı bitkileri yok ediciler
- 592 Greyfurt suyu(tadlandırılmış olsun, olmasın)
- 592 Nişasta, inülin, buğday gluteni, albuminler, yapıştırıcı ve tut
- 593 Diğer turunçgil suları(tadlandırılmış olsun, olmasın)

- 593 Patlayıcı maddeler, fitiller ve fişekler
- 597 Ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, çözücü müstahzarlar, yağlı
- 598 Muhtelif kimya sanayi malları ve model patları
- 599 Ananas, domates, üzüm ve diğer meyve ve sebze suları
- 611 Ham şeker-şeker kamışından ve pancardan(tat, renk verici m
- 611 İşlenmiş deri ve köseleler
- 612 Tat ve renk verici maddeler katılmış şeker ve kimyaca saf sak
- 612 Deri ve köseleden mamul eşya (makina, mekanik işlerde kull
- 613 Dabaklanmış, aprelenmiş, bütün halinde kürkler
- 615 Şeker üretimi yan malı melaslar
- 616 Tabii bal
- 619 Diğer şekerler, kimyaca saf laktoz, maltoz, glikoz, fruktoz vb.
- 621 Meyva, sert kabuklu yemiş, bitki parçası konserveleri-şekerli
- 621 Kauçuk ve kauçuktan eşya
- 622 Şeker mamulleri(beyaz çikolata dahil), kakaosuz
- 625 Kauçuktan iç ve dış lastikler (yeni/eski)
- 629 Kauçuktan diğer eşya (hijyenik, eczacılık malları, taşıyıcı kol
- 633 Mantardan eşya
- 634 Kaplamalık ağaçlar, levhalar, kontaplak, sırtık, kazık vs. ile a
- 635 Ağaçtan muhafazalar, kutu, kafes sandık, vs. ile inşaat ve ma
- 641 Kağıt ve karton
- 642 Kağıt, kağıt hamuru, karton ver selülozik liflerden mamul eş
- 651 Tekstil iplikleri
- 652 Pamuklu mensucat
- 653 Sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat
- 654 Dokumaya elverişli diğer maddelerden dokunmuş mensucat
- 655 Örme mensucat
- 656 Kordelalar, etiketler, armalar, tüller vb.
- 657 Özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, vatka, sicim, ip
- 658 Dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımla
- 659 Halılar ve diğer yer kaplamaları
- 661 Kireç, çimento, tabii taşlar, asfalt ile bunlardan eşya

- 662 Silisli fosil unları ve benzerlerinden eşya, tuğla, kiremit, karo
- 663 Mineral maddelerden mamul eşya ve cihazlar
- 664 Cam
- 665 Seramikten sofa ve mutfak eşyası ile diğer ev eşyası, heykel
- 666 Çanak-çömlek
- 667 İnciler ve kıymetli metal taşlar
- 671 Dökme ve aynali demir, ferro alyajlar
- 672 Demir veya çelikten külçe ve diğer ilk şekillerde yarı mamull
- 673 Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmamış yassı hadde mam
- 674 Demir veya alaşımsız çelikten kaplanmış yassı hadde mamull
- 675 Paslanmaz veya alaşımsız çelikten yassı hadde mamülleri
- 676 Demir veya çelikten (alaşımlı, alaşımsız) filmaşin, çubuk ve p
- 677 Demir veya çelikten demiryolu ve tramvay hattı malzemesi
- 678 Demir veya çelikten teller
- 679 Demir veya çelikten ince, kalın borular ve içi boş profiller, bo
- 681 Gümüş, platin ve gümüş veya platin kaplamalı altın ve diğer
- 682 Bakır ve bakırdan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb.
- 683 Nikel ve nikelden çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb.
- 684 Alüminyum ve alüminyumdan çubuk, profil, tel, saç, şerit, b
- 685 Kurşun ve kurşundan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb.
- 686 Çinko ve çinkodan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb.
- 687 Kalay ve kalaydan çubuk, profil, tel, saç, şerit, boru vb.
- 689 Metalurjide kullanılan adi metaller (tungsten, molibden, tant
- 691 Demir, çelik veya alüminyumdan inşaat ve inşaat aksamı
- 692 Demir çelik veya alüminyumdan depo, sarnıç, vb. kaplar
- 693 Alüminyum, bakır veya demir çelikten teller, halatlar, kablol
- 694 Bakır, Alüminyum, demir veya çelikten çivi, vida, pim, ronde
- 695 El aletleri ve makineler için aletler
- 696 Bıçakçı eşyası ve sofa takımları, bunların aksam ve parçalar
- 697 Adi metallerden ev işlerinde kullanılan eşya ve aksam
- 699 Diğer adi metallerden eşya (kilit, zincir, yay, fermuar, dikiş,
- 711 Kahve (kavrulmamış)

- 711 Buhar kazanları, kızgın su kazanları ve aksamı
- 712 Kahve (kavrulmuş)
- 712 Buhar turbinleri ile aksam ve parçaları
- 713 Kahve hülasesi ve kahve yerine kullanılan maddeler
- 713 Motorlar ve aksamı
- 714 Turbojetler, tepkili motorlar, diğer gaz türbinleri vb. aksamı
- 716 Elektrik motorları ve jeneratörler ile bunların aksam ve par
- 718 Diğer güç motorları (su tribünleri, su çarkları, nükleer reaktö
- 721 Kakao taneleri(bütün veya kırılmış), (çiğ veya kavrulmuş)
- 721 Tarımsal makinalar(traktörler hariç)
- 722 Kakao tozu-(ilave şeker veya diğer tatlandırıcı maddeler içer
- 722 Traktörler
- 723 Kakao hamuru(yağı alınmış olsun, olmasın)
- 723 Toprağın tesviyesi, cevherleri taşıma, yayılması, kar küreyi
- 724 Kakao yağı (katı ve sıvı)
- 724 Tekstil, çamaşır yıkama ve kurutma, ütüleme makina ve aks
- 725 Kakao kabukları, iç kabukları, zarları ve diğer kakao dökünt
- 725 Kağıt hamuru, kağıt/karton imaline, işlenmesine mahsus ma
- 726 Matbaacılıkta kullanılan makinalar
- 727 Gıda işleme makinaları
- 728 Diğer makinalar ve cihazlar
- 731 Kakao tozu(şeker, tatlandırıcı madde katılmış)
- 731 Takım tezgahları (torna tezgahları, planya, vergel, yiv açma, d
- 732 Ağırlığı 2 kg"dan fazla kap ve ambalajda kakao müstahzarı
- 733 Gıda müstahz.-kakao/çikolata içeren doldurulmuş, dilim veya
- 733 Metalleri dövme, çekiçleme veya kalıpta dövme suretiyle işle
- 735 Alet tutucular ile muhtelif makinaların aksam ve parçalar
- 737 Tav ocakları, döküm potaları, hadde lehim, hadde makinalar
- 739 Diğer çikolata, kakao ihtiva eden gıda müstahzarları
- 741 Çay
- 741 Isıtıcı ve soğutucu ekipmanları, bunların aksam ve parçaları
- 742 Sıvılar için pompalar, sıvı elevatörleri ile bunların aksam, pa

- 743 Paraguay çayı ve çay hülasa, esans, konsantreleri, müstahzarlar
- 743 Diğer pompalar, fanlar, santrifujler, filtre makine ve cihazlar
- 744 Forkliftler, diğer yük arabaları ve kaldırıçlar, asansörler
- 745 Elektrikli olmayan diğer makine ve el aletleri vb. aksam parç
- 746 Her nevi rulmanlar
- 747 Borular, kanallar, depolar, musluklar, valfler vb. cihazlar
- 748 Dişli sistemleri ve aksamı
- 749 Döküm plakaları ve modelleri, kalıplar, contalar
- 751 Biber, capsicum ve pimenta cinsi meyvaları (kurutulmuş/ezilm
- 751 Büro makinaları (yazı, hesap, fotokopi)
- 752 Vanilya, tarçın, karanfil, kakule küçük hindistan cevizi ve kab
- 752 Otomatik bilgi işlem makinaları vb. ait birimler
- 759 Büro ver bilgi işlem makinalarının aksam ve parçaları
- 761 Televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın)
- 762 Telsiz telefon, telsiz telgraf ve radyo yayınları için alıcı cihazlar
- 763 Plak döndürücüler, pikaplar, kaset çalarlar, video kayıt ve g
- 764 Telli telefon ve telgraf cihazları, telsiz telefon telgraf cihazlar
- 771 Elektrikli güç makinaları (716 hariç)(transformatörler, stati
- 772 Elektrik devreleri, rezistanslar vb. aksam ve parçaları
- 773 Elektrik dağıtım donanımı (teller, kablolar, ızalötörler, bağla
- 774 Elektro teşhis cihazları(X ışınli, alfa, beta, ve gama ışınli cih
- 775 Evlerde kullanılan makinalar (Çamaşır makinası, buzdolabı,
- 776 Katod ışınli tüpler, yarı iletken tertibat; elektrik devreleri
- 778 Elektrikli makinaların aksam ve parçaları
- 781 Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)
- 782 Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar
- 783 10+ kişi taşımaya mahsus motorlu taşıtlar, çekiciler
- 784 Motorlu taşıtların aksam ve parçaları ile şase ve karoserleri
- 785 Motosikletler, bisikletler, sakatlar için koltuklar vb. aksam p
- 786 Römorklar ve yarı römorklar
- 791 Demiryolu taşıtları, aksam ve parçaları
- 792 Hava taşıtları, uzay araçları vb. aksam, parçaları

- 793 Gemiler ve suda yüzen taşıtlar
- 811 Hububat sapsarı, yonca unu, pancar, ot, kök vs. ile meşe pala
- 811 Prefabrik yapılar
- 812 Kepekler-kalın, ince-diğer kalıntılar
- 812 Demir, çelik ve seramikten radyatörler (elektriksiz), laobalar
- 813 Bitkisel sıvı yağ üretiminden arta kalan küsbe ve diğer katı ar
- 813 Işıklı isim tabelaları ve aksamı, portatif elektrik lambaları
- 814 Et, balık vb unları, pelletleri-insan gıdası olmayan
- 815 Şeker, nişasta, bira imali sonucu artık ve döküntüler
- 819 Şarap tortusu ve hayvan gıdası olarak kullanılan mamalar
- 821 Mobilya, aksam ve parçaları
- 831 Sandıklar, bavullar, çantalar ve kılıflar
- 841 Erkek/erkek çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesua
- 842 Kadın/kız çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarla
- 843 Erkek/erkek çocuklar için örme giyim eşyası
- 844 Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası
- 845 Örölmüş olsun olmasın diğer giyim eşyası
- 846 Giyim eşyası iç aksesuar ve giyim eşyası parçaları (çorap, me
- 848 Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs.
- 851 Ayakkabılar ve aksamı
- 871 Optik aletler ve aksamı
- 872 Tıbbi araç ve gereçler
- 873 Metre ve sayaçlar
- 874 Ölçü, kontrol, ayar alet ver cihazlar, bunların aksam ve parç
- 881 Sinema ve fotoğrafçılıkla ilgili aletler
- 882 Fotoğrafçılıkta kullanılan filmler, kimyasal müstahzarlar ve
- 883 Sinemacılıkta kullanılan filmler
- 884 Optik cihazlar ile aksam ve parçaları
- 885 Saatler, aksam ve parçaları
- 891 Ateşli harp silahları ve malzemeleri
- 892 Basılmış yayımlar
- 893 Plastikten mamul esya

- 894** Çocuk arabaları, oyuncaklar, spor malzemeleri
- 895** Büro eşyası, yazı ve çizim malzemeleri
- 896** Sanat ve kolleksiyon eşyası, antika esya
- 897** Kıymetli, yarı kıymetli, kaplama metallerden kuyumcu ve
- 898** Müzik aletleri vb. aksam ve parçaları
- 899** Başka yerde belirtilmeyen maddelerden işlenmiş eşyalar
- 910** Margarin
- 911** Çeşitlerine göre sınıflandırılmamış posta yolu ile gelen paketl
- 931** Çeşidine göre sınıflandırılmamış özel işlemler ve özel mallar
- 961** Tedavülde olmayan metal paralar (altın olanlar hariç)
- 971** Altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)
- 981** Homojenize edilmiş et, sakatat, sebze konserveleri ve diğer ka
- 984** Soslar ve müstahzarlar
- 985** Çorbalar, et suları ve bunların müstahzarları
- 986** Mayalar(canlı, cansız), mikro-organizmalar, kabartma tozları
- 989** Başka yerlerde yer almayan gıda müstahzarları, hayvansal mallar

Ek 2. Ülke ve endüstri özelliklerine dayalı çeşitli çalışmalarda EİT'in belirleyicileri

Değişken	Loertscher ve Wolter (1980)	Balassa (1986)	Balassa ve Bauwens (1987)	Helpman (1987)	Bergstrand (1990)	Greenaway vd. (1994)	Greenaway Vd. (1995)	Hummels ve Levinsohn (1995)
Ortalama GSYİH	+	+	+	+	+	+		+
GSYİH Farkları	-		-	-	-	-		-
Ortalama Kişi Başı GSYİH	+		+					-
KBGSYİH Farkları	-	-	-	-	-	-		-
Faktör Donanım Farkları	-	-	-	-	-	-		-
Balassa Eşitsizlik Endeksi		-	-					
Balassa Eşitsizlik/Sermaye Endeksi		-	-					
Ulaştırma Maliyetleri	-	-	-		-			-
Ticaret Dengesizliği				-	-			+
Ortak Sınırın Olması	+	+	+	+	+			
Ticari Engellerin Kaldırılması ve Bütünleşme	+	+	+		+			
Mal Farklılaştırması	+	+			+			
Hufbauer Endeksi			+					
Kar Oranlarının Standart Sapması ve Değişken Kar Oranları		+	+				+/-	
Reklam / Satış Oranı		+	+				+/-	
Ölçek Ekonomileri	-	-	-				+/-	
Yoğunlaşma Oranı		-	-					
Ürün Hayat Devresi	+							
Tarife Oranları veya Tarife Dışı Engeller			-		-			
Offshore Uygulamaları		+	+				+	
Doğrudan Yabancı Yatırımlar		-	-					
Yabancı Bağımlı Ticaret			-					
Ortalama Tarife Oranları					-			

Ek 2. Ülke ve endüstri özelliklerine dayalı çeşitli çalışmalarda EİT'in belirleyicileri (Devam)

Değişken	Havrylshyn ve Kunzel (1997)	Stone (1997)	Matthews (1998)	Sharma (2000)	Caetano ve Gallego (2001)	Veeremani (2003)	Kandoğan (2003)	Sohn ve Lee (2004)
Ortalama GSYİH	+	+	+		+	+	+	+
GSYİH Farkları	-	-	-			-		-
Ortalama Kişi Başı GSYİH	+	+	-			+	+	
KBGSYİH Farkları	-	-	-					-
Faktör Donanım Farkları	-	-	-					
Balassa Eşitsizlik Endeksi	-							-
Balassa Eşitsizlik/Sermaye Endeksi		-	-	-	-	-	-	-
Ulaştırma Maliyetleri	-				-		-	-
Ticaret Dengesizliği		+					+	
Ortak Sınırın Olması		+	+	+		+	+	+
Mal Farklılaştırması				+		-		
Ölçek Ekonomileri				+		-		
Yoğunlaşma Oranı						+		
İlk 500 Firmaİstihdam Oranları						-		
Doğrudan Yabancı Yatırımlar		+/-		+/-				
Yabancı Bağımlı Ticaret					+			
AR-GE Harcamaları				+				
İnsani Gelişim Endeksi					+			
Ortalama Tarife Oranları				-				

Ek 3. Yatay ve dikey Eit ayrımına dayalı analizlerde EİT'in belirleyicileri

Değişken	Greenaway ve Diğ.(1994)		Greenaway ve Diğ.(1995)		Fontagne ve Diğ.(1997)		Frahan ve Tharakan (1998)		Greenaway ve Diğ.(1999)		Martin ve Blanes (2000)		Martin ve Orts (2001)	
	YEIT	DEIT	YEIT	DEIT	YEIT	DEIT	YEIT	DEIT	YEIT	DEIT	YEIT	DEIT	YEIT	DEIT
Ülkeye Has Etmenler														
Ortalama GSYIH Piyasa büyüklük ve benzerliği	+	+			+	+	+	+	+	+				+
GSYIH veya GSMH Farklılıları	-				-	+	-	-	+					
Ortalama kişi başına GSYIH									+	+				
GSYIH Farklılıkları	-	-			-	-	-	+	-	-	-	-		-
Mesafe					-	-					-	-		
Bütünleşme ve İşbirlikleri	+	+			+	+	+	+						
Ulaştırma Maliyetleri ve Ticari Engeller	-	-			-	-								
Endüstriye Has Etmenler														
Yatay Mal Farklılaştırması			+/-	-	+	+	+		+/-	-	+	-		
Dikey Mal Farklılaştırması				+				+	-	+				
CEPII Farklılaştırma Değişkeni					-	+								
Nispi Verimlilik Farkları Ölçek Ekonomileri minimum Etkin Firma Ölçeği			-	+/-	+	+	-	-			+	+/-		
Ortalama Firma Büyüklüğü			-	+/-					-	+/-				
Endüstrideki Firma Sayısı			-	+/-					-	+				-
Çok uluslu Şirketler, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Yabancı Firmaların Satış Oranları			+	+/-					+	+/-	+	+		
Teknolojik Yoğunluk (Ar-Ge) Personeli/Toplam İstihdam												+		+

Ek 4. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile Yatay ve Dikey EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,25, %

	0.25	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
0	EİT	26,08	26,83	27,45	25,34	29,09	28,58	29,43	30,76	33,07	36,40	33,96	37,64	35,43	37,66	41,06	40,14	41,70	42,27	43,66	42,08	45,07	42,93	44,21
	EAT	73,92	73,17	72,55	74,66	70,91	71,42	70,57	69,24	66,93	63,60	66,04	62,36	64,57	62,34	58,94	59,86	58,30	57,73	56,34	57,92	54,93	57,07	55,79
	YEİT	7,99	8,27	8,44	9,50	9,58	10,49	6,63	7,85	7,82	11,23	7,42	10,35	9,16	7,83	14,04	13,92	14,51	14,87	17,37	12,93	16,02	12,31	11,91
	DEİT ^T	18,08	18,57	19,02	15,84	19,51	18,09	22,80	22,91	25,24	25,16	26,53	27,29	26,27	29,83	27,02	26,22	27,19	27,40	26,29	29,15	29,05	30,61	32,29
	DEİT ^{DK}	13,48	13,76	13,84	10,44	15,24	13,66	18,43	17,84	20,35	20,61	7,18	10,58	10,61	13,10	8,50	7,81	9,57	9,61	9,14	10,31	9,34	9,93	8,61
	DEİT ^{YK}	4,60	4,81	5,18	5,39	4,27	4,42	4,37	5,07	4,90	4,55	19,36	16,72	15,66	16,73	18,53	18,41	17,63	17,79	17,15	18,84	19,70	20,68	23,68
8	EİT	5,05	35,18	3,84	33,66	16,72	15,35	10,15	8,75	8,32	8,26	18,50	4,84	16,93	0,80	2,58	1,77	2,71	10,38	14,13	5,36	5,97	5,38	7,70
	EAT	94,95	64,82	96,16	66,34	83,28	84,65	89,85	91,25	91,68	91,74	81,50	95,16	83,07	99,20	97,42	98,23	97,29	89,62	85,87	94,64	94,03	94,62	92,30
	YEİT	0,00	0,00	0,00	7,96	0,00	0,24	3,54	4,01	3,08	1,02	2,70	0,11	0,00	0,37	0,00	0,06	0,31	8,45	11,22	0,17	2,95	3,00	1,35
	DEİT ^T	5,05	35,18	3,84	25,70	16,72	15,11	6,61	4,74	5,24	7,24	15,80	4,73	16,93	0,43	2,58	1,71	2,40	1,93	2,90	5,19	3,01	2,39	6,35
	DEİT ^{DK}	4,04	34,60	0,86	0,77	16,03	10,57	1,97	1,89	2,99	5,17	4,35	2,75	4,15	0,12	1,00	0,36	0,62	0,56	0,53	1,43	0,71	0,12	0,40
	DEİT ^{YK}	1,01	0,58	2,98	24,94	0,70	4,54	4,64	2,85	2,25	2,07	11,45	1,99	12,78	0,31	1,58	1,34	1,78	1,37	2,38	3,76	2,30	2,27	5,95
70	EİT	-	-	77,27	58,40	-	-	33,67	31,39	22,90	23,70	9,15	31,32	11,45	9,22	5,17	5,02	6,46	7,99	10,50	16,54	15,49	14,32	16,30
	EAT	-	-	22,73	41,60	-	-	66,33	68,61	77,10	76,30	90,85	68,68	88,55	90,78	94,83	94,98	93,54	92,01	89,50	83,46	84,51	85,68	83,70
	YEİT	-	-	0,00	0,00	-	-	2,63	19,80	5,14	12,42	0,26	0,20	1,22	0,49	0,69	0,94	0,58	0,30	0,38	0,08	0,20	3,06	4,80
	DEİT ^T	-	-	77,27	58,40	-	-	31,04	11,59	17,77	11,28	8,89	31,12	10,22	8,74	4,47	4,08	5,88	7,69	10,11	16,46	15,29	11,26	11,50
	DEİT ^{DK}	-	-	0,00	0,00	-	-	29,07	3,23	5,43	8,72	3,07	4,19	1,87	2,75	3,03	1,63	1,09	1,62	5,11	10,41	7,05	0,95	2,09
	DEİT ^{YK}	-	-	77,27	58,40	-	-	1,96	8,36	12,34	2,56	5,82	26,93	8,35	5,99	1,44	2,45	4,79	6,07	5,00	6,05	8,24	10,31	9,42
152	EİT	-	-	14,33	-	8,76	0,07	22,68	33,12	30,85	6,98	1,77	7,15	1,24	0,32	0,39	0,29	0,25	0,53	1,43	3,81	3,02	2,28	1,92
	EAT	-	-	85,67	-	91,24	99,93	77,32	66,88	69,15	93,02	98,23	92,85	98,76	99,68	99,61	99,71	99,75	99,47	98,57	96,19	96,98	97,72	98,08
	YEİT	-	-	0,00	-	0,00	0,00	0,00	0,46	0,37	4,73	0,00	0,31	0,05	0,04	0,01	0,00	0,03	0,02	0,09	0,17	0,29	0,20	0,48
	DEİT ^T	-	-	14,33	-	8,76	0,07	22,68	32,66	30,48	2,25	1,77	6,84	1,20	0,28	0,38	0,29	0,22	0,51	1,35	3,64	2,73	2,08	1,44
	DEİT ^{DK}	-	-	0,90	-	8,76	0,03	19,66	2,34	28,16	0,58	1,38	4,36	0,03	0,09	0,17	0,13	0,09	0,20	0,79	2,08	1,66	1,30	0,82
	DEİT ^{YK}	-	-	13,43	-	0,00	0,03	3,02	30,32	2,32	1,67	0,40	2,48	1,16	0,19	0,21	0,16	0,14	0,31	0,56	1,56	1,07	0,78	0,62
191	EİT	-	-	-	3,08	10,42	10,09	32,00	24,56	15,47	27,32	21,12	13,78	14,59	7,80	10,97	12,27	27,07	19,93	15,25	19,36	21,45	24,30	19,03
	EAT	-	-	-	96,92	89,58	89,91	68,00	75,44	84,53	72,68	78,88	86,22	85,41	92,20	89,03	87,73	72,93	80,07	84,75	80,64	78,55	75,70	80,97
	YEİT	-	-	-	0,06	1,32	0,00	26,24	16,27	10,82	7,42	1,31	0,13	0,80	0,25	0,14	1,70	1,65	0,36	0,32	1,72	1,11	5,35	0,74
	DEİT ^T	-	-	-	3,02	9,10	10,09	5,76	8,29	4,65	19,90	19,81	13,65	13,80	7,54	10,84	10,56	25,42	19,57	14,92	17,64	20,34	18,95	18,29
	DEİT ^{DK}	-	-	-	0,51	5,04	4,17	4,47	5,23	2,57	10,69	7,13	4,69	2,43	1,81	4,67	5,86	15,61	10,71	6,86	3,32	3,40	4,45	5,48
	DEİT ^{YK}	-	-	-	2,51	4,05	5,91	1,29	3,06	2,08	9,21	12,67	8,96	11,37	5,74	6,17	4,70	9,81	8,86	8,06	14,32	16,94	14,50	12,81

Ek 4. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile Yatay ve Dikey EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,25, %) (Devam)

268	EİT	-	-	29,92	36,99	14,83	19,32	31,14	12,28	14,98	9,02	14,09	4,63	12,22	8,08	11,49	12,25	8,23	12,82	26,77	9,47	11,08	9,21	7,92
	EAT	-	-	70,08	63,01	85,17	80,68	68,86	87,72	85,02	90,98	85,91	95,37	87,78	91,92	88,51	87,75	91,77	87,18	73,23	90,53	88,92	90,79	92,08
	YEİT	-	-	11,29	0,02	0,29	0,95	2,93	0,90	1,41	4,20	9,65	0,09	0,17	0,10	0,14	0,26	0,23	7,47	23,49	5,24	0,21	0,71	0,10
	DEİT ^T	-	-	18,63	36,97	14,54	18,37	28,20	11,39	13,56	4,81	4,44	4,54	12,04	7,98	11,35	11,99	7,99	5,35	3,28	4,24	10,86	8,50	7,82
	DEİT ^{DK}	-	-	1,41	0,16	0,95	0,38	1,48	6,20	3,66	1,89	0,35	0,48	0,15	0,12	0,64	0,60	0,25	0,31	0,18	1,23	1,20	1,23	1,61
	DEİT ^{YK}	-	-	17,22	36,81	13,59	17,99	26,72	5,18	9,90	2,92	4,09	4,06	11,89	7,86	10,71	11,39	7,74	5,04	3,10	3,00	9,66	7,28	6,21
352	EİT	80,17	-	-	66,82	-	-	24,04	29,92	29,76	81,64	9,15	5,71	10,21	10,13	15,74	15,94	9,89	16,17	37,54	19,38	29,92	6,21	10,05
	EAT	19,83	-	-	33,18	-	-	75,96	70,08	70,24	18,36	90,85	94,29	89,79	89,87	84,26	84,06	90,11	83,83	62,46	80,62	70,08	93,79	89,95
	YEİT	0,00	-	-	0,00	-	-	0,94	1,43	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,79	0,00	2,41	0,00	0,00	26,27	12,00	0,10	0,06	0,00
	DEİT ^T	80,17	-	-	66,82	-	-	23,11	28,49	29,76	81,64	9,14	5,71	10,21	9,34	15,74	13,53	9,89	16,17	11,27	7,38	29,82	6,16	10,05
	DEİT ^{DK}	80,17	-	-	0,00	-	-	17,23	1,78	29,20	3,51	5,56	3,57	0,97	8,92	12,57	9,02	6,66	13,21	2,13	6,70	20,70	5,09	8,48
	DEİT ^{YK}	0,00	-	-	66,82	-	-	5,88	26,71	0,56	78,13	3,58	2,15	9,24	0,42	3,17	4,51	3,23	2,96	9,14	0,68	9,11	1,06	1,56
376	EİT	17,82	20,02	16,53	19,83	18,93	18,51	16,18	15,15	15,08	16,72	16,88	16,15	17,58	25,03	27,81	29,72	33,26	19,65	16,64	19,91	18,46	15,57	14,27
	EAT	82,18	79,98	83,47	80,17	81,07	81,49	83,82	84,85	84,92	83,28	83,12	83,85	82,42	74,97	72,19	70,28	66,74	80,35	83,36	80,09	81,54	84,43	85,73
	YEİT	3,15	7,07	5,90	1,33	3,31	3,53	1,75	1,87	1,40	2,47	4,66	0,91	3,25	1,51	12,09	17,05	14,22	4,26	2,36	4,20	3,97	4,05	2,97
	DEİT ^T	14,68	12,95	10,63	18,49	15,61	14,99	14,43	13,28	13,69	14,24	12,22	15,24	14,33	23,51	15,72	12,67	19,04	15,40	14,28	15,71	14,49	11,51	11,30
	DEİT ^{DK}	12,40	10,80	8,16	13,29	13,62	10,77	11,12	10,17	11,41	13,40	7,26	10,15	8,83	8,17	7,50	6,35	8,00	7,66	6,16	7,13	6,06	5,40	4,80
	DEİT ^{YK}	2,28	2,15	2,47	5,21	2,00	4,21	3,31	3,11	2,28	0,84	4,96	5,09	5,50	15,34	8,23	6,33	11,04	7,74	8,12	8,57	8,43	6,11	6,50
400	EİT	10,12	16,01	11,48	9,48	4,49	19,87	12,29	11,14	6,55	8,69	6,32	2,97	3,76	3,15	5,93	4,51	4,23	6,52	10,44	7,44	4,74	6,14	6,26
	EAT	89,88	83,99	88,52	90,52	95,51	80,13	87,71	88,86	93,45	91,31	93,68	97,03	96,24	96,85	94,07	95,49	95,77	93,48	89,56	92,56	95,26	93,86	93,74
	YEİT	0,09	7,81	0,07	2,79	1,67	0,16	0,13	5,95	1,74	1,08	0,97	0,60	0,82	0,59	0,62	0,76	0,39	0,65	1,95	0,19	0,82	1,69	1,63
	DEİT ^T	10,03	8,21	11,41	6,69	2,82	19,72	12,16	5,19	4,81	7,62	5,35	2,37	2,93	2,56	5,30	3,75	3,84	5,87	8,48	7,25	3,92	4,45	4,64
	DEİT ^{DK}	5,54	6,32	1,13	0,38	0,59	8,96	4,44	2,76	3,04	5,42	0,73	0,69	1,57	0,36	1,93	0,87	2,36	2,43	1,53	1,25	0,18	1,55	1,10
	DEİT ^{YK}	4,49	1,89	10,28	6,32	2,23	10,76	7,72	2,44	1,78	2,19	4,62	1,68	1,36	2,20	3,38	2,88	1,48	3,44	6,95	6,00	3,75	2,91	3,54
504	EİT	2,18	82,43	0,50	36,92	56,78	0,67	2,54	4,90	8,56	14,84	3,21	6,49	3,56	4,89	4,30	6,14	4,69	4,64	7,70	15,15	17,67	18,08	15,08
	EAT	97,82	17,57	99,50	63,08	43,22	99,33	97,46	95,10	91,44	85,16	96,79	93,51	96,44	95,11	95,70	93,86	95,31	95,36	92,30	84,85	82,33	81,92	84,92
	YEİT	0,00	0,00	0,30	0,00	0,00	0,00	0,39	1,99	1,68	10,04	0,02	0,36	0,30	0,29	0,11	0,20	0,37	0,53	3,05	9,31	12,08	10,74	6,18
	DEİT ^T	2,18	82,43	0,20	36,92	56,78	0,67	2,15	2,91	6,88	4,80	3,19	6,13	3,26	4,60	4,19	5,94	4,32	4,11	4,65	5,84	5,60	7,34	8,90
	DEİT ^{DK}	2,18	82,43	0,20	36,92	18,14	0,34	2,10	2,70	6,65	4,60	0,96	2,70	1,06	2,12	0,88	3,65	1,95	1,97	1,95	2,77	1,67	3,05	5,44
	DEİT ^{YK}	0,00	0,00	0,00	0,00	38,64	0,33	0,05	0,21	0,23	0,20	2,24	3,43	2,20	2,48	3,31	2,29	2,37	2,14	2,70	3,06	3,93	4,29	3,46

Ek 4. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile Yatay ve Dikey EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,25, %) (Devam)

579	EİT	9,26	10,35	2,55	15,19	10,45	21,79	12,72	7,07	9,89	4,86	13,45	7,23	28,85	22,03	10,27	10,92	13,08	15,63	16,71	10,56	12,55	14,02	13,76
	EAT	90,74	89,65	97,45	84,81	89,55	78,21	87,28	92,93	90,11	95,14	86,55	92,77	71,15	77,97	89,73	89,08	86,92	84,37	83,29	89,44	87,45	85,98	86,24
	YEİT	5,22	0,73	0,17	0,12	2,11	0,04	1,19	2,44	1,43	0,59	0,12	0,31	0,11	0,07	0,33	0,24	0,40	2,47	1,67	4,30	1,92	1,59	1,24
	DEİT ^T	4,04	9,62	2,38	15,07	8,34	21,75	11,53	4,63	8,46	4,27	13,33	6,93	28,74	21,96	9,94	10,68	12,68	13,17	15,04	6,26	10,64	12,43	12,51
	DEİT ^{DK}	3,46	8,30	2,16	14,47	6,84	13,24	7,17	2,22	5,38	2,43	6,02	1,48	1,78	2,63	3,58	3,43	4,24	4,52	5,64	2,89	3,16	5,82	6,26
	DEİT ^{YK}	0,58	1,32	0,21	0,60	1,50	8,51	4,36	2,41	3,07	1,85	7,31	5,45	26,95	19,34	6,35	7,25	8,44	8,64	9,40	3,37	7,48	6,61	6,26
688	EİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,11	4,73	6,02	10,95	11,87	13,70	11,38
	EAT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	94,89	95,27	93,98	89,05	88,13	86,30	88,62
	YEİT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,82	1,18	1,84	0,92	3,55	1,80	3,12
	DEİT ^T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4,29	3,55	4,19	10,03	8,32	11,90	8,27
	DEİT ^{DK}	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,44	1,32	1,56	4,80	2,28	4,09	3,79
	DEİT ^{YK}	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,85	2,23	2,63	5,23	6,04	7,81	4,47
757	EİT	7,22	10,87	10,77	9,66	15,57	10,65	10,92	9,22	10,34	14,84	11,52	8,71	7,94	8,12	6,18	6,47	19,64	14,78	57,11	24,40	57,47	22,85	44,13
	EAT	92,78	89,13	89,23	90,34	84,43	89,35	89,08	90,78	89,66	85,16	88,48	91,29	92,06	91,88	93,82	93,53	80,36	85,22	42,89	75,60	42,53	77,15	55,87
	YEİT	1,27	1,16	2,52	2,61	1,32	1,52	1,67	1,86	2,96	2,02	0,40	0,26	0,57	0,39	0,56	2,93	15,20	10,77	53,16	19,95	48,98	15,57	38,33
	DEİT ^T	5,95	9,71	8,24	7,05	14,25	9,14	9,25	7,36	7,38	12,82	11,12	8,45	7,37	7,72	5,63	3,53	4,45	4,01	3,95	4,46	8,49	7,27	5,80
	DEİT ^{DK}	5,19	7,70	6,54	4,73	10,59	7,58	6,01	4,89	6,61	10,80	6,48	6,73	5,95	6,48	4,26	2,20	2,67	2,43	2,24	2,94	5,52	5,19	3,85
	DEİT ^{YK}	0,76	2,01	1,70	2,32	3,66	1,56	3,23	2,47	0,77	2,02	4,65	1,72	1,42	1,25	1,37	1,34	1,77	1,58	1,71	1,52	2,97	2,08	1,95
760	EİT	3,19	17,08	1,27	11,85	14,67	10,98	10,28	12,93	9,58	12,96	15,95	4,75	48,48	31,34	15,65	21,27	16,12	23,23	19,04	25,98	21,77	25,05	17,01
	EAT	96,81	82,92	98,73	88,15	85,33	89,02	89,72	87,07	90,42	87,04	84,05	95,25	51,52	68,66	84,35	78,73	83,88	76,77	80,96	74,02	78,23	74,95	82,99
	YEİT	0,55	14,28	0,24	0,17	0,07	8,82	3,21	1,94	1,93	2,50	1,05	1,02	35,54	24,43	7,60	17,17	4,72	1,87	5,66	18,69	6,54	6,99	2,20
	DEİT ^T	2,64	2,79	1,02	11,68	14,60	2,16	7,07	10,99	7,65	10,46	14,91	3,74	12,94	6,91	8,06	4,10	11,40	21,36	13,38	7,29	15,23	18,06	14,81
	DEİT ^{DK}	0,27	0,08	0,12	0,77	1,05	0,76	1,28	8,55	1,86	3,59	6,52	2,03	7,38	4,46	3,31	0,69	0,94	11,88	8,56	2,64	10,80	9,99	9,58
	DEİT ^{YK}	2,37	2,72	0,90	10,90	13,55	1,40	5,79	2,44	5,79	6,87	8,39	1,70	5,55	2,45	4,74	3,41	10,47	9,49	4,82	4,65	4,43	8,08	5,24
788	EİT	25,98	8,24	14,02	4,96	8,22	45,53	8,91	7,92	7,44	6,71	23,57	17,32	17,41	15,05	17,08	13,56	28,75	26,82	18,11	19,56	21,21	15,90	20,77
	EAT	74,02	91,76	85,98	95,04	91,78	54,47	91,09	92,08	92,56	93,29	76,43	82,68	82,59	84,95	82,92	86,44	71,25	73,18	81,89	80,44	78,79	84,10	79,23
	YEİT	0,00	1,72	2,63	0,05	0,09	0,00	1,16	0,46	6,00	3,13	9,05	6,26	5,96	6,15	0,02	0,34	0,09	0,04	6,66	6,58	1,00	2,90	2,20
	DEİT ^T	25,98	6,52	11,39	4,91	8,14	45,53	7,75	7,46	1,44	3,58	14,52	11,06	11,45	8,90	17,06	13,21	28,66	26,78	11,45	12,98	20,21	13,00	18,57
	DEİT ^{DK}	25,18	4,42	9,78	1,72	2,79	37,50	1,38	4,89	1,15	2,75	5,72	2,12	5,59	4,12	11,65	4,94	15,69	15,78	2,95	5,74	12,55	3,12	6,34
	DEİT ^{YK}	0,80	2,10	1,61	3,19	5,35	8,03	6,37	2,57	0,29	0,83	8,80	8,95	5,86	4,78	5,41	8,28	12,96	11,00	8,51	7,25	7,66	9,88	12,23

Ek 4. Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ile Yatay ve Dikey EİT'si (1990-2012, Standart G-L Endeksi, Eşik 0,25, %) (Devam)

818	EİT	30,49	43,64	35,53	18,32	32,48	31,57	22,26	25,87	11,29	10,29	14,03	12,43	20,97	26,52	25,37	25,55	19,30	29,72	32,04	17,19	25,42	26,73	27,08
	EAT	69,51	56,36	64,47	81,68	67,52	68,43	77,74	74,13	88,71	89,71	85,97	87,57	79,03	73,48	74,63	74,45	80,70	70,28	67,96	82,81	74,58	73,27	72,92
	YEİT	1,43	3,17	0,29	1,43	0,32	3,24	0,75	6,74	3,38	2,05	3,21	3,02	4,08	4,37	1,71	6,63	3,86	8,48	6,94	9,36	11,85	12,25	13,02
	DEİT^T	29,05	40,47	35,24	16,89	32,16	28,34	21,51	19,13	7,90	8,24	10,82	9,41	16,89	22,15	23,66	18,93	15,43	21,24	25,10	7,83	13,58	14,49	14,06
	DEİT^{DK}	24,59	39,51	32,19	15,27	28,54	24,03	16,76	13,78	5,47	4,66	6,11	5,48	10,90	12,85	8,57	9,00	6,73	8,98	10,52	3,38	6,57	6,24	6,04
	DEİT^{YK}	4,46	0,96	3,05	1,62	3,61	4,30	4,76	5,36	2,43	3,59	4,71	3,93	5,98	9,30	15,09	9,93	8,71	12,26	14,58	4,45	7,01	8,24	8,01

Kaynakça

- Abd-el-Rahman, K. (1991). Firms' Competitive and National Comparative Advantages As Joint Determinants of Trade Composition. *Weltwirtschaftliches Archiv-Review of World Economics*, 127(1), 83-97.
- Abraham, F. ve Hove J. V. (2005). Intra-Industry Trade and Technological Innovation: The Case of Belgian Manufacturing. *7th INFER Annual Conference in Economic Research: Regional Economics, New Challenges for Theory, Empirics and Policy*. London.
- ABGM [Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü]. (2003). Türkiye-Avrupa Birliği (AB) İlişkilerindeki Gelişmeler ve AB ile Dış Ticaretimiz. *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, Ekim <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ozelsayiekim/AB%20yazi.htm>.
- Adler, M. (1970). Specialization in the European Coal and Steel Community. *Journal of European Common Market Studies* 8, 175–191.
- Aghion, P., Antràs, P. ve Helpman, E. (2007). Negotiating free trade. *Journal of International Economics*, 73(1), 1-30.
- Akkoyunlu, S., Kholodilin, K.A. ve Siliverstovs, B. (2006). The Effects of Economic Reforms of 1990s and of the Customs Union 1996 upon the Turkish Intra-Industry Trade. *DIW Berlin Discussion Papers*.
- Amiti, M. ve Venables, A. J. (2002). The Geography of Intra-Industry Trade. in P. J. Lloyd and H.-H. Lee (eds.). *Frontiers of Research on Intraindustry Trade* (Basingstoke: Palgrave-Macmillan), 87-105.
- Andresen, M. A., Harris, R. ve Schmitt, A. (2001). Canada-U.S. Intra-Industry Trade Patterns. *Festschrift in Honour of Jim Melvin*. University of Western Ontario, Mimeo.
- Anderson, M. A. (2002). .Empirical Intra-Industry Trade: What we know and what we need to know. *University of British Columbia, Canada*.

- Anderson M. A., James, E. ve Wincoop, van E. (2004). Trade Costs. *Journal of Economic Literature*. 42, 691-751.
- Aquino, A. (1978). Intra-Industry Trade and Inter-Industry Specialization as Concurrent Sources in International Trade in Manufactures. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 114.
- Atalay, I. (2011). Türkiye'nin Dış Ticaretinde Serbest Ticaret Anlaşmaları. *Ekonomik Forum Dergisi*.
- Aturupane C., Djankov, S. ve Hoekman, B. (1997). Determinants of Intra-Industry Trade Between East and West. *Policy Research Working Paper*. The World Bank Development Research Group.
- Aturupane C., Djankov, S. ve Hoekman, B. (1999). Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade Between Eastern Europe and the European Union. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 135 (1), 62-81.
- Aydın, İ. S. (2011). *Şili ülke raporu*, İgeme, Ankara, nisan.
- Azhar, A. K.M. ve Robert, J. R. E. (2008). On the Measurement of Product Quality in Intra-Industry Trade: An Empirical Test for China, *China Economic Review*, 19(2), 336-344.
- Bagwell, K. ve Staiger, R. (1993). Multilateral Tariff Cooperation During the Formation of Regional Free Trade Areas. *National Bureau of Economic Researches* (Cambridge, MA) Working Paper No. 4364.
- Baier, S. L. ve Bergstrand, J. H. (2004). Economic determinants of free trade agreements., *Journal of International Economics* 64(1), 29-63.
- Baier, S. L. ve Bergstrand, J. H. (2007). Do free trade agreements actually increase members' international trade?. *Journal of International Economics*, 71(1), 72-95.
- Baier, S. L. ve Bergstrand, J. H. (2009). Estimating the effects of free trade agreements on international trade flows using matching econometrics. *Journal of International Economics*, 77(1), 63-76.

- Balassa, B. (1963). European Integration: Problems and Issues., *The American Economic Review*, 53, 175-184.
- Balassa, B. (1966). Tariff Reductions and Trade in Manufactures among the Industrial Countries. *American Economic Review*, LVI, 466-73, Grubel, H.G. ve 250 Lloyd, P.J (ed.) içinde, *Intra-Industry Trade*, UK:Edward Elgar Publishing Limited, s.28-35.
- Balassa B. (1978). Types of Economic Integration", *Economic Integration*, London: The McMillan Press Ltd.
- Balassa, B. (1986). The Determinants of Intra-Industry Specialization in US Trade. *Oxford Economic Papers*, 38.
- Balassa, B. ve Bauwens, L. (1987). Intra-Industry specialization in a multi-country and multi-industry framework. *The Economic Journal*, 97.
- Baldwin, R. (1993). A domino theory of regionalism. *NBER WP* 4465.
- Baldwin, R. ve Rieder, R. (2007). A test of endogenous trade bloc formation theory on EU data. *Journal of International Economic Studies*, 11(2), 77-111.
- Baldwin, R. ve Jaimovich, D. (2010). Are free trade agreements contagious?. *National Bureau of Economic Research (NBER) WP* 16084
- Brander, J. A. (1981). Intra-industry Trade in Identical Commodities. *Journal of International Economics*.
- Baltagi, B.H. (2001). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley, Chichester, New York.
- Bano, S. (1991). *Intra-Industry International Trade: The Canadian Experience*, Aldershot: Avebury.
- Başkol M.O. (2005). EİT Teorisi Açısından Dış Ticaret Yapımızın Değerlemesi. *Doktora Tezi*, Uludağ Üniversitesi.

- Bergstrand J. H. (1983). Measurement and Determinants of Intra-Industry International Trade. in P.K.M.Tharakan (ed) *Intra-Industry Trade: Empirical and Methodological Aspects*, North Holland:Elsevier Science Publishers.
- Bergstrand, J. H. (1990). The Heckscher-Ohlin Samuelson Model, The Linder Hypothesis and the Determinants of Bilateral Intra-Industry Trade. *The Economic Journal*, 100.
- Bergstrand, J. H. ve Egger, P. (2006). Trade Costs and Intra-Industry Trade. *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics*, 142(3), 433-458.
- Blanes, J. ve Martín, C. (2000). The Nature and Causes of Intra-Industry Trade: Back to the Comparative Advantage Explanation? The Case of Spain. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 136(3), 421-441.
- Brander, J.A. (1981). *Intra-Industry Trade in Identical Commodities*. *Journal of International Economics*, 11, 1-14.
- Brander, J.A. ve Krugman, P. (1983). A Reciprocal Dumping Model of International Trade, *Journal of International Economics*, 15, 313-321.
- Brülhart, M. (1994). Marjinal Intra-Industry Trade: Measurement and Relevance for the Pattern of Industrial Adjustment. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130, .600-613., Grubel, H.G. ve Lloyd, P.J (ed.) içinde, *Intra-Industry Trade*, UK:Edward Elgar Publishing Limited, s. 299-312.
- Brülhart, M. (1998). Economic Geography, Industry Location and Trade: The evidence, *World Economy*, 21(6).
- Brülhart, M. (2002). Marginal Intra-Industry Trade: Towards a Measure of Non-Disruptive Trade Expansion., P. J. Lloyd and H.-H. Lee (eds.) içinde, *Frontiers of Research on Intraindustry Trade* (Basingstoke: Palgrave-Macmillan).
- Brülhart, M. ve Elliot, J. R. (1996). *A Critical Survey of Trends in Intra-Industry Trade*. Manuel Porto(ed) içinde, 59-82.

- Brülhart M. ve Elliott, R. J. R. (1998). Adjustment To The European Single Market: Inferences From Intra-Industry Trade Patterns. *Journal of Economic Studies*, 25(3).
- Caves, R.E. (1981). Intra-industry trade and market structure in the industrial countries. *Oxford Economic Papers*, 33, 203–223.
- Cho, D.S. ve Moon, H.C. (2000). From Adam Smith to Michael Porter Evolution of Competitiveness Theory, *Singapore: World Scientific. Asia-Pacific Business Series*, 2 (15).
- Choudhri, U. E. ve Hakura D. S.(2001). International Trade in Manufactured Products: A Ricardo-Heckscher-Ohlin Explanation with Monopolistic Competition. *Conference on Empirical Investigations in International Trade*, Boulder.
- Chow, P., Kellman, M. ve Shachmurove, Y. (1994). East Asian NIC Manufactured Intra-industry Trade. *Journal of Asian Economics*, 5(3), 335-348.
- Clark, D. P. (1993). Recent Evidence on Determinants of Intra-Industry Trade. *Whltwirtschaftliches Archiv*, 129, 332-44.
- Clark D.P. ve Stanley D.L. (1999), .Determinants of Intra-Industry Trade Between Developing Countries and the United States. *Journal Of Economic Development*, 24(2).
- Çepni, E. ve Köse, N. (2000). Intra-industry Trade Patterns of Turkey: A Panel Study. *METU International Conference in Economics IV*, Ankara.
- Davis, D.R. (1995). Intra-industry trade: A Heckscher-Ohlin-Ricardo approach ,*Journal of International Economics*. 39, 201-26.
- Deardorff, A.V. (1984). Testing Trade Theories and Predicting Trade Flows. Jones and Kenen. Dixit, Avinash, (ed.) içinde *Strategic Aspects of Trade Policy* - Bölüm 9, *Advances in Economic Theory*, ed. by Truman Bewley.
- Deviren, Nursen V. (2004). Türkiye AB Ülkeleri Arasındaki Sınai Ürünleri Endüstri-içi Ticareti, *İktisat-İşletme ve Finans*, 19 (222), 107-127.

- Deviren, Nursen ve M. Karataş (2007). Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasındaki Endüstri-içi Ticaret, *İktisat-İşletme ve Finans*, 22 (250), 16-32.
- Díaz mora, C. (2002). The Role of Comparative Advantage in Trade within Industries: A Panel Data Approach for the European Union., *Weltwirtschaftliches Archiv*, 138(2), 291-316.
- Dixit, A.K. ve Stiglitz, J. (1977). Monopolistic competition and optimum product diversity. *American Economic Review* 67: 297–308.
- Dixit A. K. ve Grossman, G. M. (1982). Trade and Protection with Multistage Production., *Review of Economic Studies*, XLIX.
- Dixon, P. ve Menon J. (1997). Measures of Intra-industry Trade as Indicators of Factor Market Disruption. *Economic Record*; 73(222), 233-237.
- Drèze, J. (1961). les Exportations Intro- C.E.E. en 1958 et la position Belge. *Recherches Economiques de Louvain*.
- DTM. (1999). Pan Avrupa Menşe Kümülyasyon Sistemi Başvuru Kitabı.
- Durkin, J. T. ve Krygier, M. (2000). Differences in GDP per capita and the share of intra-industry trade: The role of vertically differentiated trade. *Review of International Economics*, 8(4), 760–774.
- Eaton, J. ve Kierzkowski H. (1984). Oligopolistic competition, product variety, and international trade. H. Kierzkowski (ed.) içinde, *Monopolistic Competition and International Trade*. London: Claredon.
- Egger, P. ve Larch, M. (2008). Interdependent Preferential Trade Agreement Memberships: An Empirical Analysis. *Journal of International Economics* 76(2), 384–399.
- Ethier, W. (1979). Internationally Decreasing Costs and World Trade, *Journal of International Economics*, 9.
- Ethier, W. (1982). National and International Returns to Scale in the Modern Theory of International Trade. *American Economic Review*, 72(3), 389-405.

- Emirhan, P.N. (2002). *Intra-Industry Trade Dynamics Of Turkey., Working Paper*, Dokuz Eylül University, İzmir <http://www.etsg.org/ETSG2002/Papers/Emirhan.pdf>
- Emirhan, P.N. (2005). Determinants of Vertical Intra-Industry Trade of Turkey: Panel Data Approach. *Discussion Paper Series, No. 05/05*, Dokuz Eylül University, Faculty of Business, Department of Economics.
- Erk, N. ve Tekgöl, Y. (2001). Ekonomik Entegrasyon ve Endüstri-içi Ticaret: Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-içi Ticaretin Ölçülmesi ve Ticaret Tipinin Belirlenmesi., *METU International Conference in Economics V*, Ankara.
- Erlat, G. ve Erlat, H. (2003a). Measuring Intra-Industry and Marginal Intra-Industry Trade. *Emerging Markets Finance and Trade*, 39(6), 5-38.
- Erlat, G. ve H. Erlat. (2003b). Intra-Industry Trade and Labor Market Adjustment in Turkey. Paper presented at *the Twenty-Third Annual Conference of the Middle East Economic Association*, Washington, DC, Ocak 3-5.
- Falvey, R.E. (1981). Commercial Policy and Intra-Industry Trade. *Journal of International Economics*. 11, 495-511.
- Falvey, R. ve Kierzkowski, H. (1985). Product Quality, Intra-Industry Trade and (Im)Perfect Competition. Kierzkowski, H. (ed.) içinde, *Protection and Competition in International Trade*, Oxford, Blackwell.
- Finger, J.M. (1975). Trade Overlap and Intra-Industry Trade. *Economic Inquiry*, V:XIII, 4.
- Finger, J. M. ve DeRosa, D. A. (1979). Trade Overlap, Comparative Advantage and Protection. Herbert Giersch (ed.) içinde, *On the Economics of Intra-Industry Trade*. Symposium 1978, Tubingen, 213-240.
- Fontagné, L. ve Freudenberg, M. (1997). Intra-Industry Trade: Methodological Issues Reconsidered. *CEPII Working Papers*, 01.

- Fontagne, L. ve Freudenberg M. (2002). Long-term Trends in Intra-Industry Trade, P.J.Lloyd ve Hyun-Hoon Lee (eds.) içinde, *Frontiers of Research in Intra-Industry Trade*, New York : Macmillan.
- Fontagné, L., Freudenberg, M. ve Nicolas P. (1997). Trade Patterns Inside The Single Market. *Center d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales (CEPII)*, No. 07.
- Fontagné, L., Freudenberg, M. ve Gaulier, G. (2005). Disentangling Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade. *CEPII Working Papers*, No. 10.
- Fontagné, L., Freudenberg, M. ve Gaulier, G. (2006). A Systematic Decomposition of World Trade into Horizontal and Vertical IIT. *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics*, 142(3),459-475.
- Frahan, B. H. ve Tharakan, J. (1998). Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in the Processed Food Sector. *1998 American Agricultural Economics Association Annual Meeting*, USA Salt Lake City: 2-5 Ağustos.
- Freund, C. (2000). Different Paths to Free Trade: The Gains from Regionalism. *Quarterly Journal of Economics*, 115(4), 1317-1341.
- Fukao, K., Hikari I. ve Keiko I. (2003). Vertical Intra-Industry Trade and Foreign Direct Investment in East Asia, *Journal of the Japanese and International Economies*, 17(4), 468-506 <http://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/03e001.pdf>.
- Gray, P. (1980). The Theory of International Trade among Industrial Nations. *Weltwirtschaftliches Archiv.*, 116, 447-517.
- Glejser, H., Goossens, K. ve Eede, M.V. (1979). Inter-industry and Intra-Industry Specialization Do Occur in World Trade. *Economics Letters*, 3.
- Glejser, H., Goossens, K. ve Eede, M. (1982). Inter-industry versus Intra- Industry Specialization in Exports and Imports (1959,1970,1973), *Journal of International Economics*, 12.

- Gönel, F.D. (2001a). How important is intra-industry trade between Turkey and her trading partners? Comparison between European Union and Central Asia Turkic Republic., Yıldız Teknik Üniversitesi, Ekonomi Bölümü.
- Gönel, F.D. (2001b). Tekstil Sektöründe Endüstri-içi Ticaret. *Dış Ticaret Dergisi*, 21.
- Greenaway D. (1987). The new theories of Intra-Industry Trade. *Bulletin of Economic Research*, 39(2).
- Greenaway, D. ve Milner, C. (1981). Trade Imbalance Effects in the Measurement of Intra-Industry Trade. *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics*, 117, 756-762.. Herbert Grubel, H.G. ve Lloyd, P.J (ed.) içinde, *Intra-Industry Trade*, UK:Edward Elgar Publishing Limited, 2003, s.271-277.
- Greenaway, D. ve Milner, C. (1983). On The Measurement of Intra-Industry Trade. *The Economic Journal*, 93(372), 900-908
- Greenaway, D. ve Milner, C. (1984). A Cross Section Analysis of Intra-Industry Trade in the UK. *European Economic Review*, 25.
- Greenaway, D. ve Milner, C. (1985). Categorical Aggregation and International Trade: A Reply. *The Economic Journal*, 95(378), 486-487.
- Greenaway, D. ve Milner, C. (1986). *The Economics of Intra-Industry Trade*. Oxford: Blackwell.
- Greenaway, D. ve Milner, C. (1987). Intra-Industry Trade:Current Perspectives and Unresolved Issues. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 123(1).
- Greenaway, D. ve Hine, R. C. (1991). Intra-Industry Specialization, Trade Expansion and Adjustment in the European Economic Space. *Journal of Common Market Studies* 29.
- Greenaway, D., Hine, R.C., Milner, C. ve Elliott, R.. (1994a). Adjustment and Measurement of Marjinal Intra-Industry Trade. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130, 418-427.

- Greenaway, D., Hine, R. ve Milner, C. (1994b). Country-Specific Factors and the Pattern of Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in the UK, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130, 77-100, Grubel, H.G. ve Lloyd, P.J (ed.) içinde, *Intra-Industry Trade*, UK:Edward Elgar Publishing Limited, s.378-401.
- Greenaway, D., R.C. Hine and C. Milner., (1994), .Country-Specific Factors and the Pattern of Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in UK., *Weltwirtschaftliches Archiv* 130.
- Greenaway, D., Hine, R. ve Milner, C. (1995). Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade: a Cross-Industry Analysis for the United Kingdom., *Economic Journal* 105.
- Greenaway, D., Hine, R. ve Milner, C. (1999). Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade: An Analysis of Country and Industry Specific Determinants. Marius Brühlhart and Robert C.Hine (eds.) içinde, *Intra-Industry Trade and Adjustment:The European Experience*, Great Britain:Mac Millan Press.
- Greenaway, D., Milner, C. ve Elliott, R.. (1999). UK intra-industry trade with the EU North and South., *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 61.
- Greenaway, D. ve Torstensson, J. (2000). Economic Geography, Comparative Advantage and Trade Within Industries: Evidence From the OECD. *Journal of Economic Integration*, 15(2), 260-280.
- Grubel, H.G. (1967). .Intra-Industry Specialization and the Pattern of Trade. *Canadian Journal of Economics and Political Science*, XXXIII, August.
- Grubel, H.G. ve Lloyd, P. J. (1971). The Empirical Measurement of Intra-Industry Trade. *Economic Record*, 47, December, s. 494-517, Grubel, H.G. ve Lloyd, P.J (ed.) içinde, *Intra-Industry Trade*, UK:Edward Elgar Publishing Limited..
- Grubel, H.G. ve Lloyd, P. J. (1975). Intra-Industry Trade-The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products. John Wiley&Sons, New York.

- Gullstrand, J. (2002a). Demand Patterns and Vertical Intra-Industry Trade with Special Reference to North-South Trade. *Journal of International Trade and Economic Development*, 11(4), 429-455.
- Gullstrand, J. (2002b). Does the Measurement of Intra-Industry Trade Matter?”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 138(2), 317-339.
- Hamilton, C. ve Kniest, P. (1991). Trade liberalisation, structural adjustment and intra-industry trade: a note. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127: 356–367.
- Havrylyshyn, O. ve Civan, E. (1983). Intra-Industry Trade and the Stage of Development: A regression analysis of Industrial and Developing Countries, içinde P.K.M. Tharakan (ed.) *Intra-Industry Trade: Empirical and Methodological Aspects*, North-Holland: Elsevier Science Pub.
- Havrylyshyn, O. ve Kunzel, P. (1997). Intra Industry Trade of Arab Countries: An Indicator of Potential Competitiveness. *IMF Working Paper*, 47.
- Helpman, E. (1981). International trade in the presence of product differentiation, economies of scale, and monopolistic competition: a Chamberlain-Heckscher-Ohlin approach. *Journal of International Economics*, 11, 305–340.
- Helpman, E. (1984). Increasing Returns, Imperfect Markets and Trade Theory” içinde R. Jones and P. Kenen (eds.), *Handbook of International Economics*, Amsterdam, 1.
- Helpman, E. (1987). Imperfect competition and international trade: evidence from fourteen industrial countries. *Journal of the Japanese and International Economies*, 1, 62–81.
- Helpman, E. (1999). The Structure of Foreign Trade, *Journal of Economic Perspectives*, 13, 124-44.
- Helpman, E. ve Krugman, P.R. (1985). *Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy*. Cambridge MA: MIT Press.

- Holmes, T. (2005). What Drives Regional Trade Agreements that Work?. HEI Working Paper, No. 07/2005, *Graduate Institute of International Studies*, Geneva.
- Hughes, K. (1993). Intra-Industry Trade in the 1980's: A Panel Study. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 129 (3).
- Hummels, D., ve Levinsohn, J. (1995). Monopolistic Competition and International Trade: Reconsidering the Evidence. *Quarterly Journal of Economics*, CX, August, s.799-836, Grubel, H.G. ve Lloyd, P.J (ed.) içinde, *Intra-Industry Trade*, UK:Edward Elgar Publishing Limited, s.335-372.
- Hufbauer, G. C. (1970). The Impact of National Characteristics and Technology on the Commodity Composition of Trade in Manufactured Goods. R. Vernon (ed.) içinde, *The Technology Factor in International Trade* (Universities - National Bureau Conference Series No. 22). 145-231.
- Hwang, H. (1984). Intra-Industry Trade and Oligopoly: A Conjectural Variations Approach, *Canadian Journal of Economics*, 17, 126-37
- Karluk, S. R. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 9. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.
- Karluk, S. R. (2009). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. 12. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.
- Karluk, S. R. (2013). *Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika*. 10. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.
- Kibritçioğlu, A. (2002). On the Smithian Origins of .New. Trade and Growth Theories. *Economics Bulletin*, 2 (1). 1-15.
- Kim, T. (1992). Intra-Industry Trade: The Korean Experience, *International Economic Journal*, 6(2), 95-113.
- Kojima, K. (1964). The Pattern of International Trade Among Advanced Countries. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 5 (1). June, 16-36.

- Kondonassis, A. J. ve Malliaris A.G. (1996). NAFTA, *North American Journal of Economics&Finance*, 7(1), 5.
- Kösekahyaoglu, L. (2002). Does Trade Liberalizaiton matter?. *Marmara Journal of European Studies*,10 (1).
- Krishna, P. (1998). Regionalism and Multilateralism: A Political Economy Approach. *Quarterly Journal of Economics*, 113(1), 227-250.
- Krugman, P.R., (1979), Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9, 469–479.
- Krugman, P.R. (1980). Scale economies, product differentiation, and the pattern of trade. *American Economic Review*, 70, 950–959.
- Krugman, P.R. (1981). Intra-Industry Specialization and the Gains from Trade. *Journal of Political Economics*, Vol. 89(5).
- Krugman, P. R. ve Maurice O. (1997). *International Economics: Theory and Policy*, Fourth Edition, USA: Addison-Wiley Pub.
- Küçükahmetoglu, O. (2002). Endüstri İçi Ticaret ve Türkiye. *İktisat, İşletme ve Finans*, 17(190).
- Lancaster K. (1980). Intra-industry trade under perfect monopolistic competition. *Journal of International Economics*, 10, 151–175.
- Lee, Y. S. (1989). A Study of the Determinants of Intra-Industry Trade Among the Pacific Basin Countries. *Review of World Economics*, 125.
- Lee, H. H. ve Lee Y. Y. (1993). Intra-Industry Trade:The Case of Korea. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 129.
- Li, D., Fariborz M. ve Sim A. (2003). The Determinants Of Intra-Industry Trade in Insurance Services. *Journal of Risk and Insurance*, 170(2). 269-287.
- Linder, S.B. (1961). *An Essay on Trade and Transformation*, Almqvist&Wiksell Int., Stockholm, 23-105.

- Lindert, P.H. ve Pugel, T.A. (1996). *International Economics*. Times Mirror Higher Education Group, Chicago.
- Lipsey, R. (1976). Review of Grubel and Lloyd (1975). *Journal of International Economics* 6, 312–314.
- Lipsey, R. (2004). Foreign Direct Investment and the Operations of Multinational Firms: Concepts, History, and Data. *Handbook of International Trade-Vol.1* içinde. James Harrigan and Kwan Choi(eds.), Basil Blackwell, 287-319.
- Lortscher, R. ve Wolter, F. (1980). Determinants of Intra-Industry Trade: Among Countries and across Industries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 116, 280-293.
- Lundberg, L. (1982). Intra Industry Trade: The Case of Sweden. *Review of World Economics*, 188 (1-2).
- Manger, M. (2006). The Political Economy of Discrimination: Modelling the Spread of Preferential Trade Agreements. *Working Paper*. Montreal, Department of Political Science, McGill University.
- Mansfield, E. ve Pevehouse, J. (2000). Trade Blocs, Trade Flows, and International Conflict. *International Organization*, 54(4), 775-808.
- Mansfield, E.D., H. Milner ve Rosendorff B. P. (2002). Replication, Realism, and Robustness: Analyzing Political Regimes and International Trade. *American Political Science Review*, 96(1), 167-69.
- Mansfield, E.D. ve Reinhardt, E. (2003). Multilateral Determinants of Regionalism: The Effects of GATT/DTÖ on the Formation of Preferential Trade Agreements. *International Organization*, 57, 829-862.
- Martín C, ve Blanes J.V. (1999). The Nature and Causes of Intra-Industry Trade: Back to the Comparative Advantage Explanation? The Case of Spain. Working Paper no. 1/1999, European Economy Group.
- Martin, P., Mayer T. ve Mathias T. (2008). Make Trade not War?. *Review of Economic Studies*, 75(3).

- Martin, C. ve Blanes, J. V. (2000). The Nature and Causes of Intra-Industry Trade Back to the Comparative Advantage Explanation The Case of Spain. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 136(3), 423-441.
- Martín, J. A. ve Orts, V. (2001). Vertical Specialization And Intra-Industry Trade: The Role Of Factor Endowments. University of Nottingham, Leverhulme Research Centre School of Economics, *Workshop on Recent Developments in Research on Intra-Industry Trade and Labour Market Adjustment*, 18-19 May
- Montout S., Mucchielli J.L. ve Zignago S. (2002) .Regionalization and Intra-Industry Trade, An Analysis of Automobile Industry Trade In NAFTA., *Revue Region et Development*-No:16.
- Menon, J. ve Dixon, P. B. (1996). How Important Is Intra-Industry Trade In Trade Growth?. *Open Economies Review*, 7(2), 161-175
- Menon, J., Greenaway, D. ve Milner C. (1999). Industrial Structure and Australia-UK Intra-Industry Trade. *The Economic Record*, 75, 19-27.
- Michaely, M. (1962). Concentration in International Trade, North- Holland Publishing Company, Amsterdam Murshed, S. Mansoob, *Patterns of East Asian Trade and Intra-Industry Trade in Manufactures*, *Journal of Asia Pacific Economy*, 2001, 6(1), 99-123.
- Narin, P. (2002). Endüstri-İçi Ticaret ve İhracata Dayalı Sektörler Açısından Türkiye Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Nilsson, L. (1997). The measurement of Intra-industry trade between Unequal Partners., *Weltwirtschaftliches Archiv* 133(3), 554-565.
- Nilsson, L. (1999). Two-Way Trade between Unequal Partners: The EU and the Developing Countries., *Weltwirtschaftliches Archiv*, 135 (1) , 102-127.
- OECD. (2002). *Intra-Industry and Intra-Firm Trade and The Internationalisation Of Production*. *OECD Economic Outlook*, No. 71, Chapter IV. <http://www.oecd.org/pdf/M00030000/M00030802.pdf>

- Ohlin, B. (1991). *The Theory of Trade. Heckscher-Ohlin Trade Theory* içinde, H. Flam ve M.J.Flanders(Eds.), The MIT Press, Cambridge: 76-213.
- Panagariya, A. ve Findlay, R. (1994). A Political-Economy Analysis of Free Trade Areas and Customs Unions. *World Bank Policy Research Working Paper* No. 1261.
- Perdikis, N. ve Kerr, W. (1998). *Trade Theories and Empirical Evidence*. St Martin's Press Inc, New York.
- Pomfret, R. (1985). Categorical Aggregation and International Trade: A Comment. *The Economic Journal*, 95(378), 483-485.
- Pugel T. A. (2004). *International Economics* McGraw Hill companies, NewYork USA.
- Riezman, R. (1985). Customs unions and the core, *Journal of International Economics*, 19(3-4): 355-365.
- Rivera-Batiz, L. A. ve Oliva, M. A. (2003). *International trade theory, strategies and evidence*, New York: Oxford University Press.
- Root, F. R. (1990). *International Trade And Investment*, Sixth Edition, South-Western Publishing Co., Cincinnati, Ohio.
- Ruffin, R.J. (1999). The Nature and Significance of Intra-Industry Trade., *Economic and Financial Review*, Fourth Quarter, Federal Reserve Bank of Dallas.
- Samuelson P. A. (1948). International Trade and the Equalisation of Factor Prices, *The Economic Journal* , 58(230). 163-184.
- Sapir, A. (1997). Domino effects in Western European Trade, 1960-1992. CEPR DP 1576, *European Journal of Political Economy*, 17: 386, 2001.
- Sawyer, W. ve Sprinkle R. (2003). *International Economics*,Prentice Hall: New Jersey.
- Schott, J. (2003). Free Trade Agreements: US Strategies and Priorities. *Institute for International Economics*, Washington, DC, November, 12.

- Schüller, M. K. (1995). The Path of Intra-industry Trade Expansion: The Cases of Spain and Turkey, *METU Studies in Development*, 22, 79-99.
- Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Kılavuzu. (2010). İstanbul İhracatçılar Birliği Genel Sekreterliği.
- Shaked, A. ve Sutton, J. (1984). Natural oligopolies and international trade. In H. Kierzkowski (ed.), *Monopolistic Competition and International Trade*. London: Clarendon.
- Sharma, K. (2000). Pattern and Determinants of Intra-Industry Trade in Australian Manufacturing. *The Australian Economic Review*, 33(3),245-255.
- Sharma, K. (2004). Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in Australian Manufacturing: Does Trade Liberalization Have Any Impact?. *Applied Economics*, 36(15), 1723-1730.
- Sichei, Moses M., Harmse C. ve Kanfer, F. (2005). Determinants of South Africa-US Intra- Industry Trade in Services. University of Pretoria, *Working Paper No: 2005-15*,
http://www.up.ac.za/up/export/sites/default/resources/academic/economics/download_gallery/Working_Papers/WP-15.pdf.
- Sohn, C. ve Lee H. (2004). Marginal Intra-Industry Trade, Trade-Induced Adjustment Costs and the Choice of FTA Partners. *Korea Institute for International Economic Policy(KIEP) Working Paper No: 2004-11*.
- Sohn, C. ve Zhang, Z. (2005). How Intra-Industry Trade is Related To Income Difference and Foreign Direct Investment in East Asia. *Asian Economic Papers*, 4(3).
- Stiglitz, J.E. (1987). The causes and consequences of the dependence of quality on price. *Journal of Economic Literature* 25: 1–48.
- Stone,J.A. ve Lee, H. (1995). Determinants of Intra-Industry Trade:A Longitudinal,Cross Country Analysis *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131(1).

- Stone, L. L. (1997) *The Growth of Intra-Industry Trade:New Trade Patterns in a Changing Global Economy*,New York:Garland Publishing.
- Şimşek N. (2005). Türkiye'nin Yatay Ve Dikey Endüstri-içi Dış Ticareti., *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*-20(1).
- Şimşek, N. (2008). *Türkiye'nin Endüstri İçi Dış Ticaretinin Analizi*, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Tharakan,P. K. M. (1983). Intra-Industry Trade Between the Industrialized Countries and the developing World. *European Economic Review*, 26.
- Tharakan,P.K. M. ve Calfat, G. (1996). Empirical Analyses of International Trade Flows içinde David Greenaway(ed.) *Current Issues in International Trade*, Second Edition, London:MacMillan Press.
- Tharakan, P.K. and Kerstens, B. (1995). Does North-South Horizontal Intra-Industry Trade Really Exist? An Analysis of the Toy Industry. *Weltwirtschaftliches Archiv* 131. 86-105.
- Thom, R. ve McDowell, M. (1999). Measuring marginal intra-industry trade. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 135, 48–61.
- Toh, K. (1982). A Cross Section analysis of Intra-Industry Trade in U.S.Manufacturing Industries, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 118.
- Torstensson, J. (1999). Intra-Industry Trade: What Does the Theory Predict and How Robust Are The Empirical Estimates. *Intra-Industry Trade and Adjustment: The European Experience* içinde. Marius Brühlhart ve Robert C. Hine (Eds.), Palgrave Macmillan, London, 14.
- Türkcan, D. (2005). Determinants of Intra-Industry trade in Final Goods and Intermediate Goods between Turkey and Selected OECD Countries. *Ekonometri ve İstatistik*, S.1.

- TÜSİAD, [Türkiye Sanayici İşadamları Derneği]. (2003). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri, Yayın No.T/2003-10-364.
- Tybout, J. R. (1993). Internal Returns to Scale as a Source of Comparative Advantage: the Evidence. *AEA Papers and Proceedings*, May 1993, 83(2), 440-44.
- Venables, A. J., Rice, P. G. ve Stewart, M. (2003). The Geography of Intra-Industry Trade: Empirics., *Topics in Economic Analysis and Policy*, 3, 1, Article 11.
- Verdoorn, P.J. (1960). The Intra-Bloc Trade of Benelux., E.A.G. Robindon (ed.) içinde, *The Economic Consequence of the Size of Nations*, Chapter 19 and Section V, London: Macmillan.
- Vicard, V. (2008). Trade, conflicts and political integration: explaining the heterogeneity of regional trade agreements. *Documents de travail du Centre d'Economie de la Sorbonne*.
- Vona, S. (1991). On the Measurement of Intra-Industry Trade:Some Further Thoughts, *Weltwirtschaftliches Archiv* , 127.
- Wonnacott, R. J. (1996). Free Trade Agreements: for better or worse?, *American Economic Review*, 86(2), 62-66.
- Wu, J. P. (2004). Measuring and Explaining Levels of Regional Economic Integration. *ZEI Working Paper B12/2004*, Centre for European Integration Studies, Bonn.
- Yağış M. M. (2011). *Ürdün ülke raporu*, igeme, ankara, nisan.
- Yıldız, R. ve Delice, G. (2001). 1990 Sonrasında Türkiye İhracatındaki Yapısal Değişimler Üzerine Gözlemler. Dokuz Eylül Üniversitesi, *İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2), 101-127.
- Yi, S. (1996). Endogenous formation of customs unions under imperfect competition: Open regionalism is good. *Journal of International Economics*, 41, 151-175.

Yu, T. ve Zhang, M. M. (1999). Intra-Industry Trade and Economic Development: Empirical Evidence of the Newly Independent States of the Former Soviet Union, *Global Competitiveness*, 7(1).

Zhang, J., Witteloostuijn A., ve Zhou, C. (2005). Chinese Bilateral Intra-Industry Trade: A Panel data Study for 50 Countries in the 1992-2001 Period., *Weltwirtschaftliches Archiv*, 141.

İnternet Kaynakları

www.unstats.un.org/unsd/databases.

www.cbs.gov.il

www.ekonomibakanligi.gov.tr

www.tuik.gov.tr

www.europa.eu.int

www.efta.org

www.ekonomi.gov.tr

www.firststep.com.au/econ

www.foreigntrade.gov.tr

www.freetrade.org

www.gumruk.gov.tr

www.igeme.org.tr

www.libertionism.about.com

www.mfa.gov.tr

www.musavirlikler.gov.tr

www.secretariat.efta.int/presentation/

www.seattle.org

www.tradeport.org

www.tr-ito.com

www.wto.org